

سنڌ جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ

ليکڪ
نواز ڪنير

ثقافت ۽ سياحت کاتو، حڪومت سنڌ

سنڌ جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ

[سنڌ ۾ برسات جي مختلف اهڃاڻن - بدلجندڙ موسمن - ڏڪار ۽ سڪار - وقت جي ماپن - گهرن جي اڏاوت - پکين، جانورن، وڻن، فصلن ۽ انساني ماحولياتي نالن جي حوالي سان لوڪ ڏاهپ]

ليکڪ

نواز ڪنڀر

ايڊيٽر

ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو

ثقافت ۽ سياحت کاتو

حکومت سنڌ

ڇپائيندڙ جا حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو: سنڌ جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ

ليکڪ ۽ محقق: نواز ڪنڀر

ايڊيٽر: ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو

پهريون ڇاپو: آگسٽ 2015ع

تعداد: 1000

ڪمپوزنگ: نسيم بلوچ

گرافڪس اينڊ لي آئوٽ ڊزائيننگ: سيد محمد علي شاھ لڪياري

ڇپيندڙ: زيد، ايم اي، اي انٽر پرائيزز اڪيڊمي

آفيس: 404 چوٿين ماڙ فيريئر بزنس سينٽر صدر ڪراچي.

فون 02132766043 فيڪس: 02132766042

ڇپائيندڙ: ثقافت ۽ سياحت کاتو سنڌ حڪومت

قيمت: 250/- روپيا

پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

ڪتاب حاصل ڪرڻ لاءِ

ثقافت ۽ سياحت کاتو بوڪ شاپ

سامهون ايم پي اي هاسٽل

سر غلام حسين هدايت الله روڊ

ڪراچي 74400

فون: 021_99202063

ستاء

- چيائيندڙ پاران منظور احمد ڪناسرو 5
- مهاڳ ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو 7
- ليکڪ پاران نواز ڪنڀر 19
- 1. لوڪ ڏاهپ ڇا آهي؟ 26
- 2. لوڪ ڏاهپ مطابق برسات جي حوالي سان انڊلٺ، ڪنوڻ ۽ گوڙ جا اهڃاڻ 31
- 3. برسات جي حوالي سان پکين، جانورن، جيتن ۽ نانگن بلاتن جا اهڃاڻ 37
- 4. موسمون بدليون آهن يا اسين 43
- 5. لوڪ ڏاهپ ۾ سرءُ اچڻ جا اهڃاڻ 48
- 6. لوڪ ڏاهپ ۾ سياري جو سنڀرڻ 50
- 7. بهار ۾ ڇڻ تہ اچڻ کان پس ڪٿي 52
- 8. بڏو جنهن لاءِ ڪوبہ تاڙو نٿو تنواري 58
- 9. چيٽي برسات 64
- 10. لوڪ ڏاهپ ۽ ڏڪار جا ڏس 70
- 11. لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ وقت، مهينن ۽ موسمن جا ماپا 76
- 12. گهر ٺاهڻ جي لوڪ ڏاهپ 84
- 13. پاڻيءَ جي اهميت ۽ لوڪ ڏاهپ 92
- 14. پاڻيءَ صاف ڪرڻ جو هڪ اهم قدرتي ذريعو پڻ 100
- 15. لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان مختلف پکين جون اڳ ڪٿيون ۽ اشارا 104
- 16. ڪانہ: نهمان اچڻ، 'ڇان' ملڻ ۽ موسم متجڻ جو اهڃاڻ! 109
- 17. آئي ڪونجن جي ڪسجڻ جي موسم 121

18. چيڪڪلو: سرديءَ جو متاثر. هتي سڀ کان اول ايندڙ ۽ ڏينهن جي پالئيءَ
- 127 جي گرم ٿيڻ جو ڏس ڏئي اڏامي ويندڙ پکي
- 132 19. ڳيرو: مهمان اچڻ جا اهڃاڻ ٻڌائيندڙ پکي
- 138 20. ڪارڪڻجي: اسر ٿيڻ جو اطلاع ڏيندڙ ۽ هر سات جي علامت پکي
- 145 21. آڙي: سياري جي اچڻ ۽ وڃڻ جو ڏس ڏيندڙ پکي
- 152 22. تازو: هر سات جو اهڃاڻ
- 150 23. سنڌ جو صوبائي پکي ڪارڙو تتر
- 169 24. موين جو مرڻ ۽ لوڪ ڏاهپ وارو علاج
- 172 25. ڍڳو: سياري جي اچڻ ۽ وڃڻ جو اطلاع ڏيندڙ جانور
26. ڍور سڱوئڻ جا لوڪ ڏاهپ وارا طريقا ۽ موجوده دور ۾
- 179 انجنيڪشن جو خطرناڪ استعمال
- 185 27. لوڪ ڏاهپ جي حساب سان وڻن جي وڏيءَ جو وقت
- 187 28. سياري ۽ اونھاري جو اهڃاڻ: ٻير
- 192 29. لوڪ ڏاهپ ۾ علاج جي حوالي سان اهم وڻ: سنڀالو
- 196 30. سڄي سال جي موسمن متجڻ جو اڳواٽ اطلاع ڏيندڙ وڻ: ٻير
- 201 31. سنڌ جو صوبائي وڻ نم ۽ ان جون لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان خاصيتون
- 210 32. انبن ۾ لوڪ ڏاهپ جا اسرار
- 217 33. کير گھٽجڻ، وڏن توڙي موسمن جي متجڻ جا اشارا ۽ اهڃاڻ ڏيندڙ: اڪ
- 223 34. مرحلي وار موسمن جي متجڻ جا ڏس ڏيندڙ وڻ: ڪرڙ
- 230 35. موسمن متجڻ ڏهڪار ۽ سڪار جا ڏس ڏيندڙ وڻ: ڪنڊي
- 235 36. ڪڻڪ جي فصل سان وابستہ لوڪ ڏاهپ جا ڏس
- 243 37. زرعي معيشت جا وجود وڃائيندڙ روايتي طريقا ۽ ختم ٿيندڙ ٻولي
- 254 38. لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان، فطرت ۽ ماحول جو انساني نالن تي اثر
- 261 39. ڪتاب ۾ ذڪر ڪيل پکين، وڻن ۽ فصلن جون تصويرون

جپائيندڙ پاران

سنڌ جو ثقافت کاتو سنڌي ٻولي، ادب، ثقافت، قديم ماڳن مڪانن جي سار سنڀال لهڻ سان گڏ مختلف موضوعن تي تحقيقي ڪتاب شايع ڪري رهيو آهي، پروفيسر نواز ڪنڀر صاحب جو هيءُ ڪتاب به ان سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي، هيءُ ڪتاب اسانجي ٻين ڪتابن کان ٿورو مختلف آهي. سڌو سنئون ادب بدران لوڪ ڏاهپ بابت آهي، لوڪ ڏاهپ ۾ به سنڌ جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ کي مرڪز بڻايو ويو آهي. اسان جي ڳوٺن ۾ لوڪ دانائيءَ کان وڏو ڪم ورتو وڃي ٿو. بيمارين جو علاج به لوڪ ڏاهپ ۽ صدين جي آزمائيل ٽوٽڪن وسيلي ڪيو وڃي ٿو. اهي ٽوٽڪا ميڊيڪل سائنس مطابق ڪيترا صحيح آهن، تنهن بابت ماهر ئي ٻڌائي سگهن ٿا.

اهڙيءَ ريت اسانجي ثقافت، راڳ، ناچ ۽ ريتون رسمون به لوڪ ڏاهپ جي پيداوار آهن، اجرڪ ۽ ٽوپي به ڪنهن مشين نه پر لوڪ ڏاهپ جي ايجاد آهن، اسان جي ثقافتي شين ۽ موسيقيءَ ۾ ايڏي ته چمڪ (Attraction) ۽ جادو سمايل آهي، جو انسان جون اکيون ۽ دل ٽري ٿي پئي. ڪا به سائنس روحاني سکون ڏيڻ واري شئي ايجاد نه ٿي ڪري سگهي، اها لوڪ ڏاهپ ئي آهي، جنهن سان انسان جو روحاني علاج به ٿي وڃي ٿو.

پروفيسر نواز ڪنڀر وڏيءَ محنت سان سنڌ جي ماحولياتي

لوڪ ڏاهپ کي سهيڙي ۽ تحقيق ڪري هيءُ ڪتاب سامهون آندو آهي. جنهن کي شايع ڪرائي اسان خوشي محسوس ڪريون ٿا. هن ڪتاب جي سوئهن وڌائڻ ۽ ٻولي سنوارڻ ۾ لوڪ ادب جي پارکوڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي جون خدمتون به واکاڻ لائق آهن. اميد آهي ته لوڪ ڏاهپ تي کوجنا ڪرڻ ۽ سهيڙڻ جي سلسلي ۾ اسان جا ٻيا محقق به پنهنجو حصو ڳنڍيندا ته جيئن هيءُ قيمتي ورثو محفوظ ٿي سگهي.

منظور احمد ڪناسرو

ڊائريڪٽر جنرل

ثقافت کاتو سنڌ حڪومت

مهاڳ

لوڪ ڏاهپ جو سفر انساني سماج جي ابتدا کان شروع ٿئي ٿو ان ۾ جيئن پوءِ تيعن، واڌارو ٿيندو رهيو آهي. انساني ترقيءَ جا ڏس به هزارين سالن جي تجربن واريءَ لوڪ ڏاهپ ڏنا آهن. انسان سائنسي ترقيءَ ڏانهن به لوڪ ڏاهپ وسيلي آيو آهي. هي قانون، اخلاق ۽ رهڻيءَ ڪهڻيءَ جا سڌريل نمونا به لوڪ ڏاهپ جي پيداوار آهن. مذهب ۽ ماحولن قانونن ۽ نين ايجادن لوڪ ڏاهپ کي وڏو مددگار سمجهيو آهي. جڏهن به ڪو مذهب آيو يا قانون جوڙيو ويو ته لوڪ ڏاهپ کي ضرور سامهون رکيو ويو.

بنيادي ڪردار واري لوڪ ڏاهپ تڏهن کان پوئتي ڌڪجڻ لڳي، جڏهن کان انسان مشيني زندگي شروع ڪري سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ ۾ پڙ ٿي پاڻ به مشين بڻجي ويو ۽ پاڻ جهڙن لکين ڪروڙين انسانن کي ڪجهه نه سمجهڻ لڳو خاص ۽ عام جو ويڇو وڌڻ لڳو ۽ غير فطري ترقيءَ ڏانهن وڪڻ ڪڍڻ پدران گوليءَ جيان ڊوڙڻ لڳو.

لوڪ معنيٰ عوام ۽ اسانجي سماج ۾ عوام معنيٰ اهو عام ماڻهو جيڪو بکن ڌڪن تي بنيادي سهولتن کانسواءِ زندگي رهڻ لاءِ گذاري ته کيس خاص ماڻهن جو ٻارڻ بڻجڻو آهي. خاص يا خواص جي نظر ۾ ٻارڻ (عوام) جيڪو سوچيندو يا دماغ ڪپائيندو ان جي ڪائي اهميت ناهي، جنهن جو چئو ثبوت اهو آهي ته جڏهن به خواص عوام تي مهرباني

سنڌ جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ

ڪري ڪين ڪا سهولت ڏني آهي يا ڪو ترقياتي ڪم ڪرايو آهي ته ان لاءِ ڏاهپ واري واٽ ئي نه ورتي وئي آهي / ورتي ويندي آهي. ها عوام کان هڪڙي شئي لازمي ورتي ويندي آهي، جيڪا آهي ووت. ووت ڏيڻ کان پوءِ جيڪڏهن عوام زندهه آهي ته ان ۾ وري لوڪ ڏاهپ جو وڏو هٿ آهي. جتي اسپتال ناهي يا اسپتال آهي ۽ ڊاڪٽر ناهي ته اتي هو لوڪ ڏاهپ وسيلي علاج ڪن، روڊ ٺهيل ناهي ته موٽر ڪار بدران اٺ گهوڙا ۽ گڏهه ڪم آڻن. اهڙيءَ ريت سندن زندگيءَ جي ڪيترن ئي مرحلن تي ڪين لوڪ ڏاهپ ڪم اچي ٿي.

لوڪ ڏاهپ جي ابتدا ته هڪڙي لوڪ / ماڻهونءَ کان ٿيندي آهي پر هوريان هوريان اها اجتماعي ڏاهپ بڻجي ويندي آهي. لوڪ ڏاهپ به سائنس وانگر تجربن وسيلي اڳتي وڌي ٿي. هاڻي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته سائنس پهريان هئي يا لوڪ ڏاهپ اڳ ۾ هئي، جواب ملندو ته لوڪ ڏاهپ اڳ ۾ هئي ۽ ان چوڻ ۾ به وڌاءُ نه ٿيندو ته لوڪ ڏاهپ ئي سائنس، ثقافت، علم ادب ۽ ٻين شعبن جي ماءُ آهي. سندس سموريون شاخون هاڻي ڌار ڌار وڻ بڻجي ويون آهن.

لوڪ ڏاهپ (Folk wisdom) جي Collins

English Dictionary ۾ وصف هن ريت ڏنل آهي.

Folk Wisdom:

Wisdom or beliefs associated with or traditional to the common people of a country.

Wisdom recognizes that to forgive is divine, A leopard's spots are fixed for life, according to folk

wisdom, but despite the saying, people do change.
(www.collinsdictionary.com)

ترجمون: ”ڏاهپ يا اعتقاد ڪنهن ملڪ جي عام ماڻهن جي صدين کان جاري روايتن سان لاڳاپيل هوندا آهن. لوڪ ڏاهپ مطابق بخشش يا معاف ڪرڻ خدائي صفت يا ذات آهي. چيتي جي جسم تي چٽ سڄي ڄمار برقرار رهندا آهن. (تبديل ٿيڻ ناممڪن) چوٿين جي باوجود ماڻهو تبديل ٿي ويندا آهن.

سنڌي ۽ ڀر چوڻي آهي ته ”ڪارو گڏجي ڪپري سان ته رنگ نه مٽائي ته عادت ضرور مٽائي“ اهي چوٿيون لوڪ دانائيءَ جي صدين جي سفر ۽ تجربي جو نچوڙ آهن.

سنڌي ٻوليءَ ۾ لوڪ ڏاهپ بابت تمام گهٽ ڪم ٿيو آهي. لوڪ ادب اسڪيم هيٺ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب ۽ سندس ساٿين لوڪ ڏاهپ کي ميٽڙ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي پر اهو لوڪ ڏاهپ جو ادبي رنگ آهي. خالص لوڪ ڏاهپ کي ميٽڙي چونڊي گڏ ڪري ڇپرائڻ ۽ ان تي کوجنا ڪرڻ جو ڪوبه ڳڻڻ جهڙو ڪم نه ٿيو آهي. انفرادي طور تي ڪجهه ماڻهن ڪم ڪيو هوندو پر ان کي پذيرائي نه هئڻ برابر ملي آهي.

ماحولياتي گدلاڻ جي خاتمي لاءِ وفاقي ۽ سنڌ حڪومت جي ادارن کانسواءِ ڪيتريون ئي ڏيهي پرڏيهي سماجي تنظيمون ڪم ڪن پيون پر انهن به لوڪ ڏاهپ کي ڪا خاص اهميت ناهي ڏني. ماحولياتي ۽ سماجي تبديلين سبب لوڪ ڏاهپ ختم پئي

ٿيندي وڃي ۽ اسان ان جي خاتمي تي ڄڻ خوش آهيون.

اهڙيءَ صورتحال ۾ پروفيسر نواز ڪنير جو ترتيب ۽ لچر ۽ ميدان ۾ ڪاهي پوڻ اسان جي سڃاڻ طبقي لاءِ اتساهڻ ۽ جيءَ جهنجھوڙڻ برابر آهي. کيس جس ڏيڻ جو بهترين طريقو اهو آهي ته اسان مان هر ڪو ماڻهو سنڌ جي لوڪ ڏاهپ کي بچائڻ ۽ ان تي تحقيق ڪري اجتماعي پلي لاءِ ڪم آڻڻ ۾ پنهنجو پنهنجو ڪردار ادا ڪري.

اسان جي لوڪ دانائيءَ ۾ اهڙيون ڪيتريون ئي شيون موجود آهن، جن جي ڪتب آڻڻ سان بيماريون ختم ٿين ٿيون. سنڌ ۾ صاف پاڻي ملڻ جو وڏو مسئلو آهي، لوڪ دانائيءَ وسيلي ان کي ڪيئن صاف ڪيو وڃي ٿو. ميڊيڪل يونيورسٽيون يا سڃاڻ ڊاڪٽر ڪجهه پنهنجي مهارت شامل ڪري ان کي وسيع بڻائين ته نه رڳو عوام بيمارين کان بچي پوندو بلڪه منرل واٽر جهڙي مهانگي پاڻيءَ کان به جند چٽي پوندي، ها ان ۾ ڊاڪٽرن کي نقصان ضرور پوندو ڇاڪاڻ ته وٽن ايندڙ مريض گهٽجي ويندا ۽ نتيجي ۾ سندن ڪمائيءَ تي وڏو اثر پوندو. منهنجي لوڪ ڏاهن سان اڪثر ڪچهري ٿيندي رهندي آهي، انهن ۾ وري سگهڙن جو انگ تمام گهڻو آهي، هڪ پيري ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ جي ادبي پروگرام رسالي ۾ انٽرويو نشر ڪرڻ لاءِ ڪراچيءَ جي مهاڻن جي وسطيءَ ابراهيم حيدريءَ جي رهاڪو محترم عبدالله بيميتي وٽ وڃي پهتم، جيڪو پاڻ کي بيميتو سڏائيندو هو پر هيو وڏيءَ مت وارو سياڻو سگهڙ ۽ ڏاهو هو هڪ ئي وقت ٻيڙين ٺاهڻ جو ڪاريگر، شاعر، فلمساز ۽ مڇيءَ مارڻ جو ماهر، پينٽر ۽ سامونڊي علم جو ڄاڻو هو. هو تمام گهٽ پڙهيل هو. سندس ڪلام حميره چنه، ماسٽر

عبداللہ پنهور ۽ ٻين ڳايا آهن.

ڪچهري ڪندي: ٻڌايائين ته ”سائين اسان درياھ (سمند) جي پاڻيءَ جو رنگ ڏسي سمجهي ويندا آھيون ته طوفان اچڻ وارو آھي يا نه؟ گھڻي ڀاڱي اسان جو اندازو درست ثابت ٿيندو آھي. سائنسدان جيڪڏھن اسان سان گڏجي ڪا ڪوجنا ڪن ته ڏاڍو ڪامياب ويندا.“
اهڙيءَ ريت اسان جي سڄي سنڌ ڏاھن سان ڀري پئي

آھي، جن جي ڏاھپ ڪتب آڻڻ لاءِ بندوبست ڪيو وڃي.

نواز ڪنير صاحب جو جاکوڙي انداز ڏاڍو وڻندڙ آھي. هو توڙي جو ٻھراڙيءَ جو ماڻھو آھي، تنھن هوندي به تصديق جي لاءِ مختلف سڃاڻن سان روبرو مليو ۽ وسڻي وسڻي وڙي اٿائين. هر موضوع کي پنھنجو محبوب سمجهي سسئيءَ وانگر پويان ڊوڙندي نظر اچي ٿو. ڊڪنڊڙ جانورن ۽ اڏرندڙ پکين جا رنگ، نسل، نفسيات، وزن ۽ وسب گھر ۾ ويھي ته نه ٿا لکي سگھجن، ان لاءِ ڏينھن رات هڪ ڪري پڇڻو ۽ ڊڪڻو پئي ٿو سندس ان عشق جو اندازو هونءَ ته هر هڪ لکڻيءَ مان آسانيءَ سان لڳائي سگھجي ٿو پر هتي مثال لاءِ آڙي پکيءَ مان ٽڪرو ڏجي ٿو. هو لکي ٿو ته ”ٻين پکين وانگر آڙي به چاندوڪين راتين ۾ اچي ۽ وڃي ٿي پر حيرت انگيز طور اڃ تائين ڪنھن به آڙيءَ کي ايندي ويندي ناھي ڏٺو. ڪارين منين ٻنهي قسمن جي ڍنڍن تي رهندڙ هيءَ عجيب پکي آھي شڪار دوران مرندي پئي پر گھڻو ڪري اڏامي ڪونه ويندي.“

سندس لکڻيءَ ۾ چاشني به غضب جي آهي. لکندي لکندي پهاڪا ۽ چوڻيون به ڏاڍي سهڻي انداز سان پيش ڪري ٿو جنهن سان نه رڳو سندس لکڻي سهڻي ٿئي ٿي بلڪه ٻوليءَ جي ترقي به ٿئي ٿي. ڳيري جهڙي شريف پکيءَ جي نفسيات ٻڌائيندي سنڌي ماڻهن کي ڳنڍيندي ڪهڙي چوڻي پيش ڪري ٿو. اچو ته ان جو مزو وٺون ”ڪن ماڻهن جو چوڻ آهي ته، ڳيري ۽ سنڌي ماڻهن ۾ هروڀرو جي هڪ جهڙايون ڳولجن ته گهڻي ڀاڱي مايوسي ڪا نه ٿيندي. ڪافي مشابهتون ملي وينديون. ڳيري جو ڪاٺين جو آڪيرو نه ته جهرڪيءَ جي آڪيري جهڙو خوبصورت هوندو ۽ نه ئي وڏي (سرچيڙي) جي آڪيري جهڙو مضبوط مڙئي گهر ٺاهي ميار لاهيندو آهي. سنڌي ماڻهن جي اڪثريت جا گهر به ائين ئي هوندا آهن سنڌيءَ ۾ عام چوڻي آهي ته ”اڙي ڳيري جي آڪيري جهڙو گهر ٺاهيو اٿئي“

نواز صاحب هڪ منفرد ليکڪ آهي. آخر ۾ سندس زندگيءَ جو مختصر احوال ۽ علمي ادبي خدمتون سندس سهڪار سان هتي پيش ڪندي انتهائي خوشي محسوس ٿئي ٿي.

نواز ڪنڀر جو پورو نالو نواز علي ولد محمد موسيٰ آهي. هو سنڌ جي منفرد علائقي مڪيءَ جي ڪنڌيءَ تي قائم ڳوٺ ۾ 12-08-1965ع تي بلوچستان جي اڳوڻي گورنر ۽ وڏي وزير نواب اڪبر خان بگٽيءَ جي والد کي انگريزن پاران تعلقي سانگهڙ ۾ مليل جاگير واري ڳوٺ، ڪوٽ نواب ۾ پيدا ٿيو. هن پرائمري تعليم ڪوٽ نواب مان حاصل ڪئي. ان بعد هو 1975ع ۾ سانگهڙ لڏي آيو. جتي هن گورنمنٽ هاءِ اسڪول

سانگهڙ مان ميٽرڪ 1980ع ۽ 1982ع ۾ گورنمنٽ ڊگري ڪاليج سانگهڙ مان انٽر ڪرڻ بعد اتان ئي پرائيويٽ طور بي اي ۽ ايم اي اڪانامڪس ڪئي. هن جو والد ڪوٽ نواب جي ڪنڀرن مان پهريون پڙهيو لکيو ۽ سرڪاري ملازم هو جيڪو اڳ ۾ ٽيليفون کاتي ۾ ٽيلي فون آپريٽر ٿيو هن 23 سالن جي سرڪاري نوڪري ڇڏڻ بعد آفيسرن سان اختلافن سبب استعيفا ڏئي روڊس کاتي ۾ ٺيڪيداري شروع ڪئي.

نواز ڪنڀر 1985ع ۾ سوشل ويلفيئر کاتي ۾ جونيئر ڪلرڪ طور ڀرتي ٿي عملي زندگيءَ جو آغاز ڪيو. جتي بعد ۾ هو مارڪيٽنگ اسسٽنٽ به ٿيو. 1987ع ڌاري نئين روشني اسڪولز ۾ سپروائيز مقرر ٿيو. نئين روشني اسڪول پروجيڪٽ بند ٿيڻ بعد ڪجهه پرائيويٽ کاتن ۽ ڪمپنين ۾ ڪم ڪرڻ بعد 1990ع ڌاري هن ايم اي جي بنياد تي طنز طور تعليم کاتي ۾ چوڪيداريءَ لاءِ درخواست ڏني، جنهن بعد کيس هاءِ اسڪول لون ڪاٺ، تعلقي ڪپري ۾ ڊرائينگ ٽيچر مقرر ڪيو ويو. بعد ۾ هو ڪيڊر تبديل ڪرائي JST ٿيو ۽ B.Ed ڪرڻ بعد کيس HST طور ترقي ملي ۽ هو ضلعي سانگهڙ جي تاريخي ڳوٺ ٻوپيءَ جي مڊل اسڪول ۾ هيڊ ماستر مقرر ٿيو. ان دوران هن سنڌ يونيورسٽيءَ جي SDSC ڊپارٽمنٽ مان M.Sc (ايڪسٽرئل اسٽوڊينٽ) طور رول ڊولپمينٽ ۾ ڪئي. هو 1993ع ۾ پبلڪ سروس ڪميشن جو امتحان پاس ڪري گورنمنٽ ڪاليج شهدادپور ۾ اڪانامڪس جو ليڪچرار مقرر ٿيو. جتان بدلي ڪرائي گورنمنٽ ڊگري ڪاليج سانگهڙ آيو. کيس آڪٽوبر 2006ع ۾ سينارٽي بنيادن تي ساڳئي ڪاليج ۾

اسسٽنٽ پروفيسر جي عهدي تي ترقي ملي، جتي هواج به ڪم ڪري رهيو آهي. انهيءَ وچ ۾ جڏهن ڪاليج کاتو ڪجهه عرصي لاءِ، ضلعي حڪومت کي منتقل ٿيو ته نواز ڪنير ڪاليج جي مخصوص ماحول مان بيزار ٿي، فراريت اختيار ڪندي اتي ڊيوٽيشن تي، ڊپٽي ڊسٽرڪٽ ايجوڪيشن آفيسر ڪاليجز به رهيو. جڏهن ڪاليج ضلعي حڪومت مان، سنڌ حڪومت کي واپس ٿيا ته هيءُ ڪجهه مهينن لاءِ، ضلعي ايجوڪيشن آفيس ۾ اسٽيٽسٽيڪل آفيسر ٿي به رهيو. پر هو گهڻو وقت اتي جي ماحول ۾ ايڊجسٽ نه ٿي سگهيو ۽ واپس ڪاليج هليو ويو.

نواز ڪنير لکڻ جي شروعات مئٽرڪ جي زماني ۾ ٻارن جي رسالي گل ڦل ۾ ڪهاڻي، ”پتننگن په ڪيو“ لکي ڪئي. ان دوران هو نالو ڇپرائڻ خاطر ٻارن جي اردو رسالن، نونھال ۽ تعليم و تربيت ۾ به ڪجهه نه ڪجهه لکي اماڻيندو هو جيڪو مواد ڇپجندو به رهيس. پوءِ هڪ ڊگهي عرصي بعد، ليڪچرار ٿيڻ کان پوءِ، هن وري لکڻ شروع ڪيو. جنهن ۾ ڪڏهن ٿورو ته ڪڏهن گهڻو وقفو به ايندو رهيس. هن 07/2008ع کان باقاعدي لکڻ جي شروعات ڪئي. هن پيري نواز جا موضوع لوڪ ڏاهپ، نظر انداز ٿيل تاريخ، ماحوليات، آبهوا جي تبديلي ۽ قدرت/فطرت هئا. انهن موضوعن تي، سنڌ جي تناظر ۾ لکڻ ڪري، کيس پڙهندڙن پاران تمام گهڻي موت ملي.

هن 27 فيبروري 1998ع تي پنهنجي پري جي مائٽن مان شادي ڪئي. هن وقت تائين کيس ٻن نياڻين ۽ ٻن پٽن جو اولاد آهي (جن مان هڪ پٽ معذور به اٿس) سنگت ۾ وڏا وڏا تهڪ ڏئي پنهنجا درد اڏارڻ

جي ڪوشش ڪندو آهي.

ڪجهه عرصو سنڌي ادبي سنگت شاخ سانگهڙ جو ميمبر رهندڙ نواز سانگهڙ ۾ مختلف وقتن تي عملي طرح سماجي ڪم ڪرڻ، برادري جي ڀلائي ۽ بهتريءَ خاطر ”ڪنير ڀلائي تنظيم“، تحقيق جي حوالي سان تنظيم ايڪسپلور ۽ سانگهڙ هسٽاريڪل، ڪلچرل ۽ انوائرنمينٽ سوسائٽي قائم ڪرڻ کان علاوه، مختلف سماجي تنظيمن پاران مليل اسائنمينٽس ۽ ٽريڊيشنل ايڪالاجيڪل ناليج، 2010ع ۾ آيل ٻوڏ جي حوالي سان، ٻوڏ جا فائدا، قدرتي آفتون ۽ انهن جي روڪٿام ٿرپارڪر ضلعي جي حوالي سان، ميٽرڪ جي شاگردن جي لاءِ سوالن جوابن تي ٻڌل، ’آبهوائي تبديلين جا ضلعي ٿرپارڪر تي اثر‘ ۽ ’دادو ضلعي جو ماحولياتي جائزو‘، ڪتاب لکيا. جيڪي سيئي پنهنجي پنهنجي لحاظ کان منفرد حيثيت رکن ٿا، جيڪي انهن موضوعن تي، سنڌ جي حوالي سان پهريان ڪتاب چئي سگهجن ٿا. ان کان علاوه نواز ڪنير صاحب جو پٽائي سرڪار جي حوالي سان منفرد ڪتاب ”پٽائيءَ جا پنڌ ۽ پيچرا“ (ضلعو سانگهڙ) ثقافت کاتي پاران ڇپجي ۽ علمي ادبي حلقن ۾ وڏي مڃتا ماڻي چڪو آهي. نواز جتي حر تحريڪ جي تاريخ تي لکندڙ سنڌ جي ليکڪن ۾ اڳڀرو رهيو اتي هن سانگهڙ ڪاليج ۾، سورهيه بادشاهه جون سرڪاري نموني ورسيون ملهائڻ جي به، سنگت سان گڏجي شروعات ڪرائي. ساڳي وقت هن سورهيه بادشاهه جي قبر جي تلاش ۾ ايسٽولا ٻيٽ کان ويندي بسم الله شاهه ڪراچيءَ تائين جا ٻه ڪامياب سفر ڪيا ته سورهيه بادشاهه جي قبر جي حوالي سان سپريم ڪورٽ جي اڳوڻي چيف جسٽس افتخار

محمد چوهدري صاحب سان ملي، کيس هٿو هٿ درخواستون به ڏنيون. هن اصغر خان کان سانگهڙ جي مکي بيلي ۾ حرن مٿان بمباري ڪرڻ کان انڪار جي حوالي سان انٽرويو به ڪيو ته هو خيرپختونخواه صوبي ۾ ڪرنل وصال محمد خان سان ملاقات ڪرڻ خاطر ان جي ڳوٺ به وڃي پهتو. ان کان علاوه هن شهزادي چارلس جي پاڪستان جي دوري جي موقعي تي، برطانيه حڪومت کان، سنڌ مٿان ڪيل قبضي، حرن ۽ ٻين سنڌي ماڻهن کي پهچايل تڪليفن تي معافي وٺڻ ۽ معاوضا پري ڏيڻ لاءِ، سنگت سان گڏجي حيدرآباد پريس ڪلب آڏو علامتي، بڪ هڙتال ۽ مظاهرا به ڪيا.

ان کان علاوه نواز ڪنير نڙ ۽ بيتن جي حوالي سان منفرد عشقيه ”لوڪ داستان صابل ۽ بهرام جمالي“ حر تحريڪ جي حوالي سان ڪتاب تاريخ جي تلاش، نالي واري ليکڪ اشتياق انصاريءَ جو مختلف سفرن دوران، قسطنطنيه ۾ ڪيل طويل انٽرويو (جنهن دوران هو جتي به تاريخي ماڳن تي گهمڻ ويو يا جن اهم ماڻهن سان مليو انهن جي احوال تي ٻڌل ڪتاب)، نيپال جو سفرنامو، لوڪ ڏاهپ، ماحوليات، سنڌ جي پکين، جانورن توڙي وڻن ۽ ٻوٽن تي ڪتاب لکڻ سان گڏ، سانگهڙ جي تاريخ جي حوالي سان ڪتاب لکيا آهن. جن مان ڪجهه ڇپيل، ڪجهه اڻڇپيل ۽ ڪجهه ڇپائيءَ هيٺ آهن. ان کان علاوه هن جا مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ مختلف موضوعن تي، ڪيترائي مضمون پڻ ڇپيل آهن. 1982ع کان اتفاقي طور اسٽيج سيڪريٽري جا فرض سرانجام ڏئي، ڪمپيئرنگ جي شروعات ڪندڙ نواز ڪنير مختلف پروگرامن جي ڪمپئرنگ ڪرڻ کان

علاوہ، پنهنجي شوق جي حوالي سان ريڊيو ڪمپيئر ٿيڻ لاءِ آڊيشن به ڏنا. جتي ته هو ڪامياب نه ٿي سگهيو پر اڄ ڪلهه هو FM 105.2 سانگهڙ تان پروگرام ڪندو آهي. ان کان علاوه هو هڪ ٻه ڀيرا شوق پورو ڪرڻ کان خاطر پاڪستان ٽيليويزن تي سنڌي خبرن پڙهڻ ۾ به ڪامياب ويو.

منهنجي ساٿس پهرين ملاقات 9-2008ع ۾ پٽائي سرڪار جي ميلي تي ٿي هئي، ساٿس ملڻ کانپوءِ مونکي سندس آواز ڏاڍو وڻيو ۽ ڪچهري ڪندي مزو آيو. مان ويهه پنجويهه سال ريڊيو پاڪستان کي ڏنا آهن، نواز صاحب جي آواز ۽ انداز کي ٻڌي چيو هو ته اوهان جو آواز (Radio Voice) آهي، تنهنڪري لکڻ سان گڏ ان طرف به ڌيان ڏيو. خوشي آهي ته هواها خدمت به سهڻي نموني جاري رکندي پيو اچي.

هن جتي صحافتي خدمتون سرانجام ڏيندي، مختلف اخبارن ۾ رپورٽر طور ڪم ڪيو اتي هن سانگهڙ ۾ صحافين جي هڪ هٽيءَ کي چيلنج ڪندي، چٽو وچڙ ٿيل صحافين کي گڏ ڪري، نيو پريس ڪلب نالي، هڪ نئين پريس ڪلب به قائم ڪئي. جنهن لاءِ کيس ڪيترين ئي مشڪلاتن کي به منهن ڏيڻو پيو. هن ضلعي سانگهڙ ۾ پاڪستان ٽيليويزن ۽ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي پهرين رپورٽر طور به ڪم ڪيو. هن 11-2010ع ۾ آيل ٻوڏ دوران، ڌرتيءَ جو فرض ۽ قرض ادا ڪندي، ڌمڪين باوجود، بنا ڊپ ڊاءِ جي بهترين رپورٽنگ به ڪئي.

نواز سائينءَ کي سنگت ڪيترن ئي لقبن ۽ مهٽن سان به نوازيو جن ۾ آدم بيزار، خود غرض، مفاد پرست ۽ حسن پرست شامل

آهن. هن مليل خطاب، مسڪرائي قبول ڪيا ۽ ٻه ٽي ڀيرا گهران پڄي ويندڙ سياحت ۽ موسيقيءَ جي شوقين ۽ وڻن، ٻوٽن، جانورن ۽ پکين سان پيار ڪندڙ ۽ انهن جي حقن لاءِ پاڻ پتوڙيندڙ نواز ڪنڀر جي ذات وارا ڪيترائي ماڻهو ذات بدلائي چڪا آهن، پر هو پنهنجي ذات تي فخر محسوس ڪندي ۽ ڪنهن به قسم جي احساسِ ڪمٽيءَ جي شڪار ٿيڻ بدران، چوي ٿو ته ها، منهنجيءَ ذات وارن جي اڪثريت غريب آهي، مان پنهنجيءَ ذات وارن جي غربت ۽ سندن مشڪلاتن گهٽائڻ لاءِ جيڪڏهن ٻيو ڪجهه نٿو ڪري سگهان، ته گهٽ ۾ گهٽ انهن کان لاتعلق بڻجي ويهڻ کان، اهو بهتر ٿو سمجهان ته ذات جي حد تائين آئون انهن سان گڏ هجان!

پروفيسر نواز ڪنڀر کي سندس سماجي خدمتن توڙي لکڻين عيوض، مختلف ادارن ۽ تنظيمن پاران، مختلف ايوارڊ پڻ ملي چڪا آهن. سندس هن ڪتاب تي به ادارن سان گڏ پڙهندڙ به کيس محبت جا ڪيترائي ايوارڊ ضرور ڏيندا.

سنڌ جي ثقافت کاتي خاص ڪري ڊائريڪٽر جنرل منظور احمد ڪناسري کي به جس هجي، جنهن هن ڪتاب کي شايع ڪرڻ جو بندوبست ڪيو.

ڊاڪٽر ڪمال چامڙو

چيئرمين

سنڌي شعبو وفاقي اردو يونيورسٽي ڪراچي

فون: 0301_2399345

ليڪ پاران

لوڪ ڏاهپ يا Folk Wisdom جي حوالي سان دنيا ۾ جتي ڪٿي ڪيتريون ئي شيون، ڳالهين ۽ اهڃاڻ وڏي اهميت رکندڙ هجن ٿا. اهي اهڃاڻ ۽ اشارا جن جي پٺيان صدين جو تجربو ۽ مشاهدو موجود هوندو آهي. اسان سڀئي شعوري يا لاشعوري طور انهن مان ڪنهن نه ڪنهن حوالي سان فائدو يا ڄاڻ حاصل ڪندا رهندا آهيون. اها ٻي ڳالهه آهي ته اڄوڪي جديد دؤر ۾ اسان پاران پڙهيل يا اڌ پڙهيل معاشرن انهن لوڪ ڏاهپ جي ڳالهين ڏانهن نه صرف ڌيان ڏيڻ چڏي ڏنو آهي بلڪ انهن کي فضول ۽ مدي خارج سمجهي، انهن جي اهميت کان انڪار ڪيو آهي.

ان وقت جڏهن ته اڃان سائنس ايتري ترقي ڪئي هئي ۽ نه ئي عام ماڻهن جي علم ۾ ايترو اضافو ٿيو هو ته ڪمپونيشن جي ذريعن جو ايترو وسيع چار پڪڙيو هو. ان وقت سياڻن ماڻهن جي تجربن ۽ مشاهدن جي آڌار تي چيل ڳالهين ۽ وضع ڪيل اصول ٿي اڄوڪي سائنسي ڄاڻ جا ڄڻ ته نعم البدل هئا. سڄو معاشرو انهن اصولن تي ئي هلندو هو ۽ ماڻهو ڪڏهن به خطا نه کائيندا هئا. اها لوڪ ڏاهپ زندگيءَ جي هر شعبي سان وابسته هئي. ان وقت جيئن ته زندگي ابتدائي مرحلا طءَ ڪري اڳتي ته وڌي رهي هئي پر ان جي رفتار اڃان ايتري تيز نه ٿي هئي. زندگيءَ جو سڄو ڪار وهنوار موسمن سان منسلڪ هوندو هو.

معيشت جو دارومدار مڪمل طرح پاڻيءَ سان ئي واڳيل هو. زراعت، ماهيگيري ۽ مال موڻشي، اقتصاديات جا اهم شعبا هئا. ان ڪري لوڪ ڏاهپ جا وڏا ڪان وڏا ڏاهپ پريا نقطا به برسات، پاڻي، هوا چنڊ تارن جي چؤگرد گهمندا هئا. لڳاتار محنت ۽ مشقت جي ڪري انساني صحت اڄوڪين عجيب و غريب بيمارين کان بي خبر هئي. پر ان جي باوجود ضرورت وقت علاج ۽ حڪمت لاءِ هر وقت ڪيترائي وڻ ۽ ٻوٽا هڪيا تڪيا موجود هوندا هئا جن جي استعمال جي پٺيان پڻ لوڪ ڏاهپ ئي لڪل هوندي هئي. هر بيماريءَ جو بيغير سائڊ افِيڪٽ جي سستو ۽ سولو علاج، هر هنڌ موجود هوندو هو. لوڪ ڏاهپ جي مدد سان جوڙايل گهر، جن ۾ لائڊيون، چپر ۽ چوٽرا به شامل هئا. جن ۾ پوءِ اوڙڪين ڀتين ۽ انهن ۾ منگهن جو اضافو ٿيو. انهن زندگيءَ کي گذارڻ لاءِ ڏاڍو سولو ۽ سازگار بڻائي ڇڏيو هو. لباس، پوشاڪ کان ويندي ڪاٺ پيئڻ هر وقت، حالتن ۽ جاگرافيائي خطن جي لحاظ سان، ڳالهه ماحول جي مناسبت سان هئي. نڪر جا ٿانو جنهن جي اهميت اڄ مذهب کان ويندي ماحولياتي ماهرن پاران بيان ڪئي وڃي ٿي، اها لوڪ ڏاهپ جي ماهرن صديون اڳ ۾ ڄاڻي ورتي هئي جنهن ڏانهن دنيا هاڻ موت ڪاٽي رهي آهي. پوءِ ان کي ڪڏهن ڪلچر جونالوڏنو ويو ته ڪڏهن ثقافت جو پر انهن سڀني رسمن رواجن جي پٺيان ڪنهن نه ڪنهن حوالي سان لوڪ ڏاهپ موجود ضرور هئي. 'جيسا ديس، ويسا پيس' جي پٺيان لوڪ ڏاهپ تي ان طرح سان ڌيان ڪونه ڏنو ويو آهي جهڙي نموني ان ڏانهن ڏسڻ جي ضرورت هئي ۽ آهي. مٿي ڍڪڻ کي ثقافت جو اهم جزو چئي، روزمره زندگيءَ جو لازمي حصو بڻايو ويو پر اڄ سائنس به مٿي

ڍڪڻ جي اهميت مڃي ورتي آهي.

شادي مراديءَ کان ويندي مرڻي پرڻي جي رسمن رواجن تي غور ڪجي يا اٿڻ ويهڻ کان ويندي کائڻ پيئڻ توڙي ڪير واپرائڻ جي اصولن کي ڏسجي ته انهن ۾ به لوڪ ڏاهپ جون انيڪ دانيون ۽ رمزون موجود ملنديون.

ميلا ملاڪڙا، مذهبي ڏينهن ملهائڻ جا طور طريقا، مهمان نوازيون ۽ ٻيا سوڻ ساڻ ڪرڻ، سڀ سوڻ ٻولڻ لوڪ ڏاهپ جي لعن سان لبريز ملندا.

گُڙل جو اچڻ، سر نسرڻ، چيڙ جو پچڻ، تاڙي جو تنوارڻ، ڏيڏر جي تران تران، ڪڪڙ جي ٻانگ، هوا جا زوڪت، آسمان تي انڊلٽ جي مختلف وقتن تي موجودگي، مختلف تارن جو اڀرڻ ۽ لهڻ، چنڊ جو جهڪاءُ، ڍڳي جو هوا کي سنگهڻ، ڪيڙن ماکوڻن جو ٻرن مان نڪرڻ، نانگن بلائن جي موجودگي، اهي اهڃاڻ ماحولياتي قدرتي ڪمپونيڪيشن ۽ لوڪ ڏاهپ جي ماهرن لاءِ ڪنهن نه ڪنهن پڪي پختي نڀايي يا نشانيءَ مثل هئا. اڄوڪا موسميات کاتي جا ماهر پلي وينا مٿا ڪٽ ڪن، سندن ٻڌايل ٿي وي. اخبارن واريون خبرون غلط ٿي سگهن ٿيون پر مٿيان ڏسيل ۽ انهن جهڙا ٻيا انيڪ قدرتي ۽ ماحولياتي اهڃاڻ موسميات کاتي کان مايوس ٿيلن لاءِ اڄ به وڏو ڊگ آهن.

هن وقت ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته اسان پلي ڪٿي سائنسي انداز سان زندگي گذاريون ۽ سائنسي طرح سان ڪيل اڳ ڪٿين کي اوليت ڏيون پر پنهنجي مٽيءَ جي ماڻهن ۽ وڏڙن جي صدين جي تجربن ۽ مشاهدن کي ائين بلڪل ئي نظر انداز نه ڪريون ته بهتر ٿيندو. لوڪ ڏاهپ جون اهي ڳالهيون ۽ املهه نُڪتا، اڄ به زندگيءَ جي ڪنهن نه

ڪنهن موڙ تي، ڪنهن نه ڪنهن طرح سان اسان جي رهنمائي ۽ رهبري ڪرڻ لاءِ جتي ڪٿي هڪيا تڪيا موجود آهن. اسان رڳو انهن ڏانهن وڪ وڌايون.

جيڪڏهن اسان کي لوڪ ڏاهپ جي انهن ڳالهين جي اهميت جي خبر نٿي پوي ۽ اسان، سائنس کي ڇڏي انهن تي هلڻ لاءِ تيار نه به آهيون ته به اسان کي اهو ته هر حال ۾ ڪرڻ ئي ڪپي ته اسان پنهنجي باقي بچي ويل چند جھونن جي سينن ۾ سانڍيل انهن لوڪ ڏاهپ جي نقطن کي گهٽ ۾ گهٽ سينن کان پٺن تي اتاري محفوظ ته ڪري وٺون! ته جيئن اسان دنيا کي ۽ خود اسان جي ايندڙ نسلن کي لوڪ ادب وانگر اهو به ڏيکاري ۽ ٻڌائي سگهون ته اسان جي ڌرتي ۽ ان جا ماڻهو پڻ ڪيترن ئي علمن وانگر لوڪ ڏاهپ جا به ماهر هئا. جيڪڏهن اسان لوڪ ڏاهپ گڏ ڪرڻ جو ڪم هنگامي بنيادن تي نه ڪيو ته، ڇنڊ ڇنڊ سالن ۾ امر الاهي تي ليڪ چوندي، جھونن جي هن جهان ڇڏڻ بعد، اسان صدين کان نسلن جي محنت ۽ مشاهدي ذريعي ماڻيل، هن اهم علم کان بلڪل ئي بي خبر بنجي وينداسين ۽ پنهنجي ڌرتي ۽ جي هڪ اهم علم کي هميشه هميشه لاءِ وڃائي ويهنداسين.

لوڪ ڏاهپ کي ڪيترن ئي حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو پر هتي پهرين وڪ طور صرف ماحولياتي لوڪ ڏاهپ جي ڪجهه پهلوئن تي قلم کنيو ويو آهي. سنڌ جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ هڪ تمام وسيع موضوع آهي، جنهن ۾ ڪيتريون ئي ڳالهيون اچي وڃن ٿيون. جن مان رڳو ڪن تي، ڌيان ڇڪائڻ خاطر لکيو ويو

آهي. ان ڏس ۾ روزاني سچ ڪراچي ۾ 25 نومبر 1999ع تي- پهريون مضمون ڇپجڻ کان وٺي گذريل ڪيترن ئي سالن کان لوڪ ڏاهپ جي اهميت تي وڌيڪ وس آهر ڪم ڪندو ۽ آواز اٿاريندو رهيو آهيان. ان عرصي دوران لکيل مختلف مضمونن کي هاڻ ڪتابي شڪل ڏني اٿم.

لوڪ ڏاهپ جي انهيءَ ڪتاب کي ڇپجڻ جي اهل سمجهڻ تي آئون جتي ثقافت کاتي حڪومت سنڌ جي اشاعت ڪاميٽيءَ جي معزز ميمبرن جو شڪر گذار آهيان ۽ ثقافت کاتي جي ڊائريڪٽر جنرل سائين منظور احمد ڪناسري صاحب جو ثورائتو آهيان، اتي آئون انتهائي شڪر گذار آهيان محترم ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي صاحب، چيئرمين سنڌي ڊپارٽمنٽ، فيڊرل اردو يونيورسٽي جن جو، جن کي اداري پاران هيءُ ڪتاب ماهر اڻي راءِ لاءِ اماڻيو ويو هو. ڪمال ڄامڙي صاحب نه صرف پنهنجي مصروفيتن مان وقت ڪڍي ڪتاب کي اوليت ڏيندي، تمام مختصر وقت ۾ ڪتاب تي ماهر اڻي نظر وڌي ٻوليءَ کي سڌاريو بلڪ انتهائي قيمتي مشورا ڏئي ڪتاب کي سنوارڻ ۽ ان جي تحقيقي اهميت کي وڌائڻ ۾ به اهم ڪردار ادا ڪيو.

ان کان سواءِ ڪجهه دوستن جا ٿورا نه مڃڻ به زيادتي ٿيندي جن ڪتاب ۾ آيل مضمون لکڻ دؤران تمام گهڻو ساٿ ڏنو ۽ وس آهر ڄاڻ به ڏني. جن ۾ سنڌيءَ جي نالي وارو مزاحيه شاعر ۽ هن ڪتاب جو ڪمپوزر پيارو نسيم بلوچ خاص طور تي قابل ذڪر آهي، جنهن نه صرف منهن جا هٿ اکر پڙهڻ جهڙو ڏکيو ڪم آسان

بڻايو بلڪه وقت سر اهم مشورا به ڏنا. دوست صادق خاصخيلي جو به شڪر گذار آهيان جنهن مضمون لکڻ لاءِ مختلف هنڌن تي وڃڻ دوران ساڻ نڀايو. ان کان سواءِ مير محمد نظاماڻي، مولا بخش ملاح، منظور ملاح، استاد نظاماڻي، اخلاق راجپوت، استاد منار لغاري (مرحوم)، پروفيسر ممتاز لغاري ۽ پروفيسر عباس لغاري جن جو به ٿورائتو آهيان، جن مختلف وقتن تي گهربل ڄاڻ مهيا ڪري ڏيڻ ۾ ۽ گهربل لاڳاپيل ماڻهن جو ڏس پتو ۽ فون نمبر هٿ ڪري ڏيڻ ۾ وسان نه گهٽايو. (گڏوگڏ آئون پياري نيت جو به ٿورائتو آهيان جتان مون فوتو هٿ ڪيا).

اميد ته سنڌ جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان ڪتابي شڪل ۾ ڪنيل هيءَ پهرين وڪ قبول پوندي ۽ ايندڙ ماحولياتي محقق هن سلسلي کي سهيڙڻ ۽ گڏ ڪرڻ ۾ پنهنجو پنهنجو ڪردار ضرور ادا ڪندا.

انهيءَ ڳالهه جي وضاحت ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان ته ٿي سگهي ٿو ته معزز پڙهندڙن کي ڪن جاين تي ڳالهه جلد ختم ٿيڻ يا مڪمل طور تي پوري نه ٿيڻ جو احساس ٿئي ۽ مضمون پڙهندي ڪجهه تشنگي باقي رهي ان جو هڪ اهم ڪارڻ اهو به آهي ته، جيئن ته هي مضمون اڳ ۾ ڪاوش اخبار ۾ هفتيوار ڪالم لاءِ لکيل آهن. جنهن لاءِ مخصوص اسپيس مليل هئي ۽ جنهن ۾ لفظن جو تعداد به ذري گهٽ مقرر ٿيل هو. اها ڪاوش ست جي توڙي منهنجي مجبوري هئي، جنهن جو عڪس پڙهندي ضرور محسوس ٿيندو. ان باوجود ڪاوش جو اهو هڪ ٿورو هو جو هن انهيءَ نموني جا مضمون لڳاتار ڪيترو

سند جي ماحولياتي لوڪ ڏاهپ

ٽي عرصو ايڊيٽوريل پيڇ تي شايع ڪري، شايد هڪ نئين روايت
کي جنم ڏنو.

ڪمي ڪوتاهي لاءِ معذرت ڪندي، صلاح ۽ مشورن جو منتظر
رهندس ته جيئن مستقبل ۾ اڃان به وڌيڪ بهتر نموني ڪم ڪي جاري
رکي سگهجي.

تاريخ 22.6.2014

نواز ڪنڀر

گهر نمبر A-9/121، شهنشاهه ڪالوني سانگهڙ.

موبائل نمبر 0333-2911599

ماحولياتي لوڪ ڏاهپ ۽ ان جي اهميت

نام نهاد تعليمي ترقي جي نشي ۾ اسان جهڙن معاشرن جي اڌ پڙهيل ۽ اڌ پڙهيل ماڻهن هڪ اهڙي شيءِ، اهڙي علم، اهڙين روايتن کي نه صرف نظر انداز ڪري ڇڏيو آهي. بلڪ اهڙيون ڳالهائون ڪندڙن تي نٽوليون ڪيون ويون ۽ انهن کي نااهل چئي مڪمل طرح سان نظر انداز ڪيو ويو آهي اهو علم جنهن جي پٺيان صدين جي ڪروڙين اربين انسانن جو تجربو ۽ مشاهدو هو. ان کي گڏ ڪري اهميت ڏئي ان مان فائدو وٺڻ بجاءِ ان علم جي استادن ۽ اڪابرن کي ڪم تر سمجهي ٻڌڻ لائق به نه سمجهيو ويو. ان علم کي اسان 'لوڪ ڏاهپ' يا 'فوک ورڊم' جو نالو ڏئي سگهون ٿا.

لوڪ ڏاهپ اهو علم آهي، جيڪو انسانن جي صدين جي تجربن ۽ مشاهدي تي مشتمل آهي. ڪنهن وقت هن علم جي اهميت به اوتري ئي هوندي هئي جيتري اڄ جي عام سائنسي علمن جي. وقت گذرڻ سان گڏوگڏ، نون نون علمن ۽ خيالن جي متعارف ٿيڻ بعد نئين شيءِ جي نشي ۾ خلق خدا جي انهن تجربن جي آڌار ٻڌل چوڻين، ۽ گفتن کي اهميت ئي نه ڏني وئي. حالانڪ ان وقت به عقل فهم وارن وس آهر واکا ڪيا پر ڪنهن به نه ٻڌا. مثال طور جهمونن جو چوڻ هو ته 'ماني ڪائي آرس نه پيچجي' ان سان ماني ڪتي جي پيٽ ۾ هلي وڃي ٿي. يا 'رات جووڻ هيٺيان نه ٻڌو' گهرجي نه ته جن لڳندو. انهن ٻنهي ڳالهين

۾ شروع وارا حصا، تجربتي ۽ مشاهدي تي ٻڌل آهن. پر عام خلق کي سمجھائڻ لاءِ انهن جي آخري حصن ۾ منع ڪرڻ جا اهڙا سبب ڄاڻايا ويا آهن جي وقت، حالتن اڄ سائنسي ترقي بدلي سائنسي علمن جا ماهر ٻڌائين ٿا ماني کائي فورا ورزش نه ڪجي، ان مان نقصان ٿئي ٿو. اها ساڳي ڳالهه سوين سال اڳ جي انسان به چوڻ شروع ڪئي. ان ورزش جي بجاءِ ڳالهه آرس کان شروع ڪئي. يا وٺ هيٺيان سمهڻ کان منع ڪندي ’جن‘ چوڻ جي ڳالهه ڪئي. اڄ سائنسدانن اسان کي وٺن جي فوٽو سينٽس جي ڳالهه ٻڌائي رات ۽ ڏينهن جي حوالي سان ڪاربان ڊاءِ آڪسائيڊ ۽ آڪسيجن جي ڳالهه ڪن ٿا ۽ نقصان جا سبب ٻڌائين ٿا. پر جي وٺن جي ساهه ڪڍڻ جي ڳالهه اڄ کان هزار سال اڳ ڪوئي ڪري ها ته ان کي ڪير ٻڌي ها. ان ڪري ان وقت جي ڏاهن ان ڳالهه کي جنهن سان منسوب ڪيو چو جوان وقت اها ڳالهه عام ۽ قابل فھر هئي.

زراعت جي حوالي سان مال جي پاڻ جنهن لاءِ چئبو آهي ته ”پاڳ ڀلي پر پاڻ نه ڀلي“ انهن هر زمين کي ساهي ڏيڻ تائين جيستائين ڳالهه هئي ڪم هليو پئي. پوءِ جڏهن آبادي ۾ اضافي کي بهانو بڻائي پيداوار وڌائڻ وارا ثقلي پاڻ ۽ جيت مار دوائون استعمال ڪيون ويون ته چند سالن جي تجربتي مان ئي ثابت ٿي ويو ته اهو عمل نقصان ڪار آهي. زمين کي ساهي ڏيڻ لازمي آهي ۽ ڍڳن جي هر جي پنهنجي اهميت آهي پر سهل پسندي ۽ هرس و حوس جو شڪار اڄ اڌ پڙهيل انسان ڏسندي وائيندي به انهن ڳالهين کي اڃان عمل ڪرڻ کان ڪيڀائي رهيو آهي. جنهن سبب هاڻ نين نين بيمارين اچي منهن ڪڍيو آهي. مڻ جي جاءِ

تي پنج مڻ آن اڀائيندڙ انسان اڳ جي پيٽ ۾ وڌيڪ ڏکي ۽ مشڪل زندگي گذارڻ تي مجبور آهي. جنهن سبب هو پنهنجي محنت سان گڏوگڏ ذهني سکون وڃائي، هيڏانهن هوڏانهن ڀٽڪي ۽ پُري رهيو آهي. سندس چوڻڪاري جو واحد رستو لوڪ ڏاهپ تي عمل ڪرڻ ۾ ئي لڪل آهي. پر هو اوڏانهن رجوع ڪرڻ ۾ اڃان شايد ڪجهه وقت وٺي. اڃان کيس پنهنجي ڪئي جي ۽ فطرت کان منهن موڙڻ جي سزا ڪاٽي پوندي چوڄوان فطرت ۽ لوڪ ڏاهپ کان منهن موڙي وڌو ڏوهه ڪيو آهي!

جيستائين انسان ڦڪين ۽ ڦيڻ تي پاڙيو پئي، وڌيڪ صحت تندرستي ۽ عمر ماڻي پئي. پر جڏهن کان هن رنگ به رنگي گورين ۽ پالن جهڙن ۽ جيڏين سين کي سهارو سمجهيو آهي، تڏهن کان وٺي اڳوڻي عمر ۽ صحت کان هٿ ڏوٽي ويٺو آهي. نج گهه، ڌڌ، ڏهي، مڪڻ ۽ ماکي سان موجون ڪندڙ ناشڪري انسان جڏهن کان ڊالڊا، ڊپن واري ڪير، ۽ ڪيميڪل واري ڪنڊ سان دوستي وڌائي آهي، تڏهن کان زندگي زهر ٿي وئي اٿس. پر کين اڃان سمجهڻ ۾ شايد ڪجهه وقت لڳندو!

ڪجهه سالن کان مسلسل ايندڙ موسمي آفتن، تيز برساتن، ڏڪار ۽ سامونڊي طوفانن تباهي مچائي ڇڏي آهي، جنهن سبب انسان کي ڪروڙن جي ڪس لڳي آهي. سمنڊ اندر پيل سوين انسان ويرانن جي ور چڙهي ويا ته ڪي ٻوڏن ۾ لڙهي وڃڻ سبب ڪي مليا ته ڪي پنهنجي ئي ملڪ ۾ اڻ ڄاتل هنڌن تي بي ڪفن، دفن ٿي ويا. اهي آفت الاهي ته هيون پر ان ۾ ڪنهن حد تائين انسان پاڻ ملوث هو. موسميات کاتي جي رپورٽن تي پڙهندڙن، هزارن سالن جي تجربن کي نظر انداز ڪري،

ڪروڙن جي ڪاوشن کي ٿڌي ڇڏيو ته مٿن ڦهر نازل ٿيو. ڏاهن کي اڌ پڙهيو اڻ پڙهيو ڇٽ ۽ جاهل چونڊڙن اهو وساري ڇڏيو ته اڄ جو سائنسدان به ايجان تائين جهڙوڪر قدرت جي معاملي ۾ اڻ پڙهيو ئي آهي. کيس آخرت تائين سوچڻ ان جي ڳجهه تائين پهچڻ لاءِ ايجان وقت گهرجي. سندس راءِ کي مڃتا ماڻڻ لاءِ ايجان ڪيترن ئي تجربن مان گذرڻو آهي. جڏهن ته خود انهن وٽ، انهن سائنسي رپورٽن کان سورهن آنا وڌيڪ صحيح رپورٽون ڏيڻ جا ڪيترا اهڃاڻ ۽ ادارا موجود آهن، هورڳو انهن کي ٿوري اهميت ڏئي، انهن ڏانهن ڏسڻ ۾ اچن ٿا. جيڪي اهڃاڻ ڏسي ايندڙ سال لاءِ به اڳڪٿي ڪري سگهن ٿا ته ڌڪار هوندو يا سڪار مينهن پوندو يا نه، گهڻو پوندو يا ٿورو ريڊ ٻڪري ڍاڀي يا اٺ ڍڳي لاءِ به چارو هوندو!، ٽرايون، تلاءِ ۽ تڙ ڀريا يا نه! اهي ڏاها مند مهل ڪلاڪن ۽ منٽن جي حساب سان به برسات جي اڳڪٿي ڪن ٿا. جيڪي سئو سيڪڙو صحيح هجن ٿيون. پر افسوس جو زندگيءَ جي هر نظام ۾ موجود اهڙن سادن سودن، پيرن اگهاڙن، مڪاري ۽ منافقت جي ملاوت کان پاڪ ڳالهائيندڙن تي ڪنهن جي به اک نٿي ٻڏي. سوئيڊبوتيد ڪاٽن ڪلف وارو جيڪو به چئي ان کي جي ۾ جاءِ ڏئي هنئين سان هندائبو. پوءِ پلي پينگ ٿي چو نه ٿي وڃي!

ان کان اڳ جو صدين جي تجربي ۽ مشاهدي جي امين جهونن جي ساهه جو سڳو ڇڄي پئي، ۽ اهي راهه رباني ڏانهن روانا ٿي وڃن، اچو ته انهن کي مان، مڃتا ۽ اهميت ڏئي، انهن جي ڳالهين کي نه صرف غور سان ٻڌون بلڪ انهن کي گڏ ۽ مرتب ڪري ايندڙ نسلن لاءِ به محفوظ ڪريون. ڪٿي ائين نه ٿئي جو وقت گذرڻ بعد اسان هٿ مهيندا ئي

رهجي وڃون ۽ انهي فوڪ وڙديا ماحولياتي لوڪ ڏاهپ لاءِ به يورپ ڏاهن ڏسون. پوءِ اهو ضروري ناهي ته انهن جا تجربا ۽ مشاهدا اسان جي موسمن ۽ ماحول ۾ به اوترائي فت هجن جيترا اتي آهن. ائين نه ٿئي جو اسين پنهنجون ڪنڊيون، ٽالهيون، پير، سرينهن، نم، پير ۽ پير وڏي يوڪليٽس، ڪونوڪارپٽس ۽ ديوي پوکي پوءِ وينا پڇتايون.

(روزاني سچ ڪراچي، خميس 25 نومبر 1999ع)

لوڪ ڏاهپ مطابق برسات جي حوالي سان کنون، ڳوڙ ۽ انڊلٽ جا اھڃاڻ

قدرت انساني بهتري ۽ پلائي لاءِ ڪيترين ئي شين ۾ برسات جي اچڻ يا نه اچڻ، وسڻ يا نه وسڻ، گهٽ يا وڌ وسڻ، فائدي يا نقصان واري هجڻ جي حوالي سان ڪيترائي اشارا ۽ اھڃاڻ مختلف طريقن سان اماڻيندي رهندي آھي. قدرت تي اڪيون بند ڪري اعتبار ڪرڻ وارا انھن نشانين ۾ پڪو ۽ پختو ويساھ رکندا آھن ۽ فائدي ۾ ئي رھندا آھن. پر پنھنجي تي ھلڻ وارا يا ريڊيو ڪن تي لڳائي ٿي وي ۾ اڪيون وجھي ۽ اخبار ۾ خبرون پڙھي، موسميات کاتي جي ٻڌايل ڳالھين تي اعتبار ڪرڻ وارا جھڙوڪر قدرت سان منھن موڙي ڇڏيندا آھن ۽ پوءِ اڪثر حالتن ۾ مٿي تي ھٿ ڏيو وينا ھوندا آھن. سريلنڪا جو سونامي ھجي، بالاڪوٽ ۾ زلزلو جون تباهيون ھجن، بدين ۽ ٺٽي ۾ سمنڊ جون سينہ زوريون ھجن. اھي سڀ شيون ازل کان ٿينديون رھيون آھن. انھن جي ٿيڻ کان اڳ قدرت مختلف طريقن سان انسان کي خبردار بہ ڪندي رھندي آھي. جيستائين انسان قدرت تي ڀروسو ڪيو ۽ ان جي ڏسيل نشانين مان خطري جي پوءِ محسوس ڪئي تہ ھو گھڻو ڪري پاڻ بچائيندو رھيو. جڏھن ھن ائين نہ ڪيو تہ نتيجو سڀني جي سامھون آھي. طوفان ھجن، برساتون ھجن، زلزلا ھجن يا ٻي ڪا بہ ماحولياتي تبديلي ھجي ان جا آثار ڪيترو ئي

عرصو اڳ ۾ ظاهر ٿيندا رهندا آهن پر ڪوپڙهڻ وارو ۽ انهن کي محسوس ڪرڻ وارو هجي ۽ ڪا ڏسڻ واري اک هجي. برسات جي حوالي سان ڪيترن ئي ڳالهين ۾ قدرت اشارا ۽ اهڃاڻ مقرر ڪيا آهن. جن ۾ ڪجهه جو ذڪر اڳ ڪري چڪا آهيون، ڪجهه جو پوءِ ڪبو ۽ ڪن جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو.

برسات جا قسم

بظاهر ته سڀ مينهن هڪ ئي منهن مهاندي هوندا آهن، پر اصل ۾ انهن ۾ وڏو فرق هوندو آهي، برسات کي مختلف نالن سان سڏيو ۽ سڃاتو ويندو آهي جيئن گونگو مينهن، مانو مينهن، وڏڙو مينهن، سنهي بوند واري برسات، طوفاني مينهن، ڳڙو مينهن، جهڙ مينهن (مسلسل ٻه چار ڏينهن وسندڙ) وغيره. برسات جي مختلف قسمن، فائدن نقصانن ۽ وقتن کي ڏسي به مختلف نالن سان سڏبو آهي، جيئن بڊو برسات، جنهن کي گيلو به چوندا آهن. اها برسات يڪو پئي وسندي آهي. هفتو هفتو به پئي هلندي آهي. بقول شيخ اياز جي ”عشق اسان وٽ آرائين جيئن آيو جهول پري“ وانگر چلهه پارڻ لاءِ سڪل ڪاٺي ۽ چيڙي جو ملڻ به محال هوندو آهي. اهڙي نموني سان مختلف موسمن وقتن تي مختلف قسمن جا مينهن وسندا رهندا آهن.

سانوڻ جا سراڙا: هڪڙي برسات وسي وئي، پندرهن منٽ، اڌ ڪلاڪ بعد ٻي آئي. ڪلاڪ بعد وري برسات منهن ڪڍيو ته ٿري اهڙي برسات کي سانوڻ جا سراڙا چوندا آهن. جنهن کي اوهيرا به سڏبو آهي. چوندا آهن ته سنهي برسات ۾ گاهه ته وڌيڪ ٿيندو آهي پر گهرن کي نقصان گهڻو ٿيندو آهي. ڪنهن برسات ۾ وري پاڻي ته

هوندو آهي پر ان نه ٿيندو آهي. ڪنهن برسات ۾ وري پن ته ٿيندو پر ان ڪونه ٿيندو آهي. ڪڏهن وري گاهه گهٽ پر ان وڌيڪ ٿيندو آهي. انهن سڀني ڳالهين مان هر هڪ لاءِ لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ الڳ الڳ نالا آهن.

خود برسات ۾، برسات بابت اڃان

هلندڙ برسات ۾ پاڻي مٿان ڦوٽا جنهن کي پاڻي جا ڦوٽا يا بلبلا چئبو آهي. اهي ٽين ۽ پاڻي مٿان لڙهندي نظر اچن ته معنيٰ اڃان برسات پوندي هن سال به ۽ ايندڙ سال به. جي بلبلا نه ٿين ته معنيٰ اڳيون سال ڏڪر جو آهي. ذهني طور تيار رهجو. اهي ڦوڪڻا يا بلبلا گهڻو ڪري برسات وسي بند ٿيڻ کان ڪجهه دير اڳ ۾ ٺهندا آهن. جڏهن برسات ۾ برسات جي جهڪي ٿيڻ وقت، جهرڪيون ۽ ڪپريون پاڻي ۾ وهنجندي نظر اچن ته معنيٰ برسات پوڻ جا اڃان امڪان موجود آهن.

ڪنوڻ يا وڃ جي حوالي سان اڃان

مشهور آهي ته اتر جي گوڙ ۽ ڪنوڻ وڌيڪ برسات آڻڻ جو سبب ٿينديون آهن. ڪنوڻ جا مختلف قسم ٿيندا آهن جيئن:

ٻڪرار ڪنوڻ: اها ڪنوڻ ڏسي مال وند، ٻاڪرو مال جيترو جلدي

ٿي سگهي اوترو جلد واڙڻ جي ڪندا آهن. مال اڃان واڙي ۾ بند مس ڪبو ته برسات اچي نڪاءُ ڪندي آهي. اها ڪنوڻ ٿانڊي وانگر ڳاڙهي، شعلي جهڙي اڪيون وٺندڙ هوندي آهي. اتر اڀرندي ڪنڊ کان ٿئي ته ماڻهو پڇڻ جي ڪندا، مينهن آيو ڪي آيو. ان مٿان جو هلڪو ڏڪڻ لڳي ته رهي سهي ڪسر به پوري لمحن جو انتظار به نه ٿيندو. جيئن سڄي مال ۾ ٻاڪرو مال تيز هلندو آهي ان ڪري هن تيز هلندڙ ڪنوڻ

کي پڪرار ڪنوڻ ڪري سڏبو آهي.

سانوڻ کان اڳ آکاڙ جو مهينو ايندو آهي. آکاڙ جي ٻه تاريخ تي ڪٿي به ڪنوڻ يا جهڙ نظر اچي ته برسات جو آسرو سمجهبو آهي. ٻئي صورت ۾ ٿري سنڌ ۽ ناري وڃڻ جون تياريون ڪندا آهن.

چوندا آهن ته آکاڙ ڪي ٻيج، واڌڙيا ٻيج

(واڌڙ جهڙ) نيڙي راڪي ٻڙڌيا (ڍڳا) جوڙهي (جهولي) ناڪي ٻيج.

پر جي آکاڙ جي ٻي تاريخ تي ڪنوڻ ۽ جهڙ ڏسڻ ۾ نه اچي ته ٻو

پهلي ٻيج ٻڙڌيا، ٻيجي چاٻي (ڪاٺ) ٻيج

ڪنوڻ ڪرندي به آهي ۽ وڏا نقصان به ڪندي آهي. نه صرف

انسان پر جانور به ڪنوڻ جي چمڪي کان لهرائيندا آهن. ڪنوڻ ڪرڻ

جي ڊپ کان پتل، ٿامي، يا پتل ٿامي جي ملاوت سان ٺهيل (گت

ڪنجهو) ٿانو کي ڪنوڻ مهل اندر رکبو آهي، ساڳي شيشو به ٻاهر نه

رکبو آهي ان تي به ڪنوڻ ڪرڻ جا امڪان وڌيڪ هوندا آهن. ڪنوڻ

ڏسي چنڊڻ ڳوهه به ڪپڙ جي ٿڙ ۾ لڪي پناهه وٺندي آهي. جي ٻاهر

هوندي ته ڪنوڻ ڪري سگهي ٿي. ڪنوڻ جي ڪرڻ کان محفوظ رهڻ لاءِ

اڪ جي تاري گهر مٿان رکبي آهي.

وچ جو پاڻي ڇڏي مشهور آهي ته هن کي وچ ڇڏي پاڻي آهي ان

لاءِ سياڻن جو چوڻ ته لوهر، ڪوهه کوٽي ان ۾ ڇيڻا پري، وچ ۾ ڪير جي

پربل پليٽ رکندا آهن. برسات ۾ ڪنوڻ ڪرڻ جا امڪان وڌيڪ

هوندا آهن. جي ان تي ڪنوڻ ڪري ٿي ته ڇيڻن کي نپوڙي، نڪتل پاڻي

سنيالي رکبو آهي، جنهن مان مختلف اوزارن کي لوهر پاڻي

ڏيندا آهن. ان سان اوزار ڏاڍا تڪا ۽ تيز ٿيندا آهن. چون ٿا ته وري

جڏهن گوڙ ٿيندي آهي ۽ ڪنوٽ تجلا ڪندي آهي ته وچ جو پاڻي ڏنل اوزار حرڪت ڪندا آهن. ان ڪري پنهنجي منهن بغير ڪنهن سبب جي حرڪت ڪرڻ وارن لاءِ چئبو آهي ته هنن کي وچ جا پاڻي آهن.

گوڙ جا اهاڻا:

چوندا آهن ته گوڙ 12 ڪوهن يا 24 ڪلوميٽرن تي ٻڌڻ ۾ ايندي آهي. اهو به چوندا آهن ته گوڙ جي برسات ايندي ڪونه، جي آئي ته ٻوڙي ڇڏيندي. شايد ان ڪري ئي اردو ۾ چئبو آهي جو گرجت ٿيڻ وڌيڪ نه ٿي ڪنوٽ وانگر اتر جي گوڙ به وڌيڪ برسات آڻڻ جو باعث بڻبي آهي. گهڻي گوڙ گهٽ برسات آڻيندي آهي. هلدڪي گوڙ جيڪا ڪڙڪو نه ڪري نه ٿي ساهي پتي رڳو گڙندي رهي، جنهن کي گام به چئبو آهي اها وڌيڪ برسات آڻيندي آهي. ان مان ٻوڙ جو به خطرو هوندو آهي.

انڊلٽ/پينگهه/ڏانگڙو يا مچري جا اهاڻا:

انڊلٽ کي مقامي طور تي پينگهه يا ڏانگڙو به چوندا آهن. اها به برساتي اڳڪٿي جي حوالي سان ڪافي اهم آهي. انڊلٽ عموماً ٽن کان ستن رنگن تي مشتمل هوندي آهي. اها جيڪڏهن برسات دوران نڪري بيهي ته برسات ۾ ساهي سمجهيو ويندو. معنيٰ هاڻ فوري طور وري برسات ڪونه ايندي پر جي برسات اچڻ کان اڳ ۾ ظاهر ٿئي ته برسات جا پڪا امڪان هوندا آهن. ان لاءِ ائين به چئبو آهي ته جي ڏانگڙو سڪي ٿي ٿئي ته وسندو جي پني ٿئي ٿئي ته معنيٰ برسات وڃي. انڊلٽ لاءِ اهو چيو ويندو آهي ته برسات وسي بس ڪري ۽ اڀرندي کان ظاهر ٿئي ته معنيٰ اڃان وسائيندو ۽ جي اولهه مان ظاهر ٿئي ته مطلب هاڻ برسات نه پوندي انڊلٽ جو ساڻي ۽ گلابي رنگ جو گول برسات وسي بس ڪرڻ تي نظر اچي معنيٰ برسات

وئي جي گول اڏهجي ته مطلب ٿيو اڃان وسندو.

هڪ ٻئي چوڻي آهي:

اڀرندي جي موڳ، الهندي جو مڇلو (انڊلٽ)

چئي گاڱن جوڻو ته برسات وسي گوڳه

پر جي،

الهندي جي موڳه (موڳ) اڀرندي جو مڇلو چئي گاڱن جوڻو گابا

ڪوهه ۽ ڪاءُ

(گاڱن جوڻو ٿر جو هڪ مشهور سگهڙ ۽ لوڪ ڏاهپ جو ڄاڻو چيو

وڃي ٿو جنهن جون لوڪ ڏاهپ ۽ خاص ڪري برسات جي حوالي سان

ڪيتريون ئي چوڻيون شعرن واري انداز ۾ مشهور آهن.)

اهڙي نموني سان ٻين ڪيترن ئي حوالن سان قدرت برسات جا

اشارا ۽ اهڃاڻ امائيندي رهندي آهي.

رزواني ڪاوش حيدرآباد اريم 22 جولاءِ 2009ء

برسات جي حوالي سان پکين، جانورن، جيتن ۽ نانگن بلائن جا اھياڻ

قدرتي ڪميونيڪيشن جي حوالي سان ھڪ عرض ڪندو ھلان تہ پنھنجي جڳھ تي ھي سبجيڪٽ سالن ۽ صدين کان موجود آھي پر ان کي اڄ ڏينھن تائين شايد ڪٿي بہ ۽ پڪ سان سنڌ ۾ ڪنھن بہ يونيورسٽي جي ماس ڪميونيڪيشن ڊپارٽمنٽ ۾ مضمون طور ڪڏھن بہ بحث ھيٺ نہ آندو ويو آھي. نيچرل ڪميونيڪيشن Natural Communication ۽ روايتي ڪميونيڪيشن Traditional Communication لوڪ ڏاھپ واري سبجيڪٽ جا بہ اھم مضمون آھن. ان تي بحث ڪنھن بہ پيري پر اچو تہ پاڻ ڏسون تہ برسات جي حوالي سان قدرت پکين، جانورن، نانگن بلائن، جيتن ۽ ٻين ساھوارن ۾ ڪھڙا ڪھڙا ۽ ڪھڙي نموني نياپا اماڻي ٿي. اڄ جو پنھنجي علم ۽ عقل جي غرور ۾ غرق ٿيل حضرت انسان، جي ان ڏانھن ڌيان نہ ٿو ڏري تہ ان ۾ قدرت جو ڪھڙو قصور! پاڻ محترم عبدالقادر جوڻيجو صاحب جن جي پيرن تي ھٿ رکي (جن جي لوڪ ڏاھپ جي حوالي سان لکڻين مونکي سڀ کان اول ۽ بيحد متاثر ڪيو) ڳالھھ کي اڳتي ٿا وڌايون.

جانورن جا اھياڻ:

ڍڳي جي پني ۽ ڪونھٽ (ٿوھو) ميرو ھجي، ڍڳين ۾ آرس ۽ سستي وڌيڪ ٿئي تہ برسات جا پڪا امڪان ھوندا آھن. ساڳئي نموني پڪرين جي پني ميري ھجي، رات جو پڪريون ۽ ريون ٻس، ٽي

پيرا ويهڻ جو هنڌ (وڻاڻ) بدلائين ته برسات جي پڪ سمجھجي ڏيڳيون منهن مٿي ڪري هوا کي سَنگهين ته برسات جي اچڻ جي علامت سمجھبو آهي. رات جو ويٺل ڏيڳيون وڻاڻ بدلائين اتر منهن ڪري ويهڻ جو مطلب برسات ۾ به ٿن ڏينهن جي دير آهي. ڪُٽا، منهن مٿي ڪري اوناڙ ڪن ته ٻوڏ وارو يا نياڳ وارو سال ليڪبو آهي. گذر رات جو اوناڙيندو آهي پر جي گذر ڏينهن جو اوناڙ ڪري ته نياڳ ۽ ڏڪر جي نشاني، ٻڪري ٽپا کائي، ڳئون پٽن کي ٻڪيون هڻي (پيرن سان واري مٿي اچلي) ته ورهيه پلو. اٺ منجهند جو پٽ تي چڙهي ويهي ته به ورهيه پلو. اٺ پٽ نه وئي، هيٺ هلي ته ڏڪر جي پڪ سمجھجي. نه رڳو مال جي حساب سان پر ڀاڱيا کير جي حساب سان به برسات جو اچڻ نه اچڻ معلوم ڪندا آهن جي کير ولوڙيندي شوشت جو آواز ٿئي ته ورهيه پلو جي کير گهو گهو ڪري ته ورهيه ناهي معنيٰ ڏڪر آهي.

ڪيڙين ماکوڙين جا اھڃاڻ:

سانوڻي ۾ ڪيڙيون (ڪوليون) وڌيڪ هجن، پَر ڪن، منهن ۾ اڇا آنن جهڙا داڻا کڻي قطار ڪري هيٺاهين کان مٿاهين ڏانهن وڃن ته برسات سمجھبي، پر جي مٿان کان هيٺ وڃن ته آسرو گهٽ يا دير جا امڪان. ماکوڙن تي به ساڳيون ڳالهون فٽ اچن ٿيون. جيڪا ڪيڙي پر ڪيندي آهي، ان جي مرڻ جا امڪان به وڌيڪ هوندا آهن جيئن اردو ۾ چوندا آهن ته ”چيونتي ڪي موت آتي هي تو اس ڪي پر نڪل آتي مين.“

جيتن ۽ نانگن بلائن جو اھڃاڻ

آر ٻولي، بلا وڻ تي چڙهي ته برسات جو اڳواٽ اطلاع سمجھڻ

کڀي ڏڪر ۾ نانگ بلائون گهٽ ئي نظر ايندا آهن. ماکوڙو ملڪ ۾ وڌيڪ هجي ته سُڪر جو سال سمجهجي. ماڪي گهڻي هجي ته اڇڙي ٿر ۾ سڪار ۽ پٽي ٿر ۾ ڏڪار جي علامت سمجهبي آهي. ڪڪرن جي گهڻائي به سڪار جي نشاني مڃبي آهي. گاهه کي لڳندڙ هڪ ڪاترو جيت، جيڪولٽ وانگر ڪارو ڪپرو هوندو آهي، وار به هوندا اٿس، اهو سڪار جي نشاني ٻڌايو وڃي ٿو. جنهن سال ڪوئا ۽ انهن جا ٻر وڌيڪ نظر اچن ته ان سال بلائون ۽ برسات وڌيڪ سمجهڻ گهرجن. ٻر ڪڏهن ڪڏهن وري ڪنهن سال ۾ برسات وڌيڪ پوڻ باجود بلائون گهٽ هونديون آهن. تنهن لاءِ لوڪ ڏاهپ جا ماهر مختلف اشارا ڏسي ان جو مطلب اڳواٽ ٻڌائي ڇڏيندا آهن. ڏيڏري سڪي تي تنواري/ ڪرڪي ته برسات اچڻ جو اهڃاڻ مڃبو آهي. ڪڏهن ڪڏهن برسات وسر بعد هڪ گلابي رنگ جو بخمل جهڙو جيت ان کي برسات وساڙو يا مينهن جو مامو چئبو آهي، ظاهر ٿيندو آهي ان جو ظاهر ٿيڻ، وڌيڪ ۽ فائدي واري برسات وسر جي نشاني هوندو آهي. جنهن سال مال ۾ ڇڇڙ وڌيڪ هجن ته ان کي به وڌيڪ برسات پوڻ جي معنيٰ ۾ وٺبو آهي. جي ملڪ ۾ گينگها گهڻا ته سانوڻ ڀلو جي تندڻ گهڻا ته ڏڪار جا ڏس. سانڊو وڻ جي چوٽي تي چڙهي، سسي سائي، ڪنڌ ڦڪو ۽ جسم ڳاڙهو هجي ته ڀلي ورهيه جا پار سمجهبا آهن.

پکين جا اهڃاڻ

ڪوئل ٻولي ته سانوڻي اچڻ جو اطلاع، تازو ٻولي ته برسات لاءِ اڳواٽ تياري ڪرڻ جو مفت مشورو سمجهڻ گهرجي. پوءِ متان ڪير چوي ته خبر ئي نه پئي ۽ دير ٿي وئي تازو گهڻو ٻولي، گهڻي برسات، جي

ٿورو ٻولي ته ٿوري برسات، گُڪڙڙ ڪيون هڻي، اڏامڻ جي ڪري،
 ڇيرو ٻولي ته اهو به برسات جي اچڻ جو اطلاع آهي. ڇيرو برسات کان
 ڏهه پنڊرهن ڏينهن اڳ ۾ ٻوليندو ۽ هڪ وڻ مان ٻئي وڻ تي اڏامي وڃي
 ويهندو. اهي به برسات جا اهڃاڻ آهن. کانو هڪ وڻ کان ٻئي تي ٽولا
 ڪري اڏامي وڃي ويهن ته برسات جو امڪان سمجهبو. مور صبح جو
 سوڀر ۽ سج لٿي ڳالهائين، صبح سج اڀرڻ مهل پر پڪيڙي عام رواج کان
 وڌيڪ ناچ ڪري ته بارش جو وڏو آسرو هوندو آهي. جهر ڪي بنا بارش
 جي شام جو پر پڪيڙي واري ۾ وهنجڻ جي ڪري ته به برسات جي اميد
 آهي. ٿيڻيهر پنج آنا لاهي ته برسات وسندي گنج، چار لاهي ته چوڪو
 چوڪو (سئو سئو) ٿي آنا ته ٽيپي ٽيپي (ڪٿي ڪٿي) به ته برسات وسندو
 ٻائيڙو (ملڪ ٻوڙ) ٿيڻيهر، کانو ڪوئل وغيره جيڪي سانوڻي جي
 موسم ۾ آنا ٻڄا ڪندا آهن. انهن جي آڻن ۾ به خفتي برسات جا اهڃاڻ
 ڳولي وٺندا آهن. چار بيڊا يا چار آنا ته برسات چئني پاسن کان، ٽي آنا
 ته ٽن پاسن کان ۽ ٻه ته ٻن پاسن کان سمجهبي آهي. هڪ ٻيو به ننڍو
 ڪارو پڪي جنهن کي ٽپهو سڏبو آهي، اهو معمول کان وڌيڪ ٻولي ته
 اها به برسات جي نشاني هوندي آهي. ٿر ۾ هڪ ٻيو پڪي به برسات جي
 علامت ٻڌجڻ ۾ اچي ٿو. جنهن جا پار پتا ڪارو جهر ڪي کان وڏو ۽
 ڳيري کان ننڍو پڪي مغرب بعد ٿڪ، ٿڪ ٿررر ڪري ٻولڻ ٻڌايا وڃن
 ٿا. ان جي وڌيڪ ٻولڻ کي به برسات جي نشاني سمجهڻ گهرجي. خفتي
 انهن نشانين جي حوالي سان هڪ ٻئي پڪي ڪار ڪڍجي ۽ جو به ڏس
 ڏين ٿا، جيڪو صبح جو مال ٻهرڻ وقت، خصوصاً پڪري جي پُڄ تي
 وڃي ويهي ته اها به برسات جي موڊ جو ڏس ڏيندڙ هوندو آهي.

هي آهن اهي برسات جون اڳڪٿيون، جيڪي گهڻي ڀاڱي ٿر ۾ مقامي ڄاڻ Indigenous Knowledge طور لوڪ ڏاهپ Folk Wisdom جي ماهرن وٽ موجود آهن جن تي عمل ڪندي هو پنهنجي روزمره جي زندگيءَ جو ڪار وهنوار اڪلائين ٿا، جنهن لاءِ هون ڪا ٿي وي ڏسن نه ريڊيو ڪن سان لائين، نه ٽي اخبار جي محتاجي ڪين. هلندي ڦرندي ڪم ڪار ڪندي هيڏانهن هوڏانهن نظر ڊوڙائي چوڌاري موجوده قدرت جي پٺن تان سبق پڙهيو وٺن. جيئن ٿر جو Indigenous علم آهي ائين برسات جي حوالي سان ڪاچي، ميداني ۽ سامونڊي علائقن جو به علم آهي جيڪو اتي جي لوڪ ڏاهپ جي ماهرن سان ملي معلوم ڪري سگهجي ٿو.

صدين جي تجربي ۽ مشاهدي کان پوءِ هٿ آيل اهو علم هن وقت رڳو جهونن ۽ پوڙهن جي سينن ۾ وڃي باقي بچيو آهي. هڪ ته نئين نسل وٽ ان مقامي يا ڏيس جي ڄاڻ جي لاءِ ڪابه دلچسپي ڪونهين ۽ ٻيو ته نئين نسل ۽ جهونن جي وچ ۾ وڏي اچي ويهي آهي. ان وڏي (Gap) لاءِ هر ڀرو ڪنهن کي به قصور وار قرار نه ٿو ڏئي سگهجي. اهو گڻپ وقت جي تقاضائن آندو آهي. ان ڪري جيئن جيئن جهونا جهان ڇڏي وڃي رهيا آهن. تيئن اهو علم به پاڻ سان گڏ کڻي وڃي رهيا آهن. جيڪو ڪڏهن به موٽڻو ناهي. ان ڪري ضرورت هن ڳالهه جي آهي ته پاڪستان تعليمي ادارن ۾ مقامي ڄاڻ جو مضمون متعارف ڪرايو وڃي. ان کي جلد کان جلد محفوظ ڪيو وڃي. جنهن جي لاءِ يونيورسٽين ۽ ڪاليجن ۾ موجود اسائنمنٽ واري سلسلي مان به فائدو حاصل ڪري سگهجي ٿو. حڪومت سطح تي اهو مقامي علم اوليت

جي بنياد تي گڏ ڪيو وڃي. اسان جون علمي ادبي تنظيمون علم ادب جي ٻين پاسن ڏانهن ڌيان ڏيڻ سان گڏوگڏ ڪجهه وقت هن علم جي بچاءَ لاءِ به ڪين. ڊونر ادارا، ايجينسيون ۽ مقامي سماجي تنظيمون به هن طرف توجهه ڪن ته هي اسان جي صدين جو ورثو محفوظ ڪري ۽ ان مان فائدو حاصل ڪري سگهجي ٿو.

رزواني ڪاوش حيدرآباد اربع 15 جولاءِ 2009ع

موسمون ۽ ماحول بدليا آهن يا اسان جي سوچ!

2010ع جي تاريخي ٻوڏ جتي پاڻي ماهرن جا اندازا غلط ثابت ڪيا اتي ماحولياتي ماهر به حيران ۽ پريشان هئا. حالانڪ ڳالهه ايتري به ڏکي ڪونهي جو سمجهي نه سگهجي. پر الاڻي چوسپني جي سمجهه جواب ڏئي وئي ۽ هو علي الاعلان بي وسي جو اظهار ڪري رهيا هئا. ڳالهه سڌي ۽ پٽ تي پئي هئي جيڪڏهن ان کي سڌي نموني ڏسجي ته جڏهن جڏهن انسان فطرت سان هٿ چراند ڪئي آهي تڏهن نقصان ۾ ويو آهي. ان جو هڪڙو واضح ثبوت ٻوڏ هئي. گذريل سالن کان ملڪ خصوصاً سنڌ هڪ پيرو پهر تاريخي ماحولياتي ۽ موسمياتي تبديليون ڏسي رهي آهي. ڪڏهن رڪارڊ گرمي، ڪڏهن طوفان، ڪڏهن رڪارڊ ٻوڏ، ڪڏهن رڪارڊ برسات! هر ڪو چوي به پيو ته ”رڪارڊ“ برسات، طوفان، ٻوڏ، گرمي پر گڏوگڏ اهو به چيو پيو وڃي ته اهو سڀ ڪجهه موسمي ۽ ماحولياتي تبديلين جي ڪري ٿي رهيو آهي. جي اهي سڀ شيون آهن ئي ”رڪارڊ“ ته معنيٰ اڳ ۾ به ائين ٿيندو رهيو آهي! پوءِ نئين ڳالهه ڪيئن ٿي! نئين ڳالهه ته رڳو انهن حالتن ۾ اضافو آهي. ڳالهه آهي سمجهه جي! ٿيندو اهو سوين سالن کان آيو آهي پر اسان کي شايد سمجهه اڃان نه آيو آهي. ڪجهه سالن کان ماحول ماحول جو راڳ آلاپيندڙ ڌرين هن سڄي صورتحال کي تاريخي تسلسل ۾ جاچڻ جي بجاءِ رڳو مٿاچري نظر سان ڏٺو آهي. ڪجهه مهينا اڳ ۾ گرمي وڌڻ لڳي ته جتان ڪٿان هاءِ گهوڙا شروع ٿي وئي ته ابا

رڪارڊ گرمي پئي پئي؟ ڪڏهن چور ۾ پيو گرمي جو رڪارڊ ٿئي ته ڪڏهن جيڪب آباد ۽ نوابشاهه ۾ ويندي ملتان تائين. ان جو مطلب ته سئو سال اڳ به ايتري گرمي پوندي هئي. جوهان ان جو رڪارڊ ٿئي رهيو آهي!! پوءِ ڪيئن چئون ته هي گرمي موجوده وقت ۾ ايندڙ ماحولياتي تبديلين سبب آئي آهي. حالانڪه ان جو ته سئو سالن جو رڪارڊ موجود آهي. ممڪن آ ته رڪارڊ اڳ ۾ به ٺهندا ۽ ٿيندا رهيا هجن پر پاڻ واري پاسي، ان رڪارڊ جو رڪارڊ ئي انگريز دور ۾ رکڻ جو رواج پيو آهي. ساڳيءَ طرح هتي تمام گهڻي سردي به پوندي رهي آهي. ايتري قدر جو وهندڙ واٽر ۽ ڪڏون ڪوٺا به ڄمندا رهيا آهن. ڪن وقتن ۾ انهن جي مٿان پاڻي ڄمندو هو ۽ هيٺان پاڻي وهندو هو. ممڪن آهي ته هاڻ وري ڪنهن وقت اهڙي سردي پوي ته اسان وري پريشان ٿي وڃون ۽ ان کي به ماحولياتي ۽ موسمي تبديلين سان ڳنڍيون. اصل ۾ اهڙيون تبديليون مختلف وقتن تي، ڪجهه سالن جي ساهي ۽ وڏي بعد اينديون رهيون آهن، جيڪي هاڻ به ڪنهن وقت اچي سگهن ٿيون. خصوصاً گرمي، برسات، ٻوڏ ۽ زلزلي پوڻ بعد هاڻ وارو شايد سرديءَ جو آهي. اسان کي ان لاءِ به اڳواٽ تيار رهڻ گهرجي. اها ٻي ڳالهه آهي ته اڳي انهن تبديلين جي ڪري شايد ايتري تباهي ۽ بربادي نه ٿيندي هجي جيتري هاڻ ٿي رهي آهي. ان جا به ڪيترائي سبب آهن. انهي تباهي ۽ بربادي جا به ٿي سگهي ٿو ته اسان پاڻ ئي وڏا ذميوار هجون.

جيڪڏهن گرمي جي رڪارڊ جا انگ اکر نه ملن جي صورت ۾ به ڪو صورتحال ڄاڻڻ چاهي ته ان کي لوڪ ڏاهپ جي ماهرن سان

رجوع ڪرڻو پوندو. جي ڪمپيوٽر تي انگ اکر نه ملن ته هلو هلي ”گوگل“ جهڙا جهونا ”سرج“ ڪريون. سڄون خبرون سورنهن آنا صحيح ۽ سچيون ملي وينديون. اهڙوئي هڪ ”سائيت“ جهڙي جهوني، ڳوٺ گلزار احمد بڙدي لڳ ڪوٽ نواب جي غلام رسول لاشاري اڳوڻن وقتن ۽ زمانن ۾ گرمي جي ڳالهه ڪندي ٻڌايو هو ته ابا! هيءَ ڪهڙي گرمي آهي؟ گرميون ته اهي هيون جيڪي اسان ڏٺيون! ايتريون ته گرميون پونديون هيون جو اڏامندڙ پکي زت ڪري اچي پت پوندا هئا. ڪي شوقين خفتي ته وري گرمي ۾ ساڻن ٿيل پکين کي جهٽ ۾ ڊوڙائي جهلي وٺندا هئا. ان گرمي ۾ خصوصاً ڳيرو ۽ تتر وڌيڪ متاثر ٿيندا هئا. يا اهي نسبتاً وڌيڪ سامهون هجڻ ڪري، گرمي کان وڌيڪ متاثر ٿيندي نظر ايندا هئا. اڄ به اسان وٽ چوڻي مشهور آهي ته ”اهڙي گرمي هئي/ آهي جو ڪانو جي اک ٿي نڪري (ڪانو گرمي وڌيڪ برداشت نه ڪندو آهي) چوڻيون ۽ پهاڪا ته هڪ ڏينهن ۾ ڪونه ٺهندا آهن. نه ئي ٿوري وقت ۾ مشهور ٿي ضرب المثل ٿيندا آهن. انهيءَ لاءِ وقت گهربو آهي. ڪانو جي اک نڪرڻ واري چوڻي عام ٿيڻ ۾ به يقيناً وقت لڳو هوندو. معنيٰ ته اهڙيون گرميون اڳ به پونديون رهيون آهن. جي اڃان پٺيان وڪون ڪڍيون آهن ته ماڻهن جي لباس تي غور ڪري ڏسو! گرمي وارن علائقن جي ”ثقافت“ لباس ته به غور ڪريو ته سردي وارن علائقن جي به. ساڳي نموني وڌيڪ برسات ۽ گرمي پوڻ وارن علائقن ۾ گهرن جي بناوت تي غور ڪرڻ سان به ڪيتريون ئي ڳالهيون سامهون اچي وينديون. گهر ۽ لباس جيڪي ”ثقافت“ بڻجن ٿا. انهن کي سال نه پر صديون لڳنديون آهن. ان لحاظ کان جيڪڏهن اسان ڪارونجهر ۽ ٿر

جوئي ننڍڙو مثال وٺنداسين ته ڳالهه سولائي سان سمجھ ۾ اچي ويندي ڪارونجهر ۽ آس پاس گهرن تي مٽي جي پڇايل ٺڪرين جون مخصوص چٽيون ظاهر ٿيون ڪن ته اتي تمام گهڻي برسات به پوندي رهي آهي ته گرمي به. اهي چٽيون جتي برسات جي هڪ هڪ ڦڙي کي ڇت مان هيٺ آڻي ڦٽو ڪنديون آهن، اتي ڪمري وغيره ۾ روشني ۽ هوا به آڻينديون آهن. ساڳيءَ طرح ٿر جا چونرا به گرمي سردي کان بچاءَ جي لحاظ کان به بهترين آهن ته زلزلي جي حساب سان به. ان جو مطلب ته انهن علائقن ۾ برسات، گرميون ۽ سرديون ايتريون پونديون رهيون آهن جو ماڻهن کي گهر به انهيءَ حساب سان ٺاهڻا پيا. جيڪي ظاهر آ ته هڪ ٻن سالن جي تجربي بعد نه پر تمام وڏي ۽ ڊگهي عرصي جي تجربي ۽ مشاهدي بعد هر ڪنهن لاءِ قابل قبول بڻجي، ثقافت جو درجو اختيار ڪري ويا. ساڳي نموني انهن علائقن ۾ لباس کي ڏسو، گوڏ، پٽڙا، پٽڪا، پولڪا ۽ پوتيون به جسم ڍڪڻ کان وڌيڪ جسم کي گرمي سردي کان بچاءَ جا ذريعا محسوس ٿين ٿا. جتي عورتن جا پولڪا علائقي ۾ گرميءَ جي شدت کي ظاهر ڪن ٿا اتي مردن جا پٽڪا به گرمي سردي کان مٿو ڍڪڻ جا بهترين ذريعا آهن. ساڳي نموني مٿان اوڍجندڙ پوتيون، اجرڪون، کيس ۽ ڪٿا به موسمن جي شدت کي ظاهر ڪن ٿا. اهي لباس جيڪي ڪنهن به علائقي جي ثقافت بڻجي ويا آهن. اهي اصل ۾ انهن علائقن جي موسمن جي لحاظ کان ضرورت هئا. جنهن ڪري مقبول عام ٿي سگهيا. اهڙي نموني مختلف علائقن جي گهرن، لباس، رهڻي ڪهڻي سان به ڪيترا اندازا آسانيءَ سان لڳائي سگهجن ٿا. ان ڪري اچو ته پنهنجن علائقن جو ماحول ۽ موسمن جو

اندازو پنهنجي ثقافت سان لڳايون نه ڪي، ٻين جي ٻڌل سٽيل ڳالهين جي پوڻياري ڪندي، وينا راڳ ڳايون ته هاءِ گهوڙا ماحول تبديل ٿي ويو آهي يا موسمون متجي ويون آهن. شايد تبديلي ايتري ڪونه آئي آهي، جيئن و اسان چئي رهيا آهيون. باقي جي اسان جو حافظو ڪمزور آ ۽ اسان کي ڳالهين جلدي وسري ٿيون وڃن يا احساس ڪمٽريءَ سبب اسان پنهنجن سادن سودن وڌن جي تجربن ۽ مشاهدي بجاءِ ٻين جي ڳالهين تي وڌيڪ ڌيان ٿا ڏيون ۽ انهن کي ئي قابل عمل ۽ قابل فهم ٿا سمجهون ته ڀلي وينا سمجهون. پر پوءِ اهڙي حالت ٿيندي جهڙي هاڻي ٿي رهي آهي. جي اسان پنهنجين شين تي نظر رکون ها ۽ پنهنجون اوليتون ۽ پلاننگ فطرت کي نظر ۾ رکي ڪريون ها ته اهڙا ڏکيا ڪونه ٿيون ها. اڃان به وقت ويو ڪونهي. هي برساتون ٻوڏون، گرميون ۽ طوفان چڙ ته اسان جون اکيون ڪولڻ لاءِ اچي رهيا آهن ته جيئن اسان سجاڳ ٿيون ۽ ڪيل غلطي جو ازالو ڪندي، علائقي وائيز جاگرافي جي حساب سان رهون. حقيقت ۾ ڪجهه به ناهي بدليون. موسمون به ساڳيون آهن ته طوفان به ساڳيا آهن شايد اسان پاڻ ئي بدلجي ويا آهيون. اچو ته فطرت جي حساب سان رهڻ سکون ته جيئن مسئلا ۽ مصيبتون ختم نه، ته به گهٽ ضرور ڪري سگهون.

روزاني ڪاوش اربع 18 آگسٽ 2010ع

لوڪ ڏاهپ ۾ سرءُ جي اچڻ جا اھڃاڻ

سرءُ شروع ٿيڻ سان ماڪ پوندي آهي. سر نسرندو آهي. سر نسرڻ بعد ڏکڻ لڳي ته اها انسانن، جانورن ۽ فصل لاءِ نقصان ڪار هوندي آهي. ڦوڳ، ڄمون، ٽالهي، نم، ۽ سرنهن پڻ ڇاڻيندا آهن. پن چڻڻ جي شروعات سرنهن کان ٿيندي آهي. ٻيهر گل جھليندو آهي. جنهن کي مستي جا گل چئبو آهي. ڪڪر ٻاهر ٺاهيل مانارا ڇڏي پتن ۽ گهرن ۾ لڪندي آهي، ڏنگ ختم ٿي ويندو اٿس. تتر ٻاهر نڪري ٻوليندو آهي. ڪڪڙ جوان ٿي مستي ڪندا آهن. ڦوهه سياري ۾ ڀاري پوٽ تي گدڙا وٺڻ ڪندا آهن. نانگ بلائون ٻرن ۾ لڪي وينديون آهن. پرديسي پکي ايندا آهن. اڻ مستي ڪندو آهي. انسان به اڳي کان وڌيڪ تيار ٿيندو آهي. ڊڳي جي لاءِ پهريان سيءُ ۽ مينهن لاءِ آخري سيءُ خراب يا ڏکيا هوندا آهن. سياري جي ڪٽي لهندي ته پهرين ڪپڙ جا اوتريان پاسا جيڪي هوا جي سامهون هوندا آهن. اهي سڙندا. اهڙيءَ طرح سياري ۾ آسمان تي مختلف وقتن ۾ چاليهه تارا نڪرندا ۽ لهندا ويندا آهن. جن ۾ ڪٽي، ڪڪڙو ان جون مڇيون ۽ گنڊ وغيره شامل آهن. ڪنڊ سياري جي آخر ۾ اڀرندو آهي. هن جي اڀرڻ تي چئبو آهي ته اڀريو ڪنڊ، ويو سياري جو بند. انب، ٻيهر ٻور جھلي، ڪانڊيرو گل جھلي. ڪڇي ڦر ها ڪڍي، پلڙي جي ليڙ لڳي. (وڻ ۾ ڪو ڪوپلڙو ٿئي) ته اهي سياري ويڃڻ جا پار هوندا آهن. ٻاجهريون ان ڪنديون، ڦٽيون چونڊجڻ تي هونديون. مينهن وسي بند ٿيندا. سر ڍڍر ۾ هوندا معنيٰ سرءُ شروع ٿي ويو آهي. سر ڍڍر مان نڪتو يا

سر مان تيلو ٻاهر نڪتو معنيٰ سرءُ ختم ٿيو. اڳي انهيءَ موسم ۾ ايندڙ تپ کي سرءُ جو تپ چئبو هو. سر نڪرڻ تائين تپ يا تاپولي هوندي آهي.

لوڪ ڏاهپ ۾ اونھاري جو اچڻ

پنجين مهيني (سانوڻ/سرامڻ) جي چوٿين تاريخ تي گتي چاليهن ڏينهن لاءِ ٿئي ڏيندي آهي. اها اونھاري جي شروعات سمجھبي آهي. (هندي/سنڌي مهينن جا نالا: چيت، ويساڪ، جيٺ، آڪاڙ/آساڙ سانوڻ/سرامڻ، بدو/يادرو، اسو ڪتي/ڪارٽڪ، ناساري/ناھري، پوهه/پوس، ماگهه/مانگهه/ماهه، ڦڳڻ) ڪڏهن ڪڏهن گتيءَ ۾ مينهن به پوندو آهي. جنهن کي ڪتي جو مينهن چئبو آهي. جنهن مينهن جي لاءِ ڀاڳيا دعائون گهرندا آهن ڇو جوان سان مند جي شروع ۾ ئي گاهه پاڻي ٿي پوندي آهي. چوڻي آهي ته ’ڪتي وسي ڪتي ڪتي ٿيڙو وسي ٿم ٿم، لڏو وسي لس، بدو ڏئي ڀر، ٻيٽ پئي ٻوڙي‘ ٻئي چوڻي آهي ته ”لڏا لاڙي وٽ وسي مينهنڙا“ معنيٰ جي لڏا لهي به ويا ته به برسات جو آسرو هوندو آهي. لڏا به تارا آهن جيڪي پوئين رات جوا ڀرندا آهن. اهي هڪ ٻئي کان پري آهن. هڪ صفا چتو هوندو آهي ٻيو مڌم هوندو آهي پيرون پڇن، ڏکڻ لڳي. اب نڪري ته جهولو ختم ٿيندو ان تي پلڙو پڇندو آهي. پلڙو چڻي ته وونئڻ پوکبا آهن. اها اونھاري جي شروعات سڏبي آهي.

لوڪ ڏاهپ ۾ سياري جو سنبرڻ

سر نسري پڇ وارو پڪو تيلو ڪري، ڪپر ويهڻ سان سر ٻيٽو نه ٿئي ته سياري جي شروعات ۽ ڪڻڪ پوکڻ جي مند سمجهي آهي. هي ڪٽي جو مهينو هوندو آهي. ان ڪري هن کي ڪٽي جو فصل چئبو آهي. ڏياري ڪٽي جي ستاويهين تاريخ تي ٿيندي آهي چئبو آهي ته ڪڻڪ ڪاهيو ته جيئن ڏياري ڏسي سگهجي. جي ڏياريءَ جي رات اتر هوا سنجهي ۾ لڳي ته ڪڻڪ آڳاٽي جو وارو آهي ۽ اها ان سنو ڪندي پوئين رات هوا لڳي ته پاڇاڻي جو وارو آهي. پاڇاڻي ڪڻڪ ان ڪندي ۽ جي هوا آڏيءَ رات ۾ لڳي ته وچ ۾ پوکيل ڪڻڪ جو فصل پلو ٿيندو ۽ ڪڻڪ ان ڪندي ڪڻڪ جي پوکائي مهينو هلندي آهي جيئن سيءَ وڌيڪ پوندو ڪڻڪ رنگ ڪندي ۽ سٺي ٿيندي گرمي ۾ جڏهن ڏکڻ لڳي جنهن کي بوکڙو چئبو آهي اهو ڪڻڪ جي پاڙ کي ڪمزور ڪري ان کي سڪائيندو آهي. جڏهن ڏکڻ جي هوا جنهن کي 'منگهي سران' چئبو آهي. اها لڳندي آهي ته ڪڻڪ وائر ڪبي آهي. انهيءَ هوا جي ڪري ئي لاڙ جي رات جڳ جهان ۾ مشهور آهي. پلڙي ڇاڻي کان پوءِ مڪائي ڪاهي ته ان ڪندي، سياري ۾ ڪاهيل مڪائي گاهه ڪندي. پلڙو ڇڻي ته سياري جي پڇاڙي سمجهي. سياري ۾ مانگه مهيني ۾ جيڪا اتر جي هوا لڳندي آهي ان کي روهي يا ويهاڙ به چئبو آهي. اهو فيبروري جو مهينو هوندو آهي.

مانگهه مهيني جي 15 تاريخڪا بهارش روع ٿيندو آهي ته رهن-
گل جهلي، جهرڪي ٻچا ڪري ڏينهن گرم ۽ رات سرد ٿئي،
ڪڏهن نسرط تي اچن، ٽالهيون پن ڇاڙي وري سايون ٿين. انب پور
جهلي معنيٰ بهار شروع ٿئي.

آکاڙ گجگوڙ ڪندو برسات پوندي جي ڪڏهن جي لباري ۾
برسات پئي ته چئبو آهي ته چيٽ چمڪيو آهي، ان جو مطلب ته برسات
اڌ ۾ ٽنبي پئي آ (مال جي ڪچي ڦر ڇڏڻ کي ٽنڀڙ چئبو آهي) سانوڻ
برسات جو مهينو آهي. پوءِ ٻڌي جو مهينو ايندو آهي. جنهن جي لاءِ
مشهور آهي ته ٻڌي جو مينهن ڏيکي جو هڪ سڱ پسانيندو ۽ ٻيو سڪل
رهجي ويندو يا چئبو آهي ته ٻڌو چهار جا ڳوڙها پسانيندو آهي ان جو
مطلب ته ٻڌي جي برسات ڪٿي وسندي ته ڪٿي نه اها سنهي برسات
هوندي آهي ۽ گهڻي نه پوندي آهي. جنهن سال سيءَ وڌيڪ پون، وڻ
سڙن، سيارو ساڙ ڪري، ان سال برسات گهڻي ٿيندي آهي. چو جو خدا
تعالٰي سڙيل کي ساڻو ضرور ڪندو آهي. مال اتر هلڻ شروع ڪري ته به
مينهن وڌيڪ سمجهجي.

لڳي ٿو ته هاڻ بهار به اچڻ کان بس ڪئي!

گذريل ڪجهه سالن کان، بهار ۾ پوندڙ گرميءَ ثابت ڪيو آهي ته موسمون مٿجن ڪونه به پيون بلڪه مٿجي چڪيون آهن. لاهور هجي يا نواب شاهه، بهار ۾ گرمي جا ريكارڊ ٿئي چڪا آهن. جنهن کي ڏسي ميداني، مھراڻي، ٿر، ڪوهستان توڙي ڏينڊن جي جهونن جي متفقہ راءِ ته بسنت/چيت/بهار ۾ ايتري گرمي اڳ ڪڏهن نه ڏني سين. گرميءَ جو سبب جتي موسمن ۾ عالمي سطح تي ٿيندڙ تبديليون آهن، پاڻي جي ڪوٽ آهي، سمنڊ جو چڙهڻ آهي، ڪاربان ڊاءِ آڪسائيڊ جو وڌجڻ آهي اتي اسان واري پاسي ڏينھون ڏينھن پيلن جو ختم ٿيڻ ۽ وڌڻ جو وڌجڻ به آهي. بهار جيڪا سياري ۾ سٽجڻ کان پوءِ ماڻهو گلن ٻوٽن، پکي پکڻ، جيت جڻين، وڻ ٽڻ جي ڦٽڻ، گونچ ڪڍڻ، پراڻا پر چاڻي نوان ڪڍڻ جي رُت هئي، جيڪا سياري ۽ اونھاري جي وچ ۾ ساھي پٽڻ جي موسم هئي سا هاڻي بدلجي گرمي رت ۾ تبديل ٿي وئي آهي. يا پوءِ رڳو باھ لڳڻ واري مند رهجي وئي آهي.

دنيا جا ماڻهو ۽ ماھر ڀلي سال ۾ چار موسمون ڳڻين پر سنڌي ۽ هندي موسمي ڪئلينڊر مطابق سال ۾ ٻن ٻن مهينن جون ڇهه موسمون هجن ٿيون. جن ۾ پندرھين فيبروري کان پندرھين اپريل تائين بسنت رُت هوندي آهي. جنهن کي بهار يا چيت به سڏبو آهي. اڳي روايتي طرح هن مند ۾ راتيون ٿڌيون ۽ ڏينھن ٿڌڪي وارا هوندا هئا. ڏينھن جو ايتري گرمي ڪونه هوندي هئي جيتري ٻن ٽن سالن کان ٿيندي هن سال

چوٽ چڙهي وئي آهي. (موسمي ماهرن مطابق اها گرمي هن موسم ۾ اڃان وڌندي) اڳي گرمي پيرون پچڻ بعد ٿيندي هئي، جيڪا هاڻ ڪپڙ جي ٻور جهلڻ کان فوراً پوءِ ٿيڻ لڳي آهي ان مان موسمن جي تبديلي جو اندازو آساني سان ڪري سگهجي ٿو. بهار ۾ وڻن ۾ ڦوٽهڙو پوندو هو. ڪڪڙ تتر ۽ مور آنا ڪندا هئا. مال ڪير وڌائيندو هو. ڪڻڪن ۾ لاٻارا پوندا هئا. مِسي مساڳ لڳائڻ جو وقت اچي ويندو هو ۽ سياري ۾ نه ملي سگهڻ وارا چيٽن ۾ ملڻ جي آسري هوندا هئا. پر موسمي تبديلين سبب هاڻ بهار ۾ اها بهاري نه رهي آهي. جيئن ڪڏهن ماڻهو وقت ۽ حالتن سبب ننڍپڻ مان سڌا ٻڌايي ۾ هليا ويندا آهن. ائين لڳي ٿو ته هاڻ بهار به اچڻ کان بس ڪري ڇڏي آهي ۽ سياري کان سڌو اونهارو اچي ويو آهي. بهار جون سڀئي نشانين ته موجود آهن پر بهار بهار نه رهي آهي. هن پيري جيڪي بهار جا ڪجهه ڏينهن محسوس ٿيا سي ٿيا، ايندڙ سالن ۾ شايد اهي به ڏسڻ نصيب نه ٿين ۽ ماحولياتي تبديليون ڏسي شايد بهار به اچڻ کان صفا بس ڪري وڃي.

موسمن جي لوڪ ڏاهپ جا ڏاها، پنيهل جو امين پنيرو سانگراڙي جو سيد عمر شاهه تجربتي ۽ مشاهدي جي آڌار بهار اچڻ جون نشانين ٻڌائيندي چون ٿا ته انبن جو ٻوڪجڻ ۽ ڪڇي جي چها/ڦرها ڪيڻ، سياري وڃڻ جي اڳواٽ اطلاع برابر هوندو آهي. پر ان کان اڳ ڪپڙ ٻور جهلي ۽ زمين مان ڦٽي نڪرندڙ موري جهڙا پونجرا (پٽ ڪنوار) ڦٽن جنهن جا گل ٻڪريون کائين ته وڏن ڪنڊن واري سيڙهه وري ان کي پاڙ سوڌو کوٽي کائي، سياري جي ستن کان پاڻ بچائڻ جي ڪندي آهي سا آڏيلي سياري جي نشاني آهي. تنهن بعد نم ٻور جهلي، سرنهن ڦٽي،

ٽالهي گونج ڪڍي، باهڙ به بهار جي پر جڏهن ڪنڊي پور جهلي ته
سيارو ختم ۽ بهار شروع سمجھجي.

انهي دوران هولي جو تهوار ايندو آهي ته سنڌ ۽ هند جو نئون
سال چيٽي چنڊ به بهار ۾ شروع ٿيندو آهي. پڌرئي جي عبدالله مگرئي ۽
پڌروئي ڍنڍ ڀرسان لال خان مگرئي جي موسمي ماهرن جهوني چيٽ
جوڻيجي جي بقول ته بهار ۾ واڇوڙا لڳندا آهن. جنهن ۾ مختلف طرفن
جون هوائون پاڇاتي ڪڙڪ ڪي رتي ڪنڊيون آهن. جڏهن اڃان
ٿریش نه آيو هو، ڳاهه ڍڳن تي ڳاهبا هئا، هلرون هڪليون هيون
تڏهن ڪڙڪن جي وائر به انهن چوواين تي ٿيندي هئي. انهن هوائن
متعلق لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ پنهنجا پڪا پختا رايو، چوڻين جي
صورت ۾ موجود آهن. مثال: ڏکڻ پوکون پڇائي / سون اپائي. اتر لڳي
سڀ مچائي، اوڀر لڳي (پورب) مينهن وسائي، الهندو لائي سڀ ڦٽائي.
واڇوڙن ۾ اتر ۾ لڳندڙ تيز ۽ مٿي واري هوا کي اندرا به سڏبو آهي. ان
دوران ڪڙڪ نسرڻ بعد ڪڏهن ڳڙي سان چيٽ واري برسات پوندي
آهي. اها برسات شروع ۾ پئي ته فصلن لاءِ ڀلي پر آخر ۾ ڪڙڪ ۽
لوسڻ کي سٽي رکندي آهي. ڳڙي سان مال جي جسم تي زخم ٿي پوندا
آهن پر ساڳئي وقت اها مال لاءِ ڳاهه ۽ پاڻي جي ججهائي جو باعث به
بطجي ڀاڳين کي فائدو ڏيندي آهي. ائين قدرت طرفان شايد هر ڪنهن
کي وارو ملندو آهي. چيٽ ۾ هلڪي برسات به ڪڙڪن لاءِ فائدي مند
هوندي آهي برسات بعد ڳنڍير، ٻوڙو ۽ پنگري ڦٽندا آهن. پر ڳنڍير
اڳي رائي ڪندي برسات جي ٿيڻ چوٿين ڏينهن پڻ ڪڍيو بيٺو هوندو
آهي. هي پڪو ۽ سٺو ڳاهه لوسڻ وانگر ٿئي، ڳنڍ جهلي، ٻوڙو ڪري ۽

نڙ وانگر هڪٻئي مان پاڙ هڻي پيو پڪڙجي. ڳنڍير کي سڀ مال کائي ٿو شايد ان ڪري ئي قدرت هن کي سڀ کان اول ڦٽڻ جو موقعو فراهم ڪري ٿي. جنهن سال چيٽ وسي ته چئبو آهي هاڻ سانوڻي ۾ برسات نه پوندي چيٽ وٺو معنيٰ سانوڻي ”ٿِي“ پئي. ٿري ۾ چوندا آهن ته چيٽ نه وٺو ٿورو راجا نه رٺو ٿيلو. چوواڻي، جي چاليهي ۾ ڪهڙ، انب سان گڏ ٻور چاڻي ته چوواڻي جي آخر ۾ ڪهڙ ساوا پيرون (دڙا - مڪ) جهليندو آهي. هر علائقي کي مندو ۽ موسمون ماڻ ۽ جانچڻ لاءِ قدرت پنهنجن نشانين سان نوازيو آهي. ٿر ۾ سياري ختم ٿيڻ جي نشاني ڦوڳ ڦٽڻ سان جاچبي آهي ته ڦوڳ پاران ڦوڳي جهلڻ وري بهار اچڻ جو نشان هوندي آهي جڏهن ته ڦوڳي مان ٿيل بچ ”گهٽا“ سڪي چڻن ته اهو بهار يا چيٽ ختم ۽ آرهڙ شروع ٿيڻ جي معنائن ۾ ورتو ويندو آهي. چوواڻين ۾ لڳندڙ واچوڻ لاءِ مختلف ڳالهيون مشهور آهن. ڪن جي بقول ته واچوڻ ۾ جن هوندا آهن. ڪن چواڻي ته واچوڻ کي ملائڪ هلائيندا آهن. واچوڙي لڳڻ تي پاران ۾ جُتي انهيءَ آسري تي اڇلائيندا آهن ته جي جُتي سڌي ڪري ته ان هيٺيان ڪارڪون ملنديون. ڪي واچوڻ کي پتر هڻي پڇائيندا آهن. ڪي وري انهن کي پيرن فقيرن جا واسطا ڏئي ۽ اڳيان ڪوهه هجڻ جو ڊپ ڏئي هٽائيندا آهن. پر انهن سڀني ڳالهين جو سائنسي جستيفيڪيشن ملڻ اڃان باقي آهي. واچوڙا ملاحن کي به متاثر ڪندا آهن. ڍنڍن ۾ رهندڙ بٽيلن وارا ڪنڌي تي پچڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. اچي ڍنڍ ۾ هلڻ وارا دڙ ۽ پن جو پاسو وٺندا آهن. جڏهن ته سمنڊ ۾ هلندڙ ناڪتا ناتار اڇلائي، پاڻ بچائڻ جي ڪندا آهن. جڏهن لڪون لڳنديون آهن، انب انٽريون جهليندا آهن ۽

توت ڪرندا آهن ته واچوڙا ختم ٿي ويندا آهن.

واچوڙن ختم ٿيڻ ۽ لڪون لڳڻ وقت باهه لڳڻ جي مند يا مهينو هوندو آهي. جيئن رمضان ۾ شيطان ٻڌبو آهي، ائين بهار جي آخر ۾ باهه کي موڪل ملندي آهي. ڪنهن نه ڪنهن بهاني، ڪٿي نه ڪٿي باهه لڳڻ جا واقعا سامهون ايندا رهندا آهن. اهو وقت انٽريون لڳڻ، سرنهه جي گل ڪرڻ، ٽالهي ڦٽڻ بعد ٿوري گرمائش جو وقت هوندو آهي.

منڍ جمڙائو جي علي بخش ملاح ۽ پڪسري جي بهادر ملاح چواڻي ته ملاحن لاءِ ڏينن ۾ توت جهڙو ”بادوڪو“ گاهه، ڦلڙين وارو ”ماڻو“ گاهه ۽ ڪنڊن جهڙو ”ڪاراندو“ ڦٽڻ بهار جي نشاني هوندي آهي. انهن گاهن کي ڪرڙو ۽ مورا کي وغيره ڏاڍو شوق سان کائينديون آهن. بهار ۾ ٻين ساهه وارن وانگر مڇيون به نئون ڦٽل گاهه وڌيڪ کائڻ ڪري خوش هونديون آهن. جنهن بعد اپريل مئي ۾ انهن ۾ لڳ ٿئي ته جون جولاءِ ۾ وري آني چائيندي آگسٽ تائين اهو عمل مڪمل ڪن.

ماحولياتي ماهر ڪافي عرصي کان ڪن ڪٽائيندا پيا اچن ته موسمون متجربن پيون. هي دنيا ۾ انهيءَ پاسي توجهه ڏنو ويو ۽ ڪي اڀاءُ به ورتا ويا آهن پر پاڻ واري پاسي ساڳيا لائون ساڳيا چڱهه. لڳي ٿو ته ڪجهه عرصي بعد بهار جو ذڪر به شايد رڳو ڪتابن ۾ وڃي بچي. شاعري ۾ آيل بهار جي معنيٰ کي سمجهڻ ۽ محسوس ڪرڻ به متان ڏکيو ٿي پوي ساڳئي وقت سياري ۽ اونھاري جي وچ وارو وقت ڪٽجڻ ڪٿي ڏکيو نه ٿي پوي جيئن ٿڌي کان فوراً گرم ۾ اچڻ سان فالج جو خطرہ هجي ٿو ڪٿي ايئن نه ٿئي ته سڌو سياري جي سِيءَ کان اونھاري

جي گرميءَ ۾ اچڻ سان سڀني ساھ وارا ڪنھن نئين مصيبت ۾ نہ اچي
ويجن. ان ڪري ضرورت ان ڳالهه جي آھي تہ موسمن جي متجھڻ ۽ ان
جي شدت کي قابو ۾ رکڻ جا آپاءِ ھيٺ ڏيکاريا ويا وڃن تہ بھتر ٿيندو. پوءِ
متان وقت ھٿان بہ نڪري وڃي ۽ بھار جون بھاريون بہ رڳو يادگيرن ۾
رھجي وڃن.

(روزاني ڪاوش، اربع 31 مارچ 2010ع)

بدو، جنهن لاءِ ڪوبه تازو نٿو تنواري !

برسات جي حوالي سان ته سانوڻ ئي مشهور آهي. پر لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ بڊي جي به گهٽ اهميت ڪانهي. پاڻ ۾ پيائڻ سمجهيا ويندڙ سانوڻ ۽ بڊي ۾ اها پڪ هوندي آهي ته جي سانوڻ نه وڻو ته بدو ضرور وسندو. جي سانوڻ سٺو وڻو ته پوءِ بڊي تي ميار ناهي. عجب جهڙي ڳالهه آهي ته سانوڻ لاءِ مقامي طور تي ته سال اڳ کان وٺي، وٺي تائين جون ڪيتريون ئي نشانيون ۽ نڪت هجن ٿا. جڏهن ته بڊي جي برسات جي باري ۾ ڪو اڳڪٿي ڪندڙ نڪت ڳوليو نٿو ٿي. عجب جهڙي ڳالهه اها به آهي ته سانوڻ لاءِ ته تازو تنواري ٿو پر بڊي جي برسات لاءِ ڪوبه تازو نٿو تنواري رڳو ڪٿي ڪٿي ڪا ڪوئل ڪوڪي ٿي ۽ بس! تازو جهڙوڪر تنواريندو ئي سانوڻ لاءِ آهي. بڊي ۾ هن جو ڪجهه نه وڃي. بڊي جي برسات جي اهميت پنهنجي جاءِ تي آهي پر برسات وسڻ باوجود، ظالم گرمي جو ڌرت ڏيهه تان نه لهندو آهي. نه ئي ان جي لهڻ جي ڪا ئي اميد هوندي آهي. چوڄو بدو هوندو آهي. بڊي جي انهن بيواجبين ئي اصل ۾ بڊي کي اهم هوندي به بيڪار بنائي جڳ ۾ خوار و خراب ڪرڻ ۾ ڪابه ڪسر نه ڇڏي آهي. پر هن جي گرمي جي ڪري اڄ به گوگڙا تڙن ٿا ۽ ساريون پڇن ٿيون. ان ڪري هن جي تڪ ۽ گرمي زميندارن ۽ هارين جي ته اکين تي پر عام خلق اڙجي ويندي آهي. ان

ڪري ٿي ڪنهن دل جلي سرائڪي ۾ چيو ته ”بدرمه بد بلا، وٽ سانوڻ هوڙي ما.“

هندي ڪئلينڊر جو هي ڇهون مهينو چنڊ بجاءِ پونم کان شروع ٿيندو آهي. هن جي اهميت ان ڪري به آهي جو هن جي شروع ۾ وڏي ذات وارن هندن جو مذهبي ڏينهن ٿڌڙي ملهايو ويندو آهي. ٿڌڙي اصل ۾ ماتا جي ديوي آهي. ماتا جيئن ته وڏي مصيبت واري بيماري هئي/آهي. ان ڪري ماتا ديوي کي خوش ڪرڻ لاءِ يا ٿڌو ڪرڻ لاءِ هن ڏينهن تي چلهه به ٿڌڙي رکبي آهي ته ڪاٺ پيئڻ به ٿڌو هوندو آهي. ان ڏينهن لاءِ اڳواٽ ٽي مانين وغيره پڇائي يا ڪي ٻيون شيون ٺاهي، ٿڌيون ڪري، ٿڌڙي واري ڏينهن ڪاٺيون آهن. ته جيئن ماتا ديوي مهربان رهي. ان ڏينهن خاص دس طور ستويا ساتوبه ٺاهبا آهن. ٿڌڙي کان پوءِ ٻي ڏينهن تي شري ڪرشن پڳوان جو جنم ڏينهن ”جنم اشٽمي“ يا ڪانوڙوبه ملهايو ويندو آهي. مهراجن مطابق ان ڏينهن ڪٿي نه ڪٿي برسات لازمي پوندي آهي. پوءِ ڀلي به ٿي ڪٿيون ٿي سهي. مشهور آهي ته اها برسات شري رام ڪرشن جا پوتڙا ڏوٽ ايندي آهي. هي مهينو جواني ۽ جوش واري حوالي سان پڻ مشهور آهي. هن مهيني ۾ ئي غريب هندو ذاتين جو مشهور رام پير جو ميلو (ٽنڊي الهيار ۾) ملهايو ويندو آهي. ٻڌي ۾ آسمان سڄي سال ۾ وڌيڪ صاف نظر ايندو آهي. ايترو جو ڪوتارا ڳڻڻ چاهي ته به ڳڻي سگهي. چنڊ جو حسن به ڏسڻ وٽان هوندو آهي. ٻڌي جي حوالي سان ڳالهائيندي مهراج رميش ڪمار ۽ ڀڳت مولچند ڏاڍي دلچسپ ڳالهه ٻڌائن ٿا ته ٿڌڙي کان اڳ ملڪ ۾ ڏاڍيون مڪيون هونديون آهن. جيڪي بيزار ڪري

مارينديون آهن. ٿڌڙي کان پوءِ اهي گرم ٿي وينديون آهن يا انهن جي آبادي ۾ چڱي پلي گهٽتائي اچي ويندي آهي. مهراجن مطابق مڪيون ٿڌڙي کان اينديون آهن ۽ کائي واپس هليون وينديون آهن. (مڪيون برسنگ گاهه ۽ ڪجي لهڻ وقت جام هونديون آهن) جڏهن ته مياڻ جي مير خان ملاح ۽ جهوني هاري علي ڏني لاندري جي بقول ته انهن ئي ڏينهن ۾ مڪين ۾ هڪ سرمئي رنگ تي، مڪين کان ٿورو وڏو نر ظاهر ٿيندو آهي. جنهن جي جسم ۾ سڙي جهڙو ڏنگ هوندو آهي. جنهن سان هو سڄو ڏينهن پيو مڪيون ماريندو آهي. مڪيون ته پيا به جام پيا سڄو ڏينهن مارين پر هن جو نمونو ئي پنهنجو هوندو آهي. نيڪ جذبا رکندڙ دوست محمود خاصخيلي جو والد چاچو علي محمد خاصخيلي بڊي جي آغاز بابت بيان رکاريو ڪرائيندي ۽ بڊي جو پيرو ڪندي چوي ٿو ته :

ڪال / ڪار ڪڇڻ جي اسر جو ٻولڻ تي هر ڪاهڻ جو وقت ۽ ڪٿي جي موسم شروع ٿيندي آهي. تازو مهيني ڏيڍ کان پوءِ ٻولي، سانوڻ اچڻ جو اعلان ڪندو آهي! بڊي شروع ٿيڻ کان هفتو کن اڳ ۾ ڏينهن ننڍو ۽ رات وڏي ٿيڻ شروع ٿي ويندي آهي. واٽرن ۽ شاخن جي ڪپن تي اچو پڇڙ گاهه نئين چنڊ اڀرڻ تي نڪرندو آهي. هي ڊپ جهڙو گاهه هجي ٿو. پر ان وانگر وڏي ڪونه ٿو. پنيوربون نڪري نروار ٿين ته اها چڻ بڊي جي باقاعدي شروعات هوندي آهي. جنهن کان پوءِ ڪنهن وقت گرمي، ڪنهن وقت واءُ، ٻه ٽي ڏينهن گرم ٻه ڏينهن ٿڌا. ٻهر گل چاڻيو ٻور جهلي ۽ گلن جي خوشبوزورن تي هجي، وونئڻ به گل چاڻي گوگڙا ڪن ۽ پيا گل جهلين، ٻاجهريون، جوئريون ان ۽ ٻوري تي ورن، روڏو پڪي جنهن جو آڪيرو ڏسي عقل دنگ رهجي وڃي، اهو آڪيرو ٺاهي. بلائون

وڻن تي نظر اچن ته اهي ٻڏي اچڻ جا پڪا پختا پار سمجھبا آهن.. ان بعد ڪانه جو نسرڻ جڻ ته ٻڏي جي ڦهري ڪلورن جو آغاز هوندو آهي. ان کان اڳ جڏهن اسر جو هاري هر ڪاهيندي ڍڳن کي هڪڙي ئي اوڙ ۾ سهڪندي ڏسندا يا گهوڙي سوار فرلانگ ڪن پنڌ تي ئي گهوڙي کي سهڪندي محسوس ڪندا آهن ته هر ڪو سمجھي ويندو آهي ته ٻڏو بيزار ڪرڻ لاءِ اچي پهتو آهي. مال چرڻ کان وڌيڪ چانو ڳولڻ ۾ پورو هجي. سج ۾ تيزي اچي وڃي ته چڻ ٻڏي جي بيهي وڃڻ جو پڪو پختو اعلان هوندو آهي. ٻڏي ۾ باجهريون ۽ جوئرون ان ۽ پور تي ورنديون آهن. ساڳئي وقت انهن فصلن تي چهار به جام اچي لهندي آهي. ٻوڙي به (هڪ قسم جو پڪي) اڻ ڪوئي اچي نڪاء ڪندي آهي. جيڪا پوءِ چانڊوڪين ۾ اهو سمجھي اڏامڻ شروع ڪندي آهي ته شايد پرايو ان چوري ڪائيندي ڪائيندي سج اڀري چڪو آهي ۽ اجهو ٿا چهار تي مالڪ پهچن. پوءِ جهڙو ڪر ٻوڙي جي سفر جواڻ ڪت سلسلو شروع ٿي ويندو آهي. ٻوڙي ويچاري سفر ڪندي ڪندي الائي ڪٿان کان ڪٿي وڃي پهچي ويندي آهي. خير ٻوڙي پنهنجو ڪيتو لوڙيندي آهي. غريب هارين جو تيار ٿيل فصل تباهه ڪندي ته ائين ئي ٿيندو. جن سان ائين نه ٿو ٿئي، ڪنهن نه ڪنهن مرحلي تي انهن سان به ايئن ضرور ٿيندو ويٺا ڏسجوا! ٻڏي جي اوج مهيني جي وچ ۾ هوندي آهي. ماڻهو توڙي مال پيا گرمي ۾ ڦٽڪندا آهن. اها گرمي ان وقت ختم ٿيندي آهي جڏهن سر نسرندا آهن. اها آخري چٽ هوندي آهي. سرن جي چٽ پڳي معنيٰ سيارو شروع. جنهن لاءِ پٺاڻي سر ڪار چيو آهي

”سر نسر يا پاند، اتر لڳا آءُ پرين“

انهي ست کي ڪٿي اسانجي يار لالا قادر سريوال ڪافي ڪم ڪيو آهي. ڏينهن متحج جنهن کي ترموري سڏبو آهي شروع ٿين ته اهي پار وري ٻڍي جي بس ٿيڻ جا هوندا آهن. ٻڍي جي بيهوش ڪندڙ گرمي ۾ بخار ٿيڻ ۽ دست عام جام هوندا آهن. مال کي ڪارو واءِ، چووايو لڳڻ ۽ موسم گهڙي ٿڌي، گهڙي گرم هجڻ ڪري اڌرنگ جي بيماري جو خطرو موجود رهندو آهي. ان موسم ۾ هاري ناري دلي جي ٿڌي پاڻي ۾ ڳڙ، ڪارا مرچ ۽ گدامڙي وجهي ۽ ڪچي لسي جو استعمال وڌيڪ ڪري ٻڍي جي باه جو مقابلو ڪندا آهن.

ٻڍي جي برسات: ٻڍي جي برسات جا پار ٻڌائيندي جهونا آبادگار ٻڌائين ٿا ته هن برسات ۾ گوڙ ۽ کنوڻ وڌيڪ، گرمي واهه جي، هوا ۾ تڪ، گهڻو ڪري وڌڻ و سائي ۾ ڇڏو به وسي. ٻڍي جي برسات جا گس ٿي پنهنجا. جتان آيو اتان وسندو. ڪٿي وسندو ڪٿي نه مشهور آهي ته ٻڍي جي برسات ڍڳي جو هڪڙو سڱ پسائيندي آهي ته ٻيون نه. باجهري جي چهار لاءِ ٺاهيل ڳوڙها به اڌ پسندا آهن ته اڌ نه ننڍا ڪڪر پيا هلندا، تر ٻڌي ڪونه وسندا. اٿندا، پر لهي ويندا. اوڀر اتر جي پڪار ڪنڊ تان ڪڪرن جون وڏيون ماڙيون پيو ٺهنديون ۽ ڊهنديون. ٻڍي جي برسات ۾ ٿرڻ ۽ ڪاڇاڻن کي وڏو آسرو هوندو آهي پر ٻڍو وسي نه وسي، وس وارو آهي. چوندا آهن ته سانوڻ نه وئو ته پوءِ ٻڍو سانوڻ ۾ پوکيل ۽ اڃارن فصلن کي گهڻو ڪري پاڻي پياريندو آهي. ٻڍي جي برسات وسڻ بعد مال جي رنيٺ ۾ عجب جهڙو پڙاڏو محسوس ٿيندو آهي.

ٻڍي جي پڇاڻي: ڪانگ، ڳهو/واسڪوتي، تيتيهه، ڪار ڪڇي، ڪپ، جهرڪي، روڏو ۽ ٿوسي وغيره پڇا اڏائين. پڇڙ گاهه، ڍپ،

رتڙين سارين، لئي، ڪانهه ۽ سرن جي ڇت نسري نروار ٿئي. وٽن جو چوڏو وري ساڻو ٿئي ۽ رس سڪڻ بعد وٽن ۾ وري ڦوٽهڙو شروع ٿئي، گولاڙي ۽ گانگت گاهه پڇن. آخري ڏهن ڏينهن ۾ رات جو ماڪ، ڏينهن جو گرمي، ان ٿڌي گرم ڪري بخار زڪام ۽ مٿي جو سور عام ٿئي. ماڪ ۾ مچر مري وڃن. ڍنڍن تي چيڪلو ڳيٽو هنجڻ، چيهه ۽ ڊگوش پکي اچي لهن ته ٻڏي جي موڪلاڻي سمجهي آهي. ٻڏي جي موڪلاڻي سان گڏ چيٽ جي فصلن جي پوکائي جي به شروعات ٿيندي آهي.

ٻڏو ته ختم ٿي ويندو آهي پر پٺيان ڪي به سٺيون ۽ خوشگوار يادون نه ڇڏي ويندو آهي. ٻڏي ۾ بس هڪڙوئي آسرو جيئڻ جو حوصلو ڏيندڙ هوندو آهي ته ٻڏي بعد سر نسرندا، اتر لڳندا ۽ پرين جي اچڻ جا ڏينهن ايندا. پر جي پرين نه اچن ته ماڻهو اسان جي سانگهڙ ڪاليج جي پروفيسر دوست فياض پنهور وانگر محبوبا فلم ۾ ڪشور ڪمار جي ڳايل جڳ مشهو ڪلام:

”ميري نينان سانون يادون، (ٻنهي مهينن جا نالا) ڦري ميرا من پياسا“
جي عملي تصوير بڻجي، بيقرار ٿي پيو ٻڏي جي ڪڪرن وانگر
پتڪندو آهي.

رزواني ڪاوش حيدرآباد خميس 24 سيپٽمبر 2009ع

چيتي برسات

اسان وٽ سنڌ ۾ سال ۾ چار مندون يا موسمون هونديون آهن ۽ هر مند ۾ وري ٽي مهينا هوندا آهن. سنڌ ۾ سال ۾ عموماً چار پيرا چئن قسمن يا چئن موسمن جي برسات به وسندي آهي. جن ۾ سائوٺ، بڊي، سياري ۽ چيت واريون برساتون شامل آهن. سياري جي برسات کي مانگه جون روهيون ۽ چيت واري برسات کي چيتي برسات يا چيتاس به سڏبو آهي. سائوٺي ۽ بڊي جي برسات هڪ ٻئي پٺيان اچڻ سبب جهڙوڪر گڏيل هونديون آهن. پر انهن جي وسڻ جي طور طريقن ۾ هڪ جهڙائي نه هجڻ ڪري لوڪ ڏاهپ جا ڄاڻون، انهن کي الڳ الڳ نظر ۽ نالن سان ڏسندا ۽ سڏيندا آهن.

هتي ذڪر هيٺ آهي چيتي برسات جيڪا سياري وڃڻ بعد هوا جو رخ جڏهن اتر مان ڏکڻ ٿيڻ لڳندو آهي تڏهن وسندي آهي. عموماً ڪجهه دير وسي، ڏها پري، ڳڙن سان نقصان پهچائيندي آهي. هي برسات انگوريل وونتڻن کي به نقصان پهچائي ٿي پر هٿ جيڏن وونتڻن تي لڳل مٽي کي لاهڻ سان گڏ ٻين وڻن ۽ گاهه ٻوٽن کي به، ڏوئي بيمارين کان بچائي ٿي. هن برسات جي چنڊڪار سان چوواڻي سبب اڏامندڙ مٽي ڪجهه قدر ويهروهي. چيتاس سنڌي مقامي نالن وارن مهينن ڦڳڻ بعد چيت ۽ ويساڪ ۾ پوندي آهي. چيتي برسات جو مهينو ويساڪ کي سمجهيو آهي. ويساڪ کان پوءِ چيٽ ۽ آکاڙ بهار جا مهينا سمجهبا آهن. ويساڪ ۾ لڪون لڳنديون آهن. طوفان ايندا آهن. جهولا لڳندا

آهن. ڳڙا به گهڻو ڪري ويساڪ ۾ ئي پوندا آهن. ڏينهن گرم ۽ راتيون
 ٿڌيون، ويساڪ جون پڪيون پختيون نشانين آهن. انب، چڪو ليمن،
 زيتون ۽ پيرن جا باغ ويساڪ جي مهيني بعد جيٺ جي شروعات ۾ رکبا
 آهن. ويساڪ ۾ ئي باهه لڳڻ جا واقعا وڌيڪ ٿيندا آهن. جن لاءِ چئبو
 آهي ته هن مهيني ۾ باهه کي موڪل ملندي آهي. اصل ۾ چوواڻي جي
 ڪري باهه جلد به لڳندي آهي ۽ مختلف رخن ۾ جلد پکڙبي به آهي.
 هنئين چيٽ مانگهه جي پڇاڙي ۾ شروع ٿي ويندو آهي. هندي ڪلينڊر
 جا مهينا جيٺ، آڪاڻ، سانوڻ، بدو، آسُو، ڪٽي، نهري، مڪسر، پوهه،
 مانگهه، ڳڳڻ، چيٽ ۽ ويساڪ، جيڪي آهن ئي موسمن جي ڦير گهير
 مطابق. انهن ۾ موسمون اينديون ئي ساڳئي وقت تي آهن. جيئن هولي ۽
 ڏياري هميشه ساڳئي ئي موسم ۾ اينديون آهن. اسلامي مهينا جيڪي
 چنڊ جي حساب سان هوندا آهن. انهن جا ڏينهن موسمن جي حساب
 سان ٿرڻ گهرڻ بجاءِ چنڊ جي حساب سان هلندا آهن ۽ اهي ساڳئي
 موسم ۾ اچڻ بجاءِ ٿرندا رهندا آهن. جيئن رمضان يا محرم ڪڏهن
 سردي ۾ ايندا آهن ته ڪڏهن گرمي ۾. اڳي انگريزي ڪلينڊر جا مهينا
 هڪ مخصوص موسم ۾ ايندا هئا پر هاڻ آبهوائي تبديلين سبب
 ڪجهه سالن کان انهن ۾ ڦير ڦار اچي چڪي آهي ۽ انهن جي اچڻ ۽
 وڃڻ ۾ موسمن جي لحاظ کان ڪافي تبديلي اچي چڪي آهي. مثال
 طور اڳي چيٽي برسات جنهن کي ڳڙي پوڻ سبب ڳڙي واري برسات به
 سڏبو آهي. سا فيبروري جي 15 کان پوءِ ايندي هئي پر هاڻ اها مارچ ۾
 ٿي اچي. چيٽي برسات به سانوڻ وانگر ڪنهن سال وسي ته ڪنهن سال
 نه به وسي. جيئن گذريل سال چيتاس سنڌ ۾ پئي پر بلوچستان ۾ نه وئي.

اهو به چئبو آهي ته چيٽ جو وسط، ساوٽ لاءِ سٺو سنوٽ نه هوندو آهي. ساڳئي وقت اها به چوڻي آهي ته چيٽ ۾ چڪوئي نه پوي ته سانوٽ ۾ چٽ (چنڊو) ئي نه لهي. اصل ۾ انهن چوٽين کي ٻين به ڪيترن ئي نشانين سان گڏ ملائي ڏسڻ کانپوءِ ئي صحيح نتيجو ڪڍي سگهجي ٿو. جيئن رڳو سائي ڪنڊي ڏسي ڏکڻ جو اندازو ڪونه لڳائبو بلڪي ان سان گڏ اڏوهي کي به ڏسبو. اها به چوڻي آهي ته، چيٽي مينهن ۽ پهريون پٽ، پاڳ واري کي ملندو آهي. اهو به چئبو آهي ته پهرين رات واري پٽ ۽ پيءُ جي سڃاڻپ ڏکي ٿي پوندي آهي. سياري ختم ٿيڻ جي 10/15 ڏينهن بعد ڪٿي وسندڙ ۽ ڪٿي نه هي هلڪي ڦلڪي برسات، سياري وڃڻ جي هڪ اهم نشاني به آهي. سياري وڃڻ جون ڪجهه ٻيون به نشانين قدرت پاران، قدرتي يا نچرل ڪميونيڪيشن وانگر ظاهر ٿي ماڻهن کي موسم متجربا بابت آگاهي ڏينديون آهن. جيئن انب ۽ ڪجي جو ٻوڪجڻ، نڙ، ڪانڊيرو سرنهه پاران پن چاڻڻ نم ۽ تالي جي ٻور جهلڻ، ٻير پاران پلڙو جهلڻ، سڄ ۽ پڙياڳ ٿي ويل ڌرتي تي ساوڪ نظر اچڻ، چوپائي مال پاران سيءُ ۾ ستجڻ بعد ڪجهه قدر خوش نظر اچڻ ۽ ڪيرلپ وڌائڻ وغيره. پر لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ ڪنڊي ڦٽڻ ڪٽڪ آڻيوتو اچڻ چيٽي برسات جي مند شروع ٿيڻ جي پڪي نشاني ۽ انٽريون ڪوٺلي ڪري شاخ ڏين ته هاڻ اچڻ، جهولو لڳڻ ۽ چيٽي برسات جي مند ختم ٿيڻ جي نشاني سمجهبي آهي. ڪٽڪ جي لابران ۾ پوندڙ هن برسات ۾ تيز هوا سان گڏ ڪٽي ڪٽي ڳڙو به ڪرندو آهي. هوا ۽ ڳڙو تيار بيٺل ڪٽڪ کي سٽي خراب ڪندو آهي. ڪٽڪ جو سِر وٺي پوندو آهي. ڪري واري ڳاهيل ڪٽڪ ۽ ان کي آلو ڪري

خراب ڪندو آهي. (جنهن کي پوءِ سڪاڻو پوندو آهي) ول نڪرڻ ۾ ڏکيائون پيش اينديون آهن. لڻيل ڪڻڪ جون سٿريون ڪينڊارجي خراب ٿينديون آهن ۽ نڪتل بوهه پري پري تائين اڏامي ضائع ٿيندي آهي. گوڙ ۽ ڪيوڙ سان گڏ ايندڙ برسات دوران پوندڙ ڳڙي سبب ڪڻي ڪڻي گهر کان ٻاهر موجود ماڻهن ۽ جوءِ ۾ ويل يا واڙي کان ٻاهر چوپائي مال، خاص ڪري ٻڪرين کي نقصان به پهچندو آهي. برسات ۽ تيز هوا سبب ڪمزور پاڙ وارن وٽن، بغير توجه وارن گهرن جي ڇتین کي نقصان پهچڻ سان گڏ انٻڙين کي به سخت نقصان پهچندو آهي. جيئن هن پيري پهتو آهي. جڏهن ته انبن ۾ پور ڏاڍو سنو لڳو هو. اڳتي انبن ۾ پور پهرين جي، پندرينهن تي اچي ويندو هو پر هن پيري تئين جي پندرينهن تي آيو آهي (مارچ جي پندرينهن تاريخ). ان مان موسمن ۾ آيل تبديلين ۽ مهينن جي ڦير گهير جو اندازو آساني سان لڳائي سگهجي ٿو. هن پيري سيءِ اڳوڻن سالن جي مقابلي ۾ وڌيڪ دير رهيو آهي. جنهن سبب جتي چيٽاس کي دير سان اچڻ جو موقعو مليو اتي مرچن ۽ ثماتي کي سخت نقصان رسيو پر پاڇاتي ڪڻڪ کي فائدو ٿيو. پراڻي احوال ته ٿيا ميداني ۽ بئراجي علائقن جا. جڏهن ته هي برسات ٿر ۽ ڪوهستان لاءِ فائديمند هوندي آهي. ٿر ۽ ڪوهستان ۾ پاڻي جي کوٽ وارن ڏينهن ۾ هن برسات سان انسانن، جانورن ۽ وڻن کي پاڻي سان گڏ زمين کي ريڄ ملندو آهي. گوار ٻاجهري، چٽا، منڱ، چونڌرا، جوار، ونگا، مڪئي، گدرا، پينڊيون، ول ٿوريون، ميهيا، لوڻڪ ۽ ڪيرين وارن ووننن کان علاوه ٻين ڪيترن ئي فصلن کي پڻ فائدو پهچائيندي آهي. هي برسات ڪرڙ ۾ ڦٽندڙ ڀسي لاءِ به خاص فائديمند هوندي آهي ته پيرن، پڪي ۽ سنگر

لاءِ به سٺي هوندي آهي. ترايون سڪڻ سبب مال ۽ ماڻهن لاءِ اڻ لپ ٿي ويل پاڻي ۾ جتي ترين جا خشڪ ٿي ويل ترا، آلا ٿيندا آهن، اتي بهار جي موسم ۾ ايندڙ هن برسات سبب ڪجهه سلا ساوا به ٿي ويندا آهن ته ڪجهه نوان به ڦٽندا آهن. جيتوڻيڪ جوا ڇڪلھ آڳاٽيون پوکيل جنسون، چيٽ لهڻ کان اڳ ئي مارڪيٽ ۾ موجود هونديون آهن پر اصل ۾ اهي فصل آهن، چيٽ ۽ بهار اچڻ بعد جا. چيٽي برسات واري موسم پڪرين سان گڏ جهرڪي، ڳيري ۽ ڪڪڙ جي لڳ تترن، طوطن ۽ ڪپرن جي آنن مان پڇا ڦوڙڻ جي به هوندي آهي. هن موسم ۾ جتي ٻاهريون ۽ اندريون موسمون بدلبيون آهن، اتي جهڙوڪر زندگي جو سڄو ڪار وهنوار به بدلجي ويندو آهي. پاسا بدلائيندي تارا تڪيندڙ ساجن جي انتظار ۾ اڙيل اکين مان ڪن کي روح جي راحت ۽ منزل ملندي آهي ته ڪي اڀاڳيون اڪيون، چيٽ ڦٽڻ ۽ بهار جي بهارين باوجود ڪومائيجي وينديون آهن! هن مند ۾ تئو به ڦري ويندو آهي (ڪنهن جي منهن تي نه پر عملي طرح) اڳ ۾ مانجهاندي ۾ رڌجندڙ ۽ پچندڙ شيون هاڻ رات جو رڌبيون آهن ۽ رات جو پچندڙ ڪاڌا مانجهاندي ۾ پچائبا آهن. مثال طور سياري ۾ چانور ڏينهن جو پچائبا آهن ۽ ماني رات جو پر هي مند اچڻ بعد چانور رات جو پچائبا ۽ ماني منجهند جو. هونئن به چانور جلد هضم ٿي ويندا آهن. جي سياري ۾ رات جو چانور کائين ۽ پوءِ ڪجهه ڪلاڪن بعد لڳي بڪ، رات نه ڪٿي ته پوءِ ماڻهو پيوسيءَ ۾ تارا تڪي ۽ پاسا بدلائي يا ڏينهن ٿيڻ جو انتظار ڪري. يا پوءِ ماڳهين اٿي ڪري منهن رڌڻي جو ۽ ڪڙڪي تي ڪري پين جي ننڊ حرام. ۽ پوءِ پون وڃي ڪنهن گهر پاتي جا هٿ،

بار ۾! ان ڪري هن موسم ۾ تنو ڦيرائڻ بيويا بدلائڻ بيو آهي. هن موسم ۾ جي جڳهه ٿڌو استعمال ٿيڻ شروع ٿيندو آهي. جتي اڳ ۾ چانهه ڪ استعمال ٿيندي هئي، اتي هاڻ ڪولڊرنگ، لسي ۽ برف سان گڏ ري، چانو ۽ پيٽي وغيره لهڻ بعد جو استعمال وڌي ويندو آهي. هولي تهوار بهار جو پهريون تهوار هوندو آهي. جنهن بعد گرم شيءَ کائڻ نائي، ٿڌي شيءَ وڌيڪ واپرائڻ شروع ڪبي آهي. ٿڌو پاڻي به پوءِ وڳڻ لڳندو آهي. سوڙن، لوبون ۽ سوئٽر وغيره واپس پيٽين ۾ هليا دا آهن. شوخ رنگن جي جاءِ هلڪا رنگ والاريندا آهن. لڪي ملڻ سڀ بهانا ۽ موقعا زري گهٽ، گهٽجي ويندا آهن. چيٽ/بهار کي ان ۾ ختم سمجهبو آهي جڏهن چووايو ختم ٿئي، ڏکڻ جون گرم هوائون ۽ خشڪ موسم اچي وڃي. پلڙو چڻڻ شروع ٿئي، پيرون پڇن، مگر ڪري ڪجي ڏوڪا ڪري ڪجي لٽي معنيٰ چيٽ ويو ۽ سانوڻ وارو آيو. پلڙو چڻڻ چيٽ/بهار جي وڃڻ ۽ گرمي جي شروعات جي ۾ نشاني سمجهبي آهي. هندي مهينن ۾ وري ڳڻڻ جو وڃڻ سياري ۾ جي پهرين نشاني سمجهبي آهي.

هاڻ جڏهن نه صرف آبهوائي تبديليون اچي چڪيون آهن ڪ ماڻهن کان پاڻ مڃائي به چڪيون آهن. ان وقت ضرورت ان ڳالهه آهي ته اسان جا ماڻهو ايندڙ متوقع تبديلين جي حساب سان ماڻهن اڳواٽ باخبر ۽ تيار ڪن. فصلن جون اهڙيون جنسون متعارف رائجن جيڪي موسمي تبديلين جو مقابلو ڪري سگهن. اها ئي ۾ جي شديد ضرورت آهي.

لوڪ ڏاهپ ۾ ڏڪار جا ڏس

ڏڪار سوبه ٿر ۾ ڪا نئين ڳالهه ناهي. موسمي چڪر ڏهاڪن ۽ صدين ۾ ايندا ۽ چڪر مڪمل ڪندا رهندا آهن. ڀلي ڪير ڪٿي آبهوائي تبديلي جي ڳالهه ڪري پر ان ۾ قدرتي عنصر وڌيڪ هوندو آهي. جڏهن اڃان نه ته گلوبل وارمنگ هئي ۽ نه ئي ان جو تصور تڏهن به موسمون تبديل ٿينديون هيون. رڪارڊ برساتون، گرميون، سرديون ۽ ڏڪار به ايئن جوايئن ايندا هئا. اسان وٽ ته رڳو گذريل ڏيڍ ڪن صديءَ جو رڪارڊ موجود آهي. باقي ماضيءَ جو رڪارڊ ڄاڻڻو آهي ته وڃي لوڪ ڏاهپ کي ڄاڻي ڏسو. لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ جهڙي طرح زندگي جي ٻين شعبن جي حوالي سان، پنهنجي تجربي ۽ مشاهدي جي آڌار مختلف نشانين جي ذريعي ماڻ ۽ ماڻا آهن. اهڙيءَ طرح برسات ۽ ڏڪار جي حوالي سان انهن وٽ بار بار آزمائيل ڏاهپ پيريل نڪتن جون پريون ٻڌل آهن.

ٿري لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ آڳاٽين ۽ پاڇائين برساتن لاءِ مخصوص چوڻيون ۽ پهاڪا بيتن جي شڪل ۾ به موجود آهن. مثال طور ٿر ۾ برسات جا چار مهينا سنڌي/هندي ڪلينڊر جي حساب سان آکاڙ ڇيٽ، سانوڻ ۽ ٻڌو آهن. ٿري ماڻهو آکاڙ ۾ پوندڙ آڳاٽي برسات کي ڏاڍي اهميت ڏيندي بيت ڏيندا آهن ته:

• آکاڙ نه پيڇ (پيڇ معنيٰ به تاريخ)

واڌڻ ۽ ويڃ (واڌاڻ = جُهڙ-ويڃ = ڪينوٺ

نيٺي راڪي پڙتيا (پڙتيا = ڊڳا)

جهوڙي راڪي بيڄ (جُهڙي = جهولي)

معنيٰ ته آکاڙ جي ٻي تاريخ تي جيڪڏهن جُهڙ ۽ ڪنوٺ ڏسين

ته هر ڪاهڻ لاءِ ڊڳا ڀرسان ٻڌجان ۽ ٻنيءَ ۾ چٽڻ لاءِ ٻج جهوليءَ

۾ وجهي رکجان، برسات ضرور ايندي. پر جي ٻه تاريخ تي جُهڙ نظر

نه اچي ته پوءِ چوندا آهن ته:

آکاڻ نه بيڄ، واڌڻ نه ويڃ، ٻهلي بيڄ پڙتيا، پاڇي ڇاڀي بيڄ.

معنيٰ ته آکاڙ جي ٻه تاريخ تي جيڪڏهن جُهڙ ۽ ڪينوٺ نه هجي ته آڳاٽي

برسات جو ڪوبه امڪان ڪونهي. ان ڪري پهرين ڊڳا وڪڻجن ۽ پوءِ

ٻج کائي ڇڏجي. اهڙي نموني سان جيئن ۾ پوندڙ برسات جي به وڏي

اهميت هوندي آهي. جنهن لاءِ چوڻي آهي ته جيئن مينهن ۽ پٺتي

(مويي) پٺت پاڳ وارن کي نصيب ٿيندا آهن.

ڏڪار ۽ سڪار جي حوالي سان اندازا گهڻو ڪري بهار جي آمد بعد،

وڻن جي ڦٽڻ کان وٺي، آرهڙ جي جهولن دوران پڻ چڻ مند ۾ لڳايا ويندا

آهن. جيڪڏهن ڪنڊي ٻيڙ ۽ ٻائر وڌيڪ ساوا ٿيا ته قدرت پاران اهو

ڏڪار جو ڏس پتو سمجهي، ترين جو ساهه سڪي ويندو آهي. آرهڙ جي

جهولن ۾ پڻ وڻن سان گڏ اهي وڻ به پڻ ڇاڻيندا آهن پر جي اهي پڻ نه

ڇاڻين يا ساوا بيٺا هجن ته پوءِ ڏڪار جي سورنهن آنا پڪ سمجهجي

آهي. ٿري ڪنڊي ۽ ٻائر جي پٺن مان برسات جي آسريءَ ڊسمبر تائين

اڪ نه ڪيندا آهن. ميداني علائقن وارا وري ٻيڙ مان. اوستائين اهي

ڏڪار سڪار جا ڏس وڻن مان پيا وٺندا آهن. اصل ۾ ان مند ۾ وڻن جي

پنن کي هڪ جيت نوهي لڳندو آهي. پر ڏڪار ۾ اهو ڪونه لڳي. ٻيو ته شايد قدرت به ڏڪار جي ڏکين ڏينهن کي منهن ڏيڻ لاءِ جانورن کي ڊوءِ تي ڪارائي، ڏڪار جي ڏينهن کي منهن ڏيڻ لاءِ اڳوات تيار ڪندي آهي. برسات جي مند صفا مٿي تي اچي پر تازو نه تنواري ته ان کي به ڏڪار جي نشاني سمجهبو آهي. تازو برسات کي ايندو ڏسي، ماڻهن کي خبردار ڪرڻ ۽ احساس ڏيارڻ لاءِ ڏينهن رات پيو بوليندو آهي. پر جڏهن برسات جو ڪو امڪان نه هجي ته تازي کي به ماڻ لڳيو وڃي ۽ هو الائي ڪٿي گم ٿيو وڃي. يا پوءِ ڪڏهن ڪڏهن ڪا ميار جهڙي ڪوڪ ڪندو آهي نه ته ماڻ ۾ ئي رهندو آهي. برسات کان اڳ کان ۽ ٻچا ڪري اڏاري ڇڏيندو آهي. جي مند اچي ويئي ۽ ڪانو جا ٻچا گهٽ نظر آيا يا بنهه نظر نه آيا ته اها به ڏڪار جي نشاني ليکبي آهي. ڪن ماڻهن جي بقول ته ڏڪار واري سال ڪانو آنا پي ويندو آهي. برسات ويجهي اچڻ تي ناگ بلائون به جان بچائڻ لاءِ ٻرن مان ٻاهر نڪري بچاءُ جو ڪو ٻيو گس نه ڏسي وٺن تي چڙهي وينديون آهن. پر نانگن بلائن کي ڏڪار جي اڳوات خبر پئجي ويندي آهي ۽ اهي ٻرن کان ٻاهر ئي نه نڪرنديون آهن. پر پيئڻ بلا جو معاملو ٻين نانگن بلائن کان ابتڙ آهي. اها وري ڏڪار جي ڏينهن ۾ آگم جي اُٻس ۽ گهٽ کان بچيل، ٿڌين هوائن جا مزا وٺي، آرام جي ننڊ ڪندڙن جي منهن ۾ آزاديءَ سان زهر هاري هلي ويندي آهي. ساڳي نموني ڪيڙيون به ڪنو ڪيل مال ۽ ٻچا برسات جا پَسڻ پوڻ تي، ٻرن مان ٻاهر ڪڍي محفوظ مقامن تي منتقل ڪندي عام جام نظر اينديون آهن. پر سڪار ۾ انهن جي اچ وڃ به محدود ٿيو وڃي ۽ اهي قطار ٺاهي ٻاهر ڪونه نڪرن. ڏڪار جي هڪ

نشاني ٿڌيون هوائون به آهن. جڏهن برسات جي مند ۾ رات جو سيءَ پوي ٿڌي هوا گهلي، چوٽ هوا شوڪت جا آواز ڪندي هلي ته ڏڪار جو پڪو ڏس سمجهبو آهي. هوا جو برسات آڻڻ ۽ آيل کي ڦٽائڻ ۾ اهم ڪردار هوندو آهي. اڃان به برسات ويجهي اچڻ تي ڍڳين جي ڪنڌ پويان، ٿوهي ڀرسان مَر / مير نظر اچي ته ڀاڳيا ان کي برسات جي نشاني سمجهي، مال سنڌ ڏانهن ڪاهڻ بجاءِ، آسمان ۾ آس وند نظرن سان پيا نهاريندا آهن. پر جي مَر نه هجي ته هو ٿڌيون آهون ڀريندي، آسمان ڏانهن مايوسي واريون نهارون ڪندي، ڏڪار جي پڪ سمجهندي مال ڪاهڻ جي ڪندا آهن. ڍڳن وانگر بڪريون شام جو ويهڻ واري اصل پاتاري ڇڏي، قطار ڪندي، اتر ڏکڻ ٿي ويهن ته اها ٻن ٽن ڏينهن ۾ برسات اچڻ جي نشاني، پر جي اولهندي ٿي ويهن ته ڏڪار جو ڏس ڏينديون آهن.

هڪڙي اڌ برسات پوڻ بعد، ٿري فصل اپائڻ لاءِ وري ٻئي جي وات پيا نهاريندا آهن. ان لاءِ هو ڦٽل گاهه يا فصل جي پنن مٿان، پاڻيءَ جا تازا ڦڙا پيا نهاريندا آهن. جي کين صبح جو تازا پاڻي جا ڦڙا پنن تي نظر آيا ته مطلب برسات ٻن ٽن ڏينهن ۾ آئي ڪي آئي. نه ته ڪئي ڪمائي چٽ ٿيندي ڏسي آسمان ۾ پيا ڪڪر ڳوليندا آهن. ڪوهه جو پاڻي هونءِ ته ٿڌو ٿي هوندو آهي پر جي اڃان به وڌيڪ ٿڌو لڳي ته ڪٿي ڀرپاسي ۾ آڙهنگ ٿيڻ ۽ برسات اچڻ جي امڪانن واري خوشخبري سمجهبي آهي. ٻئي صورت ۾ ”هو پري آ، پري آ، پري آجا“ پيا جهونگاريندا آهن. سج ۽ چنڊ کي پڙ لڳي ته اها به آڙهنگ هجڻ ۽ برسات پوڻ جي نشاني پر جي چنڊ ۽ سج جي چوڌاري آسمان صاف هجي ته اها ڏڪار

جي صاف ۽ چٽي نشاني هوندي آهي. نئين چنڊ بيهڻ وقت، ان جي بيهڪ ۽ پاسن / ڪنارن جي جهڪاءُ جو رخ ڏسي به سياڻا گهڻو ڪجهه سمجهي ويندا آهن. برسات پوڻ کان اڳ سرڻيون، آسمان ۾ اڏامندي، پرڪولي، ريمپ تي واڪ ڪندڙ مائن وانگر پوز ڏيندي، وينجهڻ جا اسٽائيل پيون هڻنديون آهن. پر جي سرڻيون اهو نمونو نه ڪن ته ڏڪار جي حالت ۾ مثل جانورن تي ڳجهن جي اچڻ جو وارو هوندو آهي. ڪتا، گدڙ ۽ بگهڙ اوناڙون ڪن ته اهو ڪنهن وڏي مصيبت اچڻ جو اڳواٽ اطلاع سمجهبو آهي. جڏهن اهي برسات جي مند ۾ ٿر ۾ اوناڙون ڪن ته، ڏڪار کان وڌيڪ پلا هيءَ ڪهڙيءَ مصيبت جو ڏس ڏيندا!

ٿر ۾ چوپايو مال ان سان نه پر پن سان ٻڌل هوندو آهي. برساتون مختلف قسمن جون هونديون آهن. ڪي ان واريون ته ڪي پاڇائيون پن واريون. ان واريون برساتون مئي جي آخر کان جون جي شروع ۾ شروع ٿي وينديون آهن. جيئن جيئن برساتون دير سان پونديون، انهن جو اثر ان تي پوندو ويندو آهي. پر ڪڏهن ڪڏهن ڏڪار جا ڪيترائي ڏس ظاهر ٿيڻ باوجود، ٿري ان وارين برساتن جو ته آسرو پلي ڇڏيندا آهن، گهڻا ته مال ڪاهي به هليا ويندا آهن، پر پوءِ به ڪي سانوڻ وڃڻ بعد ٻڏي ۾ آسرو رکيو وينا هوندا آهن. هينئر جڏهن موسمون ڦير گهير جي چڪر ۾ اچي چڪيون آهن. اڳي ٻڏو به وسڻ کان وسان ڪونه گهٽائيندو هو ۽ واه جو وسندو هو پر هاڻ سانوڻ وانگر ٻڏي تي به پورو سارو آسرو وڃي بچيو آهي.

وڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ ڏڪار ۽ سڪار جي حوالي سان آسمان ۾ سج، چنڊ، تارن ۽ ڪڪرن وغيره ۾ ڪيتريون ئي نشانيون ۽ اهڃاڻ

موجود هوندا آهن. پر ڏڪار ۽ سڪار جي لحاظ سان آخري نشانين ۾ برسات جي آخري مهيني بدي ۾ سانجهي تارو جنهن کي ٿري ڊگين وارو تارو به چوندا آهن. برسات جي نشاني سمجهي ويندي آهي. جيڪڏهن هي تارو بيٺو هوندو آهي ته ڊگيون برسات جو آسرو ڪندي هانءُ نه هارينديون آهن. پر جي نه هجي ته پوءِ برسات جي اچڻ کان مايوس ٿي وينديون آهن ۽ کين ڏڪار جا ڏکيا ڏينهن، اکين پيا نظر ايندا آهن. سج لهڻ مهل اڀرندڙ سانجهي تارو هيٺ هجي ته گهٽ برسات ۽ مٿي هجي ته ڀلي برسات جو ڏس ڏيندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن هي تارو اڀرندي پاسي کان گم ٿي، فجر مهل اولهندي کان ظاهر ٿيندو آهي، جنهن جو مطلب ٿوري گهڻي برسات پوڻ هوندو آهي. پر جي نظر ٿي نه اچي ته ان جو مطلب ڏڪر پوڻ جو هوندو آهي.

ٿرين وٽ ڏڪار اچڻ جي حوالي بلڪل پڪي ۽ پختي، آخري نشاني چوپائي مال جي هلڻ ڦرڻ جي حوالي سان هوندي آهي، انهيءَ نشانيءَ جي ظاهر ٿيڻ بعد ٿري، برسات جو آسرو ڀلي، ڏڪار کي منهن ڏيڻ لاءِ ذهني طور تي تيار ٿي ويندا آهن. اها نشاني آهي، ڏڪار جي اچڻ کان اڳ، چڱي ڀلي چوپائي مال پاران هلندي هلندي مايوس ٿي وات تي ويهي رهڻ جي. برسات جي بچل صفا آخري تائيم ۾ کي ڀاڳيا مال پاران مايوس ٿي، وات تي نه ويهڻ سبب، پاڻ به مايوس ٿيڻ لاءِ تيار ناهن هوندا ۽ هو آخري وقت ۾ به اڪيون آسمان ۾ اڙايو ۽ دل کي ڏيڏيو وينا هوندا آهن ته برسات اچڻ جا اڃان به ڪي ته نشان موجود آهن!! ڏڪار ڀلي ڏاڍيون ڪري، پر پوءِ به هو صفا هانءُ نه هاريندا آهن.

لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ وقت، مهينن ۽ موسمن جا ماپا.

وقت جنهن کي بادشاهه چيو ٿو وڃي، جنهن کي نه ڪوروڪي سگهيو آهي نه ئي هو ڪنهن لاءِ رڪي ٿو. گهڙيءَ جي ٽڪ ٽڪ سان گڏ ۽ وڌندڙ پاڇي سان گڏ وقت به مسلسل اڳتي وڌندو ٿو رهي. وقت جيڪو مهربان هجي ته پيڙا پار ڪريو ڇڏي ۽ جڏهن منهن موڙي نا مهربان ٿو ٿئي ته ڪناري تي ٻوڙيو ڇڏي، وقت جنهن جو ڪافي ماڻهن کي انتظار هوندو آهي. پر ڪافي ماڻهن جو وري وقت انتظار ڪندو آهي. وقت کي ڏسڻ ۽ ڄاڻڻ جا هر ماڻهو وٽ پنهنجا ماپا هوندا آهن. جيئن هر ڪم جو وقت مقرر آهي، تيئن وري ڪجهه ڪم ڪرڻ جا وقت مقرر آهن. پنهنجي پنهنجي نموني هر ڪنهن وٽ وقت جو ماپو پنهنجو هجي ٿو انهي حساب سان لوڪ ڏاهپ جا سائنسي ماهر وري پنهنجيءَ نظر سان وقت کي ڏسن ٿا.

اڳي وقت ڏسڻ لاءِ آسمان جي تارن، گُڪڙن جي ٻانگ ۽ سج جي پاڇولي تي انحصار ڪبو هو.

دنيا جو سڄو چرخو سج، چنڊ، تارن، ڏينهن رات ۽ موسمن پٺيان ڦري ٿو. وقت کي دم پل، ويل، گهڙي، پهر ۽ ڪلاڪ ۾ ورهايو وڃي ٿو. جيڪو اڳتي هلي ڏينهن، مهينن ۽ صدين ۾ تبديل ٿئي ٿو ان حساب سان: وقت جون نديون ۽ نديون ماپو ويل آهي. جيڪو اڏائي سيڪنڊن جي برابر

آهي. ٻيو ماپو پل آهي جيڪو چوويهن سيڪنڊن جي برابر آهي ان کان پوءِ گهڙي آهي جيڪا چوويهن منٽن جي برابر آهي. تنهن بعد پهر، ٽن ڪلاڪن جي برابر آهي. ستارن جي علم جي ماهرن ۽ مقامي ماهرن مطابق ڏينهن رات ۾ اٺ پهر ٿين ٿا. چوويهن ڪلاڪن ۾ سٺ گهڙيون ٽين ٿيون. هڪ ڪلاڪ ۾ اڍائي گهڙيون، هڪ منٽ ۾ اڍائي پل، هڪ سيڪنڊ ۾ اڍائي پل ٿيندا آهن. انهيءَ حساب سان انسان هڪ پل ۾ ڇهه ساهه کڻي ۽ ڇڏي ٿو. ان صورت ۾ چوويهه ڪلاڪن ۾ انسان 21600 ڊمر ته کڻي ٿو پر:

’ڪي ڊمر دا پرو سا يا ڊمر آوي نه آوي‘

هڪ پل برابر تقريباً اڍائي سيڪنڊ

هڪ پل برابر 24 سيڪنڊ

هڪ ڊمر برابر ڇهه سيڪنڊ، $360 = 60 \times 6$

هڪ گهڙي برابر 24 منٽ

هڪ پهر برابر 3 ڪلاڪ

$$21600 = 60 \times 360$$

اڳين دورن ۾ وقت ڏسڻ جا طريقا.

اڳي وقت، پهر جي حساب سان ماپيو ويندو هو. ڏينهن رات ۾ چار چار پهر، ڪل اٺ پهر هوندا هئا. ڏينهن جو وقت پاڇي جي حساب سان ڏٺو ويندو هو ۽ رات جو آسماني نڪت پهر جو پتو ڏيندا هئا صبح جو سج ڪاٺي جي حساب سان ڏسبو هو. هڪ ڪانو به ڪانا ۽ جڏهن پاڇو ڪندو هو ته ٽي پهر ۽ پوءِ سج لٿي چار پهر شمار ڪيا ويندا هئا. جڏهن

ڪڪڙ ٻانگ ڏيندو هو ته چار ڀير شمار ڪيا ويندا هئا رات جو گتي اُڀرندي ڀيرين ڀير تي، ٻئين تي ٿيڙو ٿئين تي لڏو ۽ چوٿين تي سج. سياري ۾ ڪڪڙ، گُنڊي اڀرندي، ان تي ڀير سنڀالڻو هو. چوندا آهن ته گُڪڙ ڀير ڀير تي ٻانگ ڏيندو آهي. ان سان وقت يا ڀير ماپڻ ۾ سولائي ٿيندي آهي.

قطب تارو.

آسماني اهيڙن ۾ قطب تارو تمام اهم اهيڙو آهي. رات جي وقت رستو ڀلجي ويڃڻ جي صورت ۾ يا مٿو ڦري ويڃڻ جي صورت ۾ هي تارو گس ڏيکاريندو آهي. هي چٽو نور وانگر چمڪندڙ تارو آهي. وانهڙو ڪي خبر هوندي آهي ته هلڻ وقت منهنجو منهن ڪهڙي طرف هو. ان حساب سان طرف ڀلجي ويڃڻ جي صورت ۾ ڪعبه الله شريف ڏانهن منهن ڪري بيهبو ته قطب تارو ماڻهو جي ساڄي پاسي ايندو. قطب تارو سامهون هجي ته اهو اُتر طرف ٿيندو ۽ پويان ڏکڻ.

ڪي ماڻهو مٿي ڦرڻ جي صورت ۾ پاڻ تلوار يا گوڏا لاهي ڪلهي تي رکي، ست چڪر اٻتا، ست چڪر سڻتا ڪندا آهن، چڻبو آهي ته ائين مٿو جاءِ تي اچي ويندو آهي، ڪن جو چوڻ آهي ته ماڻهو اتي ئي اڌ ڪلاڪ کن اڪيون بند ڪري سُمهي رهي ته دماغ جاءِ تي اچي ويندو آهي.

ڏينهن: وقت جڏهن پل ۽ ڀيرن مان ٿيندو ڏينهن ۽ رات ۾ بدلجي ٿو ته ان وقت ستارن جي ماڀرن وٽ وري هر ڏينهن جي پنهنجي خاصيت ۽ ان جو رنگ هوندو آهي. ان حساب سان

آچر۔ بهادر رستو ڏيکاريندڙ ۾ سڀاءُ ۾ تڪليف ڏيندڙ رنگ ڳاڙهو.
 سومر ٿڌو سڪ ۽ آرام ڏيندڙ عورتاڻا جذبا رکندڙ. رنگ نيرو.
 اڱارو بهادر جهڳڙالو ۽ جنگجو جذبو رکندڙ رنگ ڳاڙهو.
 اربع صلح پسند، عقل، سمجھ ۽ چاڻ رکندڙ رنگ سائو.
 خميس فيصلا ڪندڙ دانا، عالم سڀني جو استاد، فضيلت وارو رنگ پيلو.
 جمعو شوقين مزاج۔ سينگار جو بادشاه۔ خوشبو پسند۔ عورتن ۾
 دلچسپي رکندڙ۔ عاشق مزاج. رنگ سفيد.
 ڇنڇر تڪليف ڏيندڙ۔ سخت مزاج، رنگ ڪارو.

موسمون :- ڏينهن رات مان ٿيندو وقت موسمن ۾ بدليجي ٿو. موسمون عام طور تي سيارو اونهارو بهار ۽ برسات جون موسمون ڳڻيون وينديون آهن، پر ستارن جا ۽ موسمن جا مقامي ماهر سال ۾ ڇهه موسمون ڳڻيندا آهن. ۽ هر مهيني جي پنهنجي خاصيت بيان ڪندا آهن. هن علائقي ۾ تن قسمن جا ڪئلينڊر مروج آهن. هڪ اسلامي، جنهن جا مهينا سال جي مختلف، موسمن ۾ ڦرندا گهرندا رهندا آهن. ٻيو انگريزي ڪئلينڊر جن جي مهينن جون موسمون مقرر ٿيل آهن. پر هاڻ شايد ماحولياتي تبديلين جي ڪري انهن ۾ ٿير گهير محسوس ڪئي وڃي ٿي. ٽيون ڪئلينڊر هندي يا مقامي آهي جنهن جا مهينا اڄ به گهڻو ڪري موسمن جي مناسبت سان ايندا ويندا آهن. ڳوٺاڻي ماحول ۾ رهندڙ لوڪ ڏاهپ جا ماهر پنهنجو ڪار وهنوار شادي مرادي، ميلا ملاڪڙا، ويندي فصل پوکڻ يا لڻڻ جو سڄو حساب ڪتاب انهن مهينن ۽

موسمن مطابق ڪندا آهن.

پهرين موسم: پُر ڦار گئي:۔ هيءَ موسم 15 فيبروري کان 15 اپريل تائين ڦڳڻ ۽ چيٽ مهينن تي مشتمل هوندي آهي. هن ۾ سياري جا تارا سج لهڻ سان اڀرندا آهن. سيارو ختم ۽ آرهڙ شروع ٿي ويندو آهي. وڻن ۾ ڦوٽهڙو ايندو آهي. سڀ کان پهرين انب پور جهليندا آهن هن موسم کي بسنت به چئبو آهي.

ٻين موسم گرمي:۔ معنيٰ تمام گرم 15 اپريل کان 15 جون تائين ويساڪ ۽ چيٽ جي مهينن تي مشتمل. هن موسم ۾ لُڪون لڳنديون آهن. ٽين موسم ورشا:۔ معنيٰ برسات، 15 جون کان 15 آگسٽ تائين، آکاڙ ۽ سانوڻ مهينن تي مشتمل.

چوٿين موسم سرد: معنيٰ وچولي، نه گرم نه سرد گهم واري 15 آگسٽ کان 15 آڪٽوبر تائين بدو ۽ اسو مهينن تي مشتمل.

پنجين موسم هيمن:۔ معنيٰ سيارو شروع۔ سياري جي شروع وارا ٻه مهينا 15 آڪٽوبر کان 15 ڊسمبر تائين ڪٽي ۽ نهري مهينن تي مشتمل.

ڇهين موسم ششتر:۔ معنيٰ تمام سرد۔ 15 ڊسمبر کان 15 فيبروري تائين پوه ۽ مانگه مهينن تي مشتمل.

مهينا، انهن جون خاصيتون ۽ انهن جي باري ۾ چوڻيون:۔

چيٽ: چيٽ نه چمڪيو پلو جي چيٽ چمڪيو يا وسيو ته ان کي خراب سمجهيو ويندو آهي هن مهيني ۾ گهر جو بنياد نه رکيو ويندو آهي جي رکيو ته پريشاني نه ويندي نئون ڪاروبار به هن مهيني ۾ نه ڪرڻ گهرجي.

ڦڳڻ: ڦڳڻ ڦر ڦل وٺ ڦوٽ، سيءُ پيو ته پور چڻي ويندو تباھي ۽ ڏڪر جا آثار.

ويساک:۔ هن مهيني ۾ برسات پئي ته ٻيڙا پار، بک کون رهندي، مذهبي طرح سان ڀلارو مهينو آهي، خيرات ڪبي آهي. هر مهيني ۾ ڇهه مخصوص ڏينهن هوندا آهن جن کي ڪچا ڏينهن چئبو آهي. انهن ڏينهن ۾ گهر ناهيو ته باهر لڳندي، ڪاٺي وڍي نه ته نقصان ٿيندو ڍور وٺبو ته مرنديا چوري ٿيندو انهن ڏينهن ۾ ڪت به نه وائجي سفر به نه ڪجي.

جوماسي جا چار مهينا، جن ۾ سانوڻ، بدو، اسوءَ ڪٽي شامل آهن. هنن مهينن لاءِ چئبو آهي ته چوويهن ڪلاڪن ۾ هڪ وقت ڪائجي، ڪت تي نه سمهجي، هيٺ سمهجي، حجامت نه ڪرائجي، ڏاڙهي به نه لاهجي.

اماس رات: نئين چنڊ اڀرڻ کان اڳ واري رات کي، اماس چئبو آهي. پونر رات: چوڏيهن جي رات کي پونر چئبو آهي. هندوان رات ورت يا روزور ڪندا آهن.

آکاڙ: هن مهيني ۾ برسات پئي ته ٻوڏ ٿيندي نقصان ٿيندو. بلڙو: اڳي ڦٽيون هن مهيني ۾ چونڊبيون هيون، پر هاڻ ڦٽين جون نيون جنسون اچي ويون آهن.

ڪٽي: ڪٽي جي برسات فصل لاءِ خراب هوندي آهي. جي هن مهيني ۾ ڪا بيماري لڳي ته ڪاٽي پئي ۽ اها ٿي مهينا هلندي، هن مهيني ۾

گهر صاف رکجي، خيرات ڪجي، سوالي کي خالي هٿين نه ڇڏجي. چنڇر جي ڏينهن پنگي کي ان ڏجي پر اهڙي لڪ ۾ ڏجي جو خود پنگي کي به خبر نه پوي پئسا وغيره ڏجن يا ان يا اتي ۾ وجهي ڏجن. پوهه: سخت سياري جو مهينو آهي پوهه ڪلڙ ڪوهه هن ۾ اڪثر بيماري ٿيندي آهي.

اسو: پاڳ وارو مهينو آهي. اڪثر ماڻهو گهر جو بنياد اسو ۾ رکندا آهن. انهن موسمن کان سواءِ ڪي موسمون اندر جون به هونديون آهن، جن جي لاءِ ڪنهن به گهريل يا مقرر مهيني جو هجڻ قطعاً ضروري ناهي. اهي ڪڏهن به ڪٿي به اچي سگهن ٿيون. اڄوڪو نسل جيڪو گهڙين کان به گهڻو ڪري بي نياز ٿي موبائل تي وقت ڏسي ٿو ۽ انٽرنيٽ استعمال ڪري ٿو انهن لاءِ اهي ڳالهيون پڪ سان اوڀريون هونديون پر مقامي علاج جي طريقن، سيڪاريل ڪتن جي بجاءِ مقامي پيرين تي پاڙڻ ۽ جديد آرڪيٽيڪٽ جي نالي تي ساهه منجهائيندڙ گهرن جي بجاءِ ڏکڻ منهن ۽ منگهن وارن گهرن جهڙي مقامي لوڪ ڏاهپ وٽ مقامي طور وقت ڏسڻ ۽ مختلف ڪمن لاءِ وقت جا ماپا مختلف هئا جيڪي هاڻي جنوري جولاءِ ۽ ڊسمبر جي ور چڙهي ويا آهن. بهرحال اچو ته وقت جو قدر ڪريون ۽ انهن جو به جن جو ڪرڻ ڪپي، ڪٿي ائين نه ٿئي جو پاڻ به ڳائيندا وٽون ۽ پوءِ پڇتايون ته ”وقت ڪرڻا جو وفا تو آڻ هماري هوتي“ يا مرڪه مهانگي نه ٿئي ۽ خوابن جو لانگ مارچ ڪتابن جي شاعر، نسيم بلوچ جو نظم

هيءَ نويدِ صبح آهي ويجهڙي...!!
پر ڪٿان راڪاس آيو ڪو گهڙي
جو ڪسي ويو ساهه جي ڀر چڙي
آهه جاري جنگ هن اونداھ سان،
ها اسان ٻاريون ٿا ڏيڻا ساهه سان!!
ٿا ڪيون رانديون اسين باھ سان...!!
پروان توپچندي ڏنا مونکي ٻڌاءِ
او امڙ او جيجهڙي منهنجي امي!!
تو ڏئي هئي آخري منهنجي چُمي،
جيڪا ڌرتي کي ڏني هئي مون نمي.
هي نويدِ صبح آهي ويجهڙي...

رزواني ڪاوش حيدرآباد اربع 24 جون 2009ع

گهر ٺاهڻ جي لوڪ ڏاهپ

اسان کي جڏهن کان شعور آيو آهي. هن گهر جي ضرورت محسوس ڪئي آهي ۽ ان جي ڳولا ۽ ان لاءِ جاکوڙ ڪئي آهي. غارن کان وٺي عاليشان محلن ۽ ڪوٽن ۽ قلعن تائين، انسان گهر جي حوالي سان مختلف مرحلا طئه ڪيا آهن. گهر انسان جي بنيادي ضرورت رهيو آهي پر ڪلهه جنهن گهر کي بنيادي ضرورت کان هٽي هڪ آسائش ٿي سمجهيو سا آسائش وري وقت گذرڻ سان بنيادي ضرورت ۾ بدلجي وئي ۽ ان لاءِ آسائش وري ڪا نئين شئي ٿي پئي. ڪالهه انسان گهر ٺاهي سڪون جي تلاش ۾ گهر ٺاهڻ جي چڪر ۾ اچي ويتر پريشان ٿو ٿئي. جيئن مختلف جاگرافيائي خطن ۾ گهر مختلف طريقن سان ٺاهجن ٿا ائين وري اڄ ڪلهه گهر ڪنهن جو اسٽيٽس ۽ معيارِ زندگي ظاهر ڪرڻ جو ذريعو بڻجي ويا آهن. پل پلان جي چڪر ۾ ۽ ٻين کي مرغوب ڪرڻ جي ڪوشش ۾ ڪي گهر چڙيا گهر ته ڪي وري عجائب گهر جو ڏيک ڏيندا آهن. گهر جيڪو بنيادي طرح هڪ تحفظ جو احساس ڏياريندڙ ۽ سڪون جي جڳهه هئي يا هئڻ گهر بي هئي. اهو اها ضرورت ڪيتري ٿو پوري ڪري ان جو اندازو طنزيه طور چيو ويندڙ 'گهر جهڙي ماحول' مان لڳائي سگهجي ٿو.

جيئن جيئن انسان ترقي جون منزلون طئه ڪندو ويو تنهن هن جي رهڻي ڪهڻي ۽ گهر جي نموني ۾ تبديلي ايندي وئي. شروعاتي دور ۾ گهر اس، هوا، گرمي سردِي ۽ برسات ۽ خونخوار جانورن کان پاڻ بچائڻ

لاءِ ٺاهيا ويا ته اڳتي هلي گهرن تي مذهب به غالب اچي ويو ۽ ان جو رخ کان ويندي ڊزائين تائين ڪيتريون ئي شيون مذهب کي سامهون رکي جوڙيون وينديون رهيون. رڳو ٿر جي چوئري سان ئي هندو مسلم جي خبر ڪونه پوندي هئي بلڪه گهر مسلمانن جي مختلف حڪومتي دورن کي به ظاهر ڪرڻ لڳا.

سنڌ ۾ عام طور تي هيٺين قسمن جا گهر ۽ انهن جون چٽيون ٺاهيون وڃن ٿيون.

چونٿرا، لانڍيون، چپر، منهن، پيهيون، اوڌڪا، ڪچا گهر، ڪچين سرن وارا گهر، پڪين سرن وارا گهر، ڪالم سسٽم ۾ يا بلاڪ وارا گهر وغيره. چتون: سرن جي، ڪانهن جي، ڪپ جي، ٽي آر گارڊر جي، بانس ۽ ڪانن جي آرسن سڀ جي وغيره.

چونٿرو گولائي تي هجڻ ڪري زلزلي وغيره ۾ جلدي ٽٽو ڪري گهٽ وقت ۾ ۽ ٿوري سامان ۾ تيار ٿئي ٿو. اڪثر ٿر ۾ ٺاهيو وڃي ٿو ۽ ان لاءِ گهر بل سامان به ٿر ۾ آسانيءَ سان مليو وڃي. وڌيڪ هوادار هجي ٿو. ڪٿي ڪٿي وڏا ماڻهو پنهنجن بنگلن ۾ شاندار چونٿرا ٺهرائين ٿا. هن جي ڇت ۾ (مل ۾) نسبتاَ ننڍيون ڪاٺيون ڪاٺيون، جيڪي ڪنڊي، ڪپڙو هيٺي نم وغيره جون هونديون آهن. اهي استعمال ڪيون آهن. جيڪي مقامي طور آسانيءَ سان ملي وڃن ٿيون. ڪايا، اڪ، ٽاڪرو، ڪپ، ڦوڳ، سٺ، سيڪ، سين، مورٽ يا ٻاجهري جي ڪانن وغيره جا استعمال ڪيا آهن. هندن جي چوئري جي وچ واري مٿئين گولي ۾ فٽ کن جي ڪاٺي جنهن کي تاج به سڏبو آهي. اها ٻاهر نڪتل هوندي آهي. جڏهن ته مسلمانن جي چوئري جي ڇت لسي هوندي آهي. انهي

طريقي سان پري کان ئي Traditional Communication جي طريقي سان هندو مسلم جي خبر پئجي ويندي آهي. چونئري ۾ سونهن سرس ۽ لانڍيءَ جي مقابلي ۾ عمر به وڌيڪ هجي ٿي.

لانڍي: جنهن کي چير، ڪڙ، به سڏبو آهي. سا گهڻو ڪري بئراج، ڪڇي ۽ ميداني علائقن ۾ ٺاهي آهي. ان جي ٿوڻين لاءِ گهريل، ٻير، نم، ٻير ٽالهي وغيره جي ڪاٺي ۽ ڪاٺين يا پيچر لاءِ گهريل ٺاهڻ، لٽي، مانجهلي، سيوري، مانجهاندڙي، جي ڪاٺي مقامي طور تي ڪثرت سان ملندي آهي/هئي. پتن يا پتر لاءِ ڪڙ لٽي، سر وغيره کي استعمال ڪبو هو. ڇت ۾ استعمال ٿيندڙ وچين وڏي ڪاٺي جنهن کي ڪانچ، لائڻ يا آڏو سڏبو آهي ان کان علاوه ڇت ڍڪڻ لاءِ سر، ڪپ ۽ ڪانه به استعمال ڪبا آهن. ڪپ کي ابتو ڪري پاڙمڻي ۽ چوٽي هيٺ ڪري سرن وانگر رکڻ سان برسات اندر نه ايندي آهي انهن کي ٻڌڻ لاءِ گهريل واڻ جي جڳهه تي ڪپ ۽ ڍڳن جون نوڙيون ٺاهي به استعمال ڪيون آهن. لهواري ڇت جي ڪري برسات جو پاڻي اندر نه ايندو آهي. هن جي پتين توڙي ڇت ۾ سنڌا وڌيڪ هجڻ ڪري ان جي ڪرڻ جا امڪان (زلزلي توڙي هوا) وڌيڪ هوندا آهن. چونئري جي مقابلي ۾ لانڍيءَ ۾ جڳهه وڌيڪ هوندي آهي.

اوڏڪين پتين وارا گهر، چيڪي مٽي ملڻ وارن علائقن ۾ وڌيڪ ٺاهبا آهن. اهي گهر گرمي ۾ سرديءَ، سرديءَ ۾ گرم هجن ٿا. جيڪڏهن انهن جي ٺاهڻ وقت، استعمال ٿيندڙ مٽي سٺي نموني مارييل (گوهيل يا لت ڏنل) هوندي ته اهڙن گهرن ۾ کات هڻڻ، چورن لاءِ، سرن جي مقابلي ۾ گهڻو ڏکيو هوندو آهي. چو جو هڪڙي سر نڪرڻ بعد ٻئي کي ڪڍڻ

سولو هجي توڙي اوڌڪي پت ۾ اهڙي ڪا به سهوليت ميسر نه هوندي آهي. ان ڪري چورن لاءِ اهڙيون ڀتيون مٿي جو سور هونديون آهن. اهي وڌيڪ مضبوط ۽ ٿلهيون هونديون آهن. ان کان علاوه اوڌڪيون ڀتيون سرن جي مقابلي ۾ وڌيڪ ٿلهيون به هجن هيون. اڄ ڪلهه جتي ڪٿي سر ۽ ڪلر جو آزار وڌي ويو ۽ جيڪي ڪري خوبصورت جي ڪري ۽ سنهي کان سنهي پت ٺاهي، وڌ کان وڌ جاءِ بچائڻ جي چڪر ۾ اوڌڪين ڀتين جو رواج ختم ٿيڻ جي ويجهو اچي پهتو آهي. نه ته گذريل زماني قلعا ۽ ڪوٽ به اوڌڪين ڀتين جا ٺاهبا هئا.

پڪين سرن واريون جايون عموماً گرمي ۾ گرم ۽ سري ۾ سرد هجن ٿيون. ان ڪري اڳي انهن جي ٽولهه 24 انچ پوءِ 18 انچ پوءِ 13 انچ پوءِ 9 کان ٿيندي 6 ۽ هاڻ چئن انچن تائين پهچڻ ڪري گرميءَ سريءَ جو اثر وڌيڪ ٿئي ٿو. ان ڪري گرمين ۾ اڇي ۽ پڪا ۽ سري ۾ هيٽر وغيره لازمي ٿيو پون. اڳي ٿلهين ڀتن هجڻ ڪري گرمي سري جو اثر گهٽ ٿيندو هو. ان جو علاج اهو به ڪڍيو ويو ته ڇت جي سطح يا اونچائي مٿي ڪجي، گهرن ۾ روشن دان رکجن يا گهرن اندر باهه ٻارڻ ۽ دونهي کان بچڻ لاءِ (آتشدان) ٺاهجن ۽ مٿي ڇت ۾ منگهه رکجن. جڳهه ۾ منگهه رکڻ سان هوا ايندي هئي ۽ ڪراسنگ به ٿيندي هئي. پر پوءِ آڇي سي سي ڇتيون اچڻ بعد منگهن جو ڇڻ رواج ئي ختم ٿي ويو ته اڳي حيدرآباد ۾ ايترا ته منگهه هوندا هئا جو ان کي چئبو ئي منگهن وارو شهر هو. ويجهي ماضي ۾ رڳو جام صادق دور ۾ جڏهن سندس ڳوٺ ڄام نواز علي کي تعلقي جو درجو ڏئي اتي وڏي پئماني تي اڏاوتون ڪرايون ويون ته اتي ڪوارٽرن ۾ منگهه به ٺهرايا ويا. آڇي سي سي چتن کان به اڳ

تي آر گارڊر يا بانسن ڪاٺين جون چٽيون هونديون هيون. انهن چٽين ۾ لچڪ وڌيڪ هجڻ ڪري ۽ زمين يا پلاٽ گهٽجڻ، آبادي وڌڻ سبب، کڏ جي مٿان کڏ ٺاهڻ لاءِ آرسِي سِي چٽن جو رواج پيو. جنهن جي ڪري مٿي اڏاوت لاءِ جاءِ ته ملي وئي پر جاين ۾ گرمي جي شدت تمام گهڻي وڌي وئي آهي. ان کان علاوه آرسِي سِي چٽ جي ڏاهڻ بعد ان جو ڪوبه سامان، پيهر ڪم جو نٿو رهي. جڏهن ته ٻين چٽن جو سامان وري به ڪم اچي سگهي ٿو.

انهن سڀني ڳالهين جي هوندي به گهر آهي. پوءِ چاهي اهو ڪنهن امير جو محل هجي، بادشاهه جو قلعو هجي، غريب جي جهوپڙي هجي، پڪي جو آڪيرو هجي يا جانور جي ڌريا ۾ هجي. جهڙو سڪون، آرام ۽ تحفظ جو احساس گهر ۾ هجي ٿو. گهرن کي اڃان به وڌيڪ پرسڪون ۽ آرام ده بڻائي باقي زندگي سڪي گذاريون.

چونٿرو:

گولائي تي ٺهندڙ هي گهر ڪيترن ئي حوالن سان منفرد حيثيت رکي ٿو. گولائي جي ڪري لائڊي جي مقابلي ۾ هي مضبوط هوندو آهي. جهڪ ۾ ڪرڻ کان محفوظ رهندو آهي. هن ۾ برسات گهٽ اندر ايندي آهي. چونڊري جي عمر لائڊي جي مقابلي ۾ وڌيڪ هوندي آهي. چونڊري ۾ سونهن سرس هوندي آهي. هيءَ گرمي ۾ ٿڌو رهندو آهي.

هن جي ٺاهڻ لاءِ گهريل سامان آس پاس آساني سان ملي ويندو آهي. چونڊري ۾ اڪثر ڪري ڪپ ۽ سٺ استعمال ٿيندي آهي. ڪپ جي

نوڙي به وڻبي آهي. ان کان علاوه چونئري ۾ ڪرڙ ۽ ڦوڳ جي ڪاٺي جيڪي مضبوط ڪاٺيون مڇيون وينديون آهن، اهي استعمال ڪيون آهن پراڻن ڪنڊن جي اندر جيڪا ڪاٺي هوندي اهي جنهن کي سرڪ چوندا آهن، جيڪا به بيحد مضبوط ٿيندي آهي. اها به استعمال ڪئي ويندي آهي.

خاص ڳالهه ته چونئري مان پري کان ئي هندو مسلم جي گهڻو ڪري خبر پئجي ويندي آهي. اهو ائين ته چونئري جي چوٽيءَ تي جيڪڏهن ڪاٺي ٻاهر نڪتل هجي ته اهو گهر هندن جو ۽ بغير ڪاٺي جي مسلمانن جو سمجهيو ويندو آهي اها ڪاٺي ڇهن انچن کان هڪ فٽ تائين هوندي آهي ڪي مسلمان به ڪاٺيءَ ٻاهر ڪيندا آهن ۽ ان کي هوسونهن جي نشاني سمجهندا آهن پر ائين تمام گهٽ ٿيندو آهي.

لانديون: ڪي ماڻهو لاندي کي چونئري جي مقابلي ۾ وڌيڪ خوبصورت سمجهن ٿا. لاندي، چونئري مقابلي ۾ جڳهه وڌيڪ هوندي آهي پر ان ۾ چونئري جي مقابلي ۾ برسات وڌي ايندي آهي ۽ هوا ۾ ڪرڻ جا امڪان به وڌيڪ هوندا آهن. ڪري پوڻ جي صورت ۾ لاندي ۾ چونئري جي مقابلي ۾ نقصان وڌيڪ ٿيندو آهي. لانديون ميداني علائقن ۾ وڌيڪ ٺاهيون آهن. چونئرا ٿر ۾ ميداني علائقن ۾ رهندڙ ٿري ماڻهو وڌيڪ ٺاهيندا آهن.

گهر جي مٿر:

ڏکڻ طرف مٿر ڪرڻ جا سبب

گهر جي مٿر گهڻو ڪري ڏکڻ اوڀر ڪئي ويندي آهي، جنهن جا هيٺيان سبب آهن. هن خطي ۾ گرمي جي موسم ۾ ڏکڻ جي هوا لڳندي آهي. ان

ڪري مهڙ ڏکڻ ڪبي آهي. ڏکڻ مهڙ ڪرڻ سان گهر اندر هوا جمجمي ايندي آهي جيئن ته هتي اناج به گهرن اندر رکيو ويندو آهي ان کي به هوا لڳندي آهي، جنهن سان ان خراب ٿيڻ جو امڪان گهٽ هوندو آهي. جيئن ته گهر ۾ ڪونه ڪوپوڙهو يا ٻر هوندو آهي، ان کي ڪاڙهي يا تڙڪي جي ضرورت هوندي آهي. اڀرندي مهڙ ڪرڻ سان صبح جا ڪرڻا گهر ۾ داخل ٿيندا آهن ۽ پوڙهي ۽ ٻارن کي اس ملندي آهي گهر جي اڀرندي مهڙ ڪرڻ سان لهندڙ سج جي پاڇي ٺجي ڪري گهر اڳيان چانو ٿيندي آهي، جيڪا شام جو ٻاهر ويهڻ ۾ مزو ڏيندي آهي.

اوپر مهڙ ڪرڻ جا سبب

جيئن ته گهر ۾ ڪونه ڪوپوڙهو يا ٻر هوندو آهي، ان کي ڪاڙهي يا تڙڪي جي ضرورت هوندي آهي اڀرندي مهڙ ڪرڻ سان صبح جا ڪرڻا گهر ۾ داخل ٿيندا آهن. گهر جي اڀرندي مهڙ ڪرڻ سان لهندڙ سج جي پاڇي ٺجي ڪري گهر اڳيان چانو ٿيندي آهي. جيڪا شام جو ٻاهر ويهڻ ۾ مزو ڏيندي آهي.

الهندي نه ڪرڻ جا سبب

مسلمان ڪعبه الله شريف جي ڪري ان طرف منهن نه ڪندا آهن. بي ادبي سمجهي ويندي آهي. ڇو جو اڪثر ڪري گرڙي يا ٿڪ به دروازي کان ٻاهر اچلائي آهي. ڪنهن کي پونڊو ڏئي سگهجي ٿو. مسلمان اوڏهين منهن ڪري نماز پڙهندا آهن. هندو ماڻهو مرڻ تي ڪٽڻ مهل ان جا پير اولهه ڪندا آهن. مذهبي طرح سان انهن ڳالهين ڪري اولهه مهڙ نه ڪبي آهي. جڏهن ته اولهه وارو سج تپش واپسي ۾ ڪندو آهي.

خصوصاً گرمي جي موسم ۾ ان ڪري به ان طرف مهڙ ڪرڻ کان پاسو ڪبو آهي. اتر وانگر اولهه جي هوا به ٿڌي هوندي آهي ان ڪري به اولهه مهڙ نه ڪبي آهي. مال جو واڙو وغيره به گهڻو ڪري اتر اولهه کان بند رکبو آهي. باقي ڏکڻ هوا جي ڪري ۽ اوڀر اس جي ڪري ڪليور ڪبو آهي. پارڪر واري پاسي هوا جو رخ اولهه مان هجڻ ڪري اتي گهرن جا منهن اولهه ڪبا آهن.

اتر طرف مهڙ نه ڪرڻ جا سبب

چوندا آهن ته اتر قطب تارو آهي، ان ڪري ان پاسي مهڙ نه ڪجي. هي پاسو ٻين پاسن کان وڌيڪ ڳرو آهي. ان سبب به اتر مهڙي ڪبي ته ڪو نه ڪو نقصان ٿيندو. هتي سياري ۾ سرد هوائون اتر کان لڳنديون آهن، اتر جي برسات به تيز ايندي آهي ۽ اتر اوڀر جون جمڪون به لڳنديون آهن ان ڪري اتر مهڙ ڪرڻ سان هر ممڪن طريقي سان پاسو ڪبو آهي. اتر مهڙ مذهبي حوالي سان نه ڪبي آهي.

صاف پاڻي ۽ لوڪ ڏاهپ

برسات جيڪا پاڻي جو وڏو ذريعو آهي، ان جي اچڻ جا امڪان چٽا ۽ ان بعد ڦهلجندڙ مختلف بيمارين جي پڪ هوندي آهي. برسات جو پاڻي، جيڪو جياپو آهي، جيڪو زندگي آهي ۽ جيڪو زندگي جي بقا جي ضمانت آهي. پر ڪهڙو پاڻي؟ اهو جيڪو اڄڪلهه اسان عام ماڻهو عرف ”گُت خلق“ پيئون پيا؟ اهو پاڻي؟ نه قطعي نه. اهو پاڻي صحت لاءِ ڪيتري قدر نقصانڪار آهي! اچو ته ان تي هڪ نظر وجهون. اسان کي عام طور تي پاڻي، برسات، ڪينالن ۽ جر ذريعي ملي ٿو. جر جنهن ۾ ٽيوب ويل، ڪوهه ۽ نلڪا اچي وڃن ٿا. برسات جو پاڻي گهڻي ڀاڱي پهائڻ ۽ ميدانن تان ٿيندو درياھ ۾ شامل ٿئي ٿو. پر ٿر ۾ ڪٿي ڪٿي اهو ٿر اين يا ٿانڪن ۾ سئون سڌو به جمع ٿئي ٿو. جڏهن ته جر وارو پاڻي ٿر ۽ ڪوهستان ۾ ڪوهن ذريعي ۽ ميداني علائقن ۾ ٽيوب ويلن ۽ نلڪن ذريعي پر ڪٿي ڪٿي سماجي تنظيمن جي مهرباني سان پن چڪيءَ ذريعي به ملي ٿو. مختلف رپورٽن جي آڌار تي ماحولياتي گدلاڻ جي ڪري برسات وارو پاڻي به گدلو هجي ٿو. اڪثر ماڻهو ٻارن کي سانوڻ جي پهرين برسات ۾ وهنجڻ کان آلودگي سبب منع ڪندا آهن. برسات جبلن، ميدانن ۽ وڻن ٻوٽن جي پوڻ بعد انهن جي گندگي ۽ آلودگي پاڻ سان گڏ آڻي درياءَ ۾ شامل ڪري ٿي. ان ڪري اهڙو پاڻي بغير صاف ڪرڻ جي پيئڻ سان به بيماريون پيدا ٿين ٿيون.

ڏٺو ويو آهي ته برسات ۾ ڊائريا جا ڪيس وڌيڪ ٿين ٿا ۽ ان جو گهڻو شڪار ٻار هجن ٿا. برسات دوران گهٽ ۽ گرمي وڌيڪ ٿيندي آهي. ڊائريا جا جراثيم گرمي ۾ تيزي سان وڌن ٿا ان ڪري اها بيماري به انهن ڏينهن ۾ گهڻو وڌي ٿي. ان جو علاج پاڻي اوباري پيئڻ آهي جنهن تي اڪثر ماڻهو خبر هوندي به عمل مڙهي پورو سارر ڪن ٿا. برسات دوران کڏن ۽ تلائن جي آسپاس جمع ٿيل گندگي واري پاڻيءَ ۾ وهنجڻ سان چمڙي ڪن ۽ اکين جون بيماريون ٿين ٿيون. مزي جي ڳالهه ته ڪجهه ماڻهو وري پاڻي نه هجڻ ڪري يا خراب پاڻيءَ هجڻ ڪري وهنجڻ کان لنوائيندا آهن. ان سان به جوڻهه ۽ ٻيون چمڙي جون بيماريون ٿين ٿيون. ماهرن جو اهو به چوڻ آهي ته ان سڌي طرح پليگ ۽ اهڙيون ٻيون بيماريون جيڪي ڪوئن ۽ ڪتن ذريعي ڦهلجن ٿيون، اهي به گندي پاڻيءَ منجهان انهن کي لڳي پوءِ انسانن تائين پهچن ٿيون. ٻارن جو پيٽ وڌيل هجڻ، جسم ۾ ڪيڙا پوڻ جهڙيون بيماريون به پاڻيءَ جي ڪري ٿين ٿيون. گتر مليل پاڻي سان تائفائيڊ جڏهن ته پيچش، قبض، ڪالرا جهڙيون بيماريون خراب بيٺل پاڻيءَ سان ٿين ٿيون. بيٺل ۽ خراب پاڻيءَ ۾ مچر پلجن ٿا، انهن مان مليريا ٿئي ٿي. اهڙي پاڻيءَ ۾ ٻار مينهن ۽ ٻيا جانور وهجن ٿا، اتي جراثيم هجن ٿا ۽ ائين بيماريون پکڙجن ٿيون. دينگي وائرس جو بخار به هڪ قسم جي مچر سان ٿئي ٿو. اهو مچر وري صاف پاڻي جي ننڍن ننڍن دهن تي ٿئي ٿو. ٿر ۾ ڪوهن جي پاڻي ۾ فلورائيڊ جي وڌيڪ مقدار هجڻ ڪري ڏند پيلا ٿين ٿا، ڪنهن پيلن ۽ کاڌل ڏندن واري کي ڏسي سندس علائقي جو به آساني سان اندازو ڪري سگهجي ٿو. ان فلورائيڊ مليل پاڻي پيئڻ

سان دماغ ۽ هڏن تي اثر پوي ٿو ۽ آخر ۾ ڪينسر به ٿي سگهي ٿو. عالمي ادارن جي رپورٽن مطابق ٿر ۾ 89% پاڻي صحت لاءِ هاجيڪار آهي، جنهن ۾ 12 کان 32 ملي گرام في لٽر فلورائيڊ موجود آهي. جڏهن ته اهو 1.5 ملي گرام في لٽر کان وڌيڪ هجڻ صحت لاءِ نقصان ڪار آهي. پاڪستان ۾ ڪٿي ڪٿي پاڻي ۾ فلورائيڊ وري گهٽ مقدار ۾ هوندو آهي جنهن ڪري به مسئلا پيدا ٿين ٿا. رپورٽن مطابق پاڪستان ۾ 85% فلورائيڊ گهٽ مقدار ۾ آهي، شايد ان ڪري ئي پيئڻ جي کوڪن تي فلورائيڊ سان ڀرپور لڪيل هوندو آهي. جر جي نلڪي واري پاڻي ۾ به اڪثر ڪري آرسينڪ يا سنڪيوٽي ٿو جنهن جو ڪو خاص ڌاتو يا رنگ نه ٿو هجي ان ڪري ان جي موجودگي جي خبر کان عام ماڻهو بي خبر رهي ٿو. رڳو رنگ جو صاف ڏسي ان کي بهتر سمجهي استعمال ڪري ٿو. جنهن سان هاءِ بلڊ پريشر، هيپاٽائٽس اي ۽ ڊي، دست، چمڙي جو ڪينسر ۽ خاص ڪري هٿن جي چمڙي سخت ٿيڻ ۽ ٻيون بيماريون ٿين ٿيون.

اسان وٽ عام طور تي پاڻي خراب ٿيڻ جا هيٺيان سبب آهن:

انسان ۽ جانورن جو فضل و برسات ۾ وهي ڪينال ۽ دريائن ۾ اچي ٿو. پيسٽيسائڊ، خاص طور تي اها پيسٽيسائڊ جنهن تي ٻي دنيا ۾ بندش پيل آهي. جيئن ڊي ڊي ٽي وغيره پر ان جو هتي استعمال سر عام ٿئي ٿو. انهن جي ڊپن ۽ ٻين ٿانون کي شاخن ۽ واٽرن ۾ ڌوڻو وڃي ٿو. دوا ڏنل پنيءَ جو پاڻي وهي وڃي واهن ۾ شامل ٿئي ٿو يا سم جي شڪل ۾ جر سان ملي ٿو. صنعتي علائقن ۾ مرڪري ۽ ٻين خطرناڪ ڪيميڪلز جو استعمال ۽ پوءِ انهن جي واهن ۾ نيڪال سان پيئڻ

واري پاڻي جو خطرناڪ حد تائين مضرِ صحت ٿيڻ. گترن جي پاڻي جو واهن ۾ سڌو ڇوڙ ڪرڻ. جنهن سان سمنڊ ۾ تمر ۽ مڇيون ۽ دريائن ۾ مڇيون ۽ ٻي آبي جيوت کي سخت نقصان پهچي رهيو آهي. اڄڪلهه جيڪي انڌي پلهڻ مرڻ Indus Dolphin جا وڌيڪ ڪيس رپورٽ ٿي رهيا آهن ان جو اهم سبب به اهو پاڻي آهي، جيڪو خاص ڪري گڊو کان مٿي درياھ ۾ پنجاب جي گترن ۽ صنعتن جو زهريلو پاڻي ڇڏڻ ٿي آهي. ان کان علاوه اڪثر ڪري واٽر سپلائي وارا ڪجهه ليڊ ٽائپ پائپ اهي بيماريون ڦهلجڻ باعث بڻجن ٿا. گهرن ۾ کليل ليٽرين يا ٻارن جون نالين تي ويهڻ به بيمارين کي دعوت ڏيڻ برابر آهي. نلڪا اڪثر ڪري نالين ۽ گترن جي ڀر سان ويهه پنجويهه فوٽن تي لڳل هجن ٿا اهي به بيمارين جو باعث ٿين ٿا. هڪ ته اسان وٽ پاڻي چيڪ ڪرڻ جون ليبارٽريون آهن ئي ڪونه، جي آهن ته انهن مان ڪو خاطر خواهه فائدو نه ٿو ورتو وڃي. سنڌ ۾ رڳو خيرپور دادو ۽ سانگهڙ ۾ پاڻي چيڪ ڪرڻ جون ليبارٽريون آهن. ماهرن جو اهو به چوڻ آهي ته جي پاڻي صاف هجي ته چاليهن ڊاڪٽرن جو ڪم ختم ٿي وڃي ٿو. صاف پاڻي سان اسي سيڪڙو بيماريون گهٽجي سگهن ٿيون. اهي بيماريون جيڪي هڪ پاسي اسان جي بجيٽ کي هيٺ مٿي ڪريو ڇڏين. ذهني طور پريشان به ڪن، ڪمزور ڪري ڪم جي لائق به نه ڇڏين. ڪم ڪار سخت متاثر ٿئي ته پڙهائي به متاثر ٿئي، انهن جو سنعون سڌو اثر آمدني گهٽجڻ ۽ خرچ وڌڻ سان هجي ٿو. جنهن سان غربت وڌي ٿي ۽ ان سان وري انيڪ ٻيون سماجي برائون جنم وٺن ٿيون. ساليانه 5 ملين ماڻهو خراب پاڻي جي ڪري زندگي تان هٿ ڌوئن ٿا. پاڪستان

حڪومت جي انگن اکرن مطابق ملڪ جي اڌ آبادي کي صاف پاڻي جي سهوليت دستياب ناهي. حڪومت جا انگ اکر ڪيترا صحيح ۽ سچا هوندا آهن؟ اهو هڪ اڃان الڳ بحث آهي.

هڪ ماڻهو روزانو ٽيهن گيلنن جي حساب سان پاڻي استعمال ڪري ٿو. 10 سيڪڙو ٻار پنجن سالن جي عمر تائين پهچندي پهچندي خراب پاڻيءَ جي ڪري الله کي پيارا ٿي وڃن ٿا. دنيا ۾ سڀ کان وڌيڪ خراب پاڻي جي صورتحال ايشيا ۾ آهي. خراب پاڻي جو اثر نه رڳو انسانن تي ٿئي بلڪه ان کان جانور ۽ پکي به محفوظ نه ٿا رهن. دهن ۽ ڍنڍن جي پاڻي سان مال جي پيٽ ۾ ڪيڻان پيدا ٿيندا آهن ۽ مال کي ريج جي بيماري ٿيندي آهي. ايل بي او ڊي جي سمر نالن ۾ ڇڏيل ڪارخانن جي ڪيميڪل مليل پاڻيءَ سان ڪيترائي پکي، پوپٽ، ڏيڏر ڪميون، پنيوريون ۽ بيان ننڍا ننڍا پکي ۽ جانور ختم ٿي چڪا آهن ۽ انهن جي ڏپ ڪيتريون ئي بيماريون پکيڙيون آهن.

انهن سڀني ڳالهين جو حل صرف ۽ صرف صاف ۽ جراثيم سان پاڪ پاڻي ۾ ئي آهي. نام نهاد وڏا ماڻهو يا اهي ڏاڍا ماڻهو جن جي هٿن ۾ بئوس ماڻهن جو مستقبل آهي، اهي پيئڻ لاءِ ته ڇا وهنجڻ لاءِ به منرل وافر استعمال ڪن ٿا پر عام ”گُت خلق“ کي هڪ ته پاڻي ميسر ئي نه آهي جي آهي ته اهو بيمارين سان ڀرپور آهي. عام ماڻهو رڳو اڃا جهازن خاطر پنهنجي جسم ۾ ڪيتريون ئي بيماريون پالڻ تي مجبور آهي. دلچسپيءَ لاءِ ٻڌائيندو هلان ته منرل وافر عام پاڻي جي مقابلي ۾ زيرو پرسنٽ ڳرو هوندو آهي. جڏهن ته دريائن جو پاڻي 250، جر جو پاڻي 1000 کان پنج ڇهه هزار تائين ۽ سمنڊ جو پاڻي 30000 تائين

ڳورو هوندو آهي. واضح رهي ته 70 سيڪڙو آبادي نلڪا ۽ ٻيا جر جا ذريعا استعمال ڪري پاڻي حاصل ڪري ٿي.

پاڻيءَ صاف ڪرڻ جا اسان وٽ ڪيترائي جديد طريقا موجود آهن. جن ۾ پاڻي ۾ گوريون يا پاڻوڊر وجهڻ. ننڍا وڏا فلٽر پلانٽ لڳائڻ. تلائن ۾ مختلف مرحلن ۾ پاڻيءَ کي آئرائي صاف ڪرڻ. پاڻيءَ کي ڦٽڪيءَ هڻڻ وغيره شامل آهن. هڪ پاڻوڊ ڦٽڪي هڪ لک گيلن پاڻي لاءِ مقرر ٿيل آهي. ان مان توهان گهريلو سطح تي ناي يا مٽ ۾ ڦٽڪي جي استعمال جو اندازو ڪري سگهو ٿا. وڌيڪ ڦٽڪي استعمال ڪرڻ سان هڪ ته پاڻي جو ڌاڻو تبديل ٿئي ٿو ۽ ٻيو ته ان ۾ ڪي بيماريون خصوصاً گردن جون بيماريون ٿيڻ جي ڳالهه ڪئي وڃي ٿي.

سماجي تحقيقي تنظيم اڪسپلورر پاران لوڪ ڏاهپ جي ماهرن کان معلوم ٿيل پاڻيءَ صاف ڪرڻ جي روايتي طريقن مطابق ڍنڍن ۽ دٻن ۾ بيٺل پن جي گونچ هيٺيان اچي رنگ جي ڳري چڪي ڪڍي ڪنهن ٿانوم ۾ ڌل پاڻي ۾ ست اٺ ڀيرا گهمائڻ سان پاڻي صاف ٿي وڃي ٿو. ڍنڍن ۽ ڍورن جي ڪنارن تي ٿيل نڙ ۽ پن وغيره پاڻي کي صاف ڪرڻ جا قدرتي طريقا يا قدرتي فلٽر پلانٽ آهن. جن کي اسان عموماً نظر انداز ڪري ڇڏيندا آهيون. ميداني علائقن لاءِ وري گل، جيڪا ننڍي پاڻيءَ جي ڪنارن تي ۽ ٻنن سان بيٺل هوندي آهي ان جي پاڙ کي پاڻيءَ ۾ گهمائڻ سان به پاڻيءَ صاف ٿي وڃي ٿو. جڏهن ته ٿر ۾ خصوصاً اڇڙي ٿر جي ڊرينهه واري پراسرار علائقي ۾ جتي پاڻي جو نالو نشان به نٿو هجي، اتي ڪيهر گاهه جي موجودگي نه صرف پاڻي ويجهو هجڻ جو پڪو پختو اطلاع هوندو آهي. صاف ۽ مٺي پاڻيءَ جي

خوشخبري به هوندي آهي. جيڪڏهن ڪاري پاڻي جي ڍنڍ جي ڪناري ڪيهر گاهه پينل هجي ته ان جي پاڙ واري جاءِ تي فوٽ کن ڪوئي اتان صاف ۽ مٺو پاڻي حاصل ڪري سگهجي ٿو. ٿر ۾ ۽ مسافرن توڙي ڌنارن پنهورن جي پاڻي صاف ڪري پيئڻ جا توڙي پاڻي جا هنڌ معلوم ڪرڻ جا اهي ئي روايتي طريقا آهن. جڏهن ته ڪن جاين تي بادام کي ڦٽڪي وانگر پاڻي ۾ رڳڙي به پاڻي کي آرائي صاف ڪبو آهي.

ڪيترين ئي بيمارين جو حل صاف پاڻي ۽ ۾ آهي جيڪو ايترو مشڪل ناهي جيترو خراب پاڻي پيئڻ بعد مشڪل ۾ گهيرجي ويڃي ٿو. اچو ته پاڻي اوباري پيئون، مناسب نموني ڦٽڪي جو استعمال ڪيون. پاڻي صاف ڪرڻ جا روايتي طريقا نه ڇڏيون، زمين کي پورو پورو پاڻي ڏئي سم ۽ ڪلر کي گهٽائي جر کي آلودگي کان بچايون. اجايون زرعي دوائون استعمال نه ڪريون، زرعي زهرن وارا ٿانو وهندڙ پاڻي ۾ نه ڌوئون. گترن ۽ نالين کان پيئڻ واري پاڻي کي مڪس ٿيڻ کان بچايون وهندڙ پاڻي ۾ گتر ۽ ڪيميڪل پاڻي مليل ڇوڙ ڪندڙن ۽ حياتي کي نقصان پهچائيندڙن جو گهٽاءُ ڪيون. انسان توڙي مال جي غلاظت کائيندڙ جانورن، پکين، جيتن جن ۾ گڏهه، سوئر، ڪڪڙ، ڪانو، ڳجهه، ڪپڙ، گينگها وغيره شامل آهن، اهي ختم ٿي رهيا آهن انهن جي بچاءَ بحالي ۽ تعداد وڌائڻ لاءِ ڪوششون ڪريون ۽ انهن جي نسل ڪشيءَ کي روڪيون ته شايد ڪيترين ئي بيمارين کان پاڻ بچائي، خرچ گهٽائي ۽ آمدني برقرار رکي سگهون ٿا.

سرڪاري توڙي سياسي ۽ اين جي او سطح تي وس وارن کي گذارش آهي ته مهرباني ڪري ماڻهن سان نلڪن واري سياست ڪيڏن

ڪان پاسو ڪن. افسوس اهو به آهي ته اسان جي ماڻهن جي اڪثريت جي اوليت هاڻ رڳو نلڪو حاصل ڪرڻ ئي رهجي وئي آهي. نلڪن جي ڪري ڪيتريون ئي بيماريون پکڙجن ٿيون. ان ڪري جتي جتي ممڪن هجي، اتي پاڻي جا تلاءُ ٺهرائي نلڪي لڳائڻ جي هر ممڪن طريقي سان حوصله شڪني ڪئي وڃي.

اڄوڪي ڪالم انهن محترم مهربانن لاءِ هڪ گذارش ۽ عرض آهي ته جيڪي اڪثر چوندا آهن ته ماحوليات، لوڪ ڏاهپ يا نظر انداز ٿيل تاريخ ئي ڇو؟ ڇا انسانن جي بک، بيروزگاري، ظلم ۽ زيادتيون، قومي حقن جي ڦرلٽ، بي ايماني وغيره مسئلا ناهن ڇا؟ انسانن جي مسئلن کي اوليت ملڻ گهرجي يا حيوانن کي؟ اڄ اهو بحث ڪونه ٿا ڪيون ته اهي حيوان ۽ چرند پرند ڪيئن نه انساني حياتيءَ لاءِ ۽ انسان جي بقا لاءِ ضروري آهن. اڄ رڳو ڪين اهو عرض ڪندس ته هو جي پنهنجي پيٽ جو پاڻي صاف ڪري پيئن جنهن سان اسي سيڪڙو بيمارين جا در بند ٿين ٿا ته ڇڻ مون لک. جو مقصد حاصل ڪري ورتو ۽ توهان برسات جي استقبال جي تياري ڪري رحمت کي زحمت ۾ تبديل ٿيڻ کان بچائي ورتو.

(روزاني ڪا. يع 17 جون 2009ع)

پاڻيءَ مان بديوءَ ۽ گندگي ختم ڪري، پاڻيءَ کي صاف ڪرڻ جو قدرتي ذريعو:

پن

قدرت ڪا به شئي بغير ڪنهن مقصد جي ناهي خلقي. بظاهر ننڍي کان ننڍڙي نظر ايندڙ شئي به ڪنهن نه ڪنهن وڏي ڪم جي پورائي جو ذريعو يا قدرت جو ڪو نه ڪو پيغام کنيو ايندي آهي. ڪجهه شيون اهڙيون به هونديون آهن. جيڪي انسانن حيوانن ٻنهي لاءِ ڪيترين ئي خصوصيتن جون حامل هونديون آهن. اهڙين ئي شين ۾ هڪ تمام اهم شئي، کڏن ڪوٺن، ڍنڍن ڍورن، واهن، شاخن ۽ واٽرن جي ڪناري عام جام ٿيندڙ ”پن“ به آهي. جنهن کي انگريزي ۾ Typha چئبو آهي.

روايتي طور تي پن انسانن لاءِ تمام اهميت جي حامل آهي پن پن قسمن جي ٿيندي آهي هڪ سڄي پن ۽ ٻي ڪوڙي پن. سڄي پن جو پن پن آڱرين جي ويڪر جيترو ويڪرو ۽ ڪوڙي پن جو پن آڱر کان ڪجهه سنهون ٿيندو آهي. مزي جي ڳالهه ته ڪوڙي پن وڌيڪ ڪار آمد ٿئي ۽ ان مان ٺهيل تونڊيون، ۽ تڏا وڌيڪ خوبصورت هجن ٿا.

پن مان روزمره جون ڪيتريون ئي شيون ٺهن ٿيون. پن نه صرف گهريلو استعمال جي شين ٺاهڻ ۾ ڪم اچي ٿي بلڪه هن مان گهر به ٺهن ٿا. اوطاقن جي اڱڻ ۾ پن مان قالين جو ڪم وٺڻ کان علاوه سياري ۾ پاڻي گهٽ هجڻ ڪري چٽڪار نه ٿيڻ سبب، پن مان روڊن رستن واهن ۽ شاخن جي پٽڙين تي ڪاربيت جو ڪم به وٺبو هو. ڪنهن دل گهرائي جي اچڻ ڪاٺ جنهن پير، مير، امير، امرا جي اچڻ وقت توڙي شادي مرادي ۾ به پن روڊن رستن تي وڇائي جتي رستي جي کڏن ڪوٺن کي گهٽائبو ۽ ڀرجو هو/آهي اتي

اڏامندڙ مٽي، ڌڌڙ ۽ ڌوڙ کان به بچيو ۽ بچائبو هو. پوسل ۽ سر وارين جاين تي تنورن ۽ رلين کي پسڻ ۽ آلو ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ به هيٺ ۽ وچائي هئي اهڙيءَ طرح ٻن مان تڏا تنورن ۽ نماز پڙهڻ لاءِ مصلن کان علاوه مسجد جون نڪون ٺهڻ کان علاوه گهر جي ڀتين جي جاءِ تي پٿيون، ڇت جي جاءِ تي تڏا ۽ انهن کي ٻڌڻ لاءِ به ٻن کي وٺي رسن وارو ڪمر ورتو ويندو آهي. ٻن جي پڪل سٽي جنهن کي دونهارو سڏجي ان مان وهائڻا به ڀريا آهن. اهو سٽو جيستائين سٽي دونهاري ۾ قابو هوندو آهي اوستائين بظاهر باجهري جي سنگ جهڙو نظر ايندو آهي پر سنگ کان الڳ ٿيڻ يا کلڻ بعد اهو تمام گهڻو کلي ۽ وڌي ويندو آهي جيڪو ڏاڍو نرم به هوندو آهي. ان ڪري ٻن جي سٽي مان ڀريل وهائڻا ڏاڍا نرم ٿيندا آهن. غريب غريبي لاءِ اهي سٽا ڏاڍا ڪم جا هوندا آهن. اڳي جڏهن اڃان ڪجهه ايتري عام نه هئي تڏهن اهي سٽا اڃان به وڌيڪ اهميت جا حامل هئا. ڇتن لاءِ پڪا عموماً سرن جي ڪانن مان ٺاهيا آهن پر جي ڇت وڌيڪ خوبصورت ٺاهي آهي ته سر جي ڪانن بجاءِ ٻن جا ڪانا استعمال ڪبا آهن. اهي سر جي ڪانن کان وڌيڪ سنها هجڻ ڪري وڌيڪ خوبصورت ٿي پيدا ڪندڙ هوندا آهن. ساڳيءَ طرح گهر جي دروازي تي پردي لاءِ استعمال ٿيندڙ چڪون به سرن جي ڪانن مان ٺاهيون آهن. پر وڌيڪ خوبصورت چڪون ٻن جي ڪانن واريون هونديون آهن. جيڪي وڌيڪ مهانگيون به هونديون آهن. ٻن جا اهي نرم نازڪ ڪانا ڪلفين ۽ جنهور ڇلي ڏانڊين طور به استعمال ٿيندا آهن. ڪيتريون ئي فقير فقرا ذاتيون انهن ٻن جي ڏانڊين کي ٻارن جي ڪيترن ئي رانديڪن ۾ ڳن طور استعمال ڪنديون آهن. ٻن مان گتونا هڻڻ وغيره جو ڪم ته انسانن تمام گهڻو پوءِ شروع ڪيو پر ان کان گهڻو اڳ ٻن جي پاڙ واري اڇي رنگ گونچ کي لڙي يا دريائي پاڻي ۾ ڪجهه دير هلائي، پاڻيءَ کي پندرهن ويهه منٽن کان اڌ

ڪلاڪ اندر ڦٽڪي وارو ڪم به ورتو ويندو هو ۽ جيڪو اڃ به ڪٿي ڪٿي ورتو وڃي ٿو. ٻن جي تازي ڪچي ڦٽل پاڙ جنهن کي چوپٽي سڏجي ان کي ماڻهو کائيندا به آهن. ٻن جي پاڙ کي ملاح بٻڙ سڏين. جتي ٻن مينهن ڍڳين جو بڪ ۾ پيٽ پري ٿي اتي انهن ۾ ريج جي بيماري به پکيڙي ٿي. جنهن جو سبب ٻن کي چنڙيل سنها جيت هجن ٿا جن کي مهلو چئبو آهي ان کان علاوه ڪچي ٻن کي ڦاڙها به کائين ٿا. ٻن جي پاڙ سوئر جي من پسند غذا به آهي. گاهه کائيندڙ مڇيون جهڙو ڪر ڪرڙا، موراڪا، وغيره به اڪثر ٻن جي پاڙ ۾ رهڻ کي ئي ترجيح ڏيندا آهن. مجبوري ۾ هوا ڇڙ ۾ به رهن ۽ هلن پر اوليت ٻن کي ٿي ڏين. ڍنڍن ڍورن کان علاوه خشڪ ۽ پوسل ۽ سمر واريءَ زمين ۾ به ٻن ٿئي ٿي جتي هن ڪاري نانگ جي رهڻ جي پسنديده جاءِ هجي ٿي. ٻن ۾ ننڍڙو پکي ”روڏو“ يا ”ٻن ڪٽو“ اهڙا ته خوبصورت ۽ پائيدار آڪيرا ٺاهيندو آهي جو ڏسي عقل دنگ رهجي وڃي.

ٻن مان منائي جو هڪ خاص قسم ٻوراني به ٺهندي آهي. ڪچي ۽ نئين ڄاول ٻن جو ڪچو ساڻو ستو جڏهن ساڻي مان ڦري ڦڪو ٿيندو آهي ته اهو ٻوراني سڏبو آهي. اها ٻوراني ٻار ۽ ٻڍا ڪچي به کائين ته ان کي گڏ ڪري پچائي وڪڻي پئسا به ڪمائجن ته تحفي طور به ڏين. ٻوراني ٿيڻ ۽ ان جي هيٺيان وارو ستو/سنگ پچڻ بعد دونهارو سڏبو آهي. دونهاري جي تيار ٿيڻ وارو وقت ملاحن لاءِ ڪنڊيءَ ۾ ڦاسجنڌڙ ۽ گوشت خور مڇين جهڙو ڪر مڪر، چٽي، شاکر، گوج، چرڪي، ڪڳي، سينگاري، ڍينگهڻي، ٿاڻي، منڊي/ڊولويا گودو جي ڪنڊي ۾ ڦاسائڻ وارو وقت به هجي ٿو. اهو وقت هن مڇيءَ جي آنبيءَ مان ڦٽل ٻچن جي وڏي ٿيڻ تي الڳ ٿيڻ وارو هوندو آهي. مڇي آنبي ۽ ٻچن سبب ٿڪل هجڻ ڪري دونهاري وقت وڌيڪ ڪاٺ جي موڊ ۾ هجي ٿي. جنهن جو فائدو ملاح ڪنڊي ۾ ننڍيون سنهيون مڇيون

۽ ٻيا جيت جانور ڦاسائي هن مڇين کي پڪڙي حاصل ڪندا آهن. پن مٺي ۽ سمر واريءَ زمين ۾ ٿيندي آهي پر هن ۾ ايتري خاصيت به آهي جو جيڪڏهن ڪلر وارين، ڪارين ڍنڍن ۾ هن جو بچ چٽجي ته اتي به نه صرف ٿي ويندي آهي بلڪ انهن ڪارين کڏن کي مٺوبه ڪري آبادي لائق بڻايو ڇڏيندي آهي. پن بچ کان علاوه پاڙپتي، ٻئي هنڌ قلم وانگر لڳائي سگهجي آهي. اهڙيون کڏون وڏيون ۽ گهريون هجڻ ڪري جيڪڏهن پوکي آبادي لائق ڪٿي نه به بڻجن تڏهن به هڪ ته اهي پن جي ڪري سايون ۽ سهڻيون بڻجي ڏسڻ جهڙيون ۽ پڪين پڪڙ جي رهڻ جهڙيون ٿي پونديون آهن. جيڪڏهن انهن ۾ ڪجهه قدر تازي پاڻيءَ جو بندوبست ڪجي ته اتي مڇيون، ڪميون ڏيڏر ۽ ٻئي اهڙي مخلوق به ٿي سگهي ٿي ته اتي بدڪون به پالي سگهجن ٿيون. جهنگلي جيوت لاءِ ڏينهن ڏينهن تنگ ٿيندڙ هن ڌرتيءَ تي اهي کڏون پن پوکي، قدرتي پناهه گاهون بڻائي، انهن کڏن مان اضافي فائدو حاصل ڪري سگهجي ٿو. پن نه صرف اهڙن بظاهر بي ڪار ۽ غير اهم بنائڻ جو باعث بڻجي سگهي ٿي بلڪ ان مان ٻيا به ڪيترائي فائدا حاصل ٿين ٿا. ٿوري توجهه سان پن مان اڃان به وڌيڪ ٻيا فائدا به حاصل ڪري سگهجن ٿا.

روزاني ڪاوش جمعو پهرين آڪٽوبر 2010ع

پڪين جون اڳڪٿيون ۽ اشارا

ڏکڻ آفريڪا ۾ ٿيندڙ فوٽ بال جي ورلڊ ڪپ دوران جرمني جي ”پائول“ نالي آڪٽوپس اٺ ڪڙهو / ڪيڪڙي ميچن بابت اٺن جون اٺ صحيح اڳڪٿيون ڪري ماڻهن کي حيران ڪري ڇڏيو. جن ۾ فائنل واري اڳڪٿي به شامل آهي. جڏهن ته ساڳئي آڪٽوپس 2008 جي يوروڪپ ۾ پنجن مان چئن مئچن بابت صحيح اڳڪٿيون ڪيون هيون. انهي آڪٽوپس / ڪيڪڙي پاران اڳ ڪٿيون ڪرڻ تي جتي وڏا بحث مباحثا هليا اتي اها ڳالهه به صحيح ثابت ٿي ته قدرت طرفان پڪين ۽ جانورن کي به اڳڪٿيون ڪرڻ جي ذات مليل هوندي آهي. اها پي ڳالهه آهي ته اسان سنڌين وٽ به پڪين ۽ جانورن جون اڳڪٿيون سالن ۽ صدين کان ٿينديون اچن پر اڄڪلهه اڌ پڙهيا انسان، انهي قدرت جي ذات ۽ ڏان کي نه سمجهي سگهڻ سبب ماڳهين انهن جو مذاق اڏائيندي، انهن کان انڪاري آهن. اهڙا اڌ پڙهيا ۽ احساس ڪمٽريءَ جا ماريل هاڻ جرمني جي آڪٽوپس جي اڳڪٿين کان پوءِ سوچڻ تي ضرور مجبور ٿيا هوندا. اهڙن ماڻهن تي پاڻ به مٿاچري نظر وجهندي ڏسون ٿا پنهنجي پاسي، پڪين پاران مختلف اڳڪٿين ۽ خطرن جي نشاندهي ڏانهن.

پڪي نه صرف ڌرتيءَ جي سونهن وڌائڻ، مٺيون ٻوليون ٻولي، فڪر ۽ پریشانين ۾ غوطا کائيندڙ انسانن جو ڪجهه وقت لاءِ ٿي سهي پریشانين کان ڌيان هٽائڻ جو باعث بڻجن ٿا بلڪه هو فصلن مان

نقصانڪار ڪيڙا ۽ جيت کائي، فصلن کي نقصان کان بچائي، فائدو پهچائين ٿا بلڪه پکي مختلف طريقن سان، فطرت طرفان انسانن لاءِ مختلف پيغام ۽ نياپا به آڻين ٿا. جن ۾ برسات اچڻ، موسمون متجرب، فصل پوکڻ يا لڙڻ جو وقت اچڻ، غمي، خوشي، مصيبت يا بيماري جو اچڻ جا پيغام به شامل هجن ٿا. ڪي ماڻهو ڪن پکين جي، نظر اچڻ يا ٻولڻ کي ڀاڳ نڀاڳ سان به تشبيهه ڏيندا آهن. مختلف پکين يا جانورن جي مختلف وقتن تي ٻولڻ کي ڀاڳ نڀاڳ چوڻ يا سمجهڻ جي حوالي سان سانگهڙ جي پهرين شهيد صحافي فقير محمد رحيم مهر الفقراء جو فرزند، ”تعليم ۽ ترقي بهترين انتقام آهي“ جي نظريي تي عمل پيرا فقير علي محمد مهر جي بقول ته پکي ۽ جانور ته اڳواٽ انسانن کي خطرن کان آگاهه ڪن ٿا. انهن جي ٻولڻ کي نڀاڳ چوڻ وارن جي عقل تي شڪ ڪرڻ گهرجي. اها وڏي جهالت آهي.

مختلف پکين جا مختلف طريقن ۽ وقتن تي ايندڙ اشارن ۽

پيغام :

ڪڙل: (باز جو هڪ قسم) جو ڍنڍن، ڍورن ۽ درياءَ تي اچڻ جي معنيٰ مٿين علائقن ۾ برفباري يا سخت ٿڌ سبب پاڻي جي ڄمي پوڻ ڪري هيٺ پاڻي جي کوٽ ٿيڻ جو اڳواٽ اطلاع هجي ٿو. ان ڪري جڏهن ڪڙل سنڌ ۾ پهچي ٿو ته ڄڻ هتي جي ملاحن لاءِ قدرت طرفان اهو پيغام هوندو آهي ته هاڻ ڍنڍن ۽ ڍورن ۾ پاڻي گهٽبو. مڇي گهٽ مرندي آمدني گهٽبي ته گهٽ پاڻي هجڻ ڪري ٻيون متوقع تبديليون به اينديون. ان ڪري ڪڙل جي موجودگي تائين احتياط کان ڪم وٺجو.

پيهو: پيهي جو ٿر ۽ ڪوئل خاص طور تي ميداني علائقن ۾

ٻولڻ، برسات جي موسم اچڻ جي علامت هجي ٿو. اهو به ڄڻ ته ماڻهن کي اڳواٽ خبردار ڪرڻ ۽ برسات کان بچڻ يا برسات مان گهربل فائدين وٺڻ جو اڳواٽ اطلاع هجي ٿو.

نازو: تازي جو ٻولڻ برسات جو ماحول صفا تيار هجڻ ۽ ڪنهن به وقت برسات پوڻ جو اهڃاڻ هجي ٿو.

آر: آرون نالي هڪ صفا ننڍڙي جيت جو ٻولڻ به برسات جي علامتن مان هڪ علامت هجي ٿو. آرون جنهن کي پٽائي سرڪار به ڳايو آهي.

ڪپر: ڪپر جو سج اڀرڻ وقت ٻولڻ مهمان اچڻ ۽ بعد ۾ ٻولڻ گهر پاتين جو پاڻ ۾ وڙهڻ ۽ جهيڙو ٿيڻ جي علامت هجي ٿو. ان ڪري جتي اڳي ئي ماحول ڪو گهڻو سٺو نه هجي ۽ مٿان وري ڪپريون پاڻ ۾ وڙهن يا ٻولين ته ڪمزور ڌر جو ڄڻ ته ساهه نڪرندو آهي.

جهر ڪيون: جهر ڪيون ٽولي جي صورت ۾ زور زور سان آواز ڪن ته اها نانگ بلايا ڪنهن ٻي زهريلي ۽ نقصان ڪار شئي جي موجودگي ۽ انسان ذات کي اڳواٽ خطري کان آگاهه ڪرڻ ۽ گهربل قدم کڻڻ جو مشورو ڏيڻ هوندو آهي.

مور: مور به جي نانگ، بلايا نور کي ڏسندو ته ريهه ڪري اڏامندو آهي. چون ٿا ته جنهن ڏينهن مور ۽ نانگ جو جهيڙو ختم ٿيو ۽ هو پاڻ ۾ ”مفاهمت“ جي پاليسي تحت ٺهي ويا، ان ڏينهن قيامت اچي ويندي.

کانءُ: کانءُ جي پريان کان ٻوليندو اچي ته اها ”ڄاڻ“ (موت جي خبر) ملڻ پر گهر تي ويٺي ويٺي ٻولي ته مهمان اچڻ جو اطلاع هجي ٿو. موت جي اطلاع وقت کانگ جو آواز ڪڙو پر مهمان اچڻ تي منو هوندو آهي. سج اڀرندي مڪانو گرڙي هاري ته مهمان اچڻ ۽ جي رڙ ڪري ته

ڄاڻ ملڻ جي علامت سمجهبو آهي. جيڪڏهن ڪانورات جو اڏرن يا رڙن ته ڏڪار جي نشاني هوندي آهي.

ڳاڙهو ڳيرو: ڳاڙهو ڳيرو (تونتن) گهر جي پٺيان ٻولي ته معنيٰ گهر ڇڏڻ ۽ لڏڻ جو اڳواٽ اطلاع هوندو آهي.

ڇيرو: ڇيرو ٻوليندو ته چوري ٿيندي، موت جي ڄاڻ ايندي، جهيڙو ٿيندو يا ڪا نه ڪا مصيبت ايندي. ڇيري جو ڏسڻ يا ٻولڻ ڪنهن نه ڪنهن مصيبت جي اچڻ جو اطلاع هوندو آهي.

تنيهر: تنيهر پاران رات جو بيگاهه وقت تي ٻولڻ ڪنهن اجنبِي جو گهر، پاڙي يا علائقي ۾ سان لنگهڻ جو اطلاع هوندو آهي. پوءِ ان مان ڪو ڪٿي ڪهڙو به مطلب ڪڍي يا خوش ٿئي يا تپڙ ٽاڙي ۽ ڍور ڍڳي تي نظر رکي.

تتر: تتر ساڄي پاسي ٻولي ته مرد جو ڪم ته ٿئي ٿي تتر ٿئي ٿي پر عورت جو اصل نه ٿيڻ جو اهڃاڻ هوندو آهي. پر جيڪڏهن تتر عورت جي ڪاٻي پاسي ٻولي ته هو ٻي ڀلي مالڪن جي موجودگي ۾ هلي وڃي، ڪنهن کي مجال نه ٿيندي جو ڪو کيس روڪي سگهي.

ملهاري: ملهاري مرد جي ساڄي پاسي ٻولي ته سٺو سنوڻ هوندو آهي. مرد جنهن به ڪم سان ويندڙ هوندو. اهو ضرور ٿيندو. جي ملهاري مرد جي اڳيان ٻولي ته ڪم نه ٿيندو.

ڪار ڪڍي: ڪار ڪڍي جو ٻولڻ وڏي اسر (صبح سوڀر) جو اطلاع هجي ٿو. جنهن تي هرن وارا هاري ناري گهڻو ڪري اٿڻ جي ڪندا آهن.

ڪڪڙ: ڪڪڙ جي ٻانگ، صبح سوڀر ٿيڻ ۽ سج اڀرڻ جو

اڳواٽ اطلاع هجي ٿي. ان کان علاوه ڪڪڙ لاءِ چئجي ٿو ته هو ٻيهر ٻيهر تي ٻانگ ڏيندو آهي. (پهر برابر 3 ڪلاڪ) ايئن ڪڪڙ ڄڻ ته ڪنهن گهڙيال جي گهنڊ جو ڪم ڏيندو آهي. مادي ڪڪڙ جو ٻانگ ڏيڻ نياڳ جي نشاني سمجهبو آهي ۽ ڪڪڙ کي انهيءَ وقت ئي سير وجهبي آهي. جيڪڏهن ڪڪڙ لپتي ته ڪڪڙ کي بخار يا مهمان اچڻ جي نشاني هوندو آهي. ٻنهي صورتن ۾ مالڪ ۽ ڪڪڙ ٻنهي لاءِ بخار ئي هوندو آهي.

مک/مکي: مکي جو منهن پٽڻ به ڪنهن مصيبت اچڻ جو اڳواٽ اطلاع هجي ٿو. ڪوپلي ڪيئن به چوي پر آمريڪي صدر اواما جي منهن تي به پيرا ميڊيا جي سامهون، مکي منهن پٽيس جنهن کان ترٿ ٿي پوءِ سندس عوام ۾ مقبوليت ۾ گهڻي گهٽتائي اچي وئي آهي. ساڳئي نموني مختلف پکين جو مختلف وقتن تي ٻولڻ، آنا ۽ ٻچا ڪرڻ کان ويندي پڻ ڄاڻڻ، مختلف فصلن جي پوکڻ، لڻڻ ۽ لاري، موسم متجرب ۽ ڏينهن رات جي مختلف وقتن جي ٿيڻ جي اطلاع برابر هوندو آهي. پر اهو سڀ ڪجهه انهن لاءِ آهي جيڪي پکين جي ٻولين کي سمجهن ۽ انهن کي اهميت به ڏين. باقي نه سمجهڻ وارا گهڻو ڪجهه ڏسندي به نٿا سمجهن. انهن کي ڇا ٿو ڪري سگهجي! يا اهي جيڪي پاڻ جهڙن جي نه ته زبان جي ٻولي ٿا سمجهن ۽ نه ئي انهن کي پکين جون لاتيون ۽ التجائون ڪجهه سمجهائينديون.

روزاني ڪاوش اربع 21 جون 2010ع

ڪانءُ:

مهمان اچڻ، ڄاڻ ملڻ ۽ موسم متڄڻ جو اهڃاڻ!

ڪانءُ، جيڪو بغير پالتو هجڻ جي به گهر ڀاتيءَ جي حيثيت رکندڙ ڀاڱو ڪوئي مهمان مثل آهي، پر اهو اڻ ڪوٺيو مهمان، انهن لاءِ ڏاڍو اهم بڻجي پوي، جن جا پرين ۽ پيارا پرديسي يا پرديس جهڙي پنڌ تي هجن. جن جي اچڻ جي اطلاع جو ذريعو ڪوبه خط پٽ، فون ۽ تار نه هجي، جن جون اوسيٽري ۾ ورتل اڪيون واٽون نهارينديون هجن، جيڪي پيرن ۾ سنگهرون نه هوندي به ڪڙين، جهاڻجهر، نٽ ۽ بولي جي زنجيرن سان ٻڌل هجن، جن جي چپن تي پرين پيارن جونانءِ بي اختيار ايندو هجي، جن جي اچڻ نه اچڻ جي حوالي سان ڌڙڪندڙ دل، آس نراس جو شڪار ٿي، ٻه واٽي تي بيهي هور وجهندي هجن، جن جي اندر جي باهه کي ٿڌو ڪرڻ جو ذريعو رڳو سرد آهون ئي هجن، جيڪي پريل گهرن ۾ به اڪيلا هجن، جيڪي ڪنهن جون ڀر ۾ پڇاڻون ڪن، جيڪي، لڙڪ به لوڪ ڪان لڪائي هاريندا هجن! ڪانءُ جي اهميت پڇڻي هجي ته اهڙين دليين جي مالڪن کان پڇجي جيڪي ٻي درنهار ٿي اڪيون به ڪانگ کي ڪڍي ڏيندا هجن! باقي پيارن سان گڏ بي اوني ۽ پيپرواهه زندگيءَ گذاريندڙن کي ڪانءُ جو ڪهڙو قدر! ڀلي پيا ڪانءُ اچن ۽ وڃن، ٻولين يا نه، انهن لاءِ ته سڀ برابر! اهڙن کي ته ڪانو جو آواز به ڪڙو ۽ لڙ مثل لڳندو آهي

ڪانءُ جتي عاشقن پاران محبوبين ڏانهن نياپا اماڻڻ جو ذريعو رهيو آهي، اتي عام ماڻهن سان گڏ پرديس ۾ پرتائيل نارين توڙي پيارن کان پري گذاريندڙن لاءِ ڪانو جو ٻولڻ عزيزن جي اچڻ سان گڏوگڏ ڏوراهين ڏيهه ۾ گهاريندڙن مان ڪنهن جي 'ڄاڻ' (موت جي خبر) برابر به هوندو آهي. عاشق جڏهن صفا مجبور ٿي پوندا آهن ته پوءِ هو هيٺيون هٿن سان ڪڍي انهيءَ اميد سان ڪانگ کي ڏيندا آهن ته من الا ڪانگ اهو ڪٿي وڃي محبوبين جي اڱڻ تي کائي ۽ متان ڪو ٻيچي ٿي وئي ته، "اها قرباني ڪنهن ڪئي!" عاشق ته اهي اکيون ئي ڪڍيو ڪانگ کي ڏيڻ جون ڌمڪيون ڏيندا آهن، جيڪي اکيون رڳو 'بين' ڏانهن نهارڻ جو دل ٿي دل ۾ ارادو ٿي ڪٿي چونه رکنديون هجن. ان ڪري ئي ته هن بظاهر ڪاري ۽ ڪوجمي پڪيءَ کي 'ڪوڏاڻي' جي نالن، ڪانگ، ڪانگل ۽ ڪانگلڙي سان به سڏيو ويندو آهي. ساڳئي وقت ڪانو کي سنڌي ڊڪشنري مطابق ڪيانتو زانغ ۽ روڌ به چئبو آهي. ڍاٽڪي ۾ ڪانو کي 'هاڏو' ۽ انگريزي ۾ House Crow به سڏبو آهي. ڪانو پڪيءَ کان علاوه هڪ ذات ۽ ڪاري جي مڇيءَ جو نالو پڻ آهي. ڪانءُ جو هڪ ٻيو وڏو ۽ صفا ڪارو قسم ٿر ۽ ڪوهستان واري پاسي ملي ٿو جنهن کي Common Paven سڏبو آهي. خفتي ڪانو جي عمر، سڀني پکين کان وڌيڪ، پنجاهه سال ته ڪي ان کان به وڌيڪ ٻڌائيندا آهن. ان جو سبب، ڪانو پاران سڀ کان اڳ آب زمزم پيئڻ چيو وڃي ٿو. ڪانو کي اڄ پلي اسان ڪارو ڪانءُ چئي هن جي اهميت گهٽ سمجهون، پر اهو ڪانءُ ئي هو، جنهن انسان کي، پنهنجا مثل ماڻهو پورڻ سيکاريو. جڏهن هابيل، قابيل کي قتل ڪرڻ بعد

پريشان ٿيو ته، قدرت ڪانو کي سندس مدد ۽ رهنمائي لاءِ موڪليو هن ڏٺو ته ڪانو ٻئي مثل ڪانو کي زمين ۾ کڏو کوٽي، پوري رهيو آهي، جنهن تي پاڻ کي عقل جي اڪابر سمجهندڙ انسان کي ڳالهه سمجھ ۾ آئي ته هائو ٻيلي! اهو ئي طريقو صحيح آهي ۽ ان تي اڄ سوڌو ڪيترائي انسان/مسلك/مذهب عمل ڪري رهيا آهن. انهيءَ واقعي جو ذڪر قرآن شريف ۾ به موجود آهي. پرهاڻ اسان کانءَ جواهو ٿورو به ذري گھٽ وساري چڪا آهيون. کانءَ جي اهميت ته ان کان به اڳ جي آهي. هندو ڌرم جي مذهبي ڪتاب رامائڻ مطابق کانءَ سيتا ماتا جي منڊي کڻي ويو. سيتا جو سندس پٺيان لڳڻ بعد به کانءَ اها منڊي جڏهن کيس واپس نه ڪئي ته هن اها شڪايت رام کي ڪئي. رام ڪانو جي پٺيان هڪ تيز تير هنيو جيڪو ته لوڪ تائين ڪانو جو پيڇو ڪندو رهيو. نيٺ مجبور ٿي ڪانگ سيتا ماتا کي منڊي واپس ڏئي ويو. پر لڳي ٿو ته کانءَ سيتا کي ته صديون اڳ منڊي ته واپس ڪري ڇڏي، پر رام جو تير کيس اڄ به سڪون سان ويهڻ نٿو ڏئي ۽ هو هلڻ بدران ٽپا ڏيندو وتندو آهي! کانءَ جو قرآن شريف کان علاوه حديث شريف ۾ ذڪر به ٻڌايو وڃي ٿو.

کانءَ جي نر ماديءَ جي سڃاڻپ سندن آواز جسامت ۽ ڪنڀن مان ٿيندي آهي. نر جو آواز تيز ۽ ڪر خداڻ جڏهن ته ماديءَ جو آواز نسبتاً سٺو هوندو آهي. نر وزن ۾ ڪجهه وڌيڪ هجڻ سان گڏ هن جو مٿو به ڪجهه وڏو هوندو آهي. جڏهن ته مادي وزن ۾ نر کان ڪجهه هڪڙي ۽ سندس مٿو به مٿڙي ڪجهه ننڍو هوندو آهي. ان کان علاوه خفتي، نر کانءَ کي سندس ڳچيءَ ۾ موجود نسبتاً اڇاڻڻ مائل سنهن

وارن جهڙن ڪنڀن سان به سڃاڻندا آهن. جڏهن ته باقي عام خلق نر مادي جي سڃاڻپ رڳو آئن وقت يا ان کان اڳ مڪمل ٿيندڙ مرحلن مان ئي ڪري سگهندي آهي. ڪانءَ جي پوڙهي ٿيڻ جي چغلي سندس پرن ۾ آيل اڇا ڪنڀ هڻندا آهن.

ڪانءَ پلي ڪٿي پاڻ کي ڪيڏو به سڃاڻو ڇو نه سمجهي، پر هو جڏهن ڦاسندو آهي ته ٻه تنگو ڦاسندو آهي. ڇو جو هو 'ٻڌڪ' ڏيندو آهي. معنيٰ ٻنهي پيرن سان ٽپا ڏيئي هلندو آهي. هڪ پير سان مڙي گهٽ هلندو آهي، ان ڪري ئي ٻه تنگو ڦاسندو آهي. (ڪانو جي انهيءَ 'تور' بابت پهاڪو مشهور آهي ته "ڪانءَ ويو مور جي چال سکڻ پر پنهنجي به وساري آيو") ٻيو ته مفت خور ڪم چور ۽ آواره ڪوئل، هن کي خوب بيوقوف بڻائي، نه صرف هن کان پنهنجن آئن تي آرو ڪرائي، ٻچا ڦوڙائيندي آهي، بلڪ انهن جي پرورش به ڪانو کان ڪرائي ويندي آهي.

ڪوئل پيرون پيچڻ وقت الائي ڪٿان، آنا لاهڻ لاءِ اچي ڪڙڪندي آهي. پيرون وري جهولو لڳڻ وقت پچندا آهن، ان ڪري اڳي ماڻهو ڪوئل ۽ ڪانءَ جي آئن جي موسم کي جهولن لڳڻ جي موسم طور به سڃاڻندا هئا. ڪانءَ سال ۾ هڪ ڀيرو ٻه ئي آنا لاهيندو آهي. سندس ٻچن جي موسم ستين مهيني جي پندرهن کان اٺين جي پندرهن تائين هوندي آهي ۽ اهو ئي تائيم سانوڻ جي شروع ٿيڻ جو به هوندو آهي. (موسمياتي ۽ آبهوائي تبديلين کان اڳ ائين هوندو هو) جڏهن ته نائين ۾ ٻڌي جي برسات هوندي آهي. ڪانءَ پاران ٻچا اٿارڻ جي موسم، سرو جي بخار اچڻ جي موسم هوندي آهي. سرءُ جنهن لاءِ

چئبو آهي، ”سرءُ پرو“ (پرو معنيٰ بخار ٿي) ان وقت سر به نسرندا آهن. ڏينهن جو چٽ جي گرمي، ڪاڙها ۽ رات جو ٿڌ پوندي آهي. ڪانءُ جو بچو اڏاڻو ته معنيٰ گرمي ختم. هيءُ وقت جتي سانڍيل سوڙون ٻاهر ڪڍڻ جي اڳواٽ اعلان برابر هوندو آهي، اتي اهو وقت پرديسي پرين جا پُور اڃا به وڌيڪ پوڻ جو به هوندو آهي! ان وقت جتي عاشقن کي سياري جون شروع ٿيندڙ ڊگهيون ۽ اڪليون راتيون ڏنگينديون آهن اتي ورن کان وچڙيل ونين لاءِ، به هڪ گندي ۾ گذارڻ مشڪل بڻجي ويندو آهي!

ڪانءُ پاڻ ڀلي کڻي ڪيترا به موسمن جي متجرب جا اشارا ۽ پار پتا چو نه ڏيئي ۽ انهن جواهيلا چو نه بڻجي، پر خفتين جي بقول ته ڪانءُ پاڻ موسمن جي سختين کي منهن ڏيڻ ۾ مڙوئي ڪجهه پاڙي ثابت ٿيو آهي. صبح سوڀر اٿي روزي روتي جي تلاش ۾ نڪرندڙ ڪانءُ، سياري ۾ سڄمندي ئي سج لٿي، پنهنجي ’واهيري/ڪانگوري ڏانهن ورنڊو آهي. واضح رهي ته ڪانءُ رهڻ لاءِ گهاٽن وڻن جون ڪالونيون تلاش ڪندا آهن. جتي هو گڏ، پر پنهنجن پنهنجن آڪيرن ۾ رهندا آهن. جن کي ’واهيرو‘ سڏبو آهي. بقول شاعر ”وريا پڪي واهيري“. سندن آڪيرو سنهين سنهين ڪائين جو، وڏي وڻ جي ڪنهن مٿاهين جاءِ تي ٺهيل هوندو آهي، پر سياري ۾ هي نڙ ۽ پن ۾ ويٺل/لڪل به نظر ايندو آهي. آنا پڇا هجن يا نه، پر هي رهندو پنهنجي آڪيري ۾ ئي آهي. گرمي ۾ هي ٿورو دير سان واهيري ورنڊو آهي. خفتين جي بقول ته ڪانو جي اک نڪرڻ واري چوڻي، سندس نازڪ مزاجي ۽ موسم اڳيان پاڙي ٿيڻ جو واضح ثبوت آهي. گرميءَ ۾ هيءُ ٻاهر نڪرڻ به گهٽ ئي پسند

ڪندو آهي. ڪانهونءَ ته خير اڪيلو به نظر ايندو آهي، پر ڪنهن مصيبت اچڻ تي هڪڙي ڪانو جي هڪل تي، ٻيا هڪدم گڏ ٿي، مشڪل کي منهن ڏيندا آهن. ان وقت هي تمام گهڻو شور شرابو ڪري آسمان مٿي تي ڪٽي ڇڏيندا آهن، ته ساڳئي وقت هي پنهنجي ساٿيءَ کي مثل ڏسي گڏ ٿي تمام گهڻو روج رازو ڪندا آهن، جنهن کي ڪانگورڙو/ڪانگورو چوندا آهن. هنن جا پاڻ ۾ به مزيدار جهيڙا ٿيندا آهن. جنهن دوران هي پاڻ ۾ دل تي وڙهندا آهن. جنهن تي ماڻهو وري اهو چوندا آهن ته ”ڪانو کي لڙ ۾ مزو!“ اهو ته ڪو ڪانون کان پڇي ڏسي ته هو ائين چوڻا ڪن! هروڀرو ٻين جي معاملن ۽ مجبورين تي توڪ ۽ ٺٺول ڪرڻ ڪا سٺي ڳالهه ته ڪونهي! شام جو جڏهن هي واهيري ورڻ کان اڳ، هڪل جهڙي رڙ ڪري، ٻين کي اتي هلڻ لاءِ اشارو ڪندا آهن ته سڀ ٻوليندا واپسي لاءِ اتي ڪڙا ٿيندا آهن. جنهن کي ڪانگيرو به چئبو آهي.

سڀڪو ڪانءَ کي ڏاڍو سياڻو سمجهندو آهي، ڪانءَ به ان خاصيت سبب ڏاڍو بود ۾ ڀرجي، سيٽيو پيو هلندو آهي ۽ هر ڪنهن سان پيو پنگا وٺي جهيڙو جهيڙو ڪندو آهي، پر ڪوئل هن کي ڏاڍو خوبصورت سان بيوقوف بڻائي وٺندي آهي. جيئن ته ڪوئل ۽ ڪانءَ جي آڻن ۽ ٻچن جي موسم ساڳي هوندي آهي، ان ڪري ڪوئل، جنهن آڪيري ۾ ڪانءَ جو لائڻل آڻو/آنا ڏسندي آهي، انهي ڪانءَ جي غير موجودگيءَ جو فائدو وٺندي ۽ ڪڏهن وري ڪوئل ۽ تازي پاران، ڪانءَ جي آڪيري مٿان مسلسل ڦيرا ۽ لامارا ڏئي، ڪانءَ کي ڪاوڙائي، پنهنجي پٺيان لڳائيندا آهن ۽ ان دؤران ڪوئل چالاڪي ڪري

ڪانءَ جي آڪيري ۾ پنهنجو آنولاهي ۽ ڪانءَ جو آنو آڪيري مان هيٺ ڪيرائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندي آهي. جنهن کي ڪانءَ سڃاڻي نه سگهندو آهي. ٻچا ڦٽڻ بعد، جڏهن نر مادي مان ڪو هڪ ٻچن لاءِ چوڳو آڻڻ لاءِ آڪيري کان ٻاهر ويندو آهي، ته ٻيو ساٿي آڪيري ۾ موجود ٻچن جي حفاظت ڪندو آهي. جنهن دؤران باز هن جا ٻچا ڪاٺ جي ڪوشش ڪندو آهي، ته ڪانءَ چالاڪي ڪري، اڏامندڙ باز جي پٺيان ويڃي سندس مٿي تي ٺونگا هڻندو آهي. هونءَ به آسمان ۾ باز ۽ ڪانءَ جي لڙائي ڏسڻ وٽان هوندي آهي. بازيلي ڪٽي وڌو ۽ سگهو چو نه هجي، پر ڪانءَ به ڪانءَ آهي! ڪانءَ ٻچا ڦوڙي آڪيري مان ٻاهر ڪڍندو آهي، جن مان هڪ ٻچو ڪوئل جو ۽ هڪ ٻچو ڪانءَ جو هوندو آهي، پر اها ڳالهه ڪانءَ وقت سر سمجهي نه سگهندو آهي. جنهن دوران خفتي، ڪانءَ ۽ ڪوئل جي ٻچن جي سڃاڻپ سندن هلڻ مان ڪندا آهن. ڪانءَ جو ٻچو ٻڌڪ / ٽپا ڏٺي هلندو آهي، جڏهن ته ڪوئل جو ٻچو عام پکين وانگر هڪ پير بعد ٻيو پير ڪٽي هلندو آهي. ڪانءَ پاران مهينو ڪن ۾ ٻچن کي آڪيري ۾ ڇڏائڻ بعد، سندن پير اچڻ تي کين آڪيري مان ٻاهر ڪڍي، زمين تي آڻيندو آهي. جنهن بعد ڪانءَ جي ٻچي ۽ ڪوئل جي ٻچي جي الڳ الڳ فطرت، ڪانگيري کي پريشان ڪري ڇڏيندي آهي. نيٺ هن کي احساس ٿيندو آهي ته هيءُ اسان مان ناهي، ان ڪري اسان جي هلت تي نٿو هلي. پوءِ ڪانگيري جي منجهائڻس دل ڪٽي ٿي پوندي آهي، آريچي پوندو اٿس، ممتا مري ويندي اٿس ۽ هو پراڻي ٻچي مان آسرو پلي، کيس پاڻ کان الڳ ڪرڻ لاءِ ڪڪڙ وانگر ٺونگا هڻي هڻي کيس جدا ڪري ڇڏيندي آهي. جنهن

دؤران ڪوئل جو ٻچو انهيءَ بدليل رويي جو ڪارڻ نه سمجهي، هفتو کن ته پيو ڪانگيري جي اڳيان پٺيان انهيءَ اميد تي ڦرندو آهي، ته شايد سندس ماءُ کي مٿس رحم اچي وڃي، پر پوءِ اهڙا ڪي به آثار نه ڏسي، هو دلبرداشتہ ٿي منهن ڪري، الائي ڪهڙي جهان ۾ هليو ويندو آهي! ۽ ايندڙ سال وري هو موتي اچي ڪنهن ٻئي ڪانگيري جو آکيرو ۽ آنا تازي ماضيءَ کي دهرائي ڇڻ ته ڪانگيري جي رويي جو پلانڊ ڪندو آهي!

ڪانو جي پنهنجن ٻچن جي محبت جي حوالي سان مشهور آهي ته هڪ پيري ڪنهن بادشاهه کانءَ کي چيو ته وڃي ڪو خوبصورت پکي ڳولي آ. کانءَ کي وڏي ڳولا ۽ جستجون بعد پنهنجو ئي ٻچو سڀ کان وڌيڪ خوبصورت ۽ سهڻو لڳو جيڪو هو کڻي بادشاهه سلامت جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. ان سان کانءَ جي پنهنجن ٻچن سان محبت جو ثبوت ته ملي ٿو ۽ اها چوڻي به مشهور آ ته، ”ٻچا ڪانگ کي به پيارا هوندا آهن!“ پر بادشاهه جو ردعمل ڪهڙو هو ان بابت راوي خاموش آهن!

هر شئي کائيندڙ ڪانو جتي باغن ۾ انٻڙين مان بڻجندڙ شاخون کائڻ لاءِ طوطن کان به اڳ پهچي ويندو آهي، اتي هي پير کان ويندي عام گوشت، ڪڪڙ جي ٻچي ۽ عام ڍونڍ کان ويندي صفائي جي عملي کان پري روڊن رستن تي ايڪسيڊنٽ جو شڪار ٿيندڙ مختلف مثل جانورن کي کائي، ڇڻ ته صفائي جو ڪم به ڪندو آهي. هي ڳيري جي آڪيري مان سندس آنا به پي ويندو آهي. جنهن ڪري کانءَ ۽ ڳيري جا معاملو هميشه ڪشيده رهندا آهن. کانءَ

جتي ڪتي جي واتان شئي ڪٽي اڏامي ويندو آهي، اتي انساني ٻارن جي هٿان ڪا شئي ڪٽڻ کان ويندي ڪڪڙ جو ٻچو ڪٽي وڃي، هن جي ڪاٻي هٿ جو ڪمال آ. پٽائيءَ پاران پکين ۾ شايد سڀني کان وڌيڪ سرن ۾ ڳايل ڪانو، بندوق ۽ گلولي ته ڇا پر اهڙي ڪنهن ٻئي شئي جي سامهون به هروڀرو 'مڙس ماڻهو' ٿي بيهڻ کان پاسو ڪندي اصل وٺون ويندو آهي. پر ڪانو کي جتي 2010ع ۽ 2011ع وارين ٻوڏن تمام گهڻو نقصان ڏنو اتي ڪجهه سال اڳ منجهس آيل سوڪمڙي جي خطرناڪ بيماري، هن کي ڪمزور ۽ ساڻو ڪري ماري، هن جي نسل کي گهڻو نقصان پهچايو. هاڻ هن جونسل اڳ جي مقابلي ۾ اڏاوت گهٽجي ويو آهي. ان کان علاوه هن کي فصلن ۽ باغن ۾ استعمال ٿيندڙ زهريلين دوائن به سخت نقصان پهچايو آهي. وڻن جي واڌيءَ ۽ ٻيلن جي خاتمي به ڪانگ جي رهائش کي سخت متاثر ڪرڻ سان گڏ هن جي نسل ڪشي جو باعث بڻيا آهن. ڇو جو هي مختلف وڻن جي جهڳٽن کي سالن تائين پنهنجي پڪي ٻڌل ڳوٺ مثل سمجهي، اتي ئي رهندا آهن، پر انهن وڻن جي وڍجڻ بعد هي ڏاڍا مايوس ٿيندا آهن. ڪانءُ شاعرن ۽ مصيبت جي ماريل جو موضوع ته خير رهيو ئي آهي، پر سنڌ جي سياست ۾ هن جو ذڪر ان وقت وڌي ويو جڏهن پير صاحب پاڳاري شاهه مردان شاهه، ٿر جي هڪ وزير اعليٰ کي سندس رنگت سبب ڪارو ڪانءُ سڏيو! ساڳي وقت گهڻو ڳالهائيندڙ لاءِ به چئبو آهي ته "ڪانءُ ڪائي آيو آهين ڇا؟" يا ڪنهن جي وڏي عمر به هجي ۽ هو هتو ڪٿو ۽ گهڻ ڳالهائو به هجي ته ان لاءِ به چئبو آهي، "هن جو ڪانءُ ڪاڌل آهي." ان کان علاوه به ڪانءُ جي حوالي سان ڪيتريون ئي چوڻيون ۽

ٻياڪا مشهور آهن. مثال طور: ”اهڙو ڀڳو جهڙو ڪانءُ، ڪمان کان.“
 ڪانگ ڪيڙ، معنيٰ ڪنهن لاءِ واجمائن، ڳالهه ۾ ڊيگهه
 ڪرڻ. ڪانگ ڪتن جو ڪاڇ ٿيڻ، مري ويڃڻ يا ڪنهن شئي جو تڙيل
 پڪڙيل هجڻ ڪري ضايع ٿيڻ. ڪانگن وارو ڪانگرو ڪرڻ، معنيٰ
 هڪڙي هنڌ گڏ ٿيڻ. ڪانگيون ڊوڙائڻ، معنيٰ تڪڙا نياپا موڪلڻ.
 ڪانو ڪرڻ، معنيٰ عيب ڏسڻ ۾ اچڻ. ڪانءُ واري ڪان کان ڪرڻ،
 معنيٰ ماڻهو جي مري ويڃڻ تي روج راڙو ڪرڻ.

تازو ڪجهه سالن کان ڪن ڌرين پاران ڪانٽري کي حلال
 قرار ڏيئي ڪاٺ شروع ڪرڻ کان پوءِ ڪجهه ڌرين کان ڪي به حرام
 بجاءِ مڪروه ڏيارڻ جي ڪوششن ۾ ردل آهن! جي ائين ٿو ٿئي ته اهو
 ڏينهن پڪ سان ڪان لاءِ ’ڪاري ڏينهن‘ برابر هوندو.

هي ڪانگ مختلف وقتن تي، مختلف قسمن جي ٻولي ڪندا
 آهن، جنهن جا الڳ مطلب ۽ مفهوما هوندا آهن. ساڳي وقت نر ۽ ماديءَ
 جو به وقت ۽ حالتن مطابق ٻوليءَ ۾ فرق هوندو آهي. ڪانگ جي ٻولي
 جنهن کي ڪانگ لنوڻ يا ’رائي‘ ڪوٺيو آهي (جيئن چئبو آهي ته
 ڪانگ رائِي ٿو ڪري) لاءِ اهو عام آهي ته ڪانگ ٻولڻ وقت متوقع
 مهمان يا اهو مهمان جو نالو وٺڻ تي (عام طور تي ان جو ئي نالو وٺبو
 آهي جنهن جي لاءِ دل تانگهي) ڪانگ اڏامي وڃي ته اهو دل گهريو
 مهمان ايندو آهي. ان وقت اڳي عورتون چونڊيون هيون ته،

اڏام ڪيانتا، ڏي ٽپڪي، ڏيئين ڪير وٺي،

فلاڻو ٿو اچي؟

ساڳئي وقت ڪانءُ سندن مٿان ڪنهن مصيبت جي اچڻ تي

جيڪا ٻولي/کانگورو ڪندا آهن ان تي کانءُ منتن ۾ گڏ ٿي وڌو. هل هنگامو ڪري ڄڻ ته سخت نعري بازي ۽ احتجاج ڪندا آهن. اهڙي نموني جيڪڏهن مادي جنهن کي کانگيري به چوندا آهن، ڪڪڙ وانگر ڪرڙا ڪري ته ان کي ڪنهن جي موت جي خبر 'ڄاڻ' اچڻ جي علامت سمجهبو آهي. اها ٻولي 'کان' 'کان' وانگر هجي ٿي، جنهن لاءِ ماڻهو چوندا آهن ته هو اصل ۾ 'کان' 'کان' معنيٰ 'ڪاڀان' 'ڪاڀان' ڪري ڪنهنجو مٿو وٺڻ چاهي ٿي. ان اڻ وڻندڙ ۽ نياڳي وائي تي، اڪثر ڪري کانو کي پتر وغيره هڻي يا ڏيکاري پڄائي ڇڏبو آهي. حالانڪ ان نياڳي خبر آڻڻ ۾ کانو جو ڪوبه قصور نه هوندو آهي. چون ٿا ته اهڙي شئي، موت ۽ مهمان وغيره کانءُ کي خواب ۾ نظر ايندو آهي، جنهن جو هو اڳواٽ اطلاع ڏيئي تصور وار بڻبو آهي. بهرحال کانو جي بدليل لهجي ۽ آواز ۾ مختلف نياپا ۽ اڳواٽ اطلاع هوندا آهن، پر جي ڪو سمجهي ته!

بظاهر عام ماڻهن لاءِ فضول هجڻ جي حد تائين عام سمجهيو ويندڙ کانءُ واندڪائي وارا لمحا به واندو ڪونه ويهندو آهي. ساهي پٽڻ وقت، سڀني جي ڳالهه وانگر ته "ست به وٽ ۽ ساهي به پٽ". هي به صبح شام گرمي سردِي ۾ جانورن مٿان ويهي، انهن جي اکين مان گند ڪڍڻ صاف ڪرڻ سان گڏ، انهن بي زبانن کي ايڏائيندڙ انهن جو رت چوسيندڙ چچڙن کي پيو چونڊيندو آهي. جنهن سان جتي هن جي روزي روتي جو مسئلو حل ٿيندو آهي، اتي مال پٽارو به چچڙن جي چڪن ۽ عذاب کان آجوتيندو آهي.

حڪيمن جي بقول ته 'چور وار' جي علاج لاءِ به ماڻهو کانءُ

جي تازي رت جا پياسا هوندا آهن. ڪانءَ کي ماري ان جو رت چور وار يا پوري مٿي کي هڻي ڇڏيندا آهن ته ان سان ڪجهه نه ڪجهه افاقو ٿيندو آهي. اهڙي طرح سان جڏهن ڪونڊيڙو ٻار ڳالهائڻ ۾ دير ڪندو آهي ته جهونيون پاڻي جو ڪو ٿانو پري بهار رکي ڇڏينديون آهن. ڪانءَ پاران ان مان پاڻيءَ پيئڻ لاءِ ڇهن ٻوڙن بعد، اهو پاڻي ننڍڙي ٻار کي ان اميد سان پياربو آهي ته هو به ڪانءَ وانگر جلد ڳالهائڻ شروع ڪندو.

ڪاش! اسان ايتري اهم پڪيءَ جو قدر ڪرڻ سگهي وٺون ۽ هن جي اچڻ ۽ ٻولڻ تي ارها ٿيڻ بجاءِ، هن جي روزي روٽيءَ جو ڪجهه خيال ڪندي پيون ته به رڳو گرميءَ جي موسم ۾ ئي ڪٿي، پاڻيءَ جو ٿانو پري ٿڌي چانوتي رکي، هن جي خدمتن کي ڪجهه مڃتا ڪٿي ڏيون!

حوالا: جامع سنڌي لغات، مرتب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ،

سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو/حيدرآباد.

- 2- عبدالرسول لاشاري ولد غوث بخش عمر 65 سال سانگهڙ
- 3- نصير ولد محمد حيارت مري 45 سال ڀاٽيون
- 4- لال خان وساڻ، لڳ گڙنگ بنگلو سانگهڙ
- 5- نسيم بلوچ، شاعر ۽ محقق، عمر اٽڪل 45 سال، ٻاڪوڙو سانگهڙ
- 6- پروفيسر ڪوثر عباس، گورنمنٽ ڊگري ڪاليج سانگهڙ
- 7- پروفيسر سرفراز احمد، گورنمنٽ ڊگري ڪاليج سانگهڙ
- 8- سرواڻ، لائبريرين، گورنمنٽ ڊگري ڪاليج سانگهڙ

آئي ڪونجن جي گُسجڻ جي موسم

سند ۾ ڪونجون سال ۾ ٻه ڀيرا گُسجنديون آهن. هڪ ڀيرو بڊي کانپوءِ سياري اچڻ وقت ۽ ٻيو ڀيرو چيت ۽ بهار جي اچڻ ۽ سياري وڃڻ وقت. هڪ ڀيرو سر نسرڻ وقت ۽ ٻيو ڀيرو سرنهن ساوا ٿيڻ وقت. هڪ ڀيرو ڏکڻ ايندي ۽ ٻيو ڀيرو اتر ويندي. هڪ ڀيرو تازي جي تنوارڻ ۽ ڪوئل جي ڪوڪڻ بعد ۽ ٻيو ڀيرو ڪارڙي تتر جي ٻولڻ بعد. شڪارين ۽ شاعرن جي هڪ جيترو وزير موضوع رهندڙ شڪار ڪرڻ ۾ شايد سڀني کان ڏکيو پکي، سونهن، قرب، ٻڏي، سڪ ۽ محبوب سان مشابھت جو درجو رکندڙ حڪمت جي حوالي سان به اهم ته شاهه عبداللطيف ڀٽائي^ح پاران پرديسي پکين ۾ سڀ کان وڌيڪ ڳايل ڪو پکي آهي ته، اها يقينن ڪونج ئي آهي. (ڪونج جنهن کي انگريزيءَ ۾ Common Crane/Grus grus سڏبو آهي) جنهن لاءِ خفتين جي بقول ته هن جو ڳاڙهو ڏاڻيڏار ۽ صفا پڪو گوشت ٻاٽيبر وانگر ٻين پکين جي گوشت جي پيٽ ۾ ڏاڍو سخت هجڻ ڪري دير سان ڳري ٿو. واپس ورندي ڪونجن تي نه ته جهڙو تهڙو ڪارٽوس ٿو اثر ڪري ۽ نه ئي ان کي انساني اک وسيلي سولائي سان شڪار ڪري سگهجي ٿو. پر ايندي مهل ته اها چوٿين ڪارٽوس سان به شڪار ٿيو وڃي. ڪونج جو شڪار سال ۾ ٻه ڀيرا ٿيندو آهي. هڪ بڊي جي آخر ۾ سيپٽمبر ڌاري، سر نسرڻ ۽ ٿڌ پوڻ تي ڪونجن جي اچڻ وقت ۽ ٻيو چيت جي شروعات

۾ گرمي ٿيڻ وقت. سياري بعد جڏهن تالهي ڦٽي، سرنهن گوئڻج ڪڍڻ سڄو سال ماڻ ۾ ۽ زمين تي رهندڙ ڪارڙو تتر ڪنهن ورڇ جي ٿڌ تي چڙهي مستي وڃان ٻولي، آنا ٻچا ڪري ته اها چيٽ ڦٽڻ جي نشاني سا گڏ ڪونجن جي ڏکڻ کان واپس، پنهنجي وطن اتر وڃڻ جو وقت ٻه هوندو آهي. سياري جي اچڻ سان ئي ڪونجن جي اچڻ ۽ بهار جي شروع ۾ وڃي وري جلد واپس ورڇ ڪري، خفتين جي بقول ته هي رڳو واپس اچڻ لاءِ ئي، واپس ورندي آهي. جڏهن ڪونج چولستان راجنپور ڀرسان سخي پير واري پاسي، رحيم يار خان کان ڪوٽ سبڙ کان، سنڌ پنجاب جي سرحد تي، گهوٽڪي واري پاسي کان سنڌ داخل ٿيندي آهي ته سفر جي سختين ۽ بکن سبب، صفا ڪمزور هوند آهي ۽ سندس گوشت ڪاٺ ۾ به مزو نه ڪندو آهي. اڳوڻن وقتن ۾ شڪارين جوان وقت کيس ڌڪ هڻڻ تي به ارواهه نه ڪندو هو. اها به ته هاڻ اچي ڪاهي پئي آهي. واپس ورڇ وقت ڪونج جو وزن ڪاف وڌي ويندو آهي. شايد وري سفر جي سختين لاءِ قدرت کيس جسماني طور تيار ڪندي آهي. 15 کان 25 مارچ تائين، جڏهن هي گهوٽڪي جي پوئڻ ۾ جيڪي ڪونجن جو جنڪشن سڏبا آهن تن ۾، واپس ورڇ لاءِ گڏ ٿيندي ۽ اتان اڏامندي آهي ته شڪاري بغير ڪنهن جهل پل جي هن کي مال غنيمت سمجهي شڪار ڪندا آهن، ان وقت هن تي جهڙو تهڙو ڪارتوس اثر ٿي نه ڪندو آهي. نوڙيويا پٽيهون وڃي ڌڪيندا اٿس. گهوٽڪي اڏامڻ سبب هن جون نشانو وٺڻ مشڪل هجڻ ڪري، ٽيلي اسڪوپ واري رائيفل ذريعي نشانو وٺبو آهي. هن جو شڪار ڪري به مشڪل آهي جو ٻين ڪونجن جي سمهڻ تي هڪ ڪوٺ

پهرو پئي ڏيندي آهي ۽ خطرو محسوس ڪندي ئي هڪ مخصوص آواز ذريعي ٻين کي آگاهه ڪرڻ سبب سڀئي پکي هڪدم اڏامي ويندا آهن. اهڙي وقت ۾ جي هوندو آهي ميداني علائقو ۽ خفتي هوندا آهن تيز رفتار جيپ يا موٽر سائيڪل تي ته پوءِ هو ڏک هڻڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا آهن. ڪونج کي به پڪڙڻ ڏاڍو ڏکيو هوندو آهي. ويجهو وڃڻ تي هيءَ چڪ به هڻندي آهي ته وڙهندي به آهي. قطار ڪري اڏامندڙ ڪونج گهڻو ڪري ڏينهن جو سج اڀرڻ کانپوءِ سفر ڪندي آهي پر هي چانڊوڪي راتين ۾ به سفر ڪندي آهي. هن جي هجڻ جي چغلي هن جو آواز هڻندو آهي. هي گر گر وارو آواز ڪندي اڏامندي آهي، جنهن کي گڙڪڻ سڏبو آهي، جيڪو به ٽي ڪلوميٽر تائين به پڌبو آهي. جنهن سان شڪاري هن جي موجودگي کان باخبر ٿي، هن جو پيڇو ڪري ويهڻ يا ويهي اڏامڻ وقت، هن جو شڪار ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا آهن. چوڄو هي اڏامڻ مهل ڳجهه وانگر آهستي آهستي اڏامندي آسمان تي چڙهندي آهي، مٿي چڙهي وڃڻ بعد سندس رفتار وڌي وڃڻ ڪري نشانو وٺڻ مشڪل هوندو آهي.

محبوب جي سونهن ۽ سندرતા سان پيٽجندڙ ڪونج جا هتي ٻه قسم ايندا آهن. هڪ مٿي تي ڪارن وارن جي موڙ واري ۽ ٻي موڙ کان بغير، جنهن کي مقامي خفتي گوڙي ڪونج سڏين ٿا. تعداد جي لحاظ کان گوڙي ڪونج به ائين وڌيڪ آهي، جيئن انسانن ۾ بد صورت، سونهن جي مقابلي ۾ گهڻي آهي. گوڙي ڪونج جو وزن ڪنڀن سميت اڍائي ٽي ڪلو تائين، جڏهن ته عام ڪونج جو وزن ڪلو تائين هجي ٿو. نوجوان خفتي انيس لغاري جي بقول ته هن ڪونج جي پنهي پرن

جي وچ ۾ فاصلو 53 انچ ۽ پيرن کان وٺي سسي تائين 43 انچ هن پاڻ ماپ ڪئي آهي. ڪونج بنيادي طرح جابلو علائقن، ويرانين ۽ خشڪيءَ جو پکي آهي. سياري ۾ ايندڙ پرديسي پکين ۾ شايد ڪونج ۽ تلور ئي اهڙا پکي آهن، جيڪي پاڻي بجاءِ خشڪي جا آهن، پر واپس وڍل مهل گرمي وڌڻ ۽ وزناتي ٿيڻ ڪري ڪونج پاڻي جي ننڍن ڏهن ۾ پير پسائي، ساهيون پٽيندي به نظر ايندي آهي. ڪن خفتين جي بقول ته سياري ۾ هيڏانهن ايندڙ پکين جا 12 رستا آهن. جن ۾ 8 انڊيا ۾ ۽ 4 پاڪستان ۾ آهن. پکي گهڻو ڪري انهن رستن تان ئي اڏامندي سفر ڪن ٿا. ڪونج ولر ۾ سفر ڪندي آهي، جنهن ۾ هن جو تعداد 30/25 کان 200/100 تائين به ٿي سگهي ٿو. هي صفا سڌو اڏامڻ بجاءِ، ڪجهه فاصلو گول چڪرن ۾ طءُ ڪري، پوءِ ڪجهه سفر سڌو ڪري وري گول چڪرن ۾ اڏامندي سفر ڪرڻ کي ترجيح ڏيندي آهي. مشهور خفتي غلام حسين لغاري جي بقول ته هن کي اڏامندي سخي سرور پير جو واسطو ڏبو ته اڏامندي، ڪجهه دير رڪجي يا هڪ ڦيرو ڏئي پوءِ اڳتي وڌندي آهي!! ڪونجن جي نفسيات جي ڄاڻون خفتي معروف لغاري جي بقول ته جنهن جڳهه تي ڪونج قتل ٿئي ۽ ولر کان وڇڙي، ته ٻئي سال انهيءَ ٽولي پاران، اتان لنگهڻ وقت، ڪونجون ان جاءِ تي ضرور اينديون آهن ۽ اڏامندي اڏامندي پنهنجي وڇڙيل ساٿي کي ساريندي ڏاڍيون گؤگؤن به ڪنديون آهن. دانهون ته ڪونجون پنهنجي ڪنهن ساٿي جي ڌڪجڻ وقت به ڏاڍيون ڪنديون آهن پر اشرف المخلوقات چورائيندڙ انسان کي ڪونجن جي گؤگؤن ۽ گؤگؤن تي ڪابه ڪهل نه ايندي آهي!

ڪونج جي نر مادي جي سڃاڻپ سندن پرن مان ٿيندي آهي يا وري وزن سان. نر وزن ۾ ڪجهه وڌيڪ هوندو آهي ۽ سونهن ۾ به سرس هوندو آهي. پر شاعر خبر ناهي ڇو ڪونج جي تشبيهه محبوبه جي حوالي سان ٿي ڏيندا آهن!

خفتي منار لغاري جي بقول ته ڪونجون بلوچستان جي ڪجهه جابلو علائقن ۾ آنا پڇا به ڪنديون آهن. هي پهاڙن جي ڪڏن ڪهن ۾ لڪ ڪري سنهين ڪاٺين سان آڪيرو جوڙي چار پيدا ڪنديون آهن ۽ ٻچن کي ڪبوٽر وانگر اوڳاچي ڪارائينديون آهن. هي ايندي مهل وزن ۾ هلڪي هجڻ ۽ شايد وڌيڪ بک هجڻ ڪري گهوٽڪي کان عمرڪوٽ واري ٿر ۾ گهٽ ٿي لهنديون آهن ۽ جلد کان جلد اڃان اڳتي وڃڻ کي ترجيح ڏينديون آهن. پر واپس ورتل مهل هي شايد وڌيڪ وزن ٿيڻ ۽ گرمي وڌيڪ هجڻ ڪري ساهيون پٽيندي اڏامنديون آهن ۽ اڇن، صاف ميدانن، ڪلر جي پوئن يا پتن جي تلين ۾ لهنديون آهن. هن جو کاڌو گهڻو ڪري ننڍا پٿر، ڪڪرو ڪوڏ، ننڍا شيشي جهڙا چمڪندڙ پٿر، ساريون ۽ ٻيون اهڙيون شيون هونديون آهن.

خفتين جي بقول ته ڪونج جو هڏو اندران پورو پائپ وانگر هجي ٿو جيڪو پٿري جو هڪ ٽڪر علاج آهي. هڏي کي سکائي، اندران ميڪ ۽ چرٻي وغيره ڪڍي صاف ڪري پيهي پوڊر ڪري 20/15 ڏينهن پيئڻ سان پٿري نڪري وڃي ٿي. ڪونج جي گُجي جو پردو وري بدهضمي جو علاج ٻڌايو وڃي ٿو. چار پنڃ گُجي جا پردا لاهي، سکائي، خشڪ ڪري گهوٽي پوڊر ڪري، مريض کي گُڪ جي صورت ۾ ڏبو آهي. جيڪو السر ۽ ٻين هاضمي جي بيمارين جو بهترين

علاج چيو وڃي ٿو.

جڏهن ڪونج جو ذڪر ڇڙي ٿو ته خفتي ڪيتريون ئي دلچسپ ڳالهيون به سامهون آڻين ٿا. جتي ڪونج سونهن جي نشاني آهي، اتي عورتائون نالوبه آهي پر نر ۽ مادي پنهنجي لاءِ ساڳيو لفظ ڪونج ئي استعمال ڪيو وڃي ٿو. چيو وڃي ٿو ته بلوچستان واري پاسي ڪونج کي دام ۾ ڦاسائي به شڪار ڪبو آهي ته گواد واري پاسي کان هي اسمگل به ٿيندي آهي. ڪونج ڌاري به وڃي ٿي ۽ پيار ڪجي ته هو انسان سان هري مري به وڃي ٿي. مزي جي ڳالهه ته اڄڪلهه هڪ ته اوائلي شڪاري قبيلن ڌري گهٽ پنهنجي سڃاڻپ وڃائي ويٺا آهن ۽ انهن جي جاءِ جديد دور جي باعزت ۽ بااثر سمجهيو ويندڙ ذاتين جي ماڻهن اچي والاري آهي پر پنهنجي وقت ۽ دور ۾ به شڪاري قبيلن ڪونج وغيره جهڙن پکين جي شڪار کان پاسو ڪندي پيا جانور شڪار ڪندا هئا. پر اڄوڪا شڪاري انهن شڪارين جيترو به نه ته خيال ٿا رکن نه ئي انهن ۾ اهڙو ڪو احساس ۽ اخلاقيات ئي آهي. خفتين جي بقول ته ڪونج اڄ به اڳ جيترو ئي اچي ٿي. ٻين پکين جي تعداد ۾ ته ڪافي گهٽتائي آئي آهي پر ڪونجن جي ڏکي شڪار مٿي اڏام ۽ هڪٻئي جي گهڻي خيال رکڻ، ٻڌي ۽ چوڪسي رکڻ سبب، انهن پنهنجي نسل کي ڪافي حد تائين بچائي رکيو آهي. ڪاش ڪونجن وانگر سڀني سونهن ۽ حسناڪين وارن کي به ايڏي مٿاهين اڏام نصيب ٿئي ته اهي به ڪسجڻ ۽ بدصورت شڪارين جي بدشڪل دليين ۽ اکين جو شڪار ٿيڻ کان بچي پون!!

روزاني ڪاوش خميس 22 نومبر 2012ع

چيڪلو: سرديءَ جو متاثر، پهرين ايندڙ ۽ ڏينن ۾ پاڻي گرم ٿيڻ جو ڏس ڏيندڙ پکي

هونئن ته پکين جا ڪيترائي قسم هر سال، هتي ايندا ۽ ويندا آهن پر انهن ۾ سڀ کان اول ايندڙ پکي آهي چيڪلو. جيڪو پوري وڏي ڀڄ واري بگڙي پکي کان ٿورو اڳ ايندو آهي. سڀ کان پهرين اچڻ ڪري هي ئي سڀ کان پهرين شڪارين پاران ناحق ڏنل موت جي منهن ۾ به ويهي ٿو. چيڪلي جو اچڻ جهڙو ڪر مٿي برف ۽ ٿڌ پوڻ ۽ موسم پکين جي رهڻ کان چڙهي وڃڻ جي نشاني هوندي آهي. ان مان صاف ظاهر آهي ته هن کان سردي برداشت نٿي ٿئي ۽ هي ٿڌ پوندي ئي اتان نڪري اچي ٿو. ڪي پکي بک سبب به اتان نڪري ايندا آهن پر جيڪڏهن هي بک جي ڪري ويندو هجي ها ته هتي جي پاڻي گرم ٿيڻ جو انتظار نه ڪري ها. جيئن ته ننڍن پاڻين ۾ رهي ٿو ۽ اهي جلدي ڄمي پون ٿا ان ڪري واضح آهي ته سرديءَ جو پاڻو آهي.

چيڪلو جنهن کي مقامي طور تي گڙو هراڙو ۽ چاڙو به سڏيو ويندو آهي ان کي اردو ۾ چيڪو بطخ ۽ انگريزي ۾ Comon Teal/Anas crecca چئبو آهي. هتي جا خفتي هن جا ٽي قسم ٻڌائين ٿا. هڪ روسي چيڪلو جنهن جي پاسن ۾ ڪن وٽان نيرا پٽا هجن ٿا. ٻيو اڇو چٽ ڪپرو نيرڳ نموني جنهن کي گڀ چئو سڏين ٿا ۽ ٽيون عام پوري رنگ وارو. جڏهن ته وائيلڊ لائيف کاتي پاران چيپيل پکين وارن پوسٽرن ۾ ڏنل چيڪلي جي فوٽن سان مقامي خفتي محمود

لغاري باکوڙو غلام مصطفيٰ لغاري سنجهورو عبدالجبار لغاري ڪوٽ نواب ۽ راهب شر سانگهڙا اختلاف ڪندي چون ٿا ته اهي فوتو چيڪلي جي حقيقي تصوير پيش نٿا ڪن ۽ چيڪلي جي حقيقي روپ کان پري آهن. انهن جي بقول هتي سڀ کان وڌيڪ روسي چيڪلو اچي ٿو ۽ ان کان پوءِ عام چيڪلو نسلي فرق کان سواءِ جنسي فرق جي حوالي سان ڏسبو ته پوري نسل واري جوئر ڪجهه ڪارو ۽ مادي پوري روسي جي مادي پوري ۽ نر ڪارن پٽن سان جڏهن ته گپ چٽو جوئر ڪارو ۽ مادي پوري ٿئي ٿي. هي وزن ۾ تتر جيترو ٿيندو آهي.

سرسر بعد چٽ پڇڻ ۽ ٿڌ شروع ٿيڻ تي، سارين ۾ لاٻارا پوندا آهن ته اهو وقت چيڪلي اچڻ جو وقت ڀرجي اچڻ برابر هوندو آهي. هي جڏهن ناري واري پاسي کان سنڌ ۾ داخل ٿيندو آهي ته يڪو اڏامندو وڃي رڻ ڪڇ ۽ بدين جي ڍنڍن تي بس ڪندو آهي. پر واپس ورڻ مهل هي وزن ڪري وڃڻ سبب جلدي ٽڪجڻ ڪري ساهيون پٽيندو ناري ۽ اچڙي ٿر جي مھراڻي جي ڍنڍن مان ٿيندو ويندو آهي. جتي ”سنڌي مهمان نواز شڪاري“ بندو ڦٽن ۽ شڪار جي ٻين روايتي طريقن سان هن جو ڏاڍو ”سهڻي“ ۽ ”شانائتي“ نموني ”آڌرڀاءُ“ ڪندا آهن. هي خاص طور تي ڪارين، ٻاڙين ۽ ڪلراڻي ننڍي پاڻي جي ڍنڍن/ڏن ۾ رهڻ وڌيڪ پسند ڪري ٿو. ڀرمنن پاڻين يا ٻنڀن ۾ بيٺل ننڍي پاڻي تي به رهي پوندو آهي. چيڪلي جي هڪ خاص ڳالهه اها به آهي ته هي سنڌي ماڻهن وانگر جتي ويهندو آهي، اتي ئي ويهي رهندو آهي. هر ڀروڙ ٿوري گهڻي تڪليف تي جوءُ نه مٽائندو آهي. پر جي ڪو ڪيس گهڻو تنگ ڪري ۽ صفا لاهي پاهي بيهي ته پوءِ نه چاهيندي به هي لڏي

ويندو آهي. جڏهن ته ٻيا وڏا پکي ٿوري گهڻي تڪليف تي به اڏامي ٻي پاسي هليا ويندا آهن. هي وڏن پکين وانگر صبح جو هڪڙي ڏيند تي کائي ۽ رات جو ٻي ڏيند تي سمهڻ بدران جتي کائيندو آهي رات به اتي ئي رهڻ پسند ڪندو آهي پر خطري جي حالت ۾ هي مجبوراً اچن ڏينن/ڏهن يا وڏي پاڻي جي وچ ۾ به رهندو آهي.

اونداھين راتين ۾ ايندڙهي پکي رات جو وڌيڪ چڱندو آهي پر پوءِ به وقفي وقفي سان پيو چڱندو آهي. چيڪلواڪثر ڪري ولر ۾ اڏامي ۽ چڱي پر ڪڏهن ڪڏهن دل جون ڳالهيون ۽ پٺيان ڇڏي آيل پٺن ۽ اتي جي قرباتن ۽ پکي دوست ماڻهن جون ڳالهيون، جوڙي ۾ الڳ الڳ ويهي به ڪندا آهن. نارا وبلي ۾ رهڻ جي حوالي سان چيڪلي جا ڪپري ۽ ناري تعلقي جي اڇڙي ٿر جي ڏينن اٽتپار ڏوگريون، ڪهڪارو، سمر، ڪنڙي، ڪارو دٻو، ونگائي، چورائڻ، پوتار، پٽڪ، سينهوري، باڪريجي، ڳاڙهو دٻو وغيره ۾ آستانا هوندا آهن. پاڻي ۾ سڙي ويل وڻ جي ٿڌ، ڌڌيا نڙ وغيره تي رهندڙ چيڪلي جي گوشت جو ذائقو آڙي وانگر پرهن کان ڪجهه گهٽ سواڊي ٿئي ٿو. ٻين پرديسي پکين وانگر هن جي گوشت جو تاثير به گرم ۽ خشڪ هجي ٿو. مڇي نه کائڻ ڪري هن جي گوشت ۾ ڪڪاڻ ٻين پکين جي پيٽ ۾ گهٽ هجي ٿي. جنهن ڪري به هي ٻين پکين وڌيڪ مارجي ٿو. چالاڪ ۽ هوشيار پکي هئڻ سبب ولر ۾ چڱڻ وقت انهن مان هڪ جهڙوڪر پيو چوڪيداري ڪندو آهي ۽ هيڏانهن هوڏانهن ڏسندو آهي. ڪوبه کڙڪو ٻڌڻ يا خطرو محسوس ڪرڻ تي هي يڪدم اڏامي ويندا آهن. هي ڏاڍو تيز اڏامندڙ پکي آهي. شايد ان ڪري ئي سڀ کان اڳ هتي

پهچي ٿو. هي مٽي اڏامڻ مهل سڌو اڏامندو آهي پر لهڻ مهل جهارو ڏئي (ڦيرو ڏئي) لهندو آهي. هونئن ته هي بظاهر بي ڊيوٽيو ٻيو ڇڄندو آهي پر جڏهن پاڻ کان وڏوپڪي اچي پر سان ڇڄندو آهي ته هي ننڍ وڏائي جو خيال ڪندي مڙئي پاسيرو ٿي، هروڀرو جهيڙو جهڻو ڪرڻ کان پاسو ڪندو آهي پر جڏهن پاڻ ۾ هوندا آهن ته روئشي خاطر هڪ ٻئي کي پيا ڊوڙائيندا آهن.

تمام ذهين پڪي هجڻ ڪري هن کي بندوق يا ته لڪ ۾ هڻبي آهي يا پوءِ اڏامندي. تيز اڏامڻ ڪري ڪجهه بجاءِ ته ٿي پوندو اٿس پر شڪاري به آخر شڪاري آهن. هي بي زبان ڪٿي ٿوانهن جي سازشي ذهن جو مقابلو ڪري سگهي! سونيٽ شڪار ٿي ويندو آهي. انسانن کان سواءِ باز جا مختلف قسم شڪرو لغڙ، بحري، چرخ ۽ باشو باز به هن جو شڪار ڪندا آهن. ڦٽيل يا مٿل چيڪلي تي سرڻ به هٿ صاف ڪري ويندي آهي.

چيڪلوگپ چڪ، مٽي، ڍنڍن ۾ ٿيندڙ چپر جهڙو چارو گاهه، ڍنڍن ۾ ٿيندڙ آن واري گاهه جو آن/بج (مثال لوڻي گاهه جو آن/بج وغيره) ڪوڏ، راتو ڪڪرو ڪٽڪ ۽ ساريون شوق سان کائيندو آهي. مشهور خفتي استاد منار لغاري جي بقول ته انهن اچڙي ترجي خرش واري ڪلر ۾ شڪار ڪيل چيڪلي جي پيٽ مان لوڻ به ڏٺو هو. ان جو مطلب ته هي لوڻ کائي به گذارو ڪري ٿو. هي پرديسي پڪي وڃڻ مهل کائي پي اڪثر پکين وانگر وزن وڌائي ڇڏيندو آهي. جيڪو هن کي اڳيان ايندڙ ڊگهن پر بکن واري سفر ۾ ڪم ايندو آهي. جڏهن ڪٽڪون آيون تي اينديون آهن، ٿر ۾ ٿوهر ۽ ٻئي پاسي پير (سڀ کان

پهرين) ڦوٽهڙو ڪري بهار جي اچڻ جو اعلان ڪندا آهن ۽ ڍنڍن/دڙن ۾ پاڻي گرم ٿيڻ شروع ٿي ويندو آهي ته چيڪلوان قدرتي اهڃاڻن کي پنهنجي ويڙ جي اعلان برابر سمجهي واپس ويڙ جي ڪندو آهي. جيڪڏهن موسم خوشگوار هجي ته خفتين جي بقول هي مارچ جي آخر ۽ اپريل جي شروع تائين به هتي رهي پوندو آهي ۽ آڙي کان پوءِ ويندو آهي. هاڻ ڪافي سالن کان هن سنڌ جي ڍنڍن تي اچڻ ڪافي گهٽائي ڇڏيو آهي. جنهن جو ڪارڻ ٻڌائيندي پکين جي نفسيات جا ڄاڻون بچل جوڻيجو نهال ملاح، محمد حسن راڄڙ ۽ رفيق لاهوتي چون ٿا ته افغانستان ۾ هلندڙ لڙائي جي ڌماڪن ۽ ٺڪاڻن کي هن جو هتي اچڻ کان ارواح ڪٽائي ڇڏيو آهي. ڪاش! دنيا ۾ هر هنڌ گهٽ ۾ گهٽ ايترو امن ۽ سڪون هجي جو پکين جي اچڻ ويڙ جا گس بند نه ٿين ۽ پکين لاءِ ته سرحدون نه هجن. سڀئي پرديسي پکي هتي ڪنهن نه ڪنهن مجبوري سبب اچن ٿا ان ڪري اسان تي اهو فرض ٿو عائد ٿئي ته انهن مجبوري جي ماريل بي زبانن جي مجبوري مان فائدو وٺي انهن کي قتلام ڪرڻ بجاءِ انهن کي تحفظ ۽ مهمان نوازي مهيا ڪيون.

روزاني ڪاوش اربع 6 ڊسمبر 2009ع

گيرو: برسات ۽ مهمان اچڻ جو اهڃاڻ

اهي پڪي، جن کي ڪيترن ئي خطرن اچي ورايو آهي، سندن
 ساهه ڪڍڻ جي گهڻين کي گهڻي، سوڙهو بڻايو آهي، انهن ۾ گيرو به هڪ
 آهي. گيرو جيڪو اڳ ۾ جتي ڪٿي عام هوندو هو ۽ چوڌاري سندس
 گهوگهٽ پيا ٻڌبا هئا، تنهنڪي هاڻي ڏٺي ڏينهن ٿيو وڃن ۽ گهوگهٽ ٻڌ
 ٿلاءِ ڪنسيڪيو وڃن. خبر ناهي جلالچان ڊيوڪهڙيا سينڪريو پيو هو جو
 پئي ڳاتائين: ”جت يار منهنجي جا هئا ديرو، ات گهوگهٽ ڪن پيا
 ڳيرا“ هاڻ ته هتي نه يار رهيا آهن ۽ نه ئي انهن جي ديرن تان گهوگهٽ
 جا آواز ٿا اچن. سچ ئي سچ آهي: ”تنهنجون يادون ۽ هي
 اڪيلائي“ واري ڪار وڃي بچي آهي. گيري کي ڪيترن ئي سببن جي
 ڪري نقصان پهتو آهي. خفتين جو چوڻ آهي ته: ”ٻين سببن کان علاوه
 فصلن ۾ دوائن ۽ پاڻ جي استعمال به سندس نسل ڪشي ۾ اهم ڪردار
 ادا ڪيو آهي.“ گيرو ڪڻڪ، ساريون، جوئر، ٻاجهر ۽ سائون وغيره
 شوق سان کائيندو آهي. ڪڻڪ پوکڻ مهل، ٻج زهر واري دوا ۾ ملائي
 پوکبو آهي. گيرو پوکيل / ڇٽيل ڪڻڪ جي ٻج ۽ تازي ڄاول ڪڻڪ
 کائڻ سبب، اڪثر ٻنين ۾ مئل ملندو آهي.

سنڌ اندر گيرو سياري ۾ سارين جي لهڻ وقت وڌيڪ نظر ايندو
 آهي. ڪجهه سالن کان پاڻيءَ جي گهٽتائي سبب، ساريالو فصل گهٽ
 ٻوڪجڻ ڪري گيري تي به اثر پيو آهي. گيرو سياري دوران ساريالي فصل
 سبب سنڌ ۾ ۽ اونهاري دوران پيرون پچڻ تي ٿر ۾ وڌيڪ نظر ايندو

آهي. ڪڻڪن جي لڀارن ۾ به عام جام هوندو آهي. پيرون ۽ ڪپڙ، سندس من پسند ميوا ۽ وڻ آهن. اڪثر ڪري آڪيرو ٺاهيندو ئي ڪپڙن ۾ آهي. اڄڪلهه ته گتتي جي ڪارخانن سبب، ڪپڙ جي شامت آيل آهي، جنهن جو اثر به سنئون سڌو متس پيو آهي. ڪپڙ کان علاوه پير، ڪنڊي ۽ وڻن جون هڙيون، سندس رهڻ جون خاص جايون آهن. ڪپڙ سان گڏ، پين مڙني وڻن جي واڍي وڌي ويڇڻ سبب، ڳيري جي رهڻ جو ماحول سخت متاثر ٿيو آهي. بيگهر ٿيڻ ڪري گهٽجڻ هيو آهي.

ڳيرو شڪار ڪرڻ ۾ به صفا سولو پڪي آهي. نه منجهس چالاڪي آهي، نه ئي ڦڙتي. سندس سونهن ڏسي، شڪارين جي دل متس هروڀرو به هرڪي پوندي آهي. کيس ڍپ، ڪوڙڪي، گولي، ايئرگن، بندوق (چرن واري) سان شڪار ڪري سگهيو آهي. اڪثر شڪار جا شوقين، شڪار ڪرڻ سڪندا ئي متس آهن. نوجوان ڳيرو شڪاري پاڻ کان وڌي ”شڪاريءَ“ جي ”زير نگراني“ گهڻين، پاڙن، ٻني ٻارن ۽ ويرانن ۾ ڳيري کي ڳوليندا وٽندا آهن. ڳيرا گهڻو ڪري گڏ اٿندا ويهندا آهن ۽ سون جي تعداد ۾ هوندا آهن. پوءِ ڪٿي ان جو ڪرو هجي يا بجليءَ جون تارون. ان ڪري ڪيترا ئي، هڪ ڌڪ سان، سو به صفا سولائي سان، ڪري پوندا آهن.

ڳيري کي هڪ ته سندس سونهن تي مارائي ۽ ٻيو سندس لذيت ۽ حڪمت جي حوالي سان مفيد گوشت قتل ٿو ڪرائي. ڳيري جو گوشت، سڀني پکين، ويندي تتر جي گوشت کان به وڌيڪ لذت هوندو آهي. جنهن ڪري ڪاٺ پيٽ جا شوقين، ڳيرن جي گوشت تي ڳيا ڳيا پيا ٿيندا آهن. حڪيمن به سنڌس نسل ڪشيءَ ۾ ڪافي حصو ورتو

آهي. ڳيري جو گوشت ”ڪمزوريءَ“ ۾ ورتل مردن ۽ دم جي بيماريءَ ۾ ورتل ٻارن لاءِ مفيد هجڻ سان گڏ، اڌ رنگ جي بيماريءَ ۾ پارِيهر نه ملڻ جي صورت ۾ به استعمال ڪبو آهي. حڪيم جيڪر اڌ رنگ جو سولو ۽ سستو علاج ڳولين ته ڳيري تان هوند ڪجهه ڏرت لهي سگهي ٿو.

سال ۾ ٻه ڀيرا، ٻن کان چئن تائين، روزانو آنا لاهيندڙ ۽ 21 ڏينهن تائين آرو ڪندڙ ڳيري جي آني توڙي ٻچي جو ڪانءُ وڌو دشمن آهي. ڪانءُ جي جهڙي آهي بچڙي شڪل، ٻاهريان توڙي اندران ڪارو ڳيري جهڙي ڳوپ ۽ سندر پڪي ڪان به نٿو مڙي ڳيرو ٻچن ۽ آئن ڪي بچائڻ لاءِ ڪانءُ سان وڏي ويڙهه کائيندو آهي، جيڪا ڏسڻ وٽان هوندي آهي. هن ويڙهه ۾ فتح، بد صورتِيءَ جي ٿيندي آهي. سونهن هارائي، اندر جو سور اندر ۾ پي ويندي آهي.

ڪن ماڻهن جو چوڻ آهي: ”ڳيري ۽ سنڌي ماڻهن ۾ هروڀرو جي هڪجهڙايون ڳولجن ته گهڻي مايوسي ڪونه ٿيندي. ڪافي مشابهنون ملي وينديون. ڳيري جو ڪائين جو آڪيرون ته جهر ڪي جي آڪيري جهڙو خوبصورت هوندو ۽ نه ئي روڏي (سر چيڙي) آڪيري جهڙو مضبوط مڙئي گهر ٺاهي ميار لاهيندو آهي. سنڌي ماڻهن جي اڪثريت جا گهر به ائين ئي هوندا آهن.“ سنڌيءَ ۾ عام چوڻي آهي: ”اڙي ڳيري جي آڪيري جهڙو گهر ٺاهيو اٿئي.“

ٻيا پڪي جڏهن وڙهندا آهن ته ڪڪڙ ۽ تتر وغيره وانگر چنهنڀ ۽ پيرن جو آزادانه استعمال ڪندا آهن پر شريف ڳيرو ايتري خفي ۾ ڪونه پوي هي پاڻ ۾ پرن سان وڙهندا آهن. رت ڪيڏ جي ڪار نه هوندي اٿن. بس دڙڪي دهمان تي ڪم هلائيندا آهن. سندن

اهو جهيڙو اڪثر ڪري گڏيل حقن لاءِ نه پر رڳو ”زن“ تي هوندو آهي. ڳيرو بنيادي طرح هڪ سست ۽ عاشق مزاج پکي آهي. برسات جو صفا پاڙيو آهي. مينهن وسڻ بعد کيس ڊوڙائي ڊوڙائي به پڪڙي وٺبو آهي. پُسل حال ۾ ڪنهن ڪيڏسي چٽبو آهي: ”اڙي صفا ڳيرو لڳو پيو آهين.“

صبح جو تمام سویر، اسر کان به اڳ اتندڙ ڳيرو گرمين ۾ جڏهن چوڌاري خاموشي هوندي آهي ۽ هر ڪو گرميءَ سبب بي حال ٿيو پيو هوندو آهي، ان ويل ڪنهن وڻ جي تاريءَ تان گهوگهو واري ٻولي ڪري عجيب تاثر پيدا ڪندو آهي. جهڙوڪ گرمي ستايلن کي همت نه هارڻ، ڏکيا ڏينهن نيٺ گذري وڃڻ ۽ بجلي جلد اچڻ جي خوشخبري ڏيندو آهي.

سنڌ ۾ ڳيري جا ٽي قسم آهن پهريون ٻيو بگويا اڇو/ ٽاڪرو ڳيرو جنهن کي ڪن هنڌن تي دودن/ دودو ڳيرو به سڏبو آهي. (ان کي انگريزي ۾ Collared Dove or Indian Ring Dove/ streptopelia decaocto سڏبو آهي) ڳيري جي ٻئي قسم ڳرت، قمر، ڪُرڪ ۽ ڳاڙهي ڳاني ڳيري جي نالي سان سڏبو آهي (جنهن کي انگريزي ۾ Red Turtle Dove / streptopelia tranquebarica سڏبو آهي ۽ ٽيون قسم آهي ڪُوڪٽي/ طوط يا ٽونٽي ڳيري جو). (جنهن کي انگريزي ۾ Little Brown Dove/ streptopelia senegalensis سڏبو آهي) ڳيري جي ماديءَ کي ڳجي ۾ هلڪي ڳاڙهي رنگ جو نشان هوندو آهي. نر وري وزن ۾ ڪجهه وڌيڪ هوندو آهي. ائين پري کان نر مادي جي سڃاڻپ آسانيءَ سان ٿي

ويندي آهي. اڄڪلهه جا شڪاري پراڻين رسمن کي وساري، نر مادي جي تميز ڪرڻ بنا، جيڪو آيو سوا گهيو چوڻيءَ تي دل کولي عمل ڪري رهيا آهن. روز جتي پيڻرون، ڀائر ۽ مائرون پُٽن هٿان پيون مارجن، اتي ڳيريءَ جي موت جو ڪهڙو ماتم ڪجي!!

اڳي جڏهن ڪرا تيار ٿيندا هئا ۽ ڳاهه ڳاهبا هئا ته سون هزارن جي تعداد ۾ ڳيرا به اچي ڪري جو پاسو وٺندا هئا. ٿريشر اچڻ بعد نه رهيا آهن ڪرا ۽ نه ئي ڳاهه. چند ڪلاڪن ۾ ميدان صاف. نه ڳيري جو حصو نه فقير فقراءَ جو. تڏهن ته برڪت به اهڙي ئي آهي. 20 من واري به پيو روئي ته هزار من واري به پيو روئي. مڙني کي مڙني تي هٿ آهن. ڳيري جو ڇا ويو؟ هو ويچارو اڏامي ڪنهن پئي ملڪ هليو ويو ۽ قرض ۾ ورتل اڪثر زميندار نور ڇاڪراڻيءَ جي شاعري: ”ننڊ نيڻن مان لڏي ڏور ڪهڙي ديس وئي!“ ڳائيندا وٽندا آهن.

لوڪ ڏاهپ جي ماهر ڀاڳين مطابق: ”ڪنهن ڏور تي ننڍو ڳاڙهو ڳيرو يا ڳيري ويهي ته ان ڳيري کي فورا مارڻ گهرجي.“ ان جو مال تي ويهڻ سٺو سنئون نه سمجهبو آهي. جيڪڏهن ڪانءُ ويهي ته جانور جي جسم کي چٽائي ڏسجي؛ ڪٿي ڪو زخم ته ناهيس. باقي ڪپريون ۽ ڳڳهه جانور جي جسم جي مختلف حصن مان ڇچڻ، جئون ۽ جيت ڳولي کائيندا آهن. خصوصاً سياري ۾ جڏهن اهي پڪي، ڍورن جي جسم مان جيت ڳوليندا آهن ته ڏور تڙڪي تي آهي، سن باٺ پيا وٺندا آهن.

اڳي سانوڻ جو جُهڙ ٿيندو هو ڪارا ڪڪر وسط جا ويس ڪندا هئا، وٺي جون هوائون گهلنديون هيون ته نظرون ڳيري کي

ڳولينديون هيون. جيڪڏهن ڳيرو سڪل مٽيءَ ۾ پڙهڻي، وهنجڻ جي
ڪندي نظر ايندو هو ته پڪ سمجهي هئي ته

مينهن آيو ڪي آيو بندوبست ڪري وٺو. ائين ڳيرو سائنسي
دنيا کان پري رهندڙن لاءِ برسات جي اڳڪٿيءَ جو ذريعو هو. برسات
جي مند کانسواءِ ڳيري جو ڪڪڙ وانگر پڙهلائي پاسيرو ٿي سمهڻ،
مهمان اچڻ جي اڳواٽ اطلاع برابر سمجهبو هو. هاڻ ته ڳيرو خود مهمان
ٿي ويو آهي.

افسوس اهو آهي ته انگريزن جي دور جي ٺاهيل قانون ۾ اڃا
تائين ڳيرن جي حوالي سان ڪا به ترميم نه ڪئي وئي آهي. ان جي
شڪار کي اڃا تائين قابل سزا جرم قرار نه ڏنو ويو آهي. نه ئي کيس
ختم ٿيندڙ نسل يا بچاءُ لائق نسل جو درجو ڏنو ويو آهي. جيڪي
حڪومتون انسانن لاءِ ڪجهه نه ڪنديون هجن، انهن مان ڳيري لاءِ
ڪهڙي اميد رکجي!

روزاني ڪاوش اربع 11 نومبر 2009ع

باه لڳڻ وقت سڀ کان پهرين پھندڙ، اسر ويل اٿاريندڙ ۽ برسات جي علامت پکي

ڪار ڪڍي

قدرت انسانن وانگر پکي به ڪيترن ئي منهن مهاندين ۽ مزاجن جا خلقيا آهن. جيئن ڪي انسان سک جا ساٿي هوندا آهن ته ڪي مهل جا پاڙيا. هوندا آهن. ڪي بهادر ڪي چالاڪ، ڪي ڏاها، ڪي اڀرا، ڪي سپرا، ڪي دانشور ته ڪي وري اٿي تي چٽي! پکي به ائين ئي هوندا آهن. ڪي نظر ايندا ته اکيون ٿري پونديون. ڪي ٻوليندا ته مزو اچي ويندو ۽ ڪي ظاهر ٿيندا ته ماڳهين نحوست پئي سامهون نظر ايندي اهڙين ئي خاصيتن مان ڪجهه خاصيتون رکندڙ عام جام نظر ايندڙ ۽ اڪثر حالتن ۾ نظر انداز ٿيندڙ ڪاري رنگ جو ڪوئل کان معمولي ننڍو پچ V وانگر نرالو ننڍي جهنب وارو ڪڏهن به هيٺ زمين تي نه ويهندڙ پکي ڪال ڪڍي به هڪ آهي. ڪال ڪڍي ڪي پکين وارا پوسٽر ٺاهيندڙ وائيلڊ لائيف وارا خبر ناهي ڇو ڪال ڪڍي به لکندا آهن ته ڪارپٽ به. شايد سنڌي مان انگريزي ۽ پوءِ وري انگريزي مان سنڌي لکڻ ڪري ڪال ڪڍي لکجي ويل ٿو ڏسجي. پر ڪار ڪڍي جو اهو عجيب نالو هن تي ڇو ۽ ڪيئن پيو؟ ڪاري هجڻ ڪري ڪار يا ڪال ته سمجه ۾ اچي ٿو باقي ڪڍي ڇا ۽ ڇو آهي؟ اهو هڪ سوال آهي، سڀني ساڃهه وند پڙهندڙن لاءِ عام خلق آهي ڪي ڪال ڪڍي يا رڳو ڪڍي ڪري به سڏيندي آهي. هن کي اردو

۾ سياهه ڪوتوال ڪوا ۽ انگريزي ۾ Black Drongo سڏين. هن جو بائيولاجيڪل نالو Dicrurus adsimilis آهي. ان نالي سان نيت تي وڃي هن جي نسل ۽ خاندان جي باري ۾ ٻي دنيا ۾ گڏ ڪيل معلومات حاصل ڪري سگهجي ٿي. پر سنڌ ۾ هن جي باري ۾ ڇا مشهور آهي؟ اڇو ته مياڻ جي ڇاڇي جمعي ملاح، منظور ملاح، باڪوڙي موري جي ڪيهر بڙڌي، لعل بخش عرف لالو لغاري، اربيلو بڙڌي، نسيم بلوچ، رئيس علي نواز بڙڌي، خليل لغاري، عمر ڪوٽ جي علي بخش رند کان پڇون ۽ ٻڌون ٿا.

سنڌي خفتين جي بقول ڪار ڪڇي اتي فورن پهچي ويندي آهي جتي، باهه لڳي يا دونهون ڏکي! چو؟ چو، ٿا ته جڏهن نمرود حضرت ابراهيم عليه السلام کي باهه جي اوڙاهه ۾ اڇلايو هو ته ڪار ڪڇي پنهنجي جهنڊ ۾ پاڻي جون بوندون پري، آڻي، باهه اجهائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. ان ڏينهن کان ڪڇي اڄ سؤ وڏو پنهنجو فرض نباهندي اچي. جتي باهه ٻرندي/لڳندي آهي، ڪڇي اتي پئي مٿي ڦيرا ڏيندي آهي. جي ڪراچي جهڙي وڏي شهر ۽ ڏيپلي جي پٽن ۾ ڪڇي نه پهچي ته ان تي گهڻي ميار ناهي. جتي ڪٿي ته فائر برگيد به نٿي پڇي سگهي نه! سياري ختم ٿيڻ ۽ بهار جي اچڻ تي جڏهن ڌنار ۽ مالوند مال جي چاري لاءِ جهنگ جي پراڻن، سرن ۽ پن کي باهه ڏئي ساڙيندا آهن. يا ڳوٺ ۾ ڪٿي باهه لڳندي آهي ته ڪڇي پئي اتي ڦيرا ڏيندي آهي. فائر برگيد کان به اڳي ڪڇي اتي پهچي ويندي آهي. ڪڇي کي ڪيئن ٿي خبر پوي ته ڪٿي باهه لڳي آهي؟ جيئن ڳجهه کي مثل ڏوندي جي خبر پوي، ڪانو کي پت جي خبر پئي. ايئن ڪڇي

کي به باهه جي خبر پئجي ويندي آهي. ڪڇي اڪثر ڪري جهنگ ۾ ئي رهندي آهي، ان ڪري باهه جي خبر به هن کي آساني سان ملي وڃي ٿي. جيئن ته هاڻ وڻ ٽڙ ۽ جهنگ ڪافي حد تائين ختم ٿي ويا آهن. ان ڪري هن منفرد پکي جي آبادي ۾ به ڪافي ڪمي اچي وئي آهي. هر ڀيرو اهو لازم ناهي ته ڪو حلال پکي ئي شڪارين جي ور چڙهيا آهن پر سڀ ئي پکي ڪنهن نه ڪنهن سبب ڪري ماحولياتي تبديلي کان متاثر ٿيا آهن. نيٺ واري دوست عمر سومري کان معذرت ڪندي سنڌ جي پهراڙين جي خفتين جي بقول ته باهه لڳڻ واري جاءِ تي ڪڇي ان ڪري ايندي آهي جو باهه تي ڪيترائي جيت وغيره اچي جمع ٿيندا آهن. هن جو گذاروئي اهڙن جيتن تي خصوصاً پرن وارن جيتن، تڏ، مڪڙ، ڪنڀن وارن ماکوڙن، پوپٽن، پنيورين وغيره تي هوندو آهي، جن کي هيءَ وڏي شوق سان واپرائيندي آهي.

ڪڇي رڳو جتي باهه ٻري ۽ دونهيون ڏکي اتي نظر اچڻ جي ڪري ئي منفرد مقام نٿي رکي بلڪه هن جون ٻيون به ڪيتريون ئي اهم انفراديتون آهن. ٿرين وٽ ڪڇي برسات جي خبر آڻيندڙ جو درجو رکندڙ به آهي. ٿرين جي بقول ته سانوڻ ۾ جڏهن ڪڇي ٻڪري جي پڇ تي ويهي ته برسات جي علامت سمجھجي، ڪڇي عام حالتن ۾ ٻڪري تي گهٽ ويهڻ پسند ڪندي آهي. هي وڏي مال تي ويهڻ کي ترجيح ڏيندي آهي. ڪجهه خفتين جي بقول ته صبح جو سوڀر يا اسر جو عام ٿوڻي ماڻهن جي بقول اڌ رات جو (سڀ کان پهرين ته جهر ڪين جهڙا پر انهن کان ڪجهه ننڍا عام طور تي سرن تي ويهندڙ ۽ ان جا سنگ کائيندڙ ۽ انهي مند ۾ وڌيڪ نظر ايندڙ چيها پکي اٿندا ۽ ٻوليندا

آهن. پراهمي خبر ناهي چواڪثر نظر انداز ٿي ٿيندا رهندا آهن. شايد ان ڪري جو هو ڪڏهن ڪڏهن صفا نظر نه ايندا آهن يا گهٽ نظر ايندا آهن. ان ڪري نوٽس رڳو ڪڍجي جي ٻولڻ جوئي وٺبو آهي. اڃان جڏهن نه گهڙيون هيون نه الارم نه ريڊيا هئا نه لائوڊ اسپيڪر. ان وقت خلق خدا جي، ڪڍجيءَ جي ٻوليءَ تي ئي اٿي روزا رکندي هئي ته عام ڏينهن ۾ نماز لاءِ به هن جي آواز تي اٿندي هئي. هاري ناري به ڪڍجيءَ جي ٻوليءَ تي اٿي هر جوڻيندا هئا. ان لحاظ سان ڪڍجيءَ جو ٻولڻ وڏي اسر ۽ سج اڀرڻ کان گهڻو اڳ جواهيڃاڻ هو. ان وقت ڪڍجيءَ جي ٻولي تي هاري هر سنڀاليندا هئا ته وڏڙيون ڪيرولوڙڙڻ لاءِ ڇاڏيون سنڀالينديون هيون. هو ڪڍجيءَ جي ٻوليءَ سان گڏ ڏڪر به پيون ڪنديون هيون ته ڪير به پيون ولوڙينديون هيون. ڪڍجي جي ٻولي ڏاڍي سريلي ۽ وڻندڙ هجڻ ڪري هڪ ته ان جي ٻوليءَ سان ننڊ مان سجاڳ ٿيڻ سنو لڳندو هو. ماڻهو لائوڊ اسپيڪر جي زوردار آواز يا ڪانو جي بي سري آواز تي، جهر ڪين جي چرچر تي اٿڻ مهل جهڙو بيزار ۽ چڙچڙو ڪونه ٿيندو هو. ان ڪري ئي ڪم تي يا ڪيڏانهن ويڃڻ مهل هن جي آواز جي ڪن تي پوڻ ڪي سنو سنوڻ سمجهبو هو. ظاهر آهي ماڻهو سوير اٿندو ته سوير ئي ڪم تي ويندو. ان مان سنو نتيجو ٿي نڪرندو ۽ سنو سنوڻ ٿيندو. جي ڪو اڌ ڏينهن چڙهڻ بعد اٿي ڪم تي ويندو ته ڪهڙو ڪم ٿيندو ۽ ڪهڙو سنوڻ سنو ٿيندو!!

ڪڍجي سوير اٿي هارين نارين، پوڙهن پڪن، نمازين ۽ پرهيزگارن کي پنهنجي سريلي آواز سان سوير اٿاري پاڻ به پئي ڏڪر ڪندي آهي ۽ خلق کي به پئي خلقڻهار جونالو وٺڻ جي تلقين ڪندي

آهي. ان بعد جڏهن ڀاڳيا ۽ مال وند مال ميڙڙ ۽ چوڙڙ جي ڪندا آهن ته ڪڇي وڃي مال جي پٺيءَ تي ويهندي آهي. خاص ڪري مينهن ۽ ڍڳين تي ويهي، انهن مان پئي چچڙ چونڊيندي آهي. جنهن سان هڪ ته هوءَ پنهنجي روزي حاصل ڪندي آهي ۽ ٻيو ته مال کي چچڙن جي مصيبت کان به بچائيندي آهي. جيئن ته ڪڇي هيٺ زمين تي گهٽ ويهندي آهي. جي هروڀرو هيٺ ويهڻوئي پيس ته هوءَ ڪوشش ڪري زمين تي پيل ڪنهن ڪاٺيءَ وغيره تي ويهندي آهي. پر سڌو سنئون زمين تي گهٽ ئي ويهندي آهي. هوا ۾ اڏامندڙ جيت جڻيا ڪائيندڙ هن پڪيءَ کي مال تي ۽ وڻن تي ويهڻ سٺو لڳندو آهي. جيت جڻيا ڪائيندڙ پڪين جي گوشت ۾ ڏپ ٻڌائي وڃي ٿي. جي ايئن آهي ته پوءِ تتر ۽ جهر ڪيون به جيت جڻيا ڪائين ٿا انهن جي گوشت ۾ ڏپ چو ناهي؟ معنيٰ اصل سبب اڃان ڪو ٻيو آهي. شايد ڪو خفتي ان ڏس ۾ ڪا رهنمائي ڪري سگهي ۽ ڪجهه ٻڌائي سگهي. بهر حال هن جي گوشت ۾ ڏپ جا ڏس ملن ٿا. نر ۽ مادي جي اڳ سڃاڻپ نه رکندڙ هن پڪيءَ جي چهنڀ ۾ اڪثر جيت هوندا آهن. جيئن ته ٻنين ۾ اسپري ۽ دوائن جو رواج عام جام آهي. ان ڪري لڳي ٿو ته هن کي فصلن مان زهريلا ۽ دوائن لڳل جيت ملن ٿا ۽ اهي کائڻ ڪري هن جي زندگيءَ تي اثر پيو آهي ۽ هيءَ ڪافي گهٽجي وئي آهي. اڪثر ڪري اڪيلي چڱندڙ ۽ نظر ايندڙ ڪڇي ٻيرن يا ٻين ڪنڊيدار وڻن ۽ ڏکين جاين تي آڪيرو ٺاهڻ کي ترجيح ڏيندي آهي. ان ڪري ئي ڳوٺ اقبال بڙدي جي وڏي عمر جي رئيس علي نواز بڙدي جي بقول هن جا آنا يا ٻچا اسان ڪڏهن به شرارتي چوڪرن جي هٿ ۾ نه ڏٺا آهن. هن جو آڪيرو ڪائين جو

گول، چانهه جي پليٽ جيترو هوندو آهي پر ان جي اندران هيءَ ڪڪ پن رکي ان کي نرم ٺاهيندي آهي پر اڪيلور هڻڻ تي پسند ڪندي آهي. مزي جي ڳالهه ته ڪانوسان هن جو بچڻ ۽ آڻن تي هميشه جهيڙو رهندو آهي. پر هيءَ ڪانو کي ويجهو به اچڻ نه ڏيندي آهي. ماڻهوءَ جي آڪيري کي ويجهو وڃڻ تي شور ڪندي آهي. ڪڇيءَ جي اهڙين ”مڙسائين“ خاصيتن جي ڪري ويچارو ڳيرو اڪثر ڪري هن جي پاڙي ۾ آڪيرو ٺاهي رهڻ کي ترجيح ڏيندو آهي. سچ چوندا آهن ته يا ته ماڻهو پاڻ مڙس ماڻهو ٿئي يا مڙس ماڻهو جي پاڙي ۾ رهي.

ڪڇي هونئن ته مقامي پکي هئڻ ڪري سڄو سال هتي ئي هوندي آهي پر ڪڻڪن ۾ هن کي بنين مان شايد جيت وڌيڪ ملن ٿا ان ڪري يا ڪنهن ٻئي سبب ڪڻڪن ۾ وڌيڪ نظر ايندي آهي. سياري ۾ يا ته وڌيڪ ٻوليندي آهي يا مائار جي ڪري ٻولي پري پري تائين ٻڌڻ ۾ ايندي آهي. باز جا خفتي باز جي اصلي يا نقلي هجڻ جي تصديق به باز کي بڪيور کي، پوءِ ڪڇي جي سامهون ڪري ڪندا آهن. جي باز وڙهيو ته معنيٰ اصلي آهي ٻيءَ صورت ۾ محنت ٿي اجائي ويندي آهي ۽ پئسا ئي پاڻي ٿي ويندا آهن. ڪڇي باز جي بريءَ نيت کان پوريءَ ريت باخبر هجڻ ڪري ان کي ويجهو به اچڻ نه ڏيندي آهي. هن جي پيچ جي ۷ وانگر هجڻ يا ڪٽجڻ جي حوالي سان به ڪهاڻي مشهور آهي.

ڪجهه به هجي، ايترين سارين خاصيتن جي باوجود ڪڇيءَ جواو ترو مان ۽ مرتبو ٺاهي جيترو هجڻ گهرجي يا جيترو هوڙ لهي ٿي. ويتر جو به چٽيون مايون جڏهن پاڻ ۾ وڙهنديون آهن ته شل نه هڪ

ڪاري (رنگ جي) هجي ته پوءِ سائين ٻي نه ڦه طعنو هڻي ڪيندي ته هل پيٽسان ڪاري ڪڍجي! اهڙا طعنا ۽ تنڪا ٻڌي ٻڌي ڪڍجي ڏاڍي مايوس ۽ بددل ٿي پئي آهي. هن جو اندر سڙي ويو آهي، تنهن ڪري هوءَ ڏينهن ڏينهن گهٽجي رهي آهي. اڄڪلهه اسان هن جي ۽ ٻين پکين جي بچاءَ ۽ تحفظ لاءِ جي ٻيو ڪجهه نٿا ڪري سگهون ته گهٽ ۾ گهٽ پاڻي جي سخت کوٽ ۽ گرمين جي ڏينهن ۾ گهر جي ڪنهن پت، ڇت يا اڱڻ ۾ پاڻي جو ڪوٽانو پري رکي هن جو ۽ ٻين پکين جو ڪجهه مسئلو حل ڪري سگهون ٿا اها اسان جي اخلاقي ذميواري آهي ڇو جو اسان پکين مان سڌيءَ اڻ سڌيءَ طرح ڪيترائي فائدا حاصل ڪندا رهندا آهيون.

روزاني ڪاوش خميس 13 آگسٽ 2009ع

لوڪ ڏاهپ وارن وٽ سياري جي اچڻ ۽ وڃڻ جو اهڃاڻ آڙي پڪي

ماحوليات جي عالمي ڏينهن جي موقعي تي جڏهن ڪيتريون ئي شيون ۽ مسئلا اسان جي ڌيان ۽ توجهه جا مستحق آهن. ڪيتريون ئي جاندار ۽ ٻي زبان جنسون ۽ نسل ختم ٿي رهيا هيا ۽ تيزيءَ سان وجود وڃائي رهيا آهن. ڪوبه انهن ڏانهن گهربل توجهه نه پيو ڏئي. ان موقعي تي اچو ته پنهنجي روزمره جي ڪمن مان ٿورو وقت ڪڍي خدا جي خدائي ڏانهن نگاهه ڪيون ۽ ڏسون ته قدرت انسانن لاءِ ڇا ڇا نه ڪيو آهي پر اسان انهي سڀني شين کان منهن موڙي ڇڏيو آهي.

قدرت اسان جي رهنمائي لاءِ ڪيترائي اهڃاڻ ۽ نشانيون پيدا ڪيون آهن. جيڪي ساليانو ڇهه ماهي، موسمي، ڏينهن رات ويندي پهرن جي حساب سان هر جاءِ ۽ هر هنڌ هڪيون تڪيون موجود آهن. ضرورت رڳو ان ڳالهه جي ته انهن نشانين ۽ انهن اهڃاڻن کي ان نظر سان ڏسجي. جنهن کي لوڪ ڏاهپ جي اک چيو وڃي ٿو. اهي نشانيون، آسمان، زمين، پڪي پڪڻ، جانورن، جيتن، وڻن ۽ هوا ۾ هر وقت، صبح شام، موسم جي حساب سان موجود هجن ٿيون. مختلف جڳهين تي رهڻ وارا وري مختلف نموني انهن جي سڃاڻپ ڪندا آهن. مثال طور پهائن ۾ رهندڙن لاءِ هڪڙيون ته ٿر ۾ رهندڙ لاءِ ٻيون، ڍنڍن تي گذارو ڪندڙن لاءِ جدا ته درياھ تي رهندڙن لاءِ جدا. چوپائي مال تي گذارو ڪندڙن لاءِ الڳ ته زراعت تي گذاري ڪندڙن لاءِ الڳ آهن.

اهوڪي نشست ۾ اسان ڍنڍن تي رهندڙن يا ڍنڍ تي معاشي طرح پاڙيندڙن ۽ شڪار جو شوق رکندڙن جي مختلف لوڪ ڏاهپ جي اهڃاڻن مان هڪ پکين واري اهڃاڻ تي نظر ڪريون ٿا. هونءَ ته پکين جي حوالي سان لوڪ ڏاهپ جا ماهر ڪيترائي اهڃاڻ ٻڌائين ٿا پر اسان پرديسي پکين مان سڀ کان اڳ ايندڙ ۽ سڀ کان آخر ۾ ويندڙ سياري جي اچڻ ۽ وڃڻ جي خبر ڏيندڙ پکي، آڙيءَ جي خبر چار ونون ٿا. جيئن گڙل (باز جو هڪ قسم) جي ڍنڍ تي اچڻ کي مهاڻا مٿي پاڻي سڪڻ جو اطلاع سمجهندا آهن. ميداني علائقن ۽ ڀٽن وارا تازي جي تنوارڻ کي برسات اچڻ جي نشاني پائيندا آهن. جهرڪين جي شور کي نانگ موجود هجڻ سمجهندا آهن. بازن ۽ ڪانگن کي وڏي تعداد ۾ لامارو ڏيڻ کي ڪنهن ڪاڄ يا پت جي ختم ٿي وڃڻ برابر سمجهبو آهي. ائين ڪنهن ڍنڍ تي آڙي جي اچڻ کي سيارو شروع ٿي وڃڻ جي معنيٰ ۾ ورتو ويندو آهي. آڙي جنهن کي ٻولاهي به سڏبو آهي ان کي انگريزي ۾ *Fulica atra-coat* ۽ اردو ۾ آري جل مرغي چئبو آهي. نيٺ جا شوقين انهي نالي سان ڳولا ڪندا ته ڪين ڪافي ڄاڻ ملي ويندي پر اها مقامي نه هوندي سو پاڻ ڏسون ٿا ته مقامي لوڪ ڏاهپ جا آڙيڪاپ، آڙيءَ جي باري ۾ ڇا ٿا ٻولين؟

آڙي يا ٻولاهي رنگ جي ڪاري بدڪ نموني، صرف منهن تي اکين جي وچ ۾ اڇو ٽڪو چهنج اچي، ڏيگهه فٽ کن. تنگون هيٺ سنهيون، مٿي ٿلهيون، پير جو چنبو گرانٽ کن ۽ پچ براءِ نام هوندو اٿس. مقامي ماهر هن جا ٻه قسم ٻڌائن ٿا، هڪ وڏي ۽ ٻي ننڍي. پر ننڍي جو تعداد وڏي جي مقابلي ۾ ڏهه سيڪڙو کان به گهٽ آهي (انهي متعلق

واسطيدارن ادارن جي ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي) هن جو وزن ڪلو سوا تائين ٿئي ٿو. ڪي ماڻهو ڪيڙائي کي به آڙي جو قسم چون ٿا. ٻين پکين وانگر آڙي به چاندبوڪين راتين ۾ اچي ۽ وڃي ٿي پر حيرت انگيز طور اڃ تائين ڪنهن به آڙي کي ايندي ويندي ناهي ڏٺو. ڪارين مٿين ٻنهي قسمن جي ڍنڍن تي رهندڙ هي عجيب پکي آهي. شڪار دؤران مرندي پٽي پر گهڻو پري اڏامي ڪونه ويندي. هتي مٿي، هتي ويٺي، پٽي گسبي آهي. پاڻي جو پکي آهي ان ڪري سڪي تي شڪاري هن جو ساڻه سڪائي ڇڏيندا آهن. هن کي ڊوڙائي به جهلي وجهندا آهن. هي پنهنجي بچاءَ ۾ رڳو ڪو ٻوڙوئي ڳولي سگهندي آهي. آڙي ڏينهن جو خبر ناهي ڇو ڏاڍو ڏکي ٿي اڏاميو سگهي. پاڻي ۾ هي پهرين آهستي آهستي پير زمين تي رن وي وانگر هڻندي پوءِ مٿي چڙهي اسپيد پڪڙيندي آهي. اڏامڻ کان پوءِ هيٺ هن جي ايتري اسپيد نه هوندي آهي مٿي چڙهي پوءِ تيز اڏامندي آهي. حالانڪ وڏي اسپيد جي ضرورت هيٺ شڪارين کان بچڻ مهل هوندي اٿس.

هونءَ ته چيڪلو ڊگوش ۽ گئيٽواڳ ۾ ايندا آهن پر نسبتاً ننڍن پکين ۾ آڙي اڳ ان وقت اچي نڪاءُ ڪندي آهي جڏهن ڪڻڪ سلو ڪرڻ شروع ڪندي آهي ۽ پهريون پاڻي ڏٺو اٿس. تمام گهڻا سيءُ پون، پاڻيءَ وارو گاهه لوڻي بچ تي اچي ته اهو وقت آڙيءَ جي اچڻ جو هوندو آهي. ڪنهن ڪنهن سال آڙي نه به ايندي آهي يا صفا گهٽ ايندي آهي. ان سان مقامي ماڻهو برسات اچڻ يا نه اچڻ ۽ ڍنڍن ۾ مڇي ٿيڻ يا نه ٿيڻ جو به اندازو ڪندا آهن. جنهن سال آڙي وڌيڪ اچي ان سال برسات به وڌيڪ پوندي آهي ۽ مڇي به وڌيڪ مرندي آهي. هن

جي رهڻ جا پسنديدہ هنڌ پڻ، لٽيون ۽ نٿر آهن. جتي لڪ وڌيڪ هجي يا پوءِ صاف پاڻي جيڪو اونهن هجي اهي هنڌ به آڙيءَ جي لڪڻ جا هوندا آهن. آڙي گڏ ويهندي، اڏامندي ۽ چڱندي آهي. رات جو ڏيندڙ ۾ نٿر پڻ ۽ لٽي تي چڙهي ويهندي آهي. وڻن تي هيءَ گهٽ ئي ويهڻ پسند ڪري ٿي. هن جي کاڌي ۾ لوڻي گاهه، ڪوڏ ۽ گاڙهي واري جهڙو راتو به شامل آهن. هي سڄو ڏينهن چڱندي آهي پر رات جو وڌيڪ چڱندي آهي. هي سارين جي تيار ٿيڻ تائين هتي ئي هوندي آهي ان ڪري ساريون خاص ڪري رتريون ساريون، سارين جو چڻيل بچ به شوق سان کائيندي آهي. سارين کي رتنبو ۽ ترهاندو به وڏي شوق سان کائيندا آهن. ان ڪري ئي چينين ته رتنبي جي نسل ڪشي کان به وسان ڪونه گهٽايو آهي. اڄڪلهه رتنبي جي گهٽجي ويڃڻ جو وڏو سبب چينين جي مارا ماري به آهي.

هي پکي خطرو محسوس ڪري هڪ ٻئي کي آواز ذريعي آگاهه ڪندا آهن. گڏ ٿي ويهندا آهن پر ڇڏا ٿي اڏامندا آهن. پوءِ پڻ وغيره ڏسي ان ۾ لڪندا آهن. يا وري وڏي پاڻيءَ ڏانهن رخ رکندا آهن. پر ان وچ ۾ گهڻو ڪري شڪارين جي ور چڙهي بندوقن جو بڪ بڻجي ويندا آهن. هن کي شڪارين کان علاوه بحري باز مان به خطرو هوندو آهي. هيءَ پاڻي تي هڪدم سڌي نه لهندي آهي بلڪ پهرين پاڻيءَ تي ڦيرو ڏئي پنهنجي ڀر ۾ جائزو وٺي پوءِ ڀر جهلي سڌي لهندي آهي. باز کي ڏسي هي ڏاڍو شور ڪندي آهي. هيءَ انسان جي ڏپ اڪثر ڪري محسوس ڪري وٺندي آهي ته بندوق جي بارود جي به شڪار کان بچڻ لاءِ هر وقت چوڌاري نظر رکندي آهي پر شڪاري هن کي بندوق،

هنجر، دام، ڪانٺري ذريعي شڪار ڪري وٺندا آهن. بڪار ۽ ڦليل واري پاسي اهڙا به شڪاري آهن جيڪي ٻين ڪيترن ئي جانورن جو آواز ڪڍي انهن کي سولائيءَ سان شڪار ڪرڻ سان گڏ ٻولهائي جي ٻولي ٻولي ڪيس شڪار ڪري وٺندا آهن. اهڙن خفتين ۾ سونهن جي حوالي سان مشهور مصر جي الله جي پياري جو هم نام ملاح (مرحوم محمد يوسف ملاح) ڏاڍي شهرت رکي ٿو.

ملاح ڪانٺري (هڪ پکي جو قسم) جي ذريعي ڪافي پکين جو شڪار سولائي سان ڪري وٺندا آهن. انهن ۾ آڙي به شامل آهن. ملاح ڇا ڪندا آهن جو گهر پاليل ۽ سيڪاريل ڪانٺري کي مٿي تي ويهاري پاڻ پاڻيءَ ۾ آهستي آهستي ترندا هڪ هٿ ۾ بندوق جهلي پکين جي صفا ويجهو وڃي پهچندا آهن ۽ بندوق هڻي ڪيندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن هو پکين جي هيٺيان هٿ ڏئي انهن کي غير محسوس طريقي سان تنگن ۾ جهلي هيٺ پاڻي ۾ چڪي تنگن وغيره پڇي، پٺيان ٻڌل ڪانبي ۾ وجهي ڇڏيندا آهن. ڪانٺرو جيڪو هوشيار پر ڊڄڻو پکي آهي، جنهن جو گذر ڏهن جي ننڍي مڇي (در) تي هوندو آهي ان کي پٽائي طالب الدنيا جي معنيٰ ۾ ڳائيندي سر ڪاريل ۾ هيٺيان بيت چيا آهن.

اونهي ۾ اوڙاه جو هنج تنهن هو،
اي ڪانٺرو ڪو، جو چاچر ۾ چيرون ڪري

سرهو سر وڃائيو ڪوڻن ڪانٺرن،
رٿاروه وڃن، ڪه هيٺائي کان هنجڙا.

بدين، ڳاڙهي ۽ ٻين سامونڊي ڪنارن سان گهڻو رهندڙ آڙي چوٽياري ڊيم واري پاسي گهڻو ڪري ايندي ويندي ترسندي آهي. شڪارين جو چوڻ آهي جنهن سال آڙي گهٽ هوندي آهي ته ٻيا پڪي گهٽ هوندا آهن پر جي وڌيڪ ايندي آهي ته ٻيا پڪي به وڌيڪ ايندا آهن. سياري ۾ آڙي مريضن کي ڪاڙهي به پياري ۽ ڪارائبي آهي هن جو گوشت ٿورو سخت چهره ۽ رڌڻ کانپوءِ ٿورو ڪارو ٿئي ٿو ان ۾ فولاد وڌيڪ هجڻ ڪري هورت وڌائي ٿو. ڍنڍن ۾ ٻي ڌڻي اندران گاهه ۾ ڪوڏيون ڪائيندڙ آڙيءَ جي سامي ڪافي هوندي آهي. هي لڳ هتي ئي ڪري ويندي آهي. هي پڪي جڏهن فبروري مارچ ڌاري هڪ ٻئي کي ڊوڙائيندا آهن، ته سندن لڳ جي خبر پوندي آهي. هن جي نر جي سڃاڻپ ڇهنب تي وڏو اڇو ٽڪو ۽ مادي کي ننڍو اڇو ٽڪو هجي ٿو.

جڏهن ڍنڍن ۾ جهنگ ڪڪڙ، ڪيڻائي، ڪهنڱ عام جام نظر اچن. سياري ۾ اتر لڳي، نر ۽ سڙڻن ته آڙيءَ جي اچڻ جون سڀ نشانيون پوريون ٿيون. جي ان وچ ۾ آڙي آئي ته واهه نه ته وري شڪاري مايوس ٿي ٻئي سال جو انتظار اهو ڳائي پيا ڪندا آهن ته آڇ پي سورج ڊوب ڳيا هئي، آڇ پي تر نهين آئي.

جڏهن ڪڻڪن ۾ لاٻارا پوندا آهن، پيرون ۽ سگر پچندا آهن ته ان وقت آڙيءَ ۾ چرپي به گهڻي چڙهي ويندي آهي. ان ڪري هن کي گرمي ڏاڍو تنگ ڪندي آهي. هن جي چرپي ۾ بوءِ هوندي آهي ان ڪري ڪجهه ماڻهو ڪاٺ کان پاسو ڪن ٿا. اهي نشانيون، لوڪ ڏاهپ جي ماهر شڪارين لاءِ ڄڻ آڙي جي ويڃڻ جون

پڪيون پختيون نشانيون هجن ٿيون. هودل کولي شڪار ڪن ٿا ته
ڪهڙي خبر اڳين سال جيئرا هجون نه هجون، آڙيون به لائي اچن يا نه،
ان ڪري جيتريون ٿي سگهي ماري وٺو ۽ ڪن ماڻهن ۾ ڪم ڦاٿل هجي
ته يا ڪنهن ڪم جو آسرو هجي ته، ان کي به ڪارائي وٺو. ڪنهن يار
دوست کي به پهچائي اچو.

جي موجوده بي رحمي واري طريقي سان بغير جهل پل
جي پڪين جو شڪار ائين ئي جاري رهيو ته بس ايندڙ چئن پنجن سالن
۾ وڃي ڪي داڻا بچندا. ان ڪري اڃان به وقت ويو ڪونهي، خدا را!
هنن بي زبانن لاءِ ڪجهه ڪري وڃي ته بهتر آ. اهوئي اڄوڪي ڏينهن
جو پيغام آهي.

روزاني ڪاوش اربع 3 جون 2009ع

تازو: برسات جو اهڃاڻ پڪي

صدين جي انساني تجربي ۽ مشاهدي تي ٻڌل علم کي قدرتي ڪميونيڪيشن چئبو آهي. جنهن کي ڪيترن ئي شعبن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. مثال طور روايتي ڪميونيڪيشن Traditional Communication جنهن ۾ پنهنجي ڳالهه يا مقصد بغير زبان جي لفظن جي استعمال جي، ٻئي تائين پهچائي سگهجي ٿي. جيئن ڪارو ڪپڙو سوڳ جي علامت ۽ اڇو امن... وغيره وغيره. انهيءَ حساب سان ڪجهه شيون وري قدرتي يا فطري ڪميونيڪيشن Natural Communication ۾ شامل آهن. مثال ڪرڻ جو اچڻ، ڪنوڻ جو پمڪڻ، ڳوڙ جو ٿيڻ، مختلف پکين جو مختلف وقتن تي اچڻ، تارن جو نڪرڻ، هوا جو رخ وغيره وغيره. اهڙي نموني قدرت ڪيترين ئي شين ۾ هر مند ۽ موسم موقعي ۽ مهل لاءِ ڪي اهڃاڻ، ڪي نشانيون، ڪي علامتون رکيون آهن. جيڪي انسان کي وقت به وقت قدرت جا نياپا پهچائي، کيس سجاڳ ۽ خبردار ڪنديون رهن ٿيون. ها جي انسان انهن ڏانهن ڌيان نه ڏئي ته قصوروار به پاڻ آهي ۽ سزا جو حقدار به اهڙن ئي قدرتي يا نچرل ڪميونيڪيشن (ڪميونيڪيشن لاءِ ڪو دوست، ڪو مناسب لفظ ٻڌائيندو ته مهرباني ٿيندي) جي اهڃاڻن يا ذريعن مان هڪ تازو پڪي به آهي.

سڄي دنيا وانگر سنڌ ۾ به ڪيترائي پڪي موجود آهن. ۽ سڄي دنيا وانگر پکين کي درپيش مسئلا سنڌ جي پکين کي به درپيش

آهن. فرق رڳو اهو آهي ته دنيا ۾ ٻئي پاسي شايد ڪجهه نه ڪجهه، پکين جي مسئلن کي منهن ڏنو وڃي ٿو. جڏهن ته هتي انسانن جي مسئلن جي ڪا اهميت ڪونهي ته پکين جي پڇاڙ شايد وقت کان اڳ جي ڳالهه آهي. تازو پکي اڪثر ڪري گهائڻ وڻن جي جهڳٽن يا باغن ۾ رهڻ وڌيڪ پسند ڪندو آهي، جيئن ته وڻن جي واڍي جتي ڪٿي، ٿر ۽ بر ۾ عام جام آهي، ان ڪري هن جي رهڻ جا قدرتي هنڌ به ڏينهن ڏينهن گهٽجي رهيا آهن پر ماڻهن جو معاشي حالتن جي ڪري باغن ڏانهن رجحان وڌڻ سبب هن کي ڪجهه نه ڪجهه ڇپر چانو ملي وڃي ٿي. پر هڪ ته پاڻي جي کوٽ سبب باغن تي خراب اثر پئجي رهيو آهي ۽ ٻيو ته باغ اڄڪلهه ٺيڪي تي ڏنل هوندا آهن. ان ڪري باغائي باغ مان وڌيڪ منافعو حاصل ڪرڻ لاءِ سڄو ڏينهن پکين کي اڏائڻ لاءِ هٿن ۾ گوليون ۽ ڪانيلايون کنيو وٺندا آهن. ان ڪري تازي جي آرام ۾ زبردست خلل پوي ٿو. انب کان علاوه جيئن ته هي پکي نسل جي واڌ ويجهه لاءِ مڪمل طور ڪانوَ تي پائيندو آهي ۽ ڪانو جو نسل خود به خطري ۾ آهي، ان ڪري هي پنهنجي نسل بچائڻ لاءِ ڪيترن ئي قسمن جي خطرن ۾ گهريل آهي. اسان جيڪي ڪوئل جي ڪوڪ ٻڌي خوش ٿيندا آهيون، انهن کي ڪهڙو احساس ته انهيءَ ڪوڪ ۾ اهو درد ۽ پيڙا ڪهڙي غم جو پيڙا ڏوهندو آهي.

گهڻو ڪري پکين کي مذڪر ۽ مونث واري حوالي سان ئي پڪاريو ويندو آهي پر نالو هڪڙو ئي هوندو اٿن پر گهٽ ئي پکي اهڙا آهن جن جي نر ۽ مادي لاءِ الڳ الڳ نالا هجن مود ۽ ڊيل وانگر هن پکي جي مادي کي ڪوئل ۽ نر کي تازو چيو ويندو آهي. (ڪوئل کي انگلش

۾ Black or Indian Cuckoo چيو ويندو آهي). حيرت جي ڳالهه اها آهي جو ڊڪشنري ۾ ڪوئل ۽ ٻاٻيهي کي ساڳيو پکي سڏيو ويو آهي. اهڙا به پکي گهٽ هوندا آهن، جن جي نر ۽ مادي ۾ الڳ نسل جيترو فرق هجي. هن پکي ۾ اهو فرق به موجود آهي. اڪيلائي پسند هن پکي تي هڪ ته جيترو ويچاربو اوتري حيرت ٿيندي ۽ ٻيو ته هن پکي لاءِ جيتريون ڳالهيون ۽ ڪهاڻيون مشهور آهن، پڪ سان اوتريون ڪنهن ٻئي پکي لاءِ ڪونه هونديون. مزي جي ڳالهه اها آهي ته هن پکي جي مادي ”ڪوئل“ جي سڃاڻپ تي ڪنهن کي ڪوبه اعتراض، ڪوشڪ شهبو ناهي. ”ممتا کان عاري، ڪوئل ڪاري“ جي باري ۾ گهڻو ڪري سڀ ماڻهو ذري گهٽ، سڀني ڳالهين تي ڪليئر ۽ متفق آهن. پر تازي جي باري ۾ ڪيتريون ئي منجهائيندڙ ۽ اڻ چٽيون ڳالهيون، هر هنڌ موجود آهن، جيڪي ٻيو ڪجهه نه ته اهو ضرور ثابت ڪن ٿيون ته اسان جو مجموعي مشاهدو ڪيترو نه ڪمزور ۽ اڻ چٽو آهي.

ڀٽائي جي ڳايل، برسات جي اڳڪٿي ڪندڙ تازي پکيءَ جو تنوارڻ، اڄڪلهه جتي ڪٿي، وڻن ۽ باغن ۾ عام آهي. قدرتي ڪميونيڪيشن جي مقامي ماهرن ۽ ڪتابي ڏاهن وٽ تازي ۽ ڪوئل جي حوالي سان دلچسپ ڏندڪٿائون ۽ ڳالهيون ته آهن ئي آهن پر انهن ٻنهي مڪتبہءِ فڪر وارن وٽ هڪ ٻئي جي ڳالهه رد ڪرڻ لاءِ دليل به آهن. مثال طور قدرتي ڪميونيڪيشن جا ماهر چون ٿا ته تازو ڪوئل جو نر ۽ مقامي پکي آهي. ڪوئل سانوڻيءَ جي شروع ۾ تازو برسات اچڻ کان ڪجهه عرصو اڳ، گهٽ ۽ ٻوسٽ واريءَ موسم ۾ جڏهن آسمان ڪڪرن سان ڀرجي ويندو آهي ۽ ماڻهو برسات جي

آڌرپاءُ ڪرڻ جي تيارين ۾ هوندا آهن ان وقت ايندو آهي، جيئن پٽائي صاحب چيو آهي:

اڄ پڻ اتر پار تاڙي ڪئي تنوار
هارين هر سنڀايا، سرها ٿيا سنگهار
اڄ پڻ منهنجي يار وسڻ جا ويس ڪيا.

مند ٿي منڊل منڊيا، تاڙي ڪئي تنوار
هارين هر سنڀايا، سرها ٿيا سنگهار
اڄ پڻ منهنجي يار وسڻ جا ويس ڪيا

پٽائي سرڪار جو هڪ بيوبيت آهي.

سارنگ کي سارين، ماڙهو مرگه، مينهون،
آرون ابر آسري، تاڙا تنوارين،
سپون جي سمونڊ ۾، نئين سڄ نهارين،
پلر پيارين، ته سنگهارن سک ٿئي.

ڪجهه ماڻهن جو چوڻ آهي ته تاڙو ۽ ڪوئل مقامي هجڻ
ڪري هتي ئي هوندا آهن. پر ٻوليندا ناهن. اهي صرف برسات واريءَ
مند ۾ ٻوليندا آهن. ان ڪري ماڻهو سمجهن ٿا ته اهي پرديسي پکي
آهن پر حقيقت هيءُ آهي ته تاڙو ۽ ڪوئل آگه کان اڳ نظر نه ايندا
آهن ۽ برسات کان پوءِ هليا ويندا آهن. ڪيڏانهن ٿا وڃن ۽ ڪٿي
هوندا آهن؟ اهو سوال جواب طلب آهي.

ڄاڻو ماڻهن جو اهو به چوڻ آهي ته ڪوئل مادي ۽ تازو نر آهي. ڪوئل، ڪانوجي آڪيري ۾ آنا ڪندي آهي. ڪانو آرو ڪري، ٻچا ٿوري انهن کي نپائي وڌو ڪندو آهي. ڪانوجي آڪيري ۾ آنا لاهڻ جي ڪري ئي ڪوئل ۽ ڪانوجي ازل کان هلندڙ جنگ مشهور آهي. انهن ماهرن جو اهو به چوڻ آهي ته ڪوئل ۽ تازو آڪيرو به ڪونه ٺاهين. وڻن ۾ ويهي، وقت ڪڍي ويندا آهن. انب، توت، ڄمون ۽ چڪو شوق سان کائيندا آهن. ان کان علاوه ٿر ۾ آسري لئي ۾ ٿيندڙ ڪنڊ جهڙي لاک، جنهن کي ساڪر چئبو آهي، اها به شوق سان کائين ته ڪرڙ ۾ ٿيندڙ پسين جا به عاشق آهن.

ڪجهه مقامي ماڻهو وري ان راءِ جا آهن ته ڪوئل ۽ تازو الڳ الڳ پکي آهن. تازو لڳ ڏانهن ڪندو پر برسات ۾. پويان کان، بوند جهٽيندو آهي. ان سان ئي آنا پيدا ٿيندا آهن. اهي ماڻهو چون ٿا ته تازو ٻوليندو ئي برسات لاءِ ان ڪري آهي ته جيئن هو بوند جهٽي آنا ڪري نسل وڌائي سگهي.

هڪڙا ماڻهو وري اهو ٿا چون ته تازو ڪوئل کان الڳ نسل آهي. هو هيڙهي پکيءَ جي آڪيري ۾ آنا ڪندو آهي ۽ هيڙو ئي تازي جي ٻچن کي نپائيندو آهي. هيڙي جي آڪيري ۾ تازي کي آرو ڪندي به ڏٺو ويو آهي. اهي ماڻهو اهو به چون ٿا ته هاڻ تازي جي ٻولڻ تي مينهن ان ڪري نه ٿو اچي جو تازا هيڙن سان کائيندا (لفظ جي ٿوري مناسبت لاءِ معذرت). ته برسات ڪٿان ايندي!

جڏهن ته ڪجهه ڏاهن جو چوڻ آهي ته تازو، ڪوئل کان بلڪل الڳ ۽ جدا پکي آهي. اهي ڪوئل کي نر ۽ ناسي ڪهريءَ کي

مادي ٿا سڏين.

اهي چون ٿا ته ڪوئل ڪانگري سان جهيڙو ڪندي آهي ته تازو (تازي) پٺيان ڪانو جي آڪيري ۾ آنو لاهي وٺندو / وٺندي آهي. ڪوئل ڪانگري کي دوکوڏيڻ لاءِ آڪيري ڏانهن ويندي آهي. آري تي ويٺل ڪانگري ڪوئل کي پڇاڻڻ لاءِ ان جي پٺيان اڏامندي آهي ۽ پويان تازو آنو لاهي وٺندو آهي. اها اصل ۾ ڪوئل ۽ تازي جي ڪانو کي بيوقوف بنائڻ جي سوچيل سمجھيل ٿرڪ. هوندي آهي. جڏهن ته سڄي اردو توڙي سنڌي شاعريءَ ۾، پٺاڻيءَ کان وٺي عام سهڳرن ۽ شاعرن سڀني ڪوئل کي مونڻ ۽ تازي کي مذڪر ڪري ڳايو آهي. ڪجهه ماڻهو اهو به چون ٿا ته ڪوئل جڏهن ٻوليندي آهي ته تازو لازمي ان جو جواب ورنائيندو آهي ۽ ڪڏهن وري ويجهو اچي ويهندو آهي ان مان لڳي ٿو ته هي ساڳيءَ جنس وارا آهن، رڳو رنگ بدليل اٿن.

جيڪي ماڻهو ان خيال جا آهن ته ڪوئل ۽ تازو ساڳيو نسل ۽ ڳالهه آهن مور ۽ ڍيل وانگر رنگ جو فرق اٿن. اهي ان سوال جي جواب ۾ خاموش آهن ته ڪانءُ ڪوئل جا ٻچا ته ڪاري رنگ جي ڪري رڳو غلط فهميءَ ۾ نپائي ٿو پر تازي جو رنگ ته الڳ آهي. ان جي ٻچن کي ڇو ٿو نپائي؟

ڪجهه حلقا ان خيال جا به آهن ته لفظ ڪوئل سنڌي ٻولي جو لفظ ئي ناهي. اهو ڪنهن ٻيءَ ٻولي جو لفظ آهي. پر اردو جي وڏن ادارن پاران تيار ڪيل ڊڪشنرين ۾ تازو ته رهيو هڪڙي پاسي، ڪوئل جهڙو عام فهم لفظ به ڳوليو نٿولي. ان مان اردو دانن جي ڌرتي ۽ ان سان وابسته شين سان دلچسپي ۽ اهميت جي عڪاسي جو اندازو سولي

نموني ڪري سگهجي ٿو.

مزي جي ڳالهه ته ڪجهه سنڌي ڊڪشنرين ۾ وري ڪوئل ۽
ٻاٻيهي پکي کي ساڳيو پکي ڄاڻايو ويو آهي. باقي تاڙي جي باري
۾ سنڌي ڊڪشنريون به خاموش آهن.

ڳالهه ته شايد ايتري اهم نه آهي پر قدرتي ڪمونيڪيشن
جي مقامي ڏاهن ۽ ڪتابي ڏاهن ۽ انهن جي همنائن جي سوچ ۾ ايترو
فرق ڇو آهي؟ اصل حقيقت ڇا آهي؟ جي ان جي خبر پئجي وڃي
ته نه ته ان سان سنڌ جا سور گهٽ ٿيندا نه ٿي بک ۽ بيروزگاريءَ ۾ ڪا
ڪمي ايندي پر علمي ۽ تحقيقي ڳالهه ڪجهه اڳيڙي ضرور ٿي پوندي.

روزاني ڪاوش پهرين جولاءِ اربع 2009 ع

لوڪ ڏاهپ جي ڪيترن ئي اهڃاڻن جو مظهر ۽ سونهن و سرس. سنڌ جو صوبائي پکي

ڪارڙو تتر

ڪارڙو تتر جنهن کي انگريزي ۾ Black Partridge سڏبو آهي، تنهن کي سنڌ جو صوبائي پکي ان وقت قرار ڏنو ويو آهي، جڏهن سنڌ جي سونهن جي علامت، مورن ۾ بيماري سبب موت پيل آهي ۽ ٻيو سهڻو پکي طوطو ناياب ٿيڻ تي آهي. هونئن جيڪڏهن خفتين وٽ سونهن ۾ سرس سنڌ جي پکين جو سيمي فائنل ڪرائبو ته مقابلو ڪبوتر، طوطي، تتر ۽ مور ۾ ٿيندو پر فائنل وري به مور ۽ ڪارڙي تتر جو ئي ٿيندو. جيڪو فائنل ڪارڙو تتر کڻي سنڌ سطح تي ”سونهن راڻي“ ۽ ”سنڌ جي پکين جو سردار“ بڻجي چڪو آهي. ڪارڙي تتر کي صوبائي پکي قرار ڏيڻ لاءِ حڪومت وقت وٽ ته خبر ناهي ڪهڙا جواز هئا پر خفتين انهيءَ فيصللي جي گهڻي پاڻي آجيان ئي ڪئي آهي.

تتر انهن خوش نصيب پکين ۾ شامل آهي جن جو ذڪر قرآن شريف ۾ ملي ٿو. واضح رهي ته قرآن شريف ۾ ذڪر ٿيل ٻيا پکي هُڏ، هُڏ، ابابيل ۽ ڪانءُ آهن. هن وقت سنڌ ۾ تن قسمن جا تتر موجود آهن. ڪارڙو ٻيو اچو ۽ ٽيون ايراني. تنهي جون پنهنجون پنهنجون خاصيتون آهن. ڪارڙو تتر سونهن ۽ ٻوليءَ ۾ اچڙو گوشت جي ڌاڻي ۾ ۽ ايراني جيڪو نالي مان ئي ٻاهريون ظاهر آهي سو ويڙهه جي ڪري پنهنجي الڳ الڳ سڃاڻپ رکن ٿا. ڪارڙي تتر جي جُوءَ ۾ گهڻو ڪري درياھ جو ڪچو ڪئنال ۽ شاخن جا ڪنارا، واهن ۽ واٽرن جي

ويجهڙائي ۽ سِر ۽ ڪلر وارا علائقا شامل آهن. هيءَ اڇڙي وانگر پٽ ۽ بيا بان ۾ گهٽ ڀر پالڻيءَ جي ويجهو رهندو آهي. سال ۾ ٽي طور ڏيندڙ (ٽي ڀيرا آنا ۽ ٻچا ڪندڙ) ڪارڙي جي مادي هر طور ۾ عام طور تي پنجن کان ڏهن تائين آنا لاهيندي آهي پر عام طور آڻن جو تعداد ڇهه کان اٺ تائين هوندو اٿس. هيءَ مهيني کن جا ٻچا وڏا ڪري وري ٻئي طور لاءِ تيار هوندي آهي. پهريون طور مارچ ۾ ڪندي آهي جنهن کي چيٽ وارو طور سڏبو آهي. جنهن دوران ڪڻڪن جي پوري ٿيڻ تي، روزاني جي بنياد تي پهرين ڀير ۾ آڻ لاهي، 21 ڏينهن جي آري بعد، ڪڻڪون نسرڻ وقت ٻچا ڦوڙيندي آهي. جيڪڏهن ڪو آڻي کي نقصان پهچائڻ جي ڪندو ته مادي ڪنڀ پڪيڙي، وڙهڻ ۽ دشمن تي حملي آور ٿيڻ جو نمونو ڪندي، ٽڪ ٽڪ جو آواز ڪندي آهي. پر وڙهڻ ۽ حملو ڪرڻ سندس وس ۾ نه هوندو آهي. اڳي، پهرين طور جا ٻچا اپريل جي وچ ڌاري لاجاري مهل، خفتي ڪڻڪن جي سٿين هيٺيان ڳوليندا هئا. پر هاڻ ٿريشر اچڻ بعد اهو ڪلچر به ختم ٿي ويو آهي. ٻيو طور سانوڻيءَ وارو سڏبو آهي. جيڪو هاڻ سانوڻ ۽ ٻين مندن جي اڳتي پوئتي ٿيڻ ڪري، ڪجهه اڳتي پوئتي ٿي ويو آهي، پر خفتين وٽ اهو طور وري به سانوڻي وارو ئي سڏبو آهي. جنهن دوران تٽري، مٽي جي وچ ڌاري جڏهن وونٺ ننڍا ننڍا هوندا آهن، تڏهن ٻنين جي ٻنن، واٽرن جي ڪنارن ۽ پوٺن ۾ قتل ڊرين ۾ آڻا ڪندي آهي ۽ ڦٽين جي ٻڙي ٻڙي ٿيڻ وقت، جون جي 15 تائين ٻچا ڦوڙيندي آهي. ٽيون طور سانوڻي بعد سِر نسرڻ مهل، چٽ ۾ ڪندي آهي، جنهن کي سرءُ وارو سڏبو آهي. 15 آگسٽ ڌاري آڻن وقت باجهرين ۽ سارين ۾ لاجاري هوندو آهي ۽ ٻچن

وقت مٺا مناسيءَ شروع ٿيندا آهن. آئن لاهڻ جا هنڌ گهڻو ڪري ڊرين، سرن، لئين يا پن جي پاڙن ۽ ٻوڙن ۾ هوندا آهن. ڪارڙو تتر زمين تي ئي رهندو ۽ آنا لاهيندو آهي. هي وڻ تي يا مٿي ڪونه ويهي. انهيءَ سبب هن جو برساتن يا ٻوڙن ۾ وڏو نقصان ٿيندو آهي. جيئن 2010 ۽ 2011 ۾ ٿيو هو. آئن جي موسم ۾ هڪڙو نر، ٽي ٽي ماديون ساڻ ڪريو ڪنڌ ۾ ڪلي هنيو هلندو آهي. پر جيڪا مادي آئن تي آئي، ان سان منهن موڙي ڇڏڻ ۾ دير ٿي نه ڪندو آهي ۽ اها پاڻ به نر جي بيوفائي کي محسوس ڪندي الڳ ٿي آئن ۽ آري جي ڪندي آهي. تتر ٽي ننڍن ٻچن کي مال جي چيڙي ۾ ٻن ٽن ڏينهن بعد پيدا ٿيندڙ ڪيٿان، ڪانڊيرن وغيره ۾ موجود جيت، ماکوڙيون، اڏوهي ۽ تڏ ڪارائڻ کان علاوه ساوڙي ۽ مانڌاڻي وغيره گاهه ۾ ٿيندڙ ان به ڪارائيندي آهي. ٻچن کي چڱائڻ ۽ انهن لاءِ کاڌ خوراڪ ۽ تحفظ جو سڄو بندوبست ماديءَ جو هوندو آهي. نر سنڌي پيئرن وانگر بي فڪر هوندو آهي. بلڪه اهو ٻچن لاءِ ويڳي پيءُ وانگر هوندو آهي ۽ وس پچندي ڪاري نانگ وانگر ٻچن کي ٺونگا هڻي ماري وجهندو آهي. ڪن خفتين جي بقول ته ڪارڙو نر ٻچن تي وڌيڪ ناراض هوندو آهي. ان ڪري مادي وس پچندي ٻچن کي نر کان لڪائيندي يا ان جي ويجهو ويڇڻ کان بچائيندي آهي. جڏهن ته اڇڙي تتر ۾ وڏي ”انسانيت“ ۽ ”ماڻهپو“ هوندو آهي. هو ماديءَ سان گڏ نه صرف ٻچن کي پاليندو آهي بلڪه مادي جي مري يا شڪار ٿي ويڇڻ جي صورت ۾ ٻچن کي چڱائي وڌو به ڪندو آهي. پر ڪاري تتر جي اها نمونا گيري ڪڍڻ ۾ پوکجڻ وقت، سندس مستي ختم ٿيڻ بعد، آئن ۽ ٻچن جي موسم ختم ٿيڻ تي، ختم ٿي ويندي آهي ۽ هو

مڇو مڙس وانگر ماديءَ ۽ ٻچن سان گڏ پيو چڱندو آهي. پر آئن جي موسم آئي ته وري نر، پاڙي جي رقيب ونگر پيا هڪ ٻئي کي تڪيندو ۽ وڙهڻ جا بهانا ڳوليندا، مادين لاءِ پنهنجي پنهنجي الڳ جُوءَ ڪري بيهندا آهن. ٻارنهن مهينن جي مادي آئن لاهڻ جي لائق ۽ بالغ ٿيندي آهي. خفتين جي بقول ته هنن پندرهن سالن جا پاليل تتر به ڏنا آهن پر تتر جي عمر ويهارو سال کن هئڻ جا به ڏس ملن ٿا. اڇڙو تتر، ڪارڙي کي سٺي ”مڙس“ ۽ سٺي ”پيءُ“ هجڻ سان گڏ سٺي گوشت ۽ ڏاڻهي هجڻ ڪري به ملهه ماريو وڃي. اڇڙي جو گوشت ڀتن ۽ بيابانن ۾ رهڻ ۽ پاڻي گهٽ پيئڻ سبب، هرڻن جي گوشت وانگر لذت هوندو آهي پر ان جي مقابلي ۾ ڪارڙي جي گوشت جو ڏاڻو برائو مرغي وانگر ايترو سواڊي نه هوندو آهي پر خفتين ۾ ”گرم“ طور ضرور مشهور آهي.

ڪارڙي تتر جون مختلف جنسون آهن. جن ۾ گانگس، چٽنگي، سنڀاسي/سناسي، چوهڙو ۽ شيدي وغيره شامل آهن. گانگس جون ٽنگون ۽ گچي اصلي ڪڪڙ وانگر ڊگهيون ۽ وڏيون، آواز جو وڏو ۽ ڊگهو هوندو آهي. هي غريب پر دلير تتر آهي ۽ هروڀرون ڪنهن کان ٽهندو ۽ نه ئي ڪنهن کان ڊڄندو آهي. هي ٻولڻ ۾ ڀلو نه پر وچولو ۽ غريب تتر آهي. پنجاب ۾ به گانگس ئي سڀ کان وڌيڪ پسند ڪيو ويندو آهي. هي ماڻهو سان جلد هري ويندو آهي ۽ پڇري مان ٻاهر ڪڍڻ بعد اڏامي وڃڻ وارو فائدو وٺڻ بجاءِ، ماڻهو جي پٺيان پيو ٿرندو آهي. چٽنگي جون ٽنگون ننڍيون ۽ ٻولي تمام تيز سنهي ۽ هلڪي هوندي آهي. خفتين وٽ تتر جي هوندي ئي آهي ٻولي ۽ سونهن جنهن ۾ چٽنگي ٻوليءَ ۾ پهريون نمبر سمجهبو آهي پر سونهن ۾ گانگس وڌيڪ

آهي. سنياسي/سناسي کي ڳچي کان وٺي هيٺ پيٽ تائين جو ڳين کي ڪنڊ ۾ پاتل گيڙو ڪپڙي وانگر ڳاڙهي پٽي يا وري ڪن کي ڳاڙها ٽپڪا ٽپڪا هوندا آهن. هي ماڻهو/مالڪ تي صفا مست هوندو آهي ۽ ميلن تائين ان جي پٺيان پٺيان پيو فرندو آهي. ٻولي ۾ هي تيز هوندو آهي. چوهرڙي جو وچولو قد، ٻولڻ ۾ صفا آخري ضدي تمام گهڻو ڪاوڙيل ۽ وڏو غير تمند هوندو آهي. جيستائين ٻيا تتر پيا ٻوليندا، اوستائين هي حرام جومات ڪري ويهي، پيو ٻوليندو هن جي پٺين ۽ تنگن تي ڪارا چٽا هوندا آهن. شيدي جو قد وڏو هوندو آهي پر پاڻ ڪجهه سست هوندو آهي. هن جون ڪليون، تارڙيون ۽ پٺا وغيره صفا ڪانءُ وانگر نيور ڪارا هئڻ ڪري شيدي سڏبو آهي. باقي شيدين واريون ٻيون خصلتون ڪو ڄاڻڻ چاهي ته خوشيءَ سان وڃي ڄاڻي ۽ پوءِ ٻين کي به ويٺو ڏس ڏي.

ڪارڙي تتر کي شڪري باز کان سواءِ بازن جا ٻيا سڀئي قسم، ٻلا، ڪارو نانگ، نور ۽ گذڙن سان گڏ انهن جون سڀئي خصلتون رڪنڊڙ ”عظيم انسان“ به سخت نقصان پهچائيندا آهن. شڪرو باز هن جيڏو ئي هجڻ ڪري هن کي ڪجهه نٿو ڪري سگهي پر پوءِ به هي ٻين سان گڏ شڪري کان به ڏاڍو ٽهندو آهي. ڪارڙي جي نظر ڏاڍي تيز هوندي آهي. ٻولڻ دوران يا هونئن ئي هن باز کي رڳو پري کان ڏسي به ورتو ته به زمين سان لڳي، ماٺ ڪري سُمهي رهندو ۽ ٻولڻ بند ڪري ڇڏيندو آهي. تتر ۽ باز جي انهيءَ لڙائي کي پٽائي سرڪار به ڳايو آهي. هي صبح جو سج اڀرڻ کان اڳ ڳاڙها ٿيڻ وقت، ڪڪڙن جي ٻانگن ڏيڻ مهل اُٿي ٻولڻ شروع ڪندو آهي ۽ سج لهڻ تائين پيو ٻوليندو آهي. پر

صبح ۽ شام جو وڌيڪ ٻوليندو آهي.

هونئن ته ڪارڙي تتر جي سونهن ۽ ٻولي ئي هن جي مشهوري جا سبب توڙي دشمن آهن پر هن کي قيد ڪرڻ لاءِ جواز طور خفتين ۾ مشهور آهي ته جتي ڪارڙو تتر هوندو اتي جن ۽ غيبت وغيره ڪونه ايندا، تعویزن ۽ ڪاري علم جو اثر به ڪونه ٿيندو آهي. نه ئي ان گهر کي ڪنهن جي نظر لڳندي يا ڪنهن جي هوس ٿيندي هن جي هئڻ کي پاڳ وارو سمجهبو آهي. خفتين وٽ مشهور آهي ته هن جي ٻولي ۾ عبادت وارا ٻول شامل آهن. هن جي ٻولي ڀلي پاڳ واري سمجهجي پر سنوڻ ٻولڻ وارا هن جي ٻوليءَ جا ٻيا به ڪيترائي مطلب ڪيندا آهن. مثال طور جيڪڏهن هي ڪنهن ويندڙ جي اڳيان، ڪاٻي هٿ تي ٻوليندو ته ويندڙ جو ڪم نه ٿيڻ پر جي ساڄي کان اڳيان ٻوليندو ته ان جو مطلب ڪم ٿيڻ جي خوشخبريءَ برابر هوندو آهي. ڪي ڪي خفتي هنن جي ٻوليءَ کي خضر پير جي ٻولي يا ان مان خضر پير کي ياد ڪرڻ ۽ ان جو ذڪر ڪرڻ سمجهن ٿا. ڪارڙي جي سونهن ۽ ٻولي ته پنهنجيءَ جاءِ تي پر هن جي اچانڪ ڪنهن ٻوڙي مان پڙڪو ڏيئي اڏامڻ، چڱي ڀلي کي چرڪائي وجهڻ لاءِ ڪافي هوندو آهي. ٻن ٽن اناسن جيتري تيز اڏام ڪندڙ ڪارڙو تتر پيرن جو به ڏاڍو ٽڪو هوندو آهي. هن کي شڪاري مختلف طريقن سان شڪار ڪندا آهن. مثال طور پيجري ۾ قيد تتر کي جهنگ ۾ رکي ٻولائڻ سان، ٻين تترن جي ٻولي تي اچڻ وقت انهن کي ڪوڙڪي يا ڪنهن ٻئي ذريعي ڦاسائبو آهي. ڪي شڪاري هن جي ٻولي رکارد ڪري، ٽيپ رکارد کي جهنگ ۾ وڃائيندا آهن. جنهن ڪري تتر ٻاهر نڪري شڪارين جي ور چڙهي

ويندا آهن. اڳي ڪارٽي جو ذڪر ڪورس جي ڪتابن ۾ هوندو هو پر هاڻ جيئن جيئن هن جي رهڻ جي جُوءِ ۽ تعداد ختم ٿي رهيو آهي، ائين هن لاءِ ڪورس جي ڪتابن ۾ به جاءِ سوڙهي ٿيندي پئي وڃي.

هن کي عام طور تي اکين جي زڪام لڙهي ۽ بخار وغيره جون بيماريون وڌيڪ ٿينديون آهن. زڪام جي بيماري وڌيڪ سردي يا گرمي کان علاوه گهڻي بک ۽ گهڻي ڊٽو يا گهڻي پاڻي پيئڻ سان ٿينديون اٿس. جنهن دوران اکيون سُجھي پونديون آهن. گرم تاثير وارو کاڌو ڪاٺ/چڱڻ سان لڙهي/دستن جي بيماري ٿي پوندي آهي جنهن دوران گوڏن ۽ سندن جو ساهه سڪي ويندو اٿس. باقي بخار ڪنهن به وقت، عام ڏينهن ۾ ٿي پوندو اٿس.

ڪارڙو تتر هونئن ته سڄي سنڌ ۾ مختلف هنڌن تي ملندو آهي پر سانگهڙ ضلعو خاص طور تي مشهور آهي. جتي ڪيترائي ملڪي ۽ غير ملڪي ماڻهو ڪارٽي کي شڪار ڪرڻ جون سڌون ڪندا آهن. ٻين ڪيترن ئي نالي وارن ملڪي ۽ غير ملڪي ماڻهن سان گڏ 1988ع ۾ ان وقت جي ڊسٽرڪٽ فاريست آفيسر محمد عمر پيبي جي دور ۾ عمران خان جهڙو ماڻهو به سانگهڙ ضلعي جي ڪپري تعلقي جي پبلن ڪوڙي ۽ واريانن ۾ هڪ انگريزي چوڪري (شايد جمائم خان) سان گڏ تترن جو شڪار ڪري ۽ واريانن ۾ رسول بخش راڄڙ جو سندس اوطاق تي مهمان ٿي، مچ ڪچهري ۽ اچڙي ٿر ۾ تلور جي شڪار جامزا وٺي چڪو آهي. اتي جي تترن عمران خان کان علاوه 88-1987ع ۾ ضياالحق، محمد خان جوڻيجي، ڪيترن ئي غير ملڪي سفيرن، وزير اعليٰ غوث علي شاھ ۽ عبدالله شاھ جهڙن ٻين

ڪيترن کي به هتي اچڻ تي مجبور ڪيو آهي. واضح رهي ته ضياالحق جي ڪري ان وقت شڪار جي اسپيشل ڀرمت جاري ٿي هئي. چو جوان وقت ڪپري پيلي ۾ شڪار جي منع هئي. ضياءَ پاڻ ته ڪوڙي پيلي ۾ شڪار ڪيو پر سندس مهمانن کي واريانهن ۾ شڪار ڪرايو ويو. هيءَ به ڳالهه رڪارڊ تي رکڻ جهڙي آهي ته 95-1994ع ۾ ان وقت جو سنڌ جو چيف سيڪريٽري عبدالڪريم لوڏي به ڪپري ۾ تترن جي شڪار لاءِ آيو پر ڊسٽرڪٽ فاريست آفيسر محمد عثمان ميمڻ، ڪيس ڀرمت نه هجڻ ڪري غير قانوني شڪار ڪرڻ نه ڏٺو ۽ هو واپس هليو ويو. ڪارڙي تتر جي هجڻ وارن ٻين هنڌن ۾ درياھ جو ڪچو نئين ڪوٽ ڀرسان ڳوٺ فضل ڀنڀري لڳ پراڻي هاڪڙي جي گسن ۾ بيٺل پاڻي جي ڀرپاسي، خيرپور ۾ ناري واريون رڪون، گهوڙا ٻاري ۾ درياھ وارو پاسو لاڙ جا جهنگ ۽ گهٽ آبادي وارا علائقا، جنهاڻ، منڍ ڄمڙائو وارو علائقو ڊگهڙي ٽنڊو غلام علي، چونڊ ڪو وغيره شامل آهن. اڳي سانگهڙ ۾ مڪي ڍنڍ واري سڄي علائقي خاص ڪري پڪسري کان مٿي جهمر ۾ هي تمام گهڻو هوندو هو. پر هاڻ شڪارين، بندوقن ۽ لاقانونيت وڌڻ بعد ڪارڙو گهڻو گهٽجي ويو آهي. پوءِ به هي سانگهڙ ضلعي ۾ مختلف ماڻهن توڙي پيرائين گادين جي رڪن سبب اڃان بچيل آهي.

اڳي ته پاليل ڪارڙو تتر 5/6 سون ۾ ملي ويندو هو پر هاڻ 15 هزارن کان وٺي لک تائين وڃي پهتو آهي. جهڙو تهڙو به 5/6 هزار کان گهٽ نه ٿو ملي. جڏهن ته اڇڙو اڇ به 5/6 سون ۾ مليو وڃي ۽ سٺي ۾ سٺو 5 هزارن تائين مليو وڃي. ايراني جي جوڙي هزار کن ۾ ملي وڃي ٿي. جتي خفتين وٽ ڪنري واري پاسي نورل شاهه پاران لک ۾ ڪارڙو

تتر خريد ڪرڻ جون مثالن جهڙيون ڳالهون ڪچهرين ۾ ڳائجڻ ٿيون، اتي سانگهڙ ۾ ڊاڪٽر غلام رسول جي پٽ خرم شهزاد پاران 07-2006ع ڌاري ڊيري غازي خان جي خفتين کي، سنڌ جي هڪ وڏي درگاه تان سفارشي خط آڻڻ بعد لک ۾ وڏن ٿورن سان وڪرو ڪرڻ جون خبرون به دلچسپي سان ڪيون وڃن ٿيون. جهڙي نموني ايراني تتر جي پڙي سڄيءَ سنڌ ۾ نوابشاهه، ڊوڙواري پڙي مشهور آهي. اهڙيءَ طرح ڪارڙي تتر جو واپار وري جتي ٻولين جا مقابلا يا ميل ٿيندا آهن، جنهن کي چڪري سڏبو آهي اتي ٿيندو آهي. ڪارڙي تتر جون سنڌ ۾ چڪريون سانگهڙ، سنجھورو گڙنگ بنگلي، چڪ نمبر 4، ڊوڙ ماتلي، شادي پلي، پٽ شاهه ۽ خير وچ ۾ راڻپور مريد شاهه ڪشمور وغيره واريون مشهور آهن. ڪارڙي تتر جي ٻولي جي مقابلن ۾ في منت ۾ تتر پاران ڪيل ٻولين جو تعداد ڳڻبو آهي. جنهن جا ڪيترائي راءِ ٺنڊ ٿيندا آهن. جڏهن ته اڇڙو تتر مادي سان گڏ ٻوليندو آهي، اڪيلو نه برابر ٻوليندو آهي. اهو ٻولڻ جي مقابلي لائق نه سمجهبو آهي. جڏهن ته ايراني تتر جي ويڙهه جا مقابلا ٿيندا آهن. جنهن ۾ سرهاڙي لڳ ڳوٺ غلام مگسي وارو ميل خفتين ۾ وڏي شهرت رکي ٿو. ايراني جون ٻه جنسون ٿينديون آهن. هڪ ڳاڙهو ۽ ٻيو اڇو. ويڙهائڻ وارا خفتي ڳاڙهي کي پسند ڪندا آهن.

2010-11ع وارين برساتن ۽ ٻوڏن ڪارڙي تتر جي نسلن کي 70/80 سيڪڙو نقصان پهچايو آهي. شڪارين به هڻي وڃي هنڌ ڪيو آهي. جنهن سبب هيءَ هاڻ گهڻو ڪري ذاتي رڪن ۾ وڃي، ڪنهن حد تائين محفوظ رهيو آهي. باقي جهنگ، ٻيلا ۽ ڪچو هاڻي هن لاءِ قتماً

محفوظ ناهن رهيا. جيتوڻيڪ هن جي شڪار تي پابندي ۽ غيرقانوني شڪار کي 15 هزار روپيه ڏنڊ، 6 مهينا ٽيپ يا ٻئي سزائون اچي سگهن ٿيون. پر پوءِ به هن جو شڪار ڏينهن ڏينهن وڌي رهيو آهي. هن جي پالڻ جي في تتر جي لائسنس فيس 200 روپيه سالياني آهي. جيڪڏهن سنڌ حڪومت کي ڪارڙو تتر بچائڻو آهي جيڪو هاڻ صوبائي پکي جي درجي ملڻ بعد وڌيڪ توجه جو مستحق آهي ته ان لاءِ هن جي پالڻ جي لائسنس تي فوري طور تي پابندي هڻي وڃي. چوڻو هن جو غيرقانوني شڪار اڪثر ڪري انهن پاليل تترن جي ڪري ئي ٿيندو آهي. ٻيو ته هن جي فيس، ڏنڊ ۽ سزا به گهڻي وڌائي وڃي. جيئن ڏهاڪو کن سال اڳ پنجاب ۾ ڪيو ويو. اتي هاڻ نوان لائسنس ٺاهڻ تي پابندي آهي. رڳو پراڻن، نوان ڪيا وڃن ٿا سي به 5 سالن جي گڏ فيس وٺي. اتي ڪارڊ به ناهي، جيئن سنڌ ۾ آهي پر اتي ڪاپي آهي. جيئن سنڌ ۾ 1972ع ۾ وائيلڊ لائيف بورڊ ٺهڻ کان اڳ ڪاپي هئي، اهو رواج ٻيهر شروع ڪيو وڃي. واضح رهي ته 1972ع ۾ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي صاحب وائيلڊ لائيف بورڊ ناهي، جهنگلي جيوت کي وڌائڻ جي پهريون ڀيرو سنجيڊي ڪوشش ڪئي، ان بعد 1994ع ڌاري ڪنزروپٽر مرزا ابرار صاحب جي ڪوششن سان بورڊ، ڊپارٽمينٽ جو درجو حاصل ڪيو.

ڪجهه به هجي پر ڪارڙو تتر واقعي سنڌ جي سونهن آهي ۽ ان کي بچائڻ لاءِ نه صرف حڪومت کي پر عام خفتين کي به گهڻو ڪجهه ڪرڻ جي، ڪافي کان وڌيڪ ضرورت آهي. ته جيئن دنيا ۾ ملڪ ۽ سنڌ ٻين ڳالهين سان گڏ ڪارڙي تتر جي سرزمين سبب به سڃاتا وڃن.

مورن جو مرڻ ۽ لوڪ ڏاهپ وارو علاج

مورن ۾ آيل موت ٿر جون حدون پار ڪري سانگهڙ ۽ ميرپورخاص ضلعن ۾ پهچي ويو پر کاتي پاران رڳو مٺي ۽ ڀرپاسي جي مورن کي بچائڻ لاءِ ٽي نالي ماتر اپاءُ وٺي، فرض لاهڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي. سا به سنڌي اهلپت تي، بيماري ڏسندي نه پر صحافين ۽ ڳوٺاڻن جي رڙين ۽ ڪوڪن بعد، جهنگلي جيوت کاتي جي وزير صاحب کي به سرزمين تي وڃڻ جو خيال ۽ وقت، مورن مرڻ جي 15 ڏينهن بعد آيو. جتي موصوف مورن جي بيماري کي، بيماري بچاءُ آفت ته تسليم ڪيو پر گڏوگڏ اهو به چيو ته رڳو 9 مور مئا آهن! جڏهن ته سندس کاتو چوي ٿو ته ٿر ۾ 50 هزار مور آهن ته انهن مان 9 مرڻ سان، بيماري آفت ۾ ڪيئن تبديل ٿي؟ آفت ته گهڻو وڏو انگ گهري ٿي. جيڪو حال کاتي جي ڪارڪردگي جو آهي، ان مان واقعي مورن ۾ ته ڇا ٻين پکين ۽ جانورن ۾ به آفت اچڻ ۾ گهڻي دير ناهي.

جهنگلي جيوت جي بچاءُ جي نالي تي قائم هن کاتي کي، بي زبان جيوت جي بچاءُ جو ڪيترو اونو آهي؟ ان جو اندازو انهيءَ مان به لڳائي سگهجي ٿو ته سنڌ ۾ ڪيترن ئي هنڌن تي مورن جي موجودگي باوجود، هن کاتي جي ”اهل آفيسرن“ کي اڃا تائين به اهو خيال ناهي آيو ته ڪو ٻين هنڌن تي موجود مورن ڏانهن به توجه ڏجي ۽ انهن جي علاج لاءِ به اڳواٽ ڪي قدم کڻجن يا اتي جي عملي کي ئي ڪڍي ڪن

ڪٿائجن! اعزازي گيم وارڊن کان ڪنهن بچاءِ يا تحفظ جي قدم کڻڻ جي
اميد هونءَ به اچائي ۽ وقت جو زيان ٿي آهي.

سانگهڙ جي آس پاس ڪيترن ئي هنڌن تي مختلف خفتين
پاران مور رکيل آهن. جن مان ڪي پيراڻان ته ڪي ذاتي آهن. مثال طور
ميرپورخاص روڊ تي شگر مل جي آسپاس ڳوٺ نصير خان جلالاڻي
واري پاسي. مائي جي قبرستان ۾ دلشاد شاخ (روايتن موجب دلشاد نالي
هڪ ذات جو ذميندار هو جنهن جي نالي پٺيان هن شاخ جو نالو پيو
جيڪو وقت سان گڏوگڏ دلشاد شاخ بجاءِ، ماڻهن جي زبانن تي
'دلشاد' طور مشهور ٿي ويو آهي) ڀرسان واري قبرستان ۾. ڪنڊياري
لڳ وساط باغ ۾. پيرونمل لڳ مڙهي ۾. چاماري ۾ رئيس علي غلام
نظاماڻيءَ جي ڳوٺ. گڙنگ بنگلي لڳ لال خان وساط ڳوٺ ۾. نوابشاهه
سنجهوري روڊ تي ڳوٺ ڪانڊيري وساط ۾. سنجهوري ڀرسان ڳوٺ
عيسيٰ خاصخيلي لڳ پنجابين جي باغ ۾. باکوڙي روڊ تي ڳوٺ خير
محمد لغاري ۾ ۽ ٻين ڪيترن ئي ڳوٺن ۾ ماڻهن جا کليل نموني رکيل
مور موجود آهن. جن ۾ ڪن هنڌن تي مهيني کن کان ساڳئي "راڻي
ڪيت" جي بيماري موجود آهي. جنهن مان جتي ڪيترائي مور مري
چڪا آهن ۽ ڪيترائي اڄ به بيمار حالت ۾ موجود آهن. مثال طور
چاماري لڳ رئيس علي غلام جي مورن مان 5 ڊيلون ۽ 16 ٻچا، ڪل 21
مور مري چڪا آهن ۽ ڪيترائي بيمار آهن. ڳوٺ لال خان وساط ۾
مالڪن کي هڪ ڪتن جو کاڌل مور هٿ آيو آهي. جنهن لاءِ شڪ
ڪيو پيو وڃي ته اهو مور بيماري سبب سست ٿي ڪتن جو ڪاڇ ٿيو
آهي، ساڳئي طرح باکوڙي ڀرسان ڳوٺ خان محمد لغاري ۾ به ٻن مورن

جي مرڻ جون خبرون مليون آهن. پر کاتي کي ان بابت نه ته ڪا ڄاڻ آهي ۽ نه ئي ڪا دلچسپي. انهيءَ حالت ۾ به اطلاع آهي ته ضلعي اعزازي گيم وارڊن، سانگهڙ شهر ۾ موجود کاتي جي آفيس مان سامان آهستي آهستي ڍوئيندي پنهنجي ڳوٺ ڀرسان کپري ۾ کڻائي، آفيس قائم ڪئي آهي. سانگهڙ ۾ سندس اچڻ ڪڏهن قسمي ٿي ٿئي ٿو. وس وارن کي گذارش آهي ته مورن ۾ آيل هن بيماري کي آفت بڻجڻ کان اڳ ڪي احتياطي تدبيرون اختيار ڪن. بيمار مورن جو علاج ۽ بين جي بچاءَ لاءِ ڪجهه ڪن. رڳو ميڊيا تي نه ڀاڙين، ڪجهه پاڻ به ڪن. کاتي وارن کي ۽ نام نهاد اعزازي گيم وارڊن کي به رمضان شريف جي ڀلاري مهيني ۾ ڪجهه حلال ڪري کائڻ ڏانهن به راغب ڪن.

روزاني ڪاوش آچر 29 جولاءِ 2012ع ۾ ڇپيل خط

مورن جو مقامي علاج ۽ لوڪ ڏاهپ

لوڪ ڏاهپ ذريعي جانورن ۽ پکين جو علاج ڪندڙ ماهرن مطابق مورن جي موجوده بيماري راڻي ڪيت ڪي سنڌي ۾ ڪنڊڙي جي بيماري سڏبو آهي. هن بيماري جي هڪ اهم نشاني هيءَ به آهي ته ان ۾ ڪڪڙ جي پچ مٿان هڪ ننڍي سوئي جهڙي ڪل ظاهر ٿيندي آهي. علاج طور ان نڪتل ڪل کي ڏنپ ڏبو آهي. بيمار مورن جي علاج جي لاءِ لوڪ ڏاهپ جي ماهرن جو چوڻ آهي ته بيمار مورن لاءِ 10 سي. سي. ڊونٽرو/ڏهي ڪٽي، ان کي سٺي نموني ولوڙي، مهني ناهي، مورن کي پيارجي ته ڪافي حد تائين بيماريءَ تي ڪنٽرول ڪري سگهجي ٿو. ساڳئي نموني احتياط ۽ علاج طور ٿور ڪي چلي، آٽي ۾ ملائي، ڳوڙهيون ناهي، ڪارائٽ سان به بيماريءَ تي ڪافي فرق پئجي سگهي ٿو. ڀلي ڪٽي وٽامن ذريعي جديد علاج به ڪيا وڃن پر پنهنجي وڌن جي مقامي تجربن مان فائدو وٺڻ ۾ به ڪا خرابي ڪونهي. انهن مقامي ڏسن جا ڪي سائيڊ ايفيڪٽ به ناهن ٿيندا. ان ڪري جديد سائنسي علاج سان گڏ وقت جي ضرورت مطابق، علاج واريون ٽيمون جيستائين گهربل هنڌ تي پهچن، اتي اوستائين ماڻهو بيمار مورن جي علاج لاءِ اهي مقامي لوڪ ڏاهپ وارا ڏس به ڪري ڏسن.

روزاني ڪاوش ڇنڇر 5 فيبروري 2011ع خط

سياري جي اچڻ ۽ وڃڻ جو اهڃاڻ

قدرت موسمن جي متجرب جي حوالي سان ڪيتريون ئي نشانيون ۽ اهڃاڻ رکي، انسان جي وڪ وڪ تي رهنمائي ڪئي آهي. اهڙيون ڪيتريون ئي نشانيون آسمان، زمين، چنڊ، تارن، پکي پڪڙ کان ويندي جانورن تائين موجود آهن. رڳو ڏسڻ واري اک هجي. اهڙين نشانين وارن جانورن ۾ ڍڳو به هڪ آهي. (جنهن کي انگريزيءَ ۾ افسوس جو ڍڳي تي ان حوالي سان نظر مڙهي گهٽ ٿي پوي ڍڳو يا ڏاند جنهن لاءِ چيو ويندو هو ته دنيا ڏاند جي سڱ تي بيٺل آهي، اهو جڏهن سڱ لوڙي توت زلزلو اچن ٿا. اڄوڪي دور ۾ خود انهيءَ ڏاند جو وجود خطري ۾ آهي. ان جي اڳوڻي ڪم نه هجڻ سبب هن جي اها اهميت نه رهي آهي، جنهن ڪري هن جي نسل ڪشي ٿي رهي آهي. ڏاند جنهن لاءِ لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ ڪيتريون ئي چوڻيون ۽ پهاڪا بيت ۽ موسمن جي متجرب جا اهڃاڻ هئا، سي سڀ جهڙوڪر وقت جي وهڪري ۾ وهي وڃڻ وارا آهن. ان ڪڏهن به اسڪولن ۾ اها جاءِ نه حاصل ڪئي، جيڪو هن جو حق هو. استادن هميشه Cow ڍڳيءَ تي مضمون لکرايا. شايد ئي ڪنهن Bull يا ڍڳي تي ڪو مضمون لکرايو هجي. موهن جي دڙي جي قدامت کان وٺي پٽائي صاحب جي شاعريءَ تائين هر هنڌ مثالن ۾ موجود ڏاند، هاڻ پنين مان تڙ ڪري صحت، معيشت ۽ سماجي طور ڪيترائي مسئلا پيدا ٿيا آهن.

ڍڳو جيڪو هر، هلر، سنهور سهاڳي، (ڪيڻ ۽ روتاوڙ جي جاءِ تي) گهاٽي، نار چيچڙي، ڍڳي گاڏين کان ويندي بلوچستان ۾ خاص طور

تي ڊومبڪين وٽ ٽپڙ ٽاڙي ڪٽڻ ۽ چڙهڻ لاءِ به ڪم ايندو هو. جنهن جي پير ۾ برڪت مڃبي هئي، سو اڄڪلهه رڳو ڊوڙ ۽ ميل جي نالي تي جوا جي ڪم اچي ٿو. هر هلر وارا ڪم ٽريڪٽرن ۽ ٻين مشينن سنڀالي ورتا آهن. ۽ ڍڳي گاڏيءَ جي جاءِ گڏهه گاڏي والاري ڇڏي آهي. موهن جي دڙي کان وٺي اڄ تائين جڏهن ڍڳي گاڏيءَ جي بناوٽ ۾ ... فرق نه ايندو ته پوءِ ڍڳي جي جاءِ گڏهه نه والاريندو ته ٻيو ڇا ٿيندو؟ پسر، سنڌي لاڙي، ڪڇي، ڌني، انڊياڻي، ٿري، ناڙوالي، جهڙن قسمن ۽ اچي، سائي، بگي، ڳاڙهي، بادامي، ڪاري چٽڪري (جهري) نيري، مليري پوري ۽ بوسڪي رنگ وارا ڍڳا جن لاءِ گهڻين زالن هر نه هلي، گهڻي مردين هر نه هلي. ڏندين ڏاند، ڍڳي جهڙو چاڪي (گهاٽي جو ڏاند) جهڙين چوڻين کان وٺي پٿاري جي بيت، ”جنين ڏاند نه ٻج، تن پڻ تنهنجو آسرو اول ڏين انهن کي پوءِ اڀارين سج“ ۽ ”ڍڳي جو ملهه هزار ڍڳو پير پيران“ جهڙا گانا رڳو ڪتابن ۽ ڪيسٽن ۾ ئي رهجي ويا آهن. ٻه سئو ۾ وڪامندڙ ڍڳو هاڻ مهانگائي سبب چاليهه پنجاهه هزارن تائين وڃي پهتو آهي پر ان ۾ ڪمال ڍڳي کان وڌيڪ ڍڳن جي گوءِ جي نالي ٿيندڙ جوا جو آهي. بهراڙي جي روزاني ساڳي طرح گذرندڙ زندگيءَ ۾ اها ڊوڙيا گوءِ وڏي تفريح واري هجي ٿي. جنهن جي ڪري ڍڳي جو ملهه لکن ۾ وڃي پهتو آهي. پراسوس جو اهو ڍڳو جيڪو ڪيڙي چيچڙي ۽ ۽ گهاٽي ۾ ڪم ايندو هو. اهو مشينري جي ور چڙهي چڪو آهي. بهرحال اهي ميلائي ڍڳا جڏهن ڳلڪوڙ تعميد، مڇي، جنوئي، رومال، پيرن جا چمڪا، نٽ، ٺڪتا، ڳانيون، ڳانڊيا ۽ سڳا پائي وڏا سنگ ۽ پير ڪارائيءَ سان ڪٽرائي، سنگن کي ڪيس، مينڊي ۽ تيل

لڳرائي ڍڳن جي مشهور پڙين، ساجن سوائِي، سمن سرڪار، جيڪب آباد جو ڪيٽل شو سبيءَ جو ميلو مشهور آهي. ان کان سواءِ ڊوڙ تلهار چمبڙ تنڊي آدم دمبالي، جهڙي، بدين تنڊي سائين داد ۽ ميلن ۾ لهندا آهن ته هيڪر خفتين جي منهن ۾ پاڻي پر جي ايندو آهي. مٿان وري جُهل ڍڪي، ٽليون ۽ ڪِرڪ پاڻي هلندا آهن ته ڪيتريون ئي دليون ڪسي وٺندا آهن.

ڍڳن جا خفتي شيرل عمرائي، حاجي گلزار لغاري، حق نواز عمرائي، امير بخش ڪنير، محمد مراد بروهي مختلف نسلن جي ڍڳن جون مختلف خصلتون ٻڌائيندي ان آڌار تي ڍڳن کي پسند نا پسند ڪن ٿا. انهن ڍڳن ۾ ٿري ڍڳا، لاڙي ڍڳا، ڪچي ڍڳا، انڊياڻي ڍڳا، پارڪري ڍڳا، پسر ڍڳا، سنڌي ڍڳا، ڌني ڍڳا ۽ اترادي ڍڳا شامل آهن. ڀاڳ ناڙي بلوچستان جا ڍڳا وڏا، ڊگها، ڀلا، تنگن سنهيون، پيٽ صفا نه جهڙو. پر اهي اهڙا ته سچر هجن ٿا جو ٽپڙ به ڪايو وڃن. پنجاب جا ڍڳا گرمي جا پاڙيا. واڻ ۽ ڪپڙا به ڪايو وڃن. سڱ ۽ ڪن ننڍا پر پنڌ جا صفا ڀلا ۽ طاقتور آهن. هڪڙا ڍڳا وري ناري جي ڀر سان مڪي جا به ٿين. جيڪي ويڙها ڇتا، لتر ۽ چڪر اهڙا جو مالڪ مان به نه مڙن. کليل نموني چرڻ جي ڪري هر پابنديءَ کان آزاد ۽ چڙواڳ. ڍڳي جون اهي خاصيتون ته ٿيون هارين نارين لاءِ پر ميلاڻي وري ڍڳي کي وڪ، گام يا تور جي حوالي سان جاچيندا آهن. تور جا مختلف قسم ٿين، جن ۾ پنڌ، ڊڪائي، ٽپالي يا ٽاپي ڊوگڙ يا ڪنو، چرل يا دوگانو لسڙيا وغيره.

عمر جي مختلف مرحلن ۾ گابو وهڙو ڍڳو ۽ ڏاند سڌجندڙ هن منفرد جانور لاءِ ڀاڳين وٽ دلچسپ ڳالهيون مشهور آهن. مثال طور اچي

زبان ۽ اڇين پنڀڻين وارو ڍڳو سست ليکبو آهي. اڇي پڇ وارو وهڻ ۾ سنو اڇي رنگ ۽ ڳاڙهي منهن وارو ٻولهاڻو ڍڳو پاڙي سمجهبو آهي. ڪاري يا ناسي رنگ وارو ڍڳو دل جو ڪمزور ۽ سست ۽ ڪسو هوندو آهي. پر هزارن ۾ ڪو چڱو به نڪري ايندو آهي. انهيءَ رنگ جا ڍڳا اڳهه نه ڪندا آهن. قربانيءَ ۾ هروڀرو ڪوئي نه وٺندو آهي. ڌاري وارا ته ويجهو به نه ايندا اٿس. ڪاسائي به ڪرڪندي ڪرڪندي رسي ۾ هٿ وجهندا آهن. ڍڳو نئين ماڻهو کي ڏسي پيو ڦوڪارا هڻندو آهي. ڦوڪارا هڻڻ جهيڙي لاءِ سنڀرڻ جي نشاني آهي. ان کان علاوه نئين ماڻهو کي ڏسي پيرن سان ۽ ڪڏهن سڱن سان زمين به پيو ڪوٽيندو ۽ ڦوڪارا ڏيندو. انهن نشانين کي ڏسندي جي ڀاڳيو هوندو سجاڳ ته اٿي ڍڳو ڄاڇيندو جي ستو پيو هوندو ته ڍڳو ٿيو چورن جو. ڍڳو نانگ بلا کي ڏسي به چڙيون ۽ لتون هڻي، ڦوڪت ڪري مالڪ کي خطري کان آگاهه ڪندو آهي پر ويچارو سڏبو پوءِ به ڍڳي جو ڍڳو ئي آهي.

ڀاڳيا ۽ خفتي، پڇ مٿي ڪري پوءِ چيڻو لاهڻ ۽ پيشاب کان پري ٿي بيهڻ واري ڍڳي کي سلڇڻو ۽ وڏي پيٽ واري کي لوٽر سڏيندا آهن. پڇ سنهي ۽ گوڏي برابر يا ٿورو ان کان به مٿي واري کي سهڻو سمجهندا آهن. ڪوهٽ وڏو هجيس ته معنيٰ اهو وهڻ جو پيلو ته ڏسڻ ۾ به سهڻو. ڪمر/ گوڏر يا پيشاب واري جاءِ جي نظر نه اچي ته ان کي به خوبصورت ۾ شمار ڪيو ويندو آهي. لاڙي ته پهرين ڏينهن، ڄمندي ئي نس کي هٿ سان مهڻي، گابي کي ڪسي ڪري ڇڏيندا آهن. آئر ڍور مستي ڪندڙ ۽ ڪسي غريب هوندو آهي. ڍڳي جو مينهن تي ڪڏهن ڪڏهن ٽپو اچي ويندو آهي ان سان مينهن ڀامي مري ويندي آهي. پر

جي روجه جو ڊڳيءَ تي ٽپو اچي ويو ته ان مان پيدا ٿيندڙ ڊڳو تمام پلو ٿيندو آهي. اهڙا ڊڳا ميلن جي ڪم جا ۽ ڏاڍا سهڻا ٿيندا آهن. خفتي ڪنهن بنهه سهڻي ڊڳي کي ڏسي چوندا آهن ته صفا روجه آهي. گئوچرن ۽ چراگاهن ۾ ڊڳي لاءِ ماندا ٿو ۽ ساوڙي سنو گاهه آهي پر جي ڪٽڻ ملي وڃي ته به ڊڳي کي ٻيو ڇا گهرجي! ڀاڳيا ڌنار کي مهڻو ڏيندي چوندا آهن ته ڪهڙو ڪٽڻ چاري آيو آهين؟ ڪٽڻ ڪاٺڻ سان مڪڻ ٿورو ڳاڙهو ٿي پوندو آهي ڊڳيءَ جي کير جي لسي ۽ گيهه وڌيڪ ڏاڻقي دار صحت لاءِ سٺي هوندي آهي. ٿريا چون ته سانوڻيءَ ۾ ڪو گاهه ڪاٺڻ سان ڊڳين جا سڱ صفا ڳاڙها ٿي پوندا آهن. شايد اهو گاهه ڪٽڻ ئي هجي. ڪٽڻ گاهه جا پن چانهه جي پٽيءَ طور به استعمال ڪبا آهن. باقي سارين وارو پلال ڊڳين لاءِ خراب آهي پر بک ته بک آهي! ڇا ڪجي؟ ميلائي ڊڳن کي سڪو جوئر ۽ جون جوڌارو هڪ ڏينهن ڇڏي پاءُ کن گيهه جو ڍڪ ۽ اونهار ۾ پٺير ۽ ڳڙ ڏبو آهي. سڄي مال وانگر ڊڳي کي به تيل پيارڻ سان آڀام جو خورو گهٽجي ويندو آهي ۽ سيڙهائي جي بيماري کان به بچاءُ ٿي پوندو آهي.

عام طور تي ڊڳي کي پاڻي پيارڻ مهل چيچ چيچ سا سيند وڃائي، پاڻي پيارڻ جو حڪم ڏبو آهي. هلڻ ويهارڻ يا بيهارڻ لاءِ ٿريا ڊڳي کي هي هي چئي آرڊر جاري ڪندا آهن. هاري ناري آ ۽ ڪٻي تي ڊڳي کي ورائيندا ۽ هلائيندا آهن. جي ائين وڌيڪ محنت ڪجي ته ڪهڙي ڊڳو اي بي سي به سڪي پوي!

لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ ڊڳي جي وات مان ٻاڦ نڪرڻ سياري جي اچڻ جي، جانورن جي حوالي سان پهرين پر پختي نشاني مڃي

ويندي آهي. ساڳي نموني ڍڳي جي وارن ڇاڻڻ کي سياري جي ويڇڻ ۽ کتي شروع ٿيڻ سان پيڻبو آهي. سانوڻيءَ ۾ جي ڍڳيون اتر منهن ڪري ويهن، انهن جي پٺي گر جهڙي شئي ڏسڻ ۾ اچي ته اهي برسات جون علامتون آهن پر جي ڍڳيون منهن مٿي ڪري هوا سنگهڻ جي ڪن ته برسات اچڻ جي سورنهن آنا پڪ سمجهي آهي.

جيئن بلوچستان ۾ ڍڳو مال ڍوڻ ۽ چڙهڻ جي به ڪم ايندو آهي. ائين هندستان مان ننگر پارڪر ۽ اتان حيدرآباد تائين وڻجارا ڍڳن تي مال ۽ سامان سڙو کڻندا هئا. جنهن ڍڳي تي لڏيا چلي رکي چڙهيو آهي، ان کي پوئي جو ڍڳو سڏبو آهي.

اڳي هلر ڳاهڻ وقت جيڪا ڪاٺي وچ ۾ کوڙي ان سان ڍڳا ٻڌي، چوڌاري هلاڻبا هئا، ان کي ميڙهه سڏبو هو ۽ ميڙهه سان ٻڌل ڍڳي کي ميڙهي سڏبو هو. اڄ به پهڪو مشهور آهي ته مڙس ته ڪو ميڙهي آهي. (معنيٰ گهڻ سهو وڌيڪ برداشت ڪرڻ وارو) ڍڳي جي حوالي سان ٻيا به ڪيترائي پهڪا ۽ چوڻيون مشهور آهن جيڪي اڳوڻن وقتن ۾ ڍڳي جي اهميت کي ظاهر ڪن ٿيون. مثال طور: ”ڪم جي وقت نه جوان کي ڪجهه ٿئي ۽ نه ڏاند کي.“ چورائو ڍڳو پاڳين ۾ به وهي ته چورن وٽ به ڏاند لاءِ گهاٽو ۽ مرد لاءِ جيل برابر آهن. جيئن گهاٽي ۾ ڏاند يا گهاٽي ۾ پيا پيسجن. ڍڳي جي وفاداري کي ڏسي پاڳيا ته ايتري تائين به چوندا آهن ته پٽ اوڀر سوير اٿل کان جواب ڏئي ڇڏيندو پر ڍڳو نه ڏيندو. ايترين سارين خاصيتن، لوڪ ڏاهپ جي نشانين، ميل ۾ دل وندرائڻ جي باوجود ڍڳو پوءِ به ڍڳو آهي.

روزاني ڪاوش اربع 12 آڪٽوبر 2009ع

ڊور سڳوئڻ جا روايتي طريقا ۽ انجيكشن جو خطرناڪ استعمال

جذت ۽ سهل پسنديءَ جي نالي اسان پنهنجي ماحول مطابق، سماج جون ڪيتريون ئي ڪارائتيون ريتون، رسمون، رواج ۽ روايتي طور طريقا ترڪ ڪري ڇڏيا آهن. جن ۾ مال کي ميڙڻ يا ڏهڻ وقت سڳوئڻ جا روايتي طريقا به شامل آهن. جن کي ٿوري گهڻي تڪليف يا ڏکيائي جي ڪري ڇڏي جيتريون مصيبتون ۽ خطرا خريد ڪيا آهن! اسان کي ان جو صحيح معنيٰ ۽ اندازو ئي ڪونهي! انهن روايتي طريقن جي ڪري ڪنهن ٿام ڪجهه وڌيڪ خرچ ٿيندو هو ۽ ڪڏهن مال وقت تي ميڙي به ڪونه سگهيو هو پر هاڻ سٺي هڻي چند لمحن ۾ ڊور کي سڳوئڻ / ڳڙي پوڻ / ڏهڻ لاءِ تيار ڪرڻ سان تمام خطرناڪ بيماريون پيدا ٿي رهيون آهن. ٿورو وقت بچائي، بيماري خريد ڪرڻ ۽ زندگي ڊاءِ تي لڳائڻ ڪٿي جي دانشمندي آهي! اهو هر ڪنهن کي سوچڻ گهرجي. مال کي سڳوئڻ جي انهن روايتي طريقن جا ڪجهه مثال هي آهن:

ڦر تي مال ميڙڻ: هن طريقي ۾ مال کي ڏهڻ وقت ڦر ڇڏبو هو. ڦر جي ڌاڻن سان ڊور پٿارو منتن ۾ سڳوئڻجي ويندو هو. جيڪڏهن ڪا ڪتر نه سڳوئڻجي هئي ته ڦر کي لڪائي، ماهر يا ڳيا ڦر جو آواز ڪندا هئا ته ”ماءُ“ ويچاري ڍڪي ڦر کي سڏيندي ڏهائيءَ لاءِ تيار ٿي ويندي هئي.

پاڙي وارو طريقو: ڪجهه ڊور وري پاڙي تي ڏهائي ڪرائيندا آهن / هئا. جيئن رشوت کان بغير ڪي آفيسر ۽ استاف ڪم ڪرڻ کان پيو ڪيائيندو آهي، ۽ پڙ ڪڍي بيهندو آهي. اهڙي طرح ڪي ڊور گاهه جي

پري، ماني ٽڪر، به، کڙيا چوني جي رشوت تي ڏهائي ڪرائيندا آهن.
ونگ ڏيڻ: ڪن جانورن کي ونگ ڏيئي (پيرن ۾ رسو ٻڌي) ڏهيو آهي. وڌيڪ ڪتر هجڻ جي صورت ۾ چئني پيرن ۾ پر اڪثر حالتن ۾ پٺين ٻن پيرن ۾ ونگ ڏيئي ٽنن تي پاڻي جا چنڊا هڻي، هٿ گهمائڻ سان ڍورائين سگهجي ٿو ڏهيو وندا آهن، جيئن اڪثر ماڻهو سرڪاري ماسترن کي هونئن ته پڇندا ئي ناهن پر امتحانن دوران مڙئي سلام وغيره ڪري ماسترن جي مٿي تي هٿ گهمائي، نالائق چورا سٺن نمبرن ۾ پاس ڪرائي ويندا آهن.

اڪيون ٻڌڻ: هن طريقي ۾ ڪتر مال کي اڪيون ٻڌي پٽي ٻڌي ڏهيو آهي. جيئن نار يا گهاٽي ۾ وهندڙاڻ يا ڍڳي جون اڪيون ٻڌي ان جو ڌيان ٻي پاسي وڃڻ کان بچائي ڪبو آهي. مال پاران به کير لاهڻ لاءِ يڪسوئي جو هٿڻ لازمي آهي. هن طريقي سان مال آس پاس ڪجهه نه ڏسڻ ڪري نسبتاً جلد ڏهائي لاءِ تيار ٿي ويندو آهي.

سگهه ڏيڻ: آخري وڏن ٽنن تي مسلسل هٿ گهمائڻ سان، ٿڌ گرم ٿيڻ تي به ڪجهه ڍور جلدي سگهجي ويندا آهن. ان طريقي کي سگهه ڏيڻ چئبو آهي. سڀڪو ڏيڻ: ڍور جا ڪن نوڙي يا رسي سان سڱن سان ٻڌي رسي تي پاڻي هاريو ته ڪن کي چڪ ۽ تڪليف ايندي ان سان به مال ڏهائي لاءِ تيار ٿئي ٿو. ٻل ڏيڻ: ڍور جي سار ۾ ٿوڪ ڏيڻ سان به ڍور جلد سگهجي ٿو آهي. هي طريقو ٿري وڌيڪ استعمال ڪن.

گج ڪرڻ: سار ۾ جانور جي پچ جو ڪجهه حصو وجهي به ڍور کي سگهڻ لاءِ تيار ڪبو آهي.

وقت يا پهر وڌائڻ: کانگهارو (وهڪيل) ڍور صبح شام ڏهڻ بجاءِ هڪ وقت ڏهڻ سان به مال جلد ڳڙي پوندو آهي.

هٿر ڪرڻ: ڍور کي هٿ سان ماني يا ڪا ٻي شئي ڪرائي به ڏهڻ تي هيرائبو آهي. جيستائين ڪا شئي هٿ سان نه ڪرائجي اوستائين ڏهڻ نه ڏيندو.

گوھو ڏيڻ: ڪي جانور ڏھڻ وقت منھن ڏوھي ڏانھن ڪندا آھن. ”ڏوھو“ ان جي وات يا منھن ۾ گوھو ھڻندو تہ مال پيو گوھي وارو کير چٽيندو. پوءِ مال جي اھا عادت ٿي ويندي آھي.

بوتو ناھڻ: ڦر مرڻ تي ان جي ڪل لاهي، بھ ڀري، بوتو ناھي، مال کي دوکي سان ڏھي وٺبو آھي. مال کي ڏھڻ کان اڳ ڍٽو ڪونہ ڏبو آھي، ٿورو بکيو مال آساني سان ڏھائي ڪرائيندو آھي. ڏھڻ کان پوءِ مال کي پاڙو (کاڌو) ڏبو آھي. پاڙي جي آسري مال ائين جلد مڙندو آھي جيئن اڪثر آفيسر رشوت جي آسري ڪم ڪندا آھن. جيڪڏھن انھن مان ڪنھن بہ طريقي سان ڍور ”راھ راست“ اچي تہ پوءِ پاڳيو بيزار ٿي وجھندو ھو لٽ ۾ ھٿ. لٽ جي زيبٽ تي مال بہ پادرن سان سڌو ٿي ڏھائي لاءِ تيار ٿي ويندو ھو. اھي ھئا اھي روايتي طريقا جيڪي اسان وٽ صدين کان مروج ھئا انھن ۾ ٿوري تڪليف ۽ ڪجھہ وقت تہ وڌيڪ لڳندو ھو پر انجيڪشن واري صحت دشمن طريقي مان جان چٽل ھئي. ايڪسپلورر سان حال اوريندي پاڳيا محمد موسي ڪيرو غلام قادر ۽ اسدالله (شاھپور چاڪر) امير بخش ڪنڀر ”ماسٽر“ ڪوٽ نواب ۽ محمد حسين ”بابلي نظاماڻي“ سانگھڙ چون ٿا تہ انجيڪشن وارو کير پيئڻ سان فائدي بجاءِ بيماريون پيدا ٿين پيون. ماڻھو سوچن ٿا تہ شايد کير ۾ طاقت نہ رھي آھي. کير ۾ اڄ بہ طاقت آھي پر جي مال صحت بخش طريقي سان ڏھجي تہ ھاڻ تہ ھٿ يا چيچ سان ڏھڻ بجاءِ ماڳھين مشينون استعمال ٿي رھيون آھن. انھن روايتي طريقن کي ڇڏي اڄڪلھ مال سڱوئڻ ۽ کير وڌائڻ لاءِ انجيڪشن جو استعمال عام جام آھي. جنھن سان ماڻھن ۽ مال جي صحت تي ڪيترائي خطرناڪ

اثر مرتب ٿي رهيا آهن ۽ بيماريون پيدا ٿي رهيو آهن.

جانورن تي اثر: جانورن کي سڱوٺ لاءِ لڳندڙ سٽي آڪسي

ٽوڪسن Oxitocin لاءِ ڊاڪٽرن جو چوڻ آهي ته اها ويم دؤران عورت کي لڳڻ سان ويم ۾ آساني ٿئي. ان جي لڳڻ سان لڱ ساڻا ٿي وڃن ٿا. هي هارمونل انجيكشن آهي. جنهن لڳڻ سان پيدائش جو سڄو نظام حرڪت ۾ اچي ٿو ۽ کير به ٿڌن ۾ لهي اچي ٿو. پر ان سان جانورن کي ڪيترائي نقصان ٿي رهيا آهن. جن ۾ جانورن جي پيدائش جا عضوا ڪمزور ٿيڻ، جانورن جي وري لڳڻ جا چانس گهٽجڻ ۽ تنبجڻ جا (حمل ڪرڻ) چانس وڌڻ. ڪن ڏورن ۾ ڦر لاءِ کير لڪائڻ يا ڪٽي وڃڻ جي عادت هوندي آهي. سٽي لڳائڻ بعد جانور پاران سڄو کير لاهڻ ڪري ڦر لاءِ ڪجهه نه ٿو بچي. مزي جي ڳالهه ته ڪڏهن سٽي موجود نه هجڻ وقت خفتي ڀاڳيا ڏالي سٽي هڻي ڏور کي سڱوٽي وٺندا آهن. سٽي سبب مال جي سن ٿي وقت کان اڳ ويم ڪرڻ ڪري ڦر پوري عمر جو نه هجڻ ڪري ڪمزوري سبب جلد مري وڃڻ. ڀاڳين جي بقول ”سائي ٿيل“ ڏور کي مهيني بئي بعد سٽي هڻڻ بجاءِ ڀاڙي يا ڪنهن ٻي طريقي تي سڱوٽبو آهي. جانورن جو سوڪو ڪائڻ ۽ رت نه ڪٽڻ شامل آهن. اهو سڄو عمل جانورن جي نسل ڪشي فطري پرورش جي حق جي خلاف ورزي آهي. مال جي کير لاهڻ سان گڏ کير وڌائڻ لاءِ به هڪ ٻي سٽي بوسٽن 250 استعمال ڪئي ويندي آهي. ان جا به مال تي ڪيترائي خطرناڪ اثر ٿين ٿا. ڀاڳين ۽ ڊاڪٽرن جي بقول ته کير وڌائڻ واري انجيكشن مال جو ڪيلشيم ڳاري ٿي. جنهن سان هڏا ڳرڻ سبب جانور ڪمزور ٿئي ٿو ۽ عمر گهٽجيس ٿي. مثال طور مينهن جي عمر

عام طور تي 20/22 سال ٻڌائي وڃي ٿي. جيڪا تقريباً ڏهه ٻارنهن دفعا ويامندي آهي. اندازن ٽن سالن ۾ پاڙي/وچ مينهن ٿي وڃي ٿي. جيڪا ڏهه مهينا ڏهه ڏينهن بعد ويامندي آهي. سٺي جي هيراڪ 9 مهينن ۾ ئي ويامي ويندي آهي. جنهن سبب ڦر ڪچا ۽ غير صحتمند هئڻ ڪري جلد مري ويندا آهن. جنهن سان مال جي نسل ڪشي ٿي رهي آهي. ان کان علاوه ڀاڳين جي عام مشاهدي جي ڳالهه آهي ته سٺي لڳندڙ مينهن جي عمر پنج ڇهه سال گهٽجي وڃي ٿي. سٺي لڳڻ بعد جانور ان جو عادي ٿيو وڃي. جيئن ته هي انجڪشن اڪثر ڪري واڙي وارا استعمال ڪندا آهن

جيڪي ڪير ۽ نسل جي لحاظ کان چونڊ مينهن خريد ڪندا آهن. سيون لڳڻ ڪري مينهن جي عمر گهٽجي وڃي ٿي ۽ ڦر به اڪثر حالتن ۾ مري وڃن ٿا جنهن سان مينهن جي خطرناڪ طريقي سان نسل ڪشي ٿي رهي آهي. ان ڪري واڙي وارن تي خصوصي نظر رکڻ جي ضرورت آهي ته جيئن مينهن توڙي ٻي مال جي نسل ڪشي کي روڪي سگهجي.

انسانن تي اثر: ڀاڳيا ۽ ڊاڪٽر آڪسيٽوڪسن سٺي جا مال سان گڏ ماڻهن تي به ان جا ڪيترا سائب افڪٽ ٻڌائين ٿا. انهن جي بقول ته هن سٺي لڳل جانور جو ڪير استعمال ڪرڻ وارا ماڻهو بظاهر پيل سگهارا هجن پر حقيقت ۾ اهي ڏاڍا ڪمزور ۽ ڪوڪلا هوندا آهن. اهڙي ڪير واپرائڻ سان فائدي بجاءِ نقصان ٿئي ٿو. ان کان علاوه اهو ڪير ٻارن کي وقت کان اڳ بالغ ڪرڻ، چوڪرين جي جسماني ساخت (چاٽي) ۾ جلد تبديلي آڻڻ، مردن ۾ جنسي طاقت گهٽائڻ، چوڪرن ۾ نسوانيت جو وڌڻ ۽ بلڊ پريشر وڌڻ جو باعث بڻجي ٿو. هي سٺي ويهر (ڊليوري) ڏکيو ۽ مشڪل بڻائي ٿي. اڳي عام طور تي ڊليوري

گهرن ۾ دايون آرام سان ڪرائي وٺنديون هيون پر هاڻ اسپتال ۽ آپريشن جهڙوڪ لازمي ٿيڻ سان گڏ مهانگوبه ٿي ويو آهي. اهڙو ڪير پيلي ڊاريڪٽ استعمال نه ڪجي. ڇانهه، آئيس ڪريم، وغيره ۾ استعمال ڪيل ڪير به نقصانڪار ٿئي ٿو.

ضرورت هن ڳالهه جي آهي ته ٿوري آسانيءَ خاطر ۽ ڪجهه وڌيڪ ڪير حاصل ڪرڻ جي لالچ ۾ روايتي طريقا ترڪ ڪرڻ بجاءِ انهن تي ڌيان ڏيون. جنهن ۾ مال ۽ ماڻهو پنهي جي پلائي ۽ بهتري آهي. جيئن اڄ سڄي دنيا پاڇين ۽ ميون ۾ پيسٽيسائڊ استعمال ٿيل يا نه ٿيل هجڻ ڪري انهن جا الڳ الڳ اگهه مقرر ٿي رهيا آهن. ڪٿي ائين نه ٿئي ته اسان به ڪجهه عرصي کان پوءِ خطرناڪ نتيجا پوڳڻ بعد، ”سئي وارو ڪير“ يا ”بغير سئي وارو ڪير“ جو اصطلاح استعمال ڪريون ان سلسلي ۾ گورنمنٽ هن اهم مسئلي ڏانهن به فورن ڌيان ڏئي، سئي جي استعمال تي پابندي هڻي، ڪنهن ٻئي صحت بخش متبادل ۽ بهتر حل لاءِ سوچڻ گهرجي. هاڻ ته زهريلن اثرن کان پاڪ سمجهيو ويندڙ واحد ائڻ جو ڪير به ڪيميڪل لڳل گگر ڪاٺڻ سبب خالص نه رهيو آهي. اها سئي جڏهن ايتري قدر خطرناڪ طريقي سان ڪير تي اثر انداز ٿي سگهي ٿي ته پوءِ ان جا گوشت تي ڪيترا اثر پوندا هوندا، ان تي به تحقيق ٿيڻ جي سخت ضرورت آهي. چوپايو مال جنهن جو ملڪي زراعت ۾ 52.5 سيڪڙو حصو ۽ مجموعي ملڪي پيداوار ۾ 11 سيڪڙو حصو آهي. (جڏهن ته سنڌ ڪير ۽ گوشت جي لحاظ کان ملڪي ضرورت جو 26 سيڪڙو پورو ڪري ٿي.) ان کي خطرناڪ اثرن کان بچائڻ لاءِ حڪومت کي فوري طور قدم کڻڻ گهرجن.

روزاني ڪاوش اربع 2 ڊسمبر 2009ع

لوڪ ڏاهپ جي حساب سان وڻن جي واڌيءَ جو وقت

مئي، جون ۽ جولاءِ وارا مهينا جتي موسمياتي حساب سان گرمين ۽ گهٽائي ۽ مارڪيٽ جي حساب سان پئسي ڏوڪڻ جي حساب سان گهٽتائي جي حساب سان مشهور آهن، اتي اهي مهينا ڳوٺن ۽ بهراڙين ۾ وڻن ۾ ڪات ڪهاڙا پوڻ جي مند طور به مشهور آهن. انهن مهينن ۾ جيئن ته ڪڻڪ لڻجي، وڪامجي، ۽ ذري گهٽ ڪائجي چڪي هوندي آهي، نئين فصل جي تيار ٿي مارڪيٽ اچڻ ۾ اڃان دير هوندي آهي. پئسي ڏوڪڻ جي ڪوٽ سبب سڃاڻي تيزهوائي سان گڏ هر هنڌ پهچي چڪي هوندي آهي. آمدني جو ٻيو ذريعو به نه هوندو آهي. ان ڪري سڃاڻيءَ جو بار به وڻن تي اچي پوندو آهي. هاري ناري ۽ ننڍا وڏا آبادگار مڇون وٺيو وڻ پيا تازيندا آهن ۽ موٽر سائڪلن تي هلندڙ وڻن جا واپاري سڃاڻيءَ جي آخري حدن تائين پهتل ماڻهن جي تاز ۾ هوندا آهن. ائين واپارين کي وڻن جي ويڙ جي ٽڪڙ ۾ پاڻ وارن پاڻو صاحب کي پئسا وٺڻ جي ٽڪڙ. وڻن ۾ ڪات ڪهاڙا وڃهرائڻ ۾ دير ٿي نه ڪندي آهي. ان کان علاوه هن موسم ۾ مهينن ۾ رپيا ته پنيون وانديون هونديون آهن. يا وري ڪوئي فصل تيار نه هوندو آهي. ان ڪري وڻن جي واڌي ۽ انهن کي اتان ڪڍڻ نسبتاً سولو هوندو آهي. ان کان علاوه مقامي لوڪ ڏاهپ جا ماهر ٻڌائيندا ٿا ته سياري توڙي گرمي چاليهي ۾ وڻن ۾ رس گهٽ هوندو آهي، ان ڪري گهر وغيره ٺاهڻ جو ارادو رکندڙ ماڻهو به انهن مندن ۽ ڏينهن ۾ وڻ ويڙ کي ترجيح ڏيندا آهن. ڇو جو

ڪاٺ کي اڏوهي يا سروي لڳڻ جو امڪان به گهٽ هوندو آهي. پر هاڻ مقامي ڏاهپ تي غور ۽ عمل ڪرڻ وارن جو تعداد وڌڻ وانگر روز به روز گهٽجندي گهٽجندي ختم ٿيڻ تي اچي پهتو آهي. ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته وڻن کان بيزار اسان ماڻهن کي ٿورن پئسن عيوض وڻ وڌي وڌي نقصان ڪرڻ ۽ پوءِ ان جا نتيجا پوئو جو احساس ڏياريو وڃي. وڻن تي ٻي خدائي مخلوق جهڙوڪ پکي پکڙي، جيت جڻئي، ڪيڙن ماکوڻن ۽ ٻين ننڍن وڏن جانورن جو به حق هجڻ کي تسليم ڪري، ان جو شعور پيدا ڪيو وڃي. انهن واندن ۽ سڃاڻي ۽ وارن مهينن ۾ مقامي طور تي بيروزگار ۽ واندن ماڻهن کي ڪنهن ٻئي ڌنڌي سان لڳائي ٿورو گهڻو سندن روزي روٽي جو بندوبست ڪري وڻن تان نظر بد گهٽرائي انهن کي هميشه لاءِ پاڙان پٽجڻ کان بچائجي.

روزاني ڪاوش جمعو 23 مئي 2008 ع خط

ٻير: پور وقت سياري ۽ ٻير ڄاڻڻ محل اونھاري جو اھڃاڻ

مائي ڀاڳي ۽ مراد فقير جي ڳايل مارواڙي لوڪ گيت ”اي چرمي روبلال سان پيار“ ۾ ”ندي ڪناري پورڙي ري، اي پورڙي رار ٿا منا پور“ کان وٺي سنڌي لوڪ گيت ”منهنجو جنڊالڙو ڏي ته ڪيڏڻ ويڃان“ ۾ ”جا ويڃان بازار ۾ لڌم ڳاڙهو ٻير ته ڪاڌم پيٽ ۾ ان جو شاهد ڪير“ تائين ٻيرن جو ذڪر هر هنڌ ملي ٿو. ويندي قرآن شريف ۾ به جن ميون جو ذڪر ٿيل آهي، انهن ۾ ٻير به هڪ آهي. ٻير لوڪ گيتن جي شاعرن وٽ ڀلي ڪٿي ڪهڙين ئي معنائن ۾ استعمال ٿيندو هجي پر لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ ٻير، مندون ماڀڻ ۽ ڇاڇڻ جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيندو آهي.

لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ ڏياري جو ڏڻ صدين کان وٺي سياري جي اچڻ جي اعلان برابر رهيو آهي پر ڏياريءَ کان ڪجهه ئي ڏينهن بعد ٻيرن جو پورجڻ سياري جي در کان گهر تائين اچڻ برابر سمجهبو آهي. ان وقت ڪتون اندر سرڪائبيون آهن ۽ رلين جي جاءِ سوڙيون سنڀالينديون آهن. ڪتي مهيني ۾ ٻيرن جو پورجڻ ٻير، ٿالهي ۽ نم ۾ ڦوٽهڙو پوڻ، ڪڙڪ پوکڻ، بلبل پاران آنا ڪرڻ، قدرت طرفان سياري جي اچڻ جي اعلان طور جتي ڪتي لڳل بينر برابر هوندو آهي. مختلف مهينن ۾ ٻيرن جا مختلف مرحلا به جهڙوڪ موسم جي شدت جا چڻ جي پيماني برابر هوندا آهن.

ڪتي ۾ پور ٿيڻ بعد، جڏهن پور داڻ ڏانهن وڌندو آهي ته اهو

نھري يا مگسر جو مھينو ھوندو آھي. جنھن ۾ پارو پوندو آھي ۽ پاڻي ڄمي برف ٿي ويندو آھي. ٻين فصلن لاءِ پارو پلي ڪيترو بہ ساڙيندڙ ڇو نہ ھجي پر پيرن لاءِ اھو ٽانڪ جو ڪم ڏيندو آھي. پارو جي ڪري پير ٽولھجي/ٽوڪجي وڌو ٿيندو آھي ۽ ڳپ/ڳر وڌيڪ ڪندو آھي. نھري جنھن جي لاءِ ڇوڻي مشھور آھي تہ نھري سيءَ پون پھري ان بعد جڏھن ڪڇن پيرن جو مرحلو شروع ٿيندو آھي تہ اھو پوھ جو مھينو ھوندو آھي. پوھ ۾ مينھن بہ پوندا آھن تہ ڳڙا بہ. پوھ ۾ ڏينھن ننڍا ۽ راتيون وڏيون ٿين. پوھ جون ئي راتيون ھونديون آھن جيڪي ھڪڙن کان ڪٽنديون ناھن ۽ ٻين کان روڪي نہ رڪنديون آھن. جيتوڻيڪ جو مينھن ۾ پير داڻو وڌو ڪندي آھي پر ان ۾ ڪينئون بہ پئجي ويندو آھي ۽ پير ڪوڙو بہ ٿي پوندو آھي. پر ساڳئي وقت ڪڇو پير سياري جي ماربل طوطن، جھر ڪين ۽ ڪپرن لاءِ پيٽ ڀرڻ جو بھترين ذريعو بہ ھوندو آھي. پوھ جنھن جي ڪيترين ئي ڇوڻين مان ھڪ اھا بہ آھي تہ ”پوھ ۾ بصر پوکبا تہ پنوڙا (وڏا) ٿيندا پر جي پوھ کان پوءِ واري مھيني ڦڳڻ ۾ پوکبا تہ ٽولھڙيون (ننڍا) ڪندا. ان کان علاوه پوھ ڪلڙ ڪوھ، ھڪ رڌ ٻيوسڻ واري ڇوڻي بہ مشھور آھي پوھ بعد ايندو آھي مانگھ جنھن ۾ سيءَ ڏيندو آھي تانگھ. ماگھ ۾ پير اڌ ڪڇا اڌ پڪا ھوندا آھن. پير جي شوقينن جون اڪيون اصل پيرن ۾ ھونديون آھن. پير ھا، نا ھا، نہ ۾ ھوندا آھن. مانگھ جي 28 تاريخ تي ھندو ماڻھو ماھو شوارتري جوڌڻ ملھائيندا آھن ان رات سڀ کان وڌيڪ سيءَ ۽ پارو پوندو آھي. جنھن کي شو جا پارا بہ سڏبو آھي. ٻيا ماڻھو بسنت پلي ڪڍي ڪڏھن بہ ملھائين ۽ لغڙا ڏائين پرسنت ۾ صدين کان بسنت جوڌڻ مانگھ ۾ ملھائڻ جو رواج رھيو آھي. (20)

جنوري) ان ڏينهن تي ڦاگان/ڌمال ڳائبي آهي ته سرسوتي جي پوڄا به
ڪبي آهي ته جيئن وڌيڪ ڦل ۽ ميوا ملي سگهن. مانگهه جي 15 بعد
انڊ ٻوڪجي جهڙو ڪر سياري وڃڻ کان اڳ ان جي وڃڻ جي تيارن
ڏانهن اشارو ڪندو آهي. اهو وقت موسمي سائين پاجين جي به پڇاڙيءَ
جو هوندو آهي. ان ويل ٿري سھانجڙو ڳوليندا آهن. سھانجڙي پاري ٿري
جھلڻ به سيءَ جي موڪلاڻيءَ جي اعلان برابر هوندو آهي. ڦڳڻ ۾
ڏينهن گرم ۽ وڏا ۽ راتيون ٿڌيون ۽ ننڍيون ٿينديون آهن. ڦڳڻ جو اچڻ
جتي موسم سياري کان بهار ڏانهن مٽجڻ جو اشارو هوندو آهي اتي پير
جي پڇڻ جو اعلان به هوندو آهي. پڪل پيرن کي اڳي ته جهرڪين ۽
ڪهرن سان گڏ طوطا به تازيندا هئا طوطن کان علاوه پيرن کي وڏي پڇ
وارو ”نولو“ پڪي به نقصان پهچائيندو هو پر ڪجهه سالن کان اهو به صفا
گهٽجي ويو آهي. ڦڳڻ ۾ پيرن جي پٽائي اوج تي هوندي آهي. گهٽين
بازارن ۾ پيرن جا هوڪا عام جام هوندا آهن. پر افسوس جو اصلي مقامي
سنڌي پير هاڻي ڏينهون ڏينهن گهٽجي رهيا آهن. انهن جي جاءِ تي صوفي
پيرن توڙي گولي پير اچي ورتي آهي. ڪنهن وقت پيرن جون ٽي جنسون،
اصلي مقامي پير، ٿر ۽ ڪاچي ۽ ڄانگري پير ۽ ڪٽي ڪٽي صوفي پير
هوندا هئا پر هاڻ سنڌي مقامي پير ته جهڙو ڪر ناياب ٿيندا وڃن. ساڳي
صورت حال ڄانگري پيرن سان به آهي. جڏهن ته هاڻ صوفي پير ۽ ان جي
نسل جا مختلف پير عام آهن. جن ۾ گولو صوفي، ڪنگري، زيتون،
پيوندِي يا ڪيرول (صوفي جهڙو پر ننڍو) شامل آهن. جن ۾ گولو مناسب ۽
ڳپ جي ڪري سڀ کان وڌيڪ مشهور آهي. سنڌ جا اترين علائقا
قدرت ڪجي سان نوازا آهن ته ميرپورخاص، ٽنڊي آدم، ٽنڊي الهيار ۽

سانگهڙ وارا پاسا وري انبن کان علاوه پيرن ۾ پيرن کان به قدم اڳتي آهن. جن ۾ ميرپور خاص جو مان ايجان به وڌيڪ مٿاهون آهي.

باغين ۽ لوڪ ڏاهپ جي ڏاهن وٽ پيرن جو پن ڦڪا ڪرڻ جو مطلب بهار اچڻ ۽ پيرن جي مند ختم ٿيڻ برابر هجي ٿو. پيرن پن ڦڪا ڪرڻ بعد صفا چاٽيا ته معنيٰ پير صفا ختم ۽ بهار باقاعدي شروع ڦڳڻ مهينو سياري جي وڃڻ ۽ بهار جي شروعات جو مهينو مڃبو آهي. هن مهيني جي تيرهين تاريخ تي هولي ملهائي آهي (28 فبروري) هولي بهار جي باقاعدي شروعات هوندي آهي. هولي بعد سياري ۾ اندر سرڪايل هنڌ ڪٽولا ٻاهر ڪڍيا آهن ۽ ڪڻڪ جو لبارو شروع ٿيڻ تي هوندو آهي.

پير نه صرف ميوي طور استعمال ٿئي ٿو پر ان جي وڻ کي مقامي طور پيرن ڪيترن ئي مقصدن لاءِ به استعمال ڪبو آهي. مقامي علاج طور جسم تي گڙهه نڪرڻ تي پير جا پن گهوتي، گڙهه تي ٻڌڻ سان گڙهه ڦاٽي پوي ٿو. پير جو ڪونٽر جي بسري پچائي کائڻ سان چيلهر جو سور ختم ٿي وڃي ٿو. اک تي آنچي نڪرڻ تي پير جاست پن پٽي واري واري سان اک تي گهمائي ڪنڊي ۾ ٽنبي اڄ وڃ واري در تي هڻي ڇڏبا آهن ته پن سڪڻ سان گڏ آنچي به سڪي ويندي آهي. پير جي ڪاٺي هلڪي هئڻ ڪري ان مان خاص طور تي لسي ولوڻ لاءِ جهير ٿا ٺاهبا آهن. جيڪي هلڪا هئڻ سبب سولائي سان ڇاڏي ۾ هلندا آهن. عيسون ۽ پاڳا به پير جي ڪاٺي جا پسند ڪيا وڃن ٿا. پير جو لوڙهو وڌيڪ ڪنڊن جي ڪري حفاظت جي خيال سان سنو سمجهبو آهي. هڪ ته ڪنڊن جي ڪري ٻيو ته ڪنڊن ۾ ڪپڙن وغيره جي وڌيڪ ڦاسڻ سبب پير جي لوڙهي کي صفا ڪو مجبور ٿيڻ جي ڪوشش ڪندو باقي سڌڙيو اوڏانهن هر وڃي رخ به ڪونه ڪندو. هندو مسلم مري کي غسل ڏينهن مهل پير جا پن غسل واري پاڻي ۾ وجهندا آهن.

پيرن متعلق ڪيتريون چوڻيون ۽ بهاڪا به مشهور آهن مثال طور: پيرن کان پير
گهرڻ جنهن جي گهر ۾ پير هوندي اتي پٿر ته ايندا. جنهن جي در تي پير هوندي ان
مالڪ جو پٽ ڪو ضرور لهنو. پير جي ڏينگهري وانگر چنبري پوڻ وغيره

جڏهن پير صفا پچي پوندا آهن ته انهن ۾ ڪيڙا پئجي ويندا
آهن. جتي پڪل پير ڪيڙن جي ڪم ايندا آهن ته ساڳي وقت اهو
تائمر جهر ڪين ۽ ڦوسين وغيره جي ٻچن ڦوڙڻ جو وقت به هوندو آهي.
جهر ڪيون ۽ ڦوسيون پيرن مان ڪيڙا چنهب ۾ چونڊي ٻچن کي
ڪارائينديون آهن. ايئن قدرت جو چر خو مختلف شين جي هڪ ٻئي تي
انحصار سبب هلندو رهندو آهي.

پيرن جو ختم ٿيڻ ڦٽيڻ، جوڙ، ٻاجهري، مڪئي وغيره پوکڻ
لاءِ زمين جي تياري وارو وقت به هوندو آهي. ائين پير ختم ٿيڻ سان
موسم به مٽجي ويندي آهي ته زمين جو نظارو به بدلجي ويندو آهي.
زمين جا اهي نظارا ته هر سال مٽبا رهندا آهن پر جنهن نموني مقامي ۽
جانگري پيرن جون جنسون ختم ٿي رهيون آهن ان مان لڳي ٿو ته زمين
جا نظارا پلي واري ڦيري سان موٽي اچن پر اهي جنسون شايد ڪجهه
عرصي بعد ناياب ٿي وڃن ۽ انهن جو رڳو ذڪر وڃي ٻڃي.

روزاني ڪاوش اربع 24 فيبروري 2010ع

لوڪ ڏاهپ جي حوالي سان اهم وڻ، ”سنيالو“ کي سنياليو

دنيا جنهن وڻ کي Botanical Tree يا Medical Tree سڏي ٿي. جيڪو ٽيهارو ڪن بيمارين جو علاج آهي. جيڪو دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن سان گڏ ايشيا ۾ به ٿئي ٿو. جيڪو سنڌي ۾ به دنيا جي ٻولين سان ملندڙ جلندڙ نالي ”سنيالو“ سان سڏجي ٿو. اڄ اهو وڻ سنيالو سنڌ ۾ عام جام ۽ جتي ڪٿي نظر اچڻ بجاءِ گهڻو ڪري ميداني علائقن ۾ ڏس تي ملي ٿو. ننگر کان مٿي ۽ عمر ڪوٽ تائين جا ماڻهو گهڻو ڪري هن جي نالي کان ئي بي خبر آهن. (جيڪڏهن ڪو دوست متعين علائقن ۾ سنيالو جو ڏس ڏيندو ته مهرباني ٿيندي) ڪتابن مطابق هيءُ ايشيا ۽ پاڪستان ۾ هن جي ملڻ جا هنڌ پنجاب ۽ بلوچستان آهن. سنڌ ۾ جنهن نموني جهونا هن مان علاج جا ڏس ڏين ٿا ان مان لڳي ٿو ته هيءُ هتي سالن کان ٿيندو اچي. سنيالو جيڪڏهن صفا اصلي ۽ نج سنڌي ۽ مقامي وڻ کڻي نه به هجي ته به سنڌ ۾ ڪيترو ئي عرصو رهڻ ڪري هاڻ ڊوميسائيل ٺهراءُ جيترو حق بهر حال رکي ٿو. سنيالو متعلق ڄاڻ يا ته حڪيمن وٽ وڃي بچي آهي يا پوءِ مقامي علاج جي ماهر جهونن وٽ. نوجوان نسل جي اڪثريت ان کي ڏسڻ ۽ سڃاڻڻ ترهيو پري، نالي سان به شايد ئي واقف هجي. سنڌ ۾ تيزي سان وجود وڃائيندڙ سنيالو انگلش ۾ Five leaves chaste Tree يا angus tree اردو پنجابي ۾ سنيالو بنگالي ۾ سمالو عربي ۾ سرسا،

سنسڪرت ۾ سيفالي نالن سان سڏجي ٿو. انگريزي ۾ هن جو اهو نالو هن جي پنن جي بيهڪ ۽ تعداد جي ڪري پيو آهي.

دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ مقامي لوڪ ڏاهپ واري علاج کان ويندي ميڊيڪل سائنس ۾ معاونت ڪرڻ سبب سنڀالو کي وڻن ۾ تمام اهم وڻ طور سمجهيو وڃي ٿو. پر افسوس جو ايترو اهم وڻ سنڌ ۾ تقريباً تقريباً وجود وڃائڻ تي آهي. هاڻ هيءَ وڻ جتي ڪٿي ۽ عام جام نظر اچڻ بجاءِ ضرورت پوڻ تي ڏس تي، ملي ٿو ته ”اوفلائي ڪي فلائي هنڌ اڳي ته بيٺل هو، هاڻ خبر ناهي.“ سنڌ ۾ گهڻو ڪري واٽرن، شاخن ۽ واهن ڪنارن تي ٿيندڙ سنڀالو جي ٻاٽي جي حساب سان فيملي *verbena aceae* ۽ بائيولا جيڪل نالو *vitex agmes castus* آهي. سنڀالو جو هر حصو پاڻ ۾ ٿڌو، گل، پن ۽ ٻج حڪمت ۽ دوائن جي لحاظ کان اهميت رکن ٿا. هن مان دوائون ٺهڻ ڪري سڄيءَ دنيا ۾ هن کي خاص اهميت حاصل آهي. جپان هن جو سڀني کان وڌيڪ خريدار ملڪ آهي. پن ۾ نرم، مينڊي ڏاڙهون ۽ يو ڪليٽس سان مشابھت رکندڙ هن وڻ جو پن نم جي پن کان ڪجهه وڏو ۽ ويڪرو هوندو آهي. جنهن جو هيٺيون حصو اڇاڻ مائل سفيد هوندو آهي. ٿاريءَ جي گونچ مان نڪرندڙ سڌي گوشتي ۾ ٿيندڙ ٻور جهڙن ننڍن ننڍن گلن جو رنگ نيراڻ مائل اڇو هوندو آهي. هن کي سنڌ ۾ عموماً بهار ۾ قلم ذريعي لڳائبو آهي. جنهن لاءِ ٻه اڍائيءَ فوٽن جي ڪاٺي اڌ فوٽ جيتري زمين ۾ پوري، مٿين حصي تي چيٽو ڏبو ته ڦٽي پوندو آهي.

سنڀالو مان ٿيندڙ مقامي علاجن جي لسٽ ناهي ڪافي وڏي ٿي پوندي سنڀالو مال ۽ ماڻهن جي علاج ۾ ڪم اچي ٿو. مقامي لوڪ

ڏاهپ واري علاج جي ماهر جهونن جمعو ملاح، علي محمد خاصخيلي ۽ ٽنڊي ڄام زرعي يونيورسٽي جي وٽنري ميڊيسن جي ليڪچرار سان گڏ مقامي علاج کي به اهميت ڏيندڙ سائين رياض احمد لغاري مطابق مال کي واءَ جي بيماري ۾ سنڀالو جا پن گهوڙي ۽ اڀاري پياربا آهن. اڀاريل پاڻي پيئڻ سان مال جو پيٽ به صاف ٿي ويندو آهي. رڻ جي بيماري ۾ جنهن دوران مال جي منهن ۽ نڪ مان پاڻي پيو وهندو آهي ۽ مال جي حالت سيئي تپ اچڻ جهڙي ٿي پوندي آهي، ان وقت ڍور کي سنڀالو جي پنن جي دونهن ڏيبي آهي. ماڻهن توڙي مال جي ڦٽن تي پن اڀاري ٻڌبا آهن. سور واري هنڌ به پن ٻڌبا آهن. هن جا پن جتي ٻڌبا آهن اتي مينڊيءَ وانگر رنگ به ڇڏيندا آهن. (ان خاصيت تي ڪجهه ڪم ڪري هن مان مينڊي وارو ڪم به وٺي سگهجي ٿو.) جانورن جي ويامڻ وقت، ٿڻن جي سُجڻ تي سنڀالو جا پن پاڻي ۾ اڀاري، پنن جو ٿڻن تي سيڪ به ڪبو آهي ته ٿڻن تي اڀاريل پن به ٻڌبا آهن. مٿي پڇي پوڻ تي پن ساڙي تيل ۾ ملائي، ملم ٺاهي ڦٽ ڦرڙي تي لڳائبو آهي. هرنيا جي بيماريءَ ۾ توڙي زناني بيمارين ۾ پڻ اڀاري ٽڪور به ڪبي آهي ته ٻڌبا به آهن. جانورن جي زهرياد يا ٻين بيمارين ۾ پڻ رات جو لسيءَ ۾ پيسائي صبح جو لسي ڇاڻي پيئاري آهي. بهار ۾ ٿيندڙ هن جي گلن مان ماکيءَ جا مڪارس به چوسين ٿا. مقامي آبادگار اختر علي يوسفزئي مطابق مون ضرورت پوڻ تي مٺو ڳوٺ مان هن جو قلم آڻي لڳايو هو. (جڏهن ته پاڪستان ٺهڻ وقت هندستان مان لڏي سنجهوري ڀر سان ديوان ڳوٺ ۾ آباد ٿيل رحمت علي پاران پنجاب مان سنڀالو جا قلم آڻي هنييل هاڻ وڌي وڻ ٿي چڪا آهن) هاڻ هر هفتي به ٿي ضرورت مند ماڻهو سنڀالو

جو پڇاڻيندي پڇاڻيندي، مون وٽ اچي پن ۽ تاريون ڪنيو وڃن پر افسوس جو ڪوبه لڳائڻ لاءِ قلم نٿو گهري.

افسوس جو ايڏي اهم ۽ قيمتي وڻ جو به اسان قدر نه ڪيو ۽ هيءُ وڻ به هاڻ ذري گهٽ سنڌ مان موڪلائڻ تي آهي. جيستائين حڪومت ۽ ٻيا ادارا سجاڳ ٿين ۽ حرڪت ۾ اچي سنڀالو کي سنڀالين اچو ته پاڻ ٿي هن جا ڪجهه قلم پنهنجي ڪنهن وڇڙي ويل پياري جي نالي ڪري، پرسان وهندڙ ڪنهن شاخ، واٽر يا گهر ۽ زمين ۾ لڳائي ان جي حفاظت ڪري، ان کي وڌائي وڻ ڪريون. جنهن سان نه صرف سنڀالو بچي پوندو بلڪ ننڍي وڏي مرض ۾ اهو ڪيترن ئي جانورن ۽ ماڻهن جي علاج جو ذريعو به ٿي پوندو. جنهن جو ثواب يقيناً اسان کان وڇڙي ويل انهن پيارن کي ٿيندو. سڄي ڏينهن جي هڻ هٿان واري زندگيءَ مان ڪجهه گهڙيون ڪڍي اسان هڪڙوئي سهي، جي سنڀالو لڳائي وٺون ته ختم ٿيندڙ ان وڻ کي بچائڻ سان گڏ صدقہ جاريه طور ثواب به ڪمائي سگهون ٿا. وس وارن کي به گذارش آهي ته مهرباني ڪري ان کان اڳ جو سنڀالو هليو وڃي، اچو ته هن کي سنڀاليون. نرسرين ۾ هن جا قلم تيار ڪري، مناسب ماڻهن کي لڳائڻ لاءِ ڏيئي هن جي وجود کي وڃائجڻ کان بچايون.

روزاني ڪاوش اربع 05 مئي 2010ع

ٻي: مختلف مندن جي اچڻ ۽ وڃڻ جو اهڃاڻ

نباتات جا ماهر دنيا ۾ ٻيهر جا پلي ڪيترائي قسم ڳڻائين، پاڪستان ۽ سنڌ ۾ ان جا ڇهه قسم ٻڌائين، اهي پلي ڪونيت کان ويندي ٻاٿر کي به ٻيهر جي فيملي ۾ شامل ڪن، پر سنڌ جي هارين توڙي ڌنارن وٽ ٻيهر، ڪنڊن جي لحاظ کان لاسٽ ۽ ڪنڊير (پن گهٽ ۽ ڪنڊا وڌيڪ) ۽ قد ۽ بناوت جي لحاظ کان ڏياري ٻيهر، ڊنبو ٻيهر ۽ عام ٻيهر جي نالن ۽ قسمن سان سڃاتا وڃن ٿا. (ڪن علائقن ۾ اڄڪلهه ديوي کي به ٻيهر ۾ شمار ڪندي، ان کي انگريزي ٻيهر چيو وڃي ٿو. پر هتي ٻيهر مان مراد سنڌي اصلي ٻيهر آهي، نڪي ديوي) ٻيهر جنهن کي انگريزيءَ ۾ *Acacia Arbi* سڏبو آهي سو خاص خلق لاءِ پلي ديال کان ويندي ٽالهي جي ڪاٺي قيمتي ۽ ڪارآمد هجي، پر عام ماڻهو لاءِ ٻيهر وارا ڪم ڪا بهي ڪاٺي نٿي ڪري سگهي. ٻياني کان وٺي، مال جي ڪلي، ول ڪٽڻ لاءِ انگوڙا، ڍڳي گاڏين جا ڍيڍا، ارا، پانچاريون، نار جا پاتيا، نار جي هرير، هار جو رانگڙو ٿوڻي، لاٿڻ، داسا، ملاحن لاءِ ٻيٽين جي مٿين تختي، ڪتن جي ايسن ۽ پاڳن، در درين جي چوڪن ۾ ٻيهر جي ڪاٺي عام جام استعمال ٿئي ٿي، جڏهن ته ڪنهن دعوت يا استقبال لاءِ وڏي ميدان توڙي ڪري لاءِ جاءِ صاف ڪرڻ مهل به ٻيهر جو ڍينگر ڪم اچي ٿو. ٻيهر جي ڪاٺي سُري ۽ پرڻي (جيت) جي پسندیده ڪاٺي آهي، اهي جيت ٻيهر جي ٿوڻين کان ويندي در درين ۽ پاڳن پويان ائين پوندا آهن، جو سڄي ڪاٺيءَ کي هنڌان هنڌان کايو ڇڏن. ٻيهر جي

گھاتي هجڻ ۽ ان ۾ وڏن ۽ وڌيڪ ڪنڊن جي ڪري، ان جي تاري ۽ دينگهر لوڙهي لاءِ سڀ کان وڌيڪ بهتر آهي. ٻيڙ جي ڪنڊي جو شمار خطرناڪ قسم جي ڪنڊي ۾ ٿئي ٿو جيڪو ماڻهو کي مندو به ڪري سگهي ٿو ته سور به ڏئي سگهي ٿو انهن سڀني ڳالهين باوجود ٻيڙ جي ڪاٺي سڀني ڪاٺين کان وڌيڪ بي پروسه ڪاٺي آهي، اها ڦرندي ۽ چٻي ٿيندي دير ٿي نه ڪندي آهي، ان ڪري اڳي ٻيڙ جي ڪاٺي وڏي ڇهه مهينا يا سال پائِيءَ ۾ وجهي ڇڏبي هئي، پوءِ ٻاهر ڪڍي ٻه ٽي مهينا سڪائي، ان بعد ڪاٺي کي سروب ڪونه لڳندو هو ۽ پريوبه ڪاٺي ڪونه کائيندو هو ۽ ڪاٺي ڦرندي به ڪانه هئي. ٻيڙ پائِي ۾ نه، پر سڪ ۾ ڦرندو آهي. ٻيڙ جي ڪاٺي ڦرڻ جي حوالي سان اها چوڻي مشهور آهي ته: ”ٻيڙ چوڻي ته جي مون کي ڪلهي تي کڻي ويندڙ جي اچي ڏاڙهي جو خيال نه هجي ته جيڪر ڪلهي تي ئي ڦري وڃان.“ ان مان اندازو ڪريو ته هي ڪاٺي ڪيترو جلد ڦري سگهي ٿي.

اهي سڀ ڳالهيون ۽ خاصيتون پنهنجيءَ جاءِ تي، پر ڳوٺاڻي زندگيءَ ۾ ٻيڙ اڄ به بهار جي آمد جو اعلان ڪندڙ ۽ پوکيءَ جي لحاظ کان مختلف مندن جي اچڻ ۽ وڃڻ جا اهڃاڻ ٻڌائيندڙن ۾ اهم سمجهيو وڃي ٿو. ٻيڙن ۾ پلڙي جي ليڙ لڳڻ (شروعاتي ننڍو پلڙو) جتي سياري وڃڻ ۽ بهار جي آمد جو اعلان هجي ٿو اتي ليڙ جي گهٽ يا وڌ لڳڻ جو مطلب برسات جي گهٽ يا وڌ پوڻ جي معنائن ۾ به ورتو وڃي ٿو. جي ليڙ وڌيڪ لڳي ۽ ٻيڙن ۾ سڙ وڌيڪ هوندو ته هاري ناري پيا خوش ٿيندا ته هن پيري برسات ججهي آهي. ٻيڙ جي ليڙ سان گڏ ڪرڻن ۾ به ايتري ته پسي لڳندي هئي، جو سڄو ملڪ اجرڪ اوڍيل پيو لڳندو هو. پر هاڻ ته ڪرڙ به ڪٽي ڪٽي ڪونه نظر اچي ته اچي، باقي ٿيو خير! ليڙ

مان پلڙي ۾ رس ڀرجڻ، هارين نارين لاءِ جوئر، منگ ۽ گوار پوکڻ جي موسم اچڻ جو اهڃاڻ هجي ٿو ته ساڳي وقت راتين جو پوندڙسيءَ جي خاتمي جو به اعلان هوندو آهي. ان بعد ٻيهر جي پٺن جو چڻڻ بهار اچڻ جي باقائدي اعلان برابر هوندو آهي. ان بعد ڪڻڪن ۾ پوندڙ لبارو وري بهار وڃڻ، گرمي جي شروعات، جهولن ۽ لڪن لڳڻ جي ابتدا هوندي آهي. ان بعد جڏهن پلڙن سان گڏ سنگر ۽ پير جو چاڻو شروع ٿئي ۽ ڪرڙ پڪا جهلي ته اها گرمي اچڻ سان گڏ وئڻڻ ڪاهڻ جي پريور موسم هوندي آهي. جي پلڙا چڻي ويا ته معنيٰ وئڻڻ پاڇا ٿا ٿي ويا. پلڙن جو صفا چڻي وڃڻ، وري سانوڻ جي شروعات ٿيڻ جي اڳڪٿي هوندو آهي ته ساڳي وقت اڳي هڙلي جي ٿيري جو به تائيم هوندو هو. هيءَ ان وقت جي ڳالهه آهي، جڏهن پاڻي ڇهه ماهي ايندو هو. پلڙن چڻڻ ۽ جهولي لڳڻ جو وقت وئڻڻ جو وقت ختم ٿيڻ ۽ ٻاجهري پوکڻ جي مند شروع ٿيڻ جي معنائن ۾ ورڻو ويندو هو. اهوئي وقت تترن ۽ ڳيرن جي ٻڄا ڪرڻ جو به هوندو آهي. اهي ٻئي پڪي سانوڻ وڃڻ وقت به ٻڄا ڪندا آهن. خفتين مطابق سانوڻيءَ ۾ پلڙي چڻڻ واري وقت تترن ۽ ڳيرن جي شڪار تي به بندش هجڻ گهرجي ته جيئن انهن جونسل وڌي سگهي. جهولي لڳڻ جو هر شيءِ تي اثر پوندو آهي، زمين به متاثر ٿيڻ کان بچي نه سگهندي آهي. جيڪا ٻني به ڏينهن ريج جهلي ويندي هجي، سا ڏينهن به مس ڪيندي آهي ۽ سڪي وٽ کائي ويندي آهي.

پلڙو جتي مختلف مرحلن تي موسم ۽ مندن جي شدت بابت آگاهه ڪندو آهي، اتي اهو پڪرين، رڙن، ڍڳين ۽ اٺن وغيره لاءِ چاري جو ڪم به ڏيندو آهي ته نوريٽرو به ان کي کائي، (يا ڳيا پلڙا سڪائي به رکندا آهن). ٻيهر پاران پور ۽ گل چڻڻ اصل ۾ ڪڻڪون ڪاهڻ ۽ ٻج

گڏڻ جي موسم هوندي آهي، ان ئي وقت ٻاجهري لڳي آهي، ته پاها به لهي ويندا آهن، اهو وقت رات جو سيءُ پوڻ جو هوندو آهي، جنهن مان ٻاجهري جي ڪرڻ تي ستل، وڌيڪ متاثر ٿيندا آهن، پلڙي چڻڻ بعد ٻي جي ٿاري زهر ٿي پوندي آهي، جيستائين وري سردي پوي، سردي ۾ ٿاري مال لاءِ خصوصن پڪرين لاءِ نانڪ جو ڪم ڏيندي آهي. سانوڻ ۾ ٻي جي ٿاري کائڻ سان مال جي پيٽ ۾ سور، دست ۽ مروڙ ٿي پوندا آهن، ٿاري سياري شروع ٿيڻ کان ختم ٿيڻ تائين، ويندي پلڙي چڻڻ تائين مال کي ڪارائي سگهجي ٿي. وونتڻ جي پيلاڙي ويل جڏهن ٻيو گاهه به ختم ٿي ويندو آهي، ان وقت واهن، روڊن، رستن جي ڪنارن سان بيٺل ٻي پاڳين جي اک ۾ هوندا آهن، جيڪي آهستي آهستي ٺوڙها ٿيندا ويندا آهن. انهن ڳالهين کان هتي ڪري به هارين توڙي پاڳين ۽ حڪيمن وٽ ٻي جا ٻيا به ڪيترائي استعمال آهن. سگهڙيلي ”ٻيڻ کان ٻي گهرڻ“ واري چوڻي چون، پر ٻي ٻيڻ کان به گهڻو ڪجهه وڌيڪ ڏئي ٿو هارين لاءِ ٻي زمين مان سيڪ چڪڻ جو ڪم ڪندڙ هجي ٿو. هڙيون توڙي ٻي جا گهاٽا وڻ فصل کي تيز هوائن ۽ جهولن کان بچائين ٿا، ته فصل کي گرمي سردي توڙي لڪن کان به بچائين ٿا. نالي واري آبادگار چاچي علي محمد خاصخيلي جي بقول ته ٻي زمين کي ٺاهڻ جي به ڪم اچي ٿو هيءُ اتي ٿيندو آهي، جتي جر منو هجي ۽ زمين صفا زهريلي نه هجي. ٻيڻ مان زمين جي سڃاڻپ به ٿئي ٿي، زور آور زمين وارو ٻيڻ سال ئي پلڙو کڻي وڃي ٿو جي زمين ڍلي آ ته ٻي پلڙو به ان حساب سان دير سان کڻي ٿو عمومن لاسٽ ٻيڻ زمين ۾ جڏهن ته ڪنڊي ٻي ڪلرائي توڙي هر قسم جي زمين ۾ ٿيو پوي ٻي جي چوڏن، ڪنڌور توڙي لاک جا به ڪيترائي استعمال آهن.

قديم زماني کان مينگهواڻن ۽ موچين پاران چمڙو رنگڻ کان ويندي اڄوڪي جديد دور ۾ نرو ٺاهڻ تائين ۽ ڪيترن ئي بيمارين ۾ پير جو چوڏو ڪم اچي ٿو ته ڪنٺور ۽ لاک ڪاٺ کي رنگڻ لاءِ ٺهندڙ رنگ ۾ ورهين کان ڪم ايندي رهي آهي. پيرن مان جانورن ۽ انسانن کان علاوه پکي پکڻ به فائدو وٺندا رهن ٿا، گيري جهڙو ٻولو پالو پکي ته آکيرو گهڻو ٽٽو ٺاهيندو ئي پيرن ۾ آهي، جو پير جا ڪنڊا هن جي حفاظت جو باعث بڻبا آهن، ان کان علاوه سرڻ، ڳجهه، ڪانو ۽ ڪير به پيرن ۾ رهڻ کي ترجيح ڏيندا آهن، پير جي چانو سياري ۾ گرم ۽ آرهڙ ۾ ٿڌي هجڻ ڪري عام طور تي ڍور کان انسانن تائين سڀ پير جو پاسو وٺندا آهن، افسوس جو پير جي چانو مان جتي هر ڪو فائدو وٺي ٿو ته پيرن مان پير نه صحيح پيا فائدا ۽ مزا ماڻي ٿو پر ان کي بچائڻ ۽ وڌائڻ ۾ پنهنجي حصي جو هٿ، هر ڪو مڙئي گهٽ ٿو وجهي.

روزاني ڪاوش، 17 مارچ 2010ع

سنڌ جي سرڪاري وڻ نم جون لوڪ ڏاهپ جي لحاظ سان خاصيتون

سنڌ ۾ عام چوڻي آهي ته، نم جون ڇائون، مائرن جون دعائون. ڪي وري ان ۾ پنهنجي پسند مطابق ترميم ڪندي، سيدن جون دعائون يا پيرن جون دعائون، نم جون ڇائون به چوندا آهن. اهو نم تازو سرڪار جي نوٽيفيڪيشن مطابق سنڌ جو قومي يا سرڪاري وڻ قرار ڏنو ويو آهي. انگريزيءَ ۾ Neem Tree سڏجندڙ نم نه صرف پاڪستان ۽ سنڌ ۾ بلڪ دنيا جي ٻين ڪيترن ئي ملڪن ۾ به ملي ٿو. ان جي اصل وطن لاءِ جي نيت سان رابطو ڪبو ته پاڪستان، انڊيا، بنگلاديش، سريلنڪا، ملائشيا ۽ اولهه آفريڪا جهڙا ملڪ ملندا. ان لحاظ سان نم کي سنڌ جو سنٿال ۽ دراوڙا لوڪن وانگر اصلوڪو مقامي وڻ چئي سگهجي ٿو. هي وڻ گهڻو ڪري خشڪي وارن علائقن ۾ ٿئي ٿو ان ڪري سنڌ جي ڏاکڻي ٿر واري علائقي ۾ وڌيڪ ملي ٿو. ملي ته هيءُ جابلو علائقن ۾ به ٿوپر جي اهي جبل ڪڇا ۽ ڀرندڙ جبل هجن ته ان کان علاوه هي ميداني علائقن ۾ ۽ واهن جي ڪنارن سان به ٿئي ٿو ته جتي جر ڪارو ۽ هيٺ هجي ٿو اتي هو ملي ٿو. ڀر هائ وڌندڙ سِر ۽ سِيڪ هن کي سنڌ جي ميداني علائقن تائين محدود ڪري ڇڏيو آهي.

سنڌ جي قومي قرار ڏنل نم جي خاصيتن کي لوڪ ڏاهپ جي عينڪ پائي ڳوليو ته اهي گهڻي ڀاڱي مقامي علاج ۽ حڪمت جي حوالي سان ته ملنديون ئي ملنديون پر ان کان علاوه هي چانو، موسمن

جي متجرب، پکين پاران آنا ٻچا ڪرڻ، فصل پوکڻ جي لوڪ ڏاهپ، نالي رکڻ، خوشبو ڏنڊڻ، مذهبي اهميت، ڪاٺي، مال جي چاري، ۽ پکين جي فروغ طور ڪم ايندي به نظر ايندو.

نم جا قسم: سنڌ ۾ مقامي ڄاڻو ماڻهن مطابق نم جا وڻ ٻن قسمن جا ٿين. هڪ چُهچ سائي ۽ ٻي ٿوري هلڪي سائي. چُهچ سائي نم جي ڪاٺي وڌيڪ پڪي، وزني، ٿلهي ۽ وڏي ٿئي. جڏهن ته هلڪي سائي نم وزن ۾ پوري، پر پن وڌيڪ هجڻ ڪري چانور وڌيڪ ٿيڻ کان علاوه چُهچ کان تيار به جلد ٿيندي آهي. ان کان علاوه انهن جي ٻور جورنگ به الڳ الڳ صفا اڇو ۽ پيلاڻ مائل اڇو ٿئي ته پنن ۾ به فرق ٿيندو آهي.

چانو: نم جي چانو گهاٽي ۽ ٿڌي ٿئي ٿي پر جي ڪو هروڀرو نم جي چانو جو پين وڻ جي چانو سان مقابلو ڪرائڻ تي صفا سندرو ٻڌي بيهي ته پوءِ بڻ ٿاهي ۽ سرنهن جي چانو کي مقابلي ۾ لاهي سگهجي ٿو. انهي مقابلي ۾ نم کي شايد سوڀ نصيب نه ٿئي ۽ مقابلو بڻ ٿاهي ۽ سرنهن (ترتيبوار) کٽي وڃن. جڏهن ته ٻير جي چانو به سٺي ٿئي ٿي پر چاڻي وقت ”ڪٽڙي“ ڪرڻ سبب ٻير مار ڪاڍو وڃي. چانو ته ٻير ۽ سرنهن جي به سٺي ٿئي پر جيڪڏهن ڪو رات جو انهن هيٺ وهنجي يا لسي پي ستو ته معنيٰ بخار کي نياپو ڏئي گهرايس. پر نم هيٺ يا چانور ائين ڪونه ٿو ٿئي. ڀلي محترم ايلسا قاضي کي نم جي چانو متاثر ڪري ۽ هوءَ *Neem Tree* جهڙو زبردست نظم لکي ۽ مائي ياڳي پلي ڪئي ”ڪٽڙي نيم کي نيچي“ ڳائي محبوب کي متوجهه ڪري پر ڳالهه جڏهن مقابلي تي ايندي ته پوءِ ڳري ٿي پوندي

ڪاٺي: نم جي ڪاٺي پڪي ۽ ڪٽڙي ڪاٺيءَ طور مشهور

آهي. هن کي سرو نه لڳڻ ڪري هيءَ درين، دروازن، چوڳاڻ، ڇت جي پتين ۽ داسن طور به ڪم ايندي آهي. نم مان ڪيتريون ئي شيون ٺهن ٿيون پر کتن جا پاوا خصوصاَ نم جا ئي ٺاهبا آهن. ڇو جوانهن کي سرو نه لڳندو آهي. هيءَ ڪاٺي نه ڦٽڻ سبب اصل عمر ڇٽي. ڪاٺي انب ۽ بڙ جي به پلي ٿئي پر اها گهٽ آهي. هاڻ توهان پلي پرائمري وارو نظم ”اڪ جي ڪاٺي نم جا پاوا“ جهونگاريو ۽ ماضيءَ کي ساريو. پر نم جي ڪاٺي مان ڪٽ جون پانميون / ايسون ۽ اوڀرا اصل ڪونه ٺاهبا آهن، ڇو جواهي وزن تي جلد پڇيو پون.

واڌ ويجهه: واڌ ويجهه جي لحاظ کان هي سنو آهي. تن چئن سالن ۾ ٻوٽو وڌيو وڻ ٿيو پوي، پر ٻن سالن ۾ ئي پلٽا جهليو نم کان به وڪون اڳتي آهي.

ٻور جي خوشبوءِ: نم جي هڪ خاصيت سندس ٻور جي خوشبوءِ به آهي. جنهن کي الائي ڇو هميشه جتي ڪٿي نظر انداز ڪيو ويندو آهي. سريلوراڳي محمد شفيع لغاري ان ڏانهن ڌيان ڇڪائيندي چوي ٿو ته نم جي خوشبو جو مزو ئي پنهنجو آهي. ماڻهو پلي سرنهن، رات جي راڻي، گلاب ۽ موتي جي ڳالهه ڪن پر نم جي ٻور جي خوشبوءِ ايڪڙ ٻيڙي ايندي آهي. هجي ڪنهن ٻي ۾ ايتري خوشبو ته ڳالهه ڪٿي ڪولي، چٽي ڪري

ڏندڻ ڏيڻ: نم عام طور تي ڏندڻ ڏيڻ لاءِ به ڪتب ايندو آهي پر اتي وري ڪهڙ نم جون مارڪون ماريو وڃي ۽ مقابلو ڪٿيو وڃي، جو مسلمانن لاءِ ڪهڙ جو ڏندڻ ثواب به آهي ته سنت به. هندو وري ”ايڪاڻو گورا“ ورت رکڻ مهل نم جو ڏندڻ ڏين.

مال جو چارو: نم جو هڪ ٻيو ڪارج مال جي چاري وارو به

آهي. هن کي پڪري کائيندي آهي پر بک ۾ ڪڏهن مينهن به چڪ وڃهيو ڇڏي، انهيءَ مقابلي ۾ ٻيهر نم کي نٿو مڃي. جوا هو پڪريءَ جي نه صرف خوراڪ آهي بلڪ سياري ۾ لازمي ۽ طاهري پٽ وانگر به آهي.

پڪي پڪڻ جو فروت: نم جو فروت نموريون، جتي ڪيترن ئي

علاجن ۾ ڪم اچن ٿيون اتي قدرت طرفان پڪي پڪڻ لاءِ ساليانو ۽ سستو فروت بڻجي به سامهون اچن ٿيون. اهڙو فروت جنهن تي نڪو چهار اڏاڻي پوي نه ٿي ڪوزهريلو ٿوهارو ڪري. نمورين کي طوطا، ڪوئل، ڪپر، ڪانو بلبل، جهرڪي ۽ هيڙا شوق سان کائين ته ڪٿي ڪٿي ٻار به چڪي منهن جو ڏاڻو بدلائين. نمورين جي مقابلي ۾ وري پيرون اچي پهچندا آهن ۽ پڪين سان گڏ مال ۽ ماڻهن جون ضرورتون پوريون ڪرڻ سبب پير پختا ڪيو نمورين جو مقابلو ڪندا آهن.

مقامي لوڪ ڏاهپ ۽ علاج: ڳالهه جڏهن مقامي ۽ لوڪ

ڏاهپ وارن علاجن جي نڪرندي ته نم ڪنڌ مٿي ڪري بيهندو. پر اتي به نياڳواڪ اچي سڀني ساهيندو اٿس. سالن ۽ صدين کان نم مان وڌ ۾ وڌ ڪم، مقامي علاج وارو ٿي ورتو ويندو آهي. مزي جي ڳالهه ته سريلنڪا کان سنڌ ۽ عربستان کان اچڙي ٿر تائين نم ٿوري گهڻي فرق سان هڪجهڙن نالن سان سڏيو ۽ سڃاتو وڃي ٿو پر اولهه آفريڪا ۾ هن کي murubani چون جنهن جو مطلب آهي 40 جووڻ. معنيٰ ته هي چاليهن بيمارين تي پوي ٿو. جتي هي ڪيترين ئي ايلوپيٿڪ، هوميوپيٿڪ ۽ حڪمت جي دوائن ۾ استعمال ٿئي، اتي بام صابڻ، شيمپو، ڪريم، ٽوٽ پيسٽ ۽ پيسٽيسائڊ ۾ به استعمال ٿئي ٿو. جي

سنڌ جا حڪيم سڃاڻين ته اسان اولهه آفريڪا جي مقابلي ۾ نم مان چاليهه کان وڌيڪ بيمارين جو علاج ڪري سگهون ٿا.

مقامي حڪمت يا لوڪ ڏاهپ مطابق نم مان علاج: اڄ

به سنڌ ۾ ڪيترن ئي بيمارين جا علاج نم مان ڪيا وڃن ٿا. جن مان ڪجهه مثال طور پيش ڪجن ٿا. تپ يا خارش ۾ اوباريل نم جي پنن واري پاڻيءَ سان وهنجڻ. سائي ۾ پور (نيپوجهر) ڏنڊي ڪونڊي سان گهوتي، ڦوٽا ۽ مصري وجهي پيئڻ. هڪ هفتو پور پيئڻ سان ڪڏهن به خارش يا ڦٽ ڦرڙي جو نه ٿيڻ. نم جي چوڏن اندر ڳر، رات جو پسائي پيئڻ سان ملي ۽ منهن پچڻ جو علاج ڪرڻ - نم جو چوڏو لاهي، ٿڙ ۾ سرمور ڪي مٿان چوڏو واپس ٻڌي، چاليهه ڏينهن رکيل سرمو پاڻڻ سان اکين جي خارش ۽ ڏنڌ ختم ٿيڻ. (قلي واري ماڻهوي جانور وغيره جي اک ۾ وري سرنهن ۾ ساڳئي نموني رکيل سرمو وجهبو آهي) ڦٽ ڦرڙي تي نم جا پن لپري ڪري ٻڌڻ - عورتن پاران نم جا پن يا گونچ، وار چڻڻ کان بچڻ، وار وڌا ڪرڻ، خشڪي ۽ جون ختم ڪرڻ لاءِ استعمال ڪرڻ - نموريون ڪٽي، پاڻيءَ ۾ ملائي وارن ۾ وجهڻ سان جون ختم ٿيڻ - چوڪرين پاران ڪن ۽ نڪ ٽوپائڻ بعد زخم کي پچڻ کان بچائڻ لاءِ ان ۾ نم جي ڪاڻي (ڪرڙ جي با) جو استعمال ڪرڻ جنهن کي پپ به سڏبو آهي. ڪڻڪ، ڪتابن ۽ ڪپڙن کي ڪيڙي لڳڻ کان بچائڻ لاءِ انهن ۾ نم جا پن رکڻ - (نم مان بيسٽ ڪنٽرول واري ڪم ڪيڊ جو باقائده سلسلو پلي 29-1928 کان هندستان جي آر اين چوڙا ۽ ايم اي حسين جي کاتي ۾ وڌو وڃي پر سنڌ ۾ هيءَ سلسلو گهڻو پراڻو آهي). نمورين جي گوري جا ڏهه ٻارهن داڻا نيرانِي پاڻيءَ سان ڪاڻڻ

سان ناخن يا ننهن جو نه پچڻ - وٽن ۾ ميوي وقت پڻ اوباري پاڻ ۾ وجهڻ سان ڪيڙي جو مرڻ وغيره شامل آهن. رسول جيڪا نم جي پنن مان ٺهي (نم جي پنن کي پاڻيءَ ۾ ڪاڙهڻ بعد، بچيل گهاٽي محلول کي چاڻي، هڪ دفعو ٻيهر ڪاڙهڻ بعد بچيل گهاٽي، ڄمي ويل محلول کي رسول سڌبو آهي) سا بواسير، شوگر ۽ اٺرا جو علاج پڻ آهي ته ساڳئي وقت رسول کي خون صاف ڪرڻ لاءِ به استعمال ڪبو آهي. نم جي ڪچ ڪرڻ واري وقت، پن پٽي، ٿانو ۾ پاڻيءَ سان گڏ باهه تي اوباري، ان مٿان ڪنهن ڪپڙي ۾ ٻڌي ٻاڦ تي سيڪيل پگڙا ڪتي، ڪڪ ٺاهي صبح جو به ڪڪ کائڻ سان شوگر ختم ٿيڻ وغيره شامل آهن.

نم جي ماکي: نم جي ماکيءَ ٻي ماکي کان افضل ۽ اعليٰ ليکي وڃي ٿي. هيءَ اڌ رنگ ۽ ڪنگهه جو بهترين علاج آهي. هن ماکيءَ ۾ شگر نه هجڻ ڪري ان کي شگر وارا به استعمال ڪري سگهن ٿا. نم جي ماکيءَ جو ڏاڻقو ڪجهه بدليل هجي ٿو. اها ماکي اک ۾ ڌنڌ، جاري يا ڦٽ ڦرڻي لاءِ به سرائيون آزمائيل علاج آهي.

نم موسمون متڄڻ جو اهڃاڻ: نم تي موجود لتريچر ۾ خبر ناهي ڇو موسمون متڄڻ واري اهڃاڻ ۽ خاصيت واري پاسي مڙئي گهٽ ڏيان ڏٺو ويو آهي. سنڌ ۾ نم مان ٻيا فائدا حاصل ڪرڻ کان علاوه ان مان موسمون متڄڻ جو اندازو به لڳائبو آهي. مثال طور جڏهن نم پن پيلا ڪري چاڻي ته اها سياري جي پڇاڙي بهار جي آمد ۽ چيت اچڻ جو اعلان هوندو آهي. پن چاڻڻ بعد نوان گونج ڪيڙ بهار جي ڦوٽهڙي ۽ چيت پوکڻ جي وڃايل بگل برابر هوندو آهي. ڪچ ڪري پور ڪٽڻ، چيت نئون ٿيڻ جو اعلان هوندو آهي. جنهن دوران ڪٽڪ، چٽا، مٽر ۽ گاهه وغيره پوکبا آهن.

نموري ڪڇي ٿيڻ وارو وقت سانوڻ شروع ٿيڻ ۽ ڪوئل ٻولڻ وارو وقت هوندو آهي. ان دوران ڪڇڪن ۾ لاپارا پئجي ويندا آهن ۽ سانوڻ وارا سڀ فصل ڦٽيون، ساريون، تر ۽ گوار وغيره پوکجي چڪا هوندا آهن. جڏهن ته نموريون پڇي چڻڻ واري وقت ڦٽي ڏينن تي هوندي آهي ۽ تر ڦري ڪڍي چڪا هوندا آهن. نمورين چڻي بس ڪئي ته چڻ سانوڻ جي مند به بس ڪئي. پوءِ ان دوران بادل وسن نه وسن پر نم ڳوڙهن وانگر نموريون پيو هيٺ ڪيرائيندو آهي. سانوڻ بعد جڏهن نموريون چڻي بس ڪنديون آهن ته اهو وقت وري نم انگور چڻ جو هوندو آهي. جيئن ته ڪيترائي پکي نموريون شوق سان کائيندا آهن. ان ڪري نم جو ٻج پکين جي وٽين وسيلي، پري پري تائين پکڙجي ويندو آهي. ڪاش رڳو ان قدر تي طرح ڦٽل ٻج کي ئي اسان سنڀالي وڌو وڻ ڪيون ته اهڙيون موسمي تبديلون ۽ گرميون ڏسڻيون نه پون. پر جنهن قوم کان پنهنجي قومي دولت نه سنڀالجي، ٻار ٻچا نه سنڀالجن، ڌرتي ۽ ٻولي نه سنڀالجي، ان کان نم ۽ ٻيا وڻ سنڀالڻ جي خواهش رکڻ پهرن کان پير گهرڻ برابر ئي ٿي سگهي ٿي.

نم جي نشانين وسيلي پکين جي آنن ۽ ٻجن جي موسم

جي سڃاڻپ: سنڌ ۾ نم سان نه صرف موسمون ماپيون ۽ جاچيون آهن پر ڪي خفتي پن پيلا ٿيڻ کان نموريون چڻڻ تائين جي مرحلن کي پکين جي آنن ۽ ٻجن جي موسمن جي حوالي سان به سنڀاليندا آهن. مثال طور نم پاران پن پيلا ڪري ڇاڻڻ تتر ۽ ڪڪڙ جي آنن لاهڻ جو وقت هوندو آهي. جڏهن ته گونچ ڪڍڻ وارو وقت آنن مان ٻچا ڦٽڻ وارو وقت سنڀالبو آهي. جنهن کي چيٽ وارو ٿور سڏبو آهي. ڪڇ ڪرڻ ۽ ٻور لڳڻ وقت اهي پکي وري ٻي تور جي تيارين ۾ هوندا آهن، جنهن کي سانوڻ وارو تور

سڏبو آهي. خفتين جي بقول ته چيٽ جي تور وارا ٻچا شايد لڪ يا جهولي وغيره سبب اڪثر بيمار رهندا آهن ۽ گهڻو وقت جي نه سگهندا آهن. نموريون ڪڇيون ٿيڻ وارو وقت وري طوطن جي ٻچن جو هوندو آهي. نموريون پڪيون ٿيڻ مهل ڪانو، ڪوئل ۽ ڪپر جي ٻچن جو وقت هوندو آهي. نموريون چاڻڻ وارو وقت ڪانو پاران ٻچا اُڏاڻڻ وارو وقت هوندو آهي.

در تي نم جا پن تنگ: سنڌ ۾ پٽ ڄمڻ، گهر ۾ شادي ٿيڻ، هندن وٽ ست سنگ يا ڪنهن وڏي ڏينهن تي گهر يا مندر جي در تي نم جا پن ٻڌبا آهن. پهرين محرم کان ڏهين محرم تائين عام طور تي علم پاڪ جي مهالن ۾ به نم جا پن ٻڌبا آهن. (ان جو سبب ۽ پسمنظر ڪو مهربان ٻڌائيندو ته مهرباني ٿيندي) جتي انڊيا ۾ آندرا پرديش ۽ تامل ناڊو ۾ لڳندڙ Amman واري ميلي دوران نم جي پاڻي ۽ پٺن جو استعمال ٿئي ٿو اتي مهاراج ڪشچند جي بقول ته سياري نڪرڻ بعد چيٽ جي چنڊ ڏسڻ جي ٻي ڏينهن، هندو مذهب ۾ عورتن پاران ”ايڪاڻو گوار“ جو ورت/روزو رکيو ويندو آهي. اهو ورت رکندڙ لاءِ لازمي آهي ته هو چوٿينهن عورتن سان گڏ چار مرد جن ۾ ڏير، جيٺ جي پٽ، هڪ نياڻي ۽ هڪ ڀاءُ کي به اهو ورت رکرائي. جيڪڏهن اهي رشتا پنهنجا ميسر نه هجن ته سڻوٽن، ماساتن سان به ڪم هلايو آهي. ورت رکندڙ عورت سڀني ورت رکندڙن کي اڳواٽ، سندن گهر وڃي نم جو ڏندڻ ڏئي ايندي آهي جيڪو ورت رکڻ مهل لازمي ڏبو آهي. چئبو آهي ته اهو ورت رکڻ سان مرتيو سولو ٿيندو ۽ جيون سنو گذرندو ۽ ماڻهو سرگ ۾ ويندو.

نم جو نالي طور استعمال: اڳي نالا گهڻو ڪري وٽن،

گلن، ٻوٽن، ميوي يا صفتن وغيره جي حساب سان رکيا ويندا هئا. وٽن

وارا نالا رکڻ مهل، ان وٽ جي صفت ڏسبي هئي. مثال ڪندو يا ڪرڻ نالو رکڻ وڏي عمر جي خواهش يا دعا هجي ٿي ته انب ۽ صوف وري مناسب جي نشاني ۽ خواهش. ساڳئي نموني نم کي جيئن ته سُرو وغيره نٿو لڳي ان ڪري نم نالي رکڻ جو مطلب ٻار کي بيمارين ۽ مصيبتن کان بچائڻ واري خواهش ۽ دعا جو هوندو آهي.

شايد نم جي انهن سڀني خاصيتن ۽ خصوصيتن کي سامهون رکي ئي نم کي سنڌ جو سرڪاري ۽ قومي وٽ قرار ڏنو ويو آهي. پر جنهن نموني وٽن جي واڌي هلي رهي آهي ۽ اسلام ڪوٽ جي اڳوڻي چيئرمين سيٺ نهال جهڙا نم پوکڻ ۽ انهن کي وڌائي وٽ ڪرڻ جهڙا باذوق جهان ڇڏي ويا آهن ان مان لڳي ٿو ته ڪٿي ايئن نه ٿئي جو ايندڙ نسلن کي، نم جو وٽ ڏيکارڻ لاءِ به نم جو وٽ ڳولڻو نه پوي

حوالا:

- عبدالرسول لاشاري، عمر 70 سال، ڳوٺ ڄامن لاشاري، تعلقو سانگهڙ.
- علي محمد خاصخيلي، عمر 70 سال، وينل ڳوٺ جيا آباد، تعلقو سنجھورو
- خليل احمد لغاري، عمر 65 سال، ڳوٺ مولوي خير محمد احمدائي، تعلقو سانگهڙ
- محمد شفيق لغاري، عمر 35 سال، وينل ڳوٺ مولوي خير محمد احمدائي، تعلقو سانگهڙ
- مهراج ڪشنچند، عمر 60 سال، شهر سانگهڙ
- محمد جمن ملاح، عمر 70 سال، وينل ڳوٺ يوسف جي مياڻ، تعلقو سانگهڙ

روزاني ڪاوش اربع 21 اپريل 2010ع

ماحولياتي لوڪ ڏاهپ ۽ انبن جا اسرار

جڏهن انب مارڪيٽ ۾ ايندا آهن ته پڙين ۾ مال جا اگهه ڪري پوندا آهن، ڀاڄين جو وڪرو گهٽجي ويندو آهي ۽ فروٽ جي طلب ۾ به ڪمي اچي ويندي آهي. ان مان انبن جي اهميت جو اندازو ڪري سگهجي ٿو. هي هڪ اهڙي قدرتي نعمت آهي جيڪا هڪ ئي وقت گوشت، ڀاڄين ۽ ميوي جي ڪمي پوري ڪري ٿي، شايد ٻئي ڪنهن ۾ ايتريون خوبيون هڪ ئي وقت گڏ هجڻ ممڪن نه هجن. جهڙيءَ طرح انب جي ڪهاڻي انٽرين، شاخن ۽ پڪل انبن جي صورت ۾ اڳتي وڌي ٿي اهڙيءَ طرح ان جو استعمال وري چڱي، آچار مربي ۽ پوءِ پڪل انب جا مرحلا طءُ ڪندو پڄاڻي تي پهچي ٿو. انهن مرحلن جي مڪمل ٿيڻ جو وقت لوڪ ڏاهپ جي ماهرن وٽ مهينن جي مدي بجاءِ پڪين جي اچڻ سان منسوب هجي ٿو. هونئن ته انبن جو ٻوڪجڻ سياري وڃڻ جي پهرين نشانين مان هڪ نشاني آهي، پر تلور پڪيءَ جو اچڻ وري انبن جي ٻوڪجڻ جي وقت ۾ ڀرجي اچڻ جو ڏس ڏئي ٿو.

سال جي پڄاڻيءَ تي ماڪ گهٽ پوي تڙڪو صحيح نڪري جهڙ نه هجي، هوا اتر جي هجي ته ٻور ۽ انب وڌيڪ ٿيڻ جا پڪا پختا پار سمجهبا آهن. پوءِ جي سال جي شروع ۾ ئي ڏکڻ لڳي پوي ته انب رڻي جو رڻيو ٿيڻ جي ڪا به ڪمي نه رهندي آهي. ٻور نڪرڻ کان پوءِ پهرين جي پندرهنن تائين بوندا باندي نه ٿي (جنهن کي ڦڳڻ جي روھي سڏبو آهي) باغ ۾ انٽريون ٿيڻ تائين پاڻي بند هجي، جي پاڻي

اچي وڃي ته وڻن جي ٿڙن کي سيڙهي (چُن) لڳائي سيڪو ڏنل هجي ته باغائي پئسا پوهاري ۽ انبن جا شوقين انب کائي پيا گد گد ٿيندا آهن. باغين وٽ ٻور ٿيڻ بعد ماڪي اچڻ کان پوءِ ڪاٺ ڪڍي جي اچڻ ۽ ٿڙن کي ٽڪي سوراخ ڪرڻ جو مطلب انٻڙيون ٿيڻ جو عمل شروع ٿي وڃڻ هجي ٿو. انٻڙيون ٿيڻ ۽ ڪاٺ ڪڍي پاران گهرن جو مڪمل ٿيڻ جو مطلب طوطن جي اچڻ ۽ ٻچا ڪرڻ جي وقت اچي وڃڻ هوندو آهي. اهوئي وقت لنڊي، گڊو، ڪوٺاري نانگ پاران باغن ۾ اچي طوطن جي گهرن ۾ ڍرو ڄمائي، انهن جا ٻچا کائڻ جو هوندو آهي. جنهن جو حساب وري مور کائڻ وٺندو آهي! ڪجهه وقت کان پوءِ ئي سهي، ڪنهن ٻئي جاءِ تي ئي سهي، پرهر ظالم وانگر، ٻين جي ٻچن کي تنگ ڪرڻ ۽ انهن کان زندگي جو حق ڪسڻ جو حساب ڪيس ڏيڻو ضرور پوندو آهي. سو به مور جهڙي بظاهر پرامن ۽ خوبصورت پکيءَ هٿان. پر شايد اهوئي نظام حيات آهي! هر ڪو ٻئي جو شڪار آهي! ڪو ڪنهن جو ته ڪو ڪنهن جو! ٻيو ته موت جو شڪار ته هر ڪو ئي ٿئي ٿو. انهيءَ عمل کي ماحولياتي ٻوليءَ ۾ وري فوڊ چين چئبو آهي. طوطا ٻن کان چئن تائين آنا ۽ ٻچا ڪندا آهن.

زيتون جيتري انٻڙي ٿيڻ جو مطلب ڪوئل جي اچڻ جو وقت هجي ٿو. ڪوئل جي اچڻ جي معنيٰ ته انٻڙين ۾ اڃان گئلي/ڪڪڙي (ڏوڏي) ناهي ٿي. ڪوئل خاموشيءَ سان اچي ماحول جو جائزو وٺي ڪجهه ڏينهن بعد ٻولڻ شروع ڪندي آهي. ڪوئل جو ٻولڻ هاري ناري، ڀاڳين کان ويندي نااهل ۽ ننڊ ۾ ستل آفيسر شاهي لاءِ برسات جي مند اچڻ اڳواٽ تياري ڪرڻ جو اعلان هوندو آهي پر ان اعلان تي گهٽ ئي

ديان ڏٺو ويندو آهي. رڳو سليمان ابڙي جهڙا سماج سڌارڪ واکا
ڪري ڪري نڙي سڪائيندا آهن پر ورنڊو سرنڊو مڙئي پورو سارو
آهي. انبڙيءَ تي اڇو پاڻوڊر نظر اچڻ ۽ رنگ بدلجڻ جو مطلب گتلي/
ڏوڏي ٿي وڃڻ، چٽي ۽ آچار جي مرحلي ۾ داخل ٿيڻ ته هجي ئي هجي
ٿو پر اهو وقت باغن ۾ هيٺن جي حملي جي وقت اچڻ جو اهڃاڻ به
هوندو آهي. اهو پاڻوڊر ڇڻ ته هيٺي جي باغن ۾ مهمانيءَ لاءِ هوندو آهي.
جڏهن باغائي طوطي جي تڪيل انبڙي ڏسندا آهن ته کين انبڙين جي اڌ
پڪل هجڻ جي پري کان ئي خبر پئجي ويندي آهي. پوءِ جڏهن بلبل
بي حال ٿي اچي باغن ۾ بسترو وڇائي رهڻ لڳندي آهي ته ان جو مطلب
شاخن جي تيار ٿيڻ جو هوندو آهي. بلبل بعد جڏهن ڪانو اچي ته اهو
پڪي پختي پڪ هوندي آهي ته شاخ هاڻ تيار آهي. ان بعد وارو اچي
ٿو وڏي پچ وارو مٿاهه پڪيءَ جو جيڪو ڦڪاڻ مائل هوندو آهي. هي
پڪي شاخن جي پچڻ بعد اچي ٿو پر ان جو ٽارگيت شاخن سان گڏ
ماڪي ڪاٺ به هوندو آهي. اها ماڪي جيڪا هاڻ رس سان ڀرپور هوندي
آهي، جنهن کي باغائي پاڳ جي نشاني سمجهي ان کي اڏائڻ کان پاسو
ڪندا آهن، ان کي هي پڪي ڏاڍيءَ مهارت سان پچ سان اڏائي رس
ڪائيندو آهي. هاڻ جتي انبن جا شوقين جوس مشينن جا نٽ بولٽ
چڪيندا آهن، اتي پراڻي مال تي مڙا ماڻيندڙن جا هيراڪ انبن جي
پيٽين ۽ انب پارٽين جي دعوت لاءِ در ۽ موبائل ۾ اک ۽ ڪن وجهي ويٺا
هوندا آهن. اهو وقت جيئن ته باغين لاءِ سيزن شروع ٿيڻ ۽ خرچ
سجايو ٿيڻ جو هوندو آهي. اتي باغن ۾ طوطن، هيٺي، مٿاهه (ڏوڏي)
ڪانو بلبل، ڪوئل ۽ نوربڙي جي ڀرپور ۽ گڏيل حملي جو به هوندو

آهي. ڪانگن کي اڏائڻ لاءِ ته باغائي مختلف طريقن سان نڪاءُ ڪندا آهن پر هيٺي ۽ نوريٽي کي پڄاڻ، سنڌ ۾ آيل ڌارين کي حڪومت ۽ قومپرست ڌرين پاران پڄاڻ جيترو مشڪل ۽ ناممڪن هوندو آهي. سنڌ حڪومت وانگر باغائي به هيٺن ۽ نوريٽي اڳيان ڄڻ ته هٿيار ڦٽا ڪري ميار کان بچڻ لاءِ هڪلون پيا ڪندا آهن.

انٻڙيون ۽ انب پٽڻ دوران باغين کي هڪ ٻي مشڪل کي به منهن ڏيڻو پوندو آهي. اها مشڪل آهي انبن ۽ انٻڙين جي رس جي چنڊن جي. جنهن کان بچڻ لاءِ اڳواٽ جسم تي تيل به لڳائبو آهي ته لڳل رس کي فورن پاڻي ۽ پڪ هڻي ڪپڙي سان صاف ڪبو آهي، پر ڪپڙي تي لڳل رس نه لهي سگهندو آهي. جڏهن ته جسم جي چمڙي تي لڳل رس چمڙي خراب ڪري ڇڏيندو آهي. خرابو ته تڙتڪڙ ۾ گرم گرم انب ڪاٺ سان به ٿيندو آهي ته کير وغيره ڪاٺي مٿان انب ڪاٺ سان به ٿيندو آهي. ان کان بچڻ لاءِ هڪ ته انب ٿڌا ڪري ڪاٺجن، ٻيو ته انب ڪاٺي مٿان ڪچي لسي يا کير پيئجي. جي رات جوانب ڪاٺجن ته سڀ کان بهتر آهي. چوڻي آهي ته ”جي انب جي مٿان کير پيئبو ته ٿبو ٿڻپ (ٿلهو متارو) پر جي کير پي انب ڪاٺبو ته انب آهي ڏنپ“ گرم ۽ وڌيڪ انب ڪاٺ سان جتي جلاب لڳن ٿا اتي آريون ۽ ڏاٽا به نڪرن ٿا. جن جي ديسي ۽ مقامي علاج طور متاثر ٿيل جاءِ تي ليمي جو رس، مينڊي ۽ ميت لڳائبو آهي. انٻڙيون ڪاٺ سان گلو ۽ اڪيون به خراب ٿينديون آهن. گلي لاءِ لوڻ مليل پاڻي سان غرارا ڪبا آهن ته اڪين تي پڪريءَ جي کير جا پها رکبا آهن.

باغين وٽ باغ جو وڏو تقدس هجي ٿو هو ميري مٿي باغ ۾

ويڃڻ کي پٽڏاوار گهٽ ٿيڻ، وڻ جي ڪسي ٿي ويڃڻ ۽ سڪي ويڃڻ جي برابر سمجهن ٿا. انبن هيٺيان ڪريل سڪل پنن وغيره کي ساڙي صفائي ڪرڻ لازمي آهي. جنهن سان صفائي سان گڏ دونهين ذريعي جيئن وغيره کي به اڏائبو آهي. ان کان علاوه باغن ۾ شام جو گگر جي واس ۽ اگر بتيون ٻارڻ کي به سٺا سٺو سمجهبو آهي. جنهن سان مهلو وغيره به گهٽ لڳندو آهي ته جن پوت ۽ نانگ به نڪري ويندا آهن ۽ پور ڪوڙي ٿيڻ کان گهڻي پاڻي بچي ويندو آهي.

ذڪر جڏهن انبن جون ڪرندو آهي ته ڳالهه پال تائين وڃي پهچندي آهي. اڳي ڏيڻي انب هئا ۽ پال گهڻو ڪري مٽن ۽ دٺن ۾ وجهبو هو جنهن ۾ بصر هڪ ننڍو گورو رتن جوت، پٺير، ڪافور وغيره وجهي مٽي سرهنن جا پن ڏيئي پوءِ مٿان ڊپر کي دلي ۽ مٽ جو منهن لپي سان بند ڪري ستن ڏينهن تائين ان کي اونڌو ڪري رکيو هو. پر پوءِ ولاهتي ۽ قلمي جنسن پاڻ سان گڏ ڪاربيت واري پال وارو طريقو آندو جنهن سان پال ته جلدي پڪو ٿي وڃي ٿو پر انبن جي اصل خوشبوءِ ختم ٿي وڃي ٿي ڏاڏو به اهو نه ٿوري ۽ انب گيس ۽ گرمائش به وڌيڪ ڪن ٿا.

باغن جو اصل ڪم مينگهواڙ برادري جو چيو وڃي ٿو. نڪتو مينگهواڙ بابو مينگهواڙ، محمد سليم ڳاھو، فقير وڀيل، ماستر پهلوان شيخ ان ڳالهه جي تصديق ڪندي وڌيڪ ٻڌائن ٿا ته ڪنهن وقت ميرپورخاص انبن جي حوالي سان مشهور هو پر اتي سم وڏي ويڃڻ ڪري هاڻ مٽياري، ڪيبر، ٽنڊو الهيار، سانگهڙ ۽ جيڪم آباد انبن ۾ وڌيڪ آهن. جڏهن ته سانگهڙ جو انب ڏاڏي ۽ مناس ۾ سڀني کي ماريو بيٺو آهي. دوست منظور ملاح سان گڏ جڏهن پرکيو انور ۽ چترپو پيل

سان سنڌ ۾ عيساين جي سڀ کان وڏي ڳوٺ ”پادري ڳوٺ“ ۾ مليس ته انهن ٻڌايو ته سڀ کان پهرين سرولي ۽ ڊيسي انب ڇهين جي پنجين کان پندرهن تائين تيار ٿي ويندا آهن. لنگڙو ۽ سنڌڙي به ان سان گڏ تيار ٿيو وڃن. چونسو ڇهين جي ويهين کان آخر تائين تيار ٿئي ٿو ۽ ان سان گڏ انور رٿول، واڱڻ پالي، ۽ سونارو به اچي وڃي ٿو. زردالو انب سال ۾ ٻه ڀيرا لڳاتار ڦر ڏيندو آهي ۽ ڏهين مهيني تائين هلندو آهي. سڀ کان سنو ۽ مهانگو انور رٿول هجي ٿو پر گهڻن ماڻهن جي پسند اهو انب ان ڪري ڪونهي جو باغين جي بقول ته عام ماڻهو ڪي انب جي سڃاڻپ پوري ساري آهي، هن انب کي سردار انب به چئبو آهي. ڪوئل انور رٿول کي ئي پسند ڪندي آهي.

انب جيڪي ڪيترن ئي حوالن سان تمام گهڻن ماڻهن جي روزگار جو ذريعو به هجن ٿا انهن مان روزگار جي حوالي سان اوترو فائدو نه ٿو ورتو وڃي جيترو وٺڻ گهرجي. سرڪار جي سرپرستي ۽ پلاننگ رهي هڪڙي پاسي، پر مقامي سطح جو هڪ ننڍو مثال عرض ڪريان ته جڏهن هن ڪالم لاءِ نوجوان ليکڪ صادق خاصخيلي سان هڪ باغ ۾ پهتس ته ٺيڪيدار هڪ ايراني هو. جيڪو هر سال انبن جي موسم ۾ سنڌ ۾ باغن جا ٺيڪا ڪڍي روزگار ڪري واپس هليو ويندو آهي. پر اتي ئي مقامي سنڌي ماڻهو به آيل هئا جيڪي انبن جي خيرات لاءِ هٿ جهليو بيٺا هئا! سنڌي ماڻهن کي خيرات ۾ انب ڏيڻ لاءِ ايراني اڳواٽ ئي تڪيل ۽ سڙيل انب الڳ ڪري رکيا هئا. نه پڇو ته اهو منظر ڏسي اسان ٻنهي تي ڇا گذريو. انب ٺيڪي تي ڏيڻ مهل مالڪ ٺيڪيدار کان پئسن سان گڏ مقرر تعداد ۾ انب وٺڻ جي ڳالهه طئي ڪندو آهي جنهن

کي ڏالي چئبو آهي.

ليڪڪ دوستن راجن مڱريي ۽ نسيم جي بلوچ بقول سنڌ جي ڳوٺن ۾ ٻار انبن جي ڏوڏي کي ڪر ۾ پوري پچائي کائيندا آهن. ڏوڏي مان ڏيڏرناهي راند ڪندا آهن. ٻئي انب جي شادي ڪرائي ويندي آهي. انٻڙي کي باهه تي گرم ڪري ان جي ان مان نڪتل پاڻي کي، ڏينهن لڳل کي پياربو آهي. چٽي ڳڙ وجهي به ٺاهي آهي.

جڏهن لڪون لڳڻ تي هجن، ماڪي اڏامي وڃي پاڻيءَ جو پاسو وٺي، ڪانوءَ ڪوئل اڏامي وڃن ته اها انبن جي پڇاڙي، بلڪه ختم ٿيڻ جا آخري آثار هوندا آهن. انب مرزا غالب کان وٺي علامه اقبال تائين ڪيترن ئي باذوق ماڻهن جي ڪمزوري رهيا آهن، پر افسوس جو ايڇ ايم خواجه صاحب هليو ويو، نه ته شوگر فري انب به جلدي مارڪيٽ ۾ موجود هجن ها. سو ڪامريڊ حسن عسڪري جهڙن شوگر وارن دوستن کان معذرت ڪندي، ڪاوش ۾ ڪالم پڙهي شڪارپور مان ملڻ لاءِ آيل سيف الله عباسي صاحب سان گڏ، ماسٽر ابوبڪر جا ٻوي مان آندل انب کائڻ شروع ٿو ڪيان ۽ جي توهان جي جيب اجازت ڏئي ته ڪنهن رپڙهي جو رخ ڪري سگهون ٿا.

روزاني ڪاوش خميس 11 جون 2009ع

اک: موسمن جي متجڙ ۽ مال جي کير سڪائڻ ۽ وڌائڻ جو اطلاع ڪندڙ

پرائمري ڪتابن جي بيت جي ست ”اک جي ڪاٺي، نر جا پاوا“ جو ته الاڻي ڇا مطلب آهي پر، اک جو شمار ته ٻوٽن ۾ ڪيو آهي پرائن نون فوٽن تائين قد ڪندڙ هن ٻوٽي جي ڪاٺي مان ڪوٽ ٿوٽ ۾ وڻن واري ڪاٺي جا ڪم به وٺبا آهن. اک جي ڪاٺي زمين ۾ ڪاڇي ويڇڻ سبب، ڇپر ۾ استعمال ڪبي آهي. سڀ کان وڌيڪ ڪاري ۽ ڪڙي هن ٻوٽي کي وڻن ۽ ٻوٽن ۽ گاهن ۾ رڳو پڪري ٿي ڪاٺي ٿي. اهو چوڻ غلط به ٿيندو ته سڀ کان وڌيڪ چوڻيون ۽ پهاڪا به اک جي باري ۾ ٿي ملن ٿا. مثال طور: اک تي اٿو هارڻ = بي فائدو ڪم ڪرڻ. اک تي ماکي هارڻ = مورڪ کي سمجهائڻ. اک پوکڻ = ڪنهن سان صحيح نه هئڻ. اک جو بندڻ = نازڪ ماڻهو. اک جي ماکي = تمام آسان ڪم. اک جي ماکي سمجهڻ = ڪنهن ڪم کي سولو سمجهڻ. اک جي ماکي لاهڻ = آسان ڪم ڪرڻ. اک سان اک اگهڻ = ڏسي وائسي نقصان جهڙو ڪم ڪرڻ. اک ڪارا ڪرڻ = (طنزاً) وڏي ڪاميابي حاصل ڪرڻ. اک ڪرڻ = زمين جو آبادي کان ڪرڻ. اک وات ۾ اچڻ = ڪاوڙ ۾ اچڻ. اکن تي اٿو هارڻ = بي سود ڪم ڪرڻ. اکن تي پارو = سختي سان تباهي. اکن تي پارو پوڻ = سخت سي پوڻ. اکن جي واڙي ۾ ويهڻ = هيٺو بڻجڻ. اک سان ڪنهن = نقصان جهڙا ڪم ڪرڻ. اکن

کان آمبا گهرڻ=بخيل ۾ نفمي جي اميد رکڻ وغيره شامل آهن.

بقارجي جهوني محمد صالح ملاح جي بقول ته پنجاهه سال کن اڳ تائين اڪ جا ٻه قسم ڏسبا هئا هڪ اڇواڪ ۽ ٻيو ساڻو اڪ. اڇواڪ گهڻو ڪري يوناني دوائن ۾ مختلف طريقن سان استعمال ٿيندو هو پر اهو اڇواڪ اڻ لپ ٿي ويو آهي. نازڪ نفيس ميداني توڙي وارياسن علائقن ۽ ڍنڍن جي ڪنارن تي ٿيندڙ اڪ ڪيترن ئي مقامي علاجن طور ڪم اچڻ کان علاوه مختلف حوالن سان موسمن جي متحجڻ جو ڏس ڏيندڙ ۽ قدرتي ڪيميونيڪيشن جو به ذريعو آهي. جتي هيءُ ٻوٽو سڙي سخت سياري اچڻ ۽ مال پاران ڪير سڪائڻ جو اطلاع ڏيندو آهي. اتي سياري بعد ڦوڳ سان گڏ ڦلهارجڻ سان گڏ ڦوٽهڙو ڪري مال پاران سيءُ سبب سڪايل ڪير وري وڌائڻ واري وقت اچڻ جون جڻ ته واڌايون ڏيندو آهي. ڦوڳ مهيني اڳياڙي ۽ ماڳهه جي پڇاڙي وارو وقت ڪنڊي ۽ ڪپڙ جي ٻور جهلڻ ۽ ڦوڳ ڦلهارجڻ جي وقت هجڻ سان گڏ ڪڻڪن ۾ لاٻاري جو وقت هوندو آهي. ان وقت لاءِ پيلن جو مشهور پهاکو يا چوڻي آهي ته:

”ڦوڳ ڦلهاريا، ماڇڪ (پيرون) موريا،

پڇ ڙي پيلن، گيهون گوريا.“ (ڪڻڪ پڇي لڻڻ تي آ)

ٻوه مهيني ۾ اڪ سخت سيءُ پوڻ سبب پن سڪائيندو آهي. اڪ سان گڏ ديوي به سڙندي آهي ته هيٺاهينءَ تي بيٺل ڪپڙ به سڪندا آهن. ان وقت لاءِ وڌڙا چوندا آهن ته هاڻ ڪٿي لٿي آهي ۽ ساڙ ڪيواٽس. ٻوه ۾ هونئن ته تقريبن تر جو گاهه سڪندو آهي پر پٽ ۾ سڀ کان اڳ ڪرڻيو ڪوري، ڳنڍير، مانڌاڻو بکڙو سڪندا آهن. پٽ

۾ گاهه سڪڻ جي شروعات ڪرڻ تي سان ٿيندي آهي ۽ سڀ کان آخر ۾ ٻوٽو سڪندو آهي. اڪه جو سڪڻ ٻين سڀني گاهن ٻوٽن جي سڪي وڃڻ جو اشارو هوندو آهي. سخت سڀيءَ ۾ سڪل گاهه تي گذران ڪرڻ سبب مال کير سڪائي ويندو آهي جڏهن ته سياري ختم ٿيڻ تي بهار ۾ گاهه ٻوٽا ڦٽندا آهن ته مال وري کير وڌائيندو آهي. جنهن جو اطلاع به اڪه ڦٽي ڪندو آهي. (جڏهن ڏاڇي پيرون پيچڻ تي کير وڌائيندي آهي)

اڪه نه صرف سڀيءَ اچڻ ۾ مختلف موسمن جي اچڻ، وڃڻ ۽ مٽجڻ تي به مخصوص اشارا ڪري خلق کي اڳواٽ خبردار ڪندو رهندو آهي. جنهن کي سمجهڻ اڳي ته عام انسانن لاءِ به ”اڪه جي ماکي“ وانگر ئي هو ٻي هاڻ جڏهن پنهنجو پاڻ کي پڙهيو لکيو سمجهي انسان اڪه کان اڪه موٽي ڇڏي آهي ته پاڻ ئي ڏکيو ٿيو آهي. اڪه ته اڄ به اهڙي جواهر ٿو ٿي آهي. اڪه جڏهن پن کان هيٺ يا مٿي نه بلڪه ڳريءَ جي ڳنڍ مان گونچ ڪڍي ته اها سياري وڃڻ جي نشاني سمجهي آهي. سياري ۾ هي پن ڇاڻي ڪاٺيون ٿي ويندو آهي (تيز سڀيءَ ۾ ڇڻيل پن کائڻ سان ٻڪرين کي تڪڙي پوندي آهي). اڪه ڦلڙي ڪري چيٽ يا بهار اچڻ جو اعلان ڪندو آهي. ڦلڙي ڇاڻي ٻج ڪندو ٻج ڇاڻي جهليندو انٻڙي/ڏوڏي جيڪي آرڙ شروع ٿيڻ جي ڄاڻ برابر هونديون آهن. انٻڙين مان ٿيل ڪپهه جڏهن اڏامڻ لڳي ته آرڙ جي وچ ٿيڻ جي نشاني سمجهي آهي. انٻڙيون جهلڻ وقت ڀاڳين سان گڏ ڪيترن جون اکيون اڪه ۾ اٽڪيل هونديون آهن. اڪه پاران انٻڙيون ڇاڻڻ سانوڻ شروع ٿيڻ جي خوشخبري هوندي آهي. پوءِ سانوڻ وسي نه

وسي. بادل بيهن يا ڪنهن کي بيقرار ڪريو هليا وڃن، اڪ ان ڳالهه سان ٻڌل ناهي.

اڪ نه صرف موسمن جي مٽجڻ جو قدرتي اهڃاڻ آهي بلڪ ڪيترن ئي مقامي علاجن ۽ ڏسن ۾ به استعمال ٿيندو آهي. مشهور سماجي ورڪر حڪيم ۽ ايدو وڪيٽ محمد عباس سومري جي بقول ته: جسم تي ڦٽ ڦرڙي ٿيڻ تي اڪ جو ڪير ۽ سنڌور ۾ ملائي لڳائڻ سان ڦٽ ڇڏي ويندو. ڪنڊو لڳي ۽ سئيءَ سان نه نڪري ته اڪ جي ڪير جا به ٽي ڦڙا ڪنڊي واري جاءِ وجهڻ سان ڪنڊو پاڻهي ٻاهر نڪري ايندو ۽ ڪير ان جاءِ کي پچڻ به ڪونه ڏيندو. ڪنڊو لڳڻ تي پن به گرم ڪري ڪنڊي واري جاءِ ٻڌبا آهن. ڌڪ لڳڻ واري جاءِ تي به پن ٻڌبا آهن. اڪ جا ڦڪا تيل پن باهه جي ڪير ۾ پوهي ڪو سو ڪري ڪڍيل پاڻي ننڍو ٻار جنهن جو ڪاڪڙو لٿل هجي ان جي نڪ ۾ به ٻه ڦڙا وجهڻ سان ڪاڪڙو چڙهي وڃي ٿو. اڪ جو ڪير پاڻوڊر ڪيل ڪنڊ ۾ وجهي، سڪائي، ڪڪ جيترو صبح شام کائڻ سان مليريا بخار ختم ٿي وڃي ٿو. (اڪ جا پيلا پن ڪنهن به باهه سڙيل کي باهه ۾ وجهي ان جو پاڻي باهه جي سڙيل جاءِ جي مٿان نائبو ته يڪدم باهه جي جلن به ختم ٿي ويندي ۽ زخم به جلد ڇڏي ويندا ۽ چمڙي تي نشان به نه رهندو. ”ڪن ۾ سور لاءِ اڪ جو ڪير تيل ۾ گرم ڪري يا خالي ڪير ڪن ۾ وجهڻ سان ۽ ڏاڻ ڏکڻ تي اڪ جي ڪير جا ٻه رڪڻ سان به اڪثر فائدو ٿي وڃي ٿو. جسم ۾ جنهن جڳهه تي سور هجي، اتي اڪ جا پن (اڪ پڙا) صاف ڪرڻ بعد، ڪوسا ڪري خالي ته هيڊ تيل مڪي ٻڌڻ سان سور جهڪو يا ختم ٿي ويندو آهي. ساڻي واري مريض کي اڪ جي ڦلڙين ۽ سنهي

ڪائين جو هار ٺاهي ڳچي ۾ وجهبو آهي. اڪ جي ڪاٺي واري رک کي تيل ۾ ملائي ڦٽ تي لائڻ سان ڦٽ چٽي ويندو آهي. ٻار جا پاسا لڳڻ تي پن گرم ڪري پاسن سان ٻڌبا آهن. چٽي ڪٽي کاڌل کي به اڪ ۾ سان ٻڌبو آهي. اهڙا ماڻهو اڪ جي حال ۽ ماڻهوبن خبر ٿيل ماڻهو اڪ ڪاٺي سان چون ٿا ته نيڪ ٿي وڃي ٿو. اڪ ۾ رهندڙ ”اڪ مڪڙ“ ماري سڪائي گهوٽي پائوڊر ڪري مرگهي واري کي ناس وانگر نڪ ۾ ڏيڻ سان مرگهي ڇڏيو وڃڻ جو ڏس به ملي ٿو. اڪ جي ڦلڙين مان ماکي به رس چوسي ڄڻ ته پنهنجو حصو حاصل ڪندي آهي.

اڪ جو کير جتي ڪيترن ئي حوالن سان ڪارائتو آهي اتي ان کي بي احتياطي ڪري هٿ لڳائبو ته نقصان ٿي سگهي ٿو. جسم تي اڪ جي کير لڳڻ سان جي جلد صاف نه ڪبو ته ڪل لهي ويندي. (اڪ جي کير لڳڻ سان ڪپڙي تي ٿيل داغ کي اڪاريو سڏبو آهي) اڪ کي جيئن ته ٻڪري ئي ڪاٺي تي ان ڪري جي ٻڪريءَ جي اک ۾ اڪ جو کير ويو ته هوءُ انڌي ٿي سگهي ٿي. اڪ جي بچ واري ڪپهه مان صفا ننڍڙيون پر وڏي پچ واريون جهر ڪيون جن کي مقامي ماڻهو ”ڊير“ سڏبو آهي ۽ ٻيون جهر ڪيون جن کي ڦوسڙيون سڏبو آهي سي ان ڪپهه کي آڪيرو آرام ده بنائڻ لاءِ استعمال ڪنديون آهن. اها ڪپهه ڏاڍي نرم هوندي آهي. اڳي گهڻو ڪري وهائڻا وغيره به ان اڪ واري ڪپهه مان ئي پربا هئا. ان کان علاوه اڳي جڏهن اڃان نائلون ۽ ڪشميري جا رچ يا چار نه آيا هئا ان وقت ملاح اڪ وڏي پندرهن ويهه ڏينهن پاڻي ۾ ڦٽو ڪرڻ بعد جڏهن اڪ جي مٿئين ڪل ڳرڻ لڳندي هئي ته ڪل ۽ ڪاٺي جي وچ واريون نڪري آيل تنڊن مان رچ ٺاهيندا هئا. ان کان علاوه

انهن ننڍن مان رسوبه ٺاهيو هو. جنهن آڪار سڏيو هو. جنهن زمين تي پاڻي چڙهڻ بعد گاهه بجاءِ اڪڙي ان کي نياڳي سمجهيو آهي ۽ ان زمين کي ڪري ويل سمجهيو آهي. هونئن چوڻي عام آهي ته ”زمين ڪري ته اڪ ڪري“

اڪ جنهن لاءِ پٽائي سرڪنيات ۾ چيو ته:
چانگي چئي چڪياس، مٿا اڪ نه الهي،
جنهن ول گهڻا وهاتيا، ان سي آر لڳياس.
چوڌاري چندن وڻ، پڇي پوڄ پياس،
راڙي رت ڪياس، هن ڪڏا توري ڪرهي.

اهو اڪ اڄ به ڪيترن ئي حاجت مندن جون حاجتون ۽ ضرورت مندن جو ضرورتون پوريون ڪري رهيو آهي پر افسوس جو ان کي اهو مقام ناهي مليو نه ئي ان مان اوتري پئماني تي فائدا ورتا وڃن ٿا جيترا وڻ ۽ گهرجن. اڄ جڏهن دنيا ڪيترن ئي حوالن سان، ماضيءَ ڏانهن موٽ کائي رهي آهي، ان وقت اسان ان تي تحقيق ڪري، اڪ مان ميڊيسن تيار ڪري دنيا ۾ وڏو نالو ڪمائي سگهون ٿا. جي اسان هوندي سوندي به اهو نه ڪيو ته اسان جي ”اڪ ڪارا ڪرڻ“ جو ڪهڙو فائدو؟

روزاني ڪاوش اربع 7 اپريل 2010ع

مرحلي وار، موسمن جي متجڻ جا ڏس ڏيندڙ وڻ ڪرڙ

زمانِي جو ظالم دستور آهي ته جيڪا شئي ان لاءِ ڪار آمد نه رهندي آهي يا جيڪا شئي، معاشري ۽ ماڻهن لاءِ مفيد ۽ ڪارائتي نه رهي، جيڪا شئي پنهنجي هجڻ ۽ رهڻ جو ڀرپور جواز پيدا نه ڪري سگهندي يا محسوس نه ڪرائيندي اها معاشري ۽ ماڻهن مان تڙجي، ختم ٿي، وجود وڃائي فنا ٿي ويندي آهي. کيس انهن لاءِ جاءِ خالي ڪرڻي پوندي، جيڪي معاشري، ماڻهن ۽ ماحول لاءِ وڌيڪ بهتر، مفيد ۽ ڪارائتيون هونديون. اهڙي اهميت گهٽجڻ سبب وجود وڃائيندڙ شين مان هڪ ’ڪرڙ جو وڻ به آهي. ڪرڙ جنهن کي اردو ۾ ڪير، پنجابي ۾ ڪرير / ڪرينهه ۽ ڍاٽڪي ۾ بڻ چيو وڃي ٿو سو روز بروز گهٽجندو وڃي ٿو. شايد ڪجهه سالن بعد انهن جو ذڪر به رڳو ڪتابن ۽ شاعري ۾ وڃي بچي، باقي ڪم ته هن جو گهڻي ڀاڱي ڪڏهوڪو ختم ٿي چڪو آهي!

ڪرڙ جي وڻ ۾ نه چانق نه قد، نه پن، نه ٿي وڏي ننڍي ڪاٺي ٿئي. وڏن ۾ به تمام گهڻو سست. زمانِي جي گرميءَ سرديءَ ۽ تبديلين کي منهن ڏيڻ ۾ به ڪمزور هن تيز رفتار ۽ خود غرض معاشري جون گهرجون پوريون نه ڪرڻ سبب ڪرڙ تيزي سان وجود وڃائي رهيو آهي. ڪرڙ سڄي سنڌ ۾، ڪاڇي، ڪوهستان، ميداني علائقن، ٿر جي ترارين ۽ ڀرسان پڪي زمين تي (پر ٿر جي ڪن علائقن جهڙوڪ

ڪاٿڙ ۽ ڪنڀي ۾ ڪونه ٿئي) ۾ عام جام نظر ايندو هو. جنهن کي پٽائيءَ جي اڱڻ تي بيهڻ جي به اجازت مليل هئي. سو هاڻ جهڙوڪر رڳو ڪپڙ وانگر قبرستانن ۽ ويرانن جو وڻ بڻجي ويو آهي. جنهن جو ڪچو ميوو شروعات ۾ ڳاڙهي رنگ پُسي جي صورت ۾ غريبن لاءِ پاڇي جو ڪم ڏيندو آهي. جيڪو ماضي ۾ ڪن علائقن ۾ رڌجي وڪامندي به هئي. اڌ پڪي حالت ۾ سائي رنگ ۾ ڏيئي يا ڏونڌري جي حالت ۾ آچار طور ڪم ڏيندو هو/ آهي ۽ پڇڻ بعد 'پڪو/ ڏيلو' ٿي غريبن، هارين نارين، ڌراڻن کان سواءِ وهيي، روڏن (کانو جو هڪ قسم) کانو، بلبڻ/ بُرُ، ڪپرن ۽ ليلهيڻ لاءِ به جهڙوڪر سستو سيزنل فروت هو. سو ڪيترن ئي نون فروتنن ۽ ميون جي مارڪيٽ ۾ اچڻ بعد اها اڳوڻي اهميت وڃائي ويٺو آهي. معاشري ۾ پلي غربت غربت جون جتان ڪٿان دانهون عام چونه هجن پر حقيقت هي آهي ته هر طبقي جي رهڻي ڪهڻي ۾ تمام گهڻي تبديلي ۽ ترقي ٿي آهي. جنهن جو مقابلو ڪرڙ جو پڪو / ڏينو يا پسيون ڪرڙ کان قاصر آهن. ساڳئي نموني ڪرڙ جي ڪاٺي جواهر ڪارج ڏنڊو به هوندو هو (ڪونڊي وارو) پر هاڻ گرينڊر اچڻ ڪري ڏنڊي واوا ڪم گرینڊر منتن ۾ ڏنڊي کان بهتر نموني ڪريو ڇڏي ڪرڙ جي ڪاٺيءَ مان مانڊاڻي ۽ ان جو ڦل ٺهندو هو. هاڻ ڪير ولوڙڻ لاءِ به مشينون اچي ويون آهن. بلڪ ڪير ولوڙڻ کان اڳ، هوٽلن تي پهچيو وڃي. سو ڪرڙ جي ڪاٺي جواتي به ڪم نه رهيو آهي. ڪرڙ جي ڪاٺي واڍن جي ڪم جي ته نه اڳي هئي نه هاڻ آهي ها موسيقيءَ جا اوزار ٺاهيندڙ سُرندي ٺاهڻ لاءِ ڪرڙ جي ڪاٺي جون پڇاڻون ضرور ڪندا هئا پر هاڻ سرنڊو به پڇاڙڪا پساه ڪڍي رهيو

آهي. ڪرڙ مان لانتون به ٺهندا آهن پر هاڻ ٻارن به لانتون کي ڇڏي بيت بال پڪڙي ورتي آهي، سو هاڻ اتي به ڪرڙ جو ڪم نه رهيو آهي! ڪرڙ جي اڻ سڌي پر مضبوط ڪاٺي، چمڪدار هجڻ ڪري شوپيس ۾ ضرور استعمال ٿئي ٿي، پر جيئن ته شوپيس پاڻ ئي محدود تعداد ۾ هجن ٿا، ان ڪري ڪرڙ هاڻ گهڻو ڪماتو ۽ ڪارائتو شايد نه رهيو آهي. ڪرڙ جي ڪاٺيءَ کي نه اڏوهي لڳي، نه سُرو ان ڪري اها گهرن ۾ خاص ڪري چوٽرن ۽ لاندين ۾ ڪاين ۽ پٿين طور ڪم ايندي آهي. پر هن جي ڪاٺي سڌي ۽ ٿوڻي جيتري قد جي مشڪل سان ئي ملي ٿي. پر ٻرڻ ۾ سٺي ۽ ڪوٺلونا هڻڻ جي ڪم جي آهي. ڪرڙ ٻين وڻن جي مقابلي ۾ تمام سست رفتاريءَ سان وڌندو ۽ ٿلهو ٿيندو آهي انهن سڀني ڳالهين جي هوندي به ارو جو ڪرڙ (سڪي تي بيٺل) جيئن تيسن، زماني جي گرمي سرديءَ کان وجود بچايو ٿرڻ، ٻرن ۽ برپتن ۾ پنهنجي منهن بي ڊيو، الڳ ٿلڪ ۽ اڪيلائي هوندي به خوش گذاريندو هو پر مار پئي سم، ڪلر ۽ زمين جي سيڪ تي، جنهن هن جي کاڌ خوراڪ يا حقو پاڻي بند ڪري هن جو جيڪو جنجال ڪري ڇڏيو آهي. ڪرڙ زماني جي ڪم نڪرڻ بعد اڪ بدلائڻ واري عادت باوجود، زماني کان ڪنارا ڪش ٿي جيءَ رهيو هو پر سم هڻي هن جا لاهه ٿي ڪڍرائي ڇڏيا! جنهن ۾ وڌندڙ آباديءَ جو به وڏو هٿ آهي. وڌندڙ آبادي سبب ڪيڙي هيٺ وڌيڪ زمين اچڻ ڪري ڪرڙ کي پاڻ کان وڌيڪ ڪار آمد وڻن ۽ فصلن لاءِ جاءِ ۽ جوءُ ڇڏڻي پئجي وئي آهي. پر ڪجهه سال اڳ نيو پريس ڪلب سانگهڙ جي اڳوڻي صدر ۽ پياري دوست شوڪت حيدريءَ ۽ صادق خاصخيلي سان گڏ جڏهن محترم سرور

جمالي صاحب جي دعوت تي، 'نیشنل کيرٿر پارڪ' وڃڻ ٿيو ته اتي ڪرڙ کي ڪافي تعداد ۾ ڏسي اطمینان ضرور ٿيو ته گهٽ ۾ گهٽ ڪرڙ کي پناهه لاءِ اڃا به ڪٿي ته جاءِ مليل آهي. ان لحاظ کان ڏسجي ته کيرٿر جي اهميت جو هڪ سبب اهو به بڻجي ٿو ته اتي گڊ، سرهه ۽ هرڻ کان علاوه ڪرڙ سان گڏ ٻين ڪيترن ئي وڻن، گاهن ۽ ٻوٽن کي به ڄڻ ته پناهه مليل آهي. کيرٿر، سنڌ جون ڪيتريون ئي ناياب شيون پنهنجي ساهه ۾ سانڍيو ورتي.

حڪمت جي حوالي سان به ڪنهن وقت ڪرڙ ڪم جي شئي هو پر هاڻ اتي به هن جي گهڻي اهميت نه رهي آهي. اڳي ڪن، نڪ ٽوپڻ بعد ڪرڙ جون سڪل ڪاٺيون، ٽوپيل نڪ ۽ ڪن جي سوراخ ۾ ان ڪري وجهيبيون هيون ته جيئن هڪ ته نڪ ۽ ڪن پڇي نه پون ۽ ٻيو ته سوراخ بند نه ٿين. اڳي پيٽر بخار جي صورت ۾ پراڻي ڪرڙ جا چوڏا ڌاڳي سان ٻڌي، ڳچي ۾ وجهبا هئا. اڌ مٿي جي سور ۾ علاج طور به ڪرڙ ڪم ايندو هو. پراڻي ڪرڙ (تقريباً سئو سال عمر جي) جي پاڙ واري يا عام ڪاٺي، انسانن توڙي جانورن جي هڏ پڇڻ جي صورت ۾ اگر يا ڪوئلو ڪري مکڻ سان ڪارائبي هئي پر جديد جلد اثر ڪرڻ وارين دوائن اچڻ بعد تيز رفتاري جي مرض ۾ ورتل مريضن لاءِ ڪرڙ جو اهو ڪم به، ڪم جو نه رهيو آهي. هندن ۾ ٻار نالي رکڻ واري تقريب 'چوڪ' ۾ به ڪرڙ جون ڪاٺيون ڪم اينديون هيون/ آهن. ڪرڙ مان رازن پاران پسلتر ڪرڻ جا مارا ۽ پيڙين جون چيٽيون به ٺهنديون هيون پر پاڻي گهٽجڻ بعد، پيڙيون ٺهڻ گهٽجي ويون ته ملاحن به ڪرڙ کي وساري ڇڏيو. ڪنهن وقت ۾ چور رات جو چوري

ڪرڻ لاءِ ويڃڻ وقت ڪرڙ مان ٺاهيل گهوڙا هٿيار طور به پاڻ سان گڏ کڻندا هئا ته ڪجهه شڪاري قبيلا جانورن جي ۽ پکين جي شڪار لاءِ ڪرڙ مان گهوڙا ٺاهيندا هئا، پر افسوس جو هاڻ چورن ۽ شڪارين به ڪرڙ کي پني ڏيندي، پنهنجون سنهري روايتون بدلائي ڇڏيون آهن. اڳي ڪرڙ انساني نالي طور به ڪم ايندو هو ۽ اهو نالو ان ٻار جو رکبو هو جنهن جي مائٽن جي اڳوڻن ٻارن کي بيماريون هونديون هيون يا ٻار بيمار رهندا هئا ۽ نه بچندا هئا. جيئن ته ڪرڙ جي ڪاٺي کي اڏوهي يا ٻي ڪا بيماري نه ٿي لڳي، تيئن ڪرڙ نالي رکڻ ۾ اها اميد شامل هوندي هئي ته شل ٻار کي ڪا بيماري نه لڳي. يا پوءِ ٻار جي وڏي عمر ۽ خواهش ۽ دعا طور به ڪرڙ نالو رکبو هو ڇو جو ڪرڙ جي عمر به تمام وڏي ٿئي ٿي. پر هاڻ فيشن نالن اچڻ کان پوءِ اهڙين دعائين ۽ لوڪ ڏاهپ جي حساب سان حڪمت سان پيريل نالن جي به اهميت نه رهي آهي، سو ڪرڙ جي ان حوالي سان به ڄڻ ته پاڙپڻجي ويئي آهي.

روايتن مطابق سرينهن جي وڻ وانگر ڪرڙ لاءِ به چئجي ٿو ته هن نبيءَ پاڪ صلي الله عليه وسلم جن جو تپ جهليو هو تنهن سبب هن جا پن ڇڻي ويا. اهڙين ڳالهين ڪافي وقت تائين ڪرڙ جي اهميت ۾ گهٽتائي اچڻ نه ڏني. پر ڪتابي علم اچڻ بعد، ماڻهن ۾ ڪرڙ جي انهيءَ اهميت جي به ڪا اهميت نه رهي. ڪرڙ جنهن کي پٽائيءَ کان علاوه ٻين شاعرن ۽ سگهڙن جتي شاعري جو موضوع بڻايو اتي ڪرڙ جي حوالي سان مختلف ڳجهارتون به ٺهيل آهن.

ڪرڙ ڪيترو ئي وقت لوڪ ڏاهپ جي ماهرن ۽ هارين نارين کي وقت جو احساس ڏياريندو رهيو، پر جڏهن خود لوڪ ڏاهپ جي اها

اميت نه رهي ته ڪرڙ جي ڪٿان ٿي اهميت برقرار رهي سگهي! لوڪ ڏاهپ جي ڏاهن مطابق ڪرڙ هونئن ته بي مندائتو ميوو به ڏيندو آهي پر ڪرڙ پاران منڊتتيءَ پُسي جهلڻ جو مطلب، سيايي جي باقي اڌ بچڻ هوندو آهي. پُسي بعد سياري جو مشڪل سان وڃي مهينو بچندو آهي. پُسي وقت بلبل پکي پڇا ڪري ڪڍڪن جي آئين تي ورڻ جو اڳواٽ اطلاع ڏيندو آهي. ان وقت لاڀاري تي گذران ڪندڙ ان جي آسري ۾ لاڀاري لاءِ گهر ٻار ڇڏڻ جي تيارين ۾ هوندا آهن ۽ ڪو ساھ مٺ ۾ ڪيو ”هو ٿا پلائين، هينئڙو مون هيٺو ٿئي“ پيو جهونگاريندو آهي! ڳاڙهي پُسي مان ڏيئي ٿيڻ وارو وقت بهار جي شروعات جو هوندو آهي. ان وقت موسم متجي رهي هوندي آهي. رات جو ٿورو ٿور سي ۽ ڏينهن جو گرمي هوندي آهي. ان بعد سائي پکي مان وري ڳاڙها پکا ٿيندا آهن ۽ اهو وقت ڪڍڪن جي لاڀاري کان پوءِ چيٽ بعد گرميءَ جي تيز ڪاڙهن يعني گرميءَ جي چاليهي جو هوندو آهي. پکي وقت تتر، سهو ٿاڙهو ۽ ٻيا جانور پڇا ڪندا آهن جن لاءِ تيار ٿيل سگر ۽ پيرون به جهڙوڪ قدرت طرفان مهيا ڪيل خوراڪ مثل هوندا آهن. پکن کي پکري، نور، ڪيڙا، ماکوڙا شوق سان کائيندا آهن جڏهن ته هي اٺ جو چارو به بڻجندو آهي. پکن سان گڏ سگر ۽ پيرون جون چٽڻ، بند ٿيل ڏکڻ ڪڍڻ ۽ آهڙي طرح ڪرڙ وس آهر موسمن جي متجڻ جو ڏس پتو پيو ڏيندو آهي/ هو پر هن تيز رفتار دؤر ۾ ڪرڙ پاران جيئڻ جي بدلي آهي ننڍيون خدمتون سرانجام ڏيڻ شايد معاشري جي توقع کان ۽ زنده رهڻ جي قيمت کان گهٽ آهن! ان ڪري شهرن ۽ آبادين کان نيڪالي

ڏنل ڪرڙهاڻ پويان پساهه ڪٽي رهيو آهي. مڃون ٿا ته خود غرض معاشري لاءِ ڪرڙهاڻ اوترو اهم نه رهيو ۽ ڪم نڪرڻ بعد معاشري هن مان اڪيون ڦيري ڇڏيون آهن. پر ڪرڙاڃا صفا آسرونه لائو آهي. ڪرڙاڃا به انهي خوشفهميءَ جهڙي توقع جي آسري ۾ آهي ته ڪو به سرڪاري ادارو ڪا تنظيم، ڪم جون سهي پراڻي وقت جي ۽ وڌڻ جي يادگار ۽ اڳوڻن وقت ۾ ڪنهن ڪن جو سمجهي، ڪنهن وڻن جي چٽيا گهر ۾ ئي ڪٽي جاءِ ڏيندو! هن ماحول ۽ معاشري مان اهڙي توقع ڪرڻ، آهي ته فضول پر ڏسون، متان ڪو اتي پوي ۽ ڪرڙ ڪجهه وڌيڪ وقت تڳي پوي!!

موسمون متجڻ ڏڪار ۽ سڪار جا ڏس ڏيندڙ وڻ: ڪنڊي

ٿر ۾ جھونا چوندا هئا ته جنهن ڳوٺ ۾ سئو ڪنڊيون هجن، ان ڳوٺ کي ڏڪار دوران لڏڻو ڪونه پوندو. انهيءَ مان ڪنڊيءَ / ڪيچڙي جي وڻ جي اهميت جو اندازو آسانيءَ سان ڪري سگهجي ٿو. ڀلي ڪٿي نم ڪي سنڌ جي صوبائي وڻ جو درجو مليل آهي، جنهن تي ٻيڙ جا ڪجهه حمايتي ارها به آهن پر لوڪ ڏاهپ جا ماهر ۽ ڪنڊيءَ جا قرب وارا ۽ قدردان ان راءِ تي قائم آهن ته اهو مقام ڪنڊي جو ئي هو!

ڪنڊيءَ جو وڻ جيڪو ٿوري ڀاڱي تي جالڻ سبب ۽ ان جون پاڙون گهڻيون هيٺ هليون وڃڻ ڪري ٿر ۾، ڪڇي ۽ ميداني علائقن ۾ اڳي ته جتي ڪٿي موجود هوندو هو (ان ڪري ڏڪار ۾ به بهاري هوندي آهي) پر هاڻ آبادي ۽ سمن وڌڻ سبب، ان ۾ نمايان ڪمي آئي آهي. ٿر ۾ جنهن وڻ کي وڍڻ جي سختيءَ سان منع ٿيل هوندي هئي، سو به ڪنڊيءَ جو وڻ ئي هو. اڄ جڏهن ٿر ۾ ڏڪار ٿاريو نٿو ٿري ۽ ڪنڊي ملڻ ۽ ڏسڻ مهانگي پئجي ٿئي، ته ڪهڙي خبر. ڏڪار ان ڪري ئي روز روز تومنهن ڪڍي مهمان ٿئي جو اسان ڪنڊيءَ کي، ڪنڊائتو ڪري ڇڏيو آهي! ڪنڊي جيڪا وڏي عمر ماڻھو سبب ۽ ان جي ڪاٺي کي سرونه لڳڻ سبب، ان جو نالو ٻارن تي به رکيو آهي، ان جا عام طور تي ٻه قسم ٿين ٿا. هڪ بغير ڪنڊن جي جنهن کي 'لاستڙ' سڏبو آهي ۽ ٻيو ڪنڊن وارو جنهن کي 'ڪنٽرو' سڏبو آهي. ڪي ماڻهو وري ڪنڊيءَ جا نر ماديءَ جي حوالي سان به الڳ الڳ قسم ٻڌائين ٿا. سندن

بقول ته ننڍين ۽ سنهين سگرين واري ڪنڊي، مادي سڏبي آهي. جڏهن ته وڏين ۽ تلهين سگرين وارو ڪنڊو هوندو آهي. ڪن جي بقول ته پڪل سنگريون جيڪو ڪوڪو سڏيون آهن، اهو مادي ڪنڊيءَ جي مقابلي ۾ نر ڪنڊي جون وڌيڪ مٺيون ۽ سواڊي هونديون آهن، ان مان به نر ماديءَ جي خبر پوندي آهي. جڏهن ته ڀاڄي به نر ڪنڊي جي وڌيڪ لڏيڻ ٿيندي آهي. نر مادي جي سڃاڻپ کي ماڻهو ائين به ڪندا آهن ته نر ۾ سگر گهٽ ۽ چوڏا وڌيڪ، جڏهن ته ماديءَ ۾ سگر گهڻا ۽ چوڏا گهٽ هوندا آهن. جڏهن ته ڪي ماڻهو ايشن به چون ٿا ته ننڍي ڪنڊيءَ کي مورو جوان ڪنڊيءَ کي، ڪنڊي ۽ پراڻي وڏي جهوني ڪنڊي کي ڪنڊو سڏبو آهي.

ڀٽائيءَ پاران سر ڏهر ۽ ڪاموڏ ۾ توڙي شيخ اياز کان ويندي ٻين شاعرن ۽ سگهڙن پاران ڳايل هن سنڌ جي نج وٽ متعلق عام چوڻي آهي ته ”ڪنڊي جي ڪاٺي گهر ۾ اول ته آڻجي نه، جي آڻجي ته پوءِ ٻارجي نه، ۽ جي ٻارجي ته پوءِ سورجي نه.“ مطلب اهو ته هن جي باهه ڏاڍي تيز ۽ تڪي هجڻ کان علاوه هن کي چورڻ ۽ سوڙڻ سان ان مان گهڻيون چڻنگون نڪرنديون آهن، جيڪي ڀرسان ويندن جي ڪپڙن وغيره کي ساڙڻ کان سواءِ ٻيو نقصان به ڪري سگهن ٿيون. هونءَ ته ڪنڊيءَ جي ڪاٺيءَ مان ڪيترائي ڪم وٺبا آهن، پر خاص طور تي ڀاڳيا، چوپائي مال کي ٻڌڻ وارن چڙن جي لار لاءِ، ڪنڊيءَ جي پاڙ جي ڪاري پڪي ڪاٺي، جنهن کي ڪرسي/ڪرشي سڏبو آهي، سٺا پسند ڪندا آهن (لار هڏي مان به ٺاهبي آهي) انهيءَ ڪرشي جي لار متعلق سرائڪي ۾ چوڻي بلڪه ڳجھمارت آهي ته ”ڏيک الهه دا رنگ، سر ڪون

ڪٽيندي ڄنگھ. ”ان کان علاوه ڪنڊي جي ڪاٺي مان خاص طور تي ڪوھ ڪوٺڻ مهل ڪم ايندڙ ’چڪ‘ (چڪ ڪپڙ جي ڪاٺي مان به ٺهندو آهي) ۽ ڪوھ مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ ڪم ايندڙ پيونتي، ڀلي، پوٽي، به ان ڪري ٺاهبي آهي جو ڪنڊيءَ جي ڪاٺيءَ مان ٺهيل اهي شيون پاڻيءَ لڳڻ سان ڳرنديون ۽ خراب نه ٿينديون آهن. ان کان سواءِ ڪنڊيءَ جي ڪاٺي چونئڻ جي وچين ڪاٺيءَ، جنهن کي ’مل‘ سڏبو آهي طور به ڪتب آڻبي آهي. ته هن ڪاٺيءَ مان، ڪٿون ۽ در (ڪڙي، در جو هڪ قسم، هن قسم جو در وٺ/ڪرڙ جي ڪاٺي مان به ٺاهبو آهي) به ٺاهيون آهن ته اڳي ڪنڊيءَ جي ڪاٺي مان وارن واريون ڦٽيون به ٺاهيون وينديون هيون جيڪي هاڻ ته ڏسڻ کان به مھانگيون ٿي ويون آهن. ان کان علاوه هاري ناري ڪٽڪ جي هن جي ناريءَ کي ڪري ۾ فرشي طور استعمال ڪندا آهن ۽ ڪندا نه هجڻ سبب ڪنڊي جي سڪل ناري، گهر، واڙيءَ يا ڪنهن ٻئي حساب سان ڏنل لوڙهي جي گهٽي ۾ ’ڪڙهه‘ طور به ڪم آڻبي آهي.

ڪنڊي جتي چوپائي مال، عام ماڻهن توڙي واٽهڙن کي وس آهر چانو مهيا ڪندي آهي، اتي هن جون خالي/پورا ٿڙ، ڪيترن ئي قسمن جي پکين جا به مسڪن بڻبا آهن ساڳي وقت ڪنڊي پکين جي آڪيري کان سواءِ ماکي ويهڻ ۽ ان جي کاڌ خوراڪ جو به اهم مرڪز هوندي آهي. هن جي ڪاٺي کان ويندي هن جا پن (سڪ)، ڪچو ميوو سنڱر، ۽ پڪل ميوو ڪوڪا به پکين، جانورن ۽ انسانن لاءِ وڏي وٽ هوندا آهن. چٽبو آهي ته جتي ڪنڊي هوندي، اتي پڪري خوش هوندي پڪريءَ کان سواءِ ڪنڊي رڍ ۽ اٺ جو به سٺو کاڌو بڻبي آهي. ڪنڊي

جا پن 'سنگ' ڀاڳيا، خاص طور سنڀالي ۽ گڏ ڪري رکندا آهن، ڪن جاين تي ته اهي گڏ ڪري وڪڻبا به آهن.

ڪنڊيءَ جي خاص ڳالهه هن پاران مرحلي وار مختلف اشارن سان ماڻهن توڙي لوڪ ڏاهپ جي ڏاهن کي متوجهه ڪري، موسم متجرب جو ٻڌائڻ به آهي. سڀ کان پهرين جڏهن ڪنڊي نوان پن ڪري ۽ گونچ ڪڍي موري آهي ته اها سياري وڃڻ جي آخري ۽ پڪي نشاني هوندي آهي. ڪنڊي جي ٻور / مچر جھلڻ، بهار جي آمد جو اعلان هوندو آهي، ۽ ٻور / مچر مان سنگر ٿيڻ جو مطلب، بهار جي پڄاڻي هوندو آهي. جڏهن ته سنگر جي پڇي 'ڪوڪو' بڻجڻ، بهار جي وڃڻ ۽ گرمي جي چاليهي شروع ٿيڻ جو آخري اعلان سان گڏ لڪون ۽ جهولا لڳڻ جي آڳاٽي اعلان برابر هوندو آهي. جڏهن ته ڪوڪي جو صفا چڻي بس ٿي وڃڻ، اونهارو ختم ۽ سانوڻ شروع ٿيڻ جو سنڌيسو هوندو آهي. ٿري ماڻهو پڪل سگريون، جن کي 'ڪوڪا' سڏبو آهي، سي تحفي طور پنهنجن عزيزن ۽ جيءَ وارن ڏانهن اماڻيندا آهن. موسمن جي متجرب بابت مختلف مرحلن تي ايترن اعلانن تي به ڪنڊيءَ جي ڪنڌ ۾ ڪلي ناهي لڳندي ۽ هو بس منهنجو ڪم ختم ٿيو. هاڻ ٻيا وڻ وڃي منهن ڏين، چئي ماڻ ڪري ناهي وهندي بلڪه، جنهن سال، سانوڻ جي گهٽ وسڻ جو خطرو هوندو آهي، ان سال ڪنڊي وڌيڪ سائي ٿي، عام ماڻهن توڙي ڀاڳين کي ڏڪار جي خطري کان اڳواٽ خبردار ڪندي آهي، ته ايندڙ سانوڻ، ڏڪار جو آهي تياري ڪري وٺو. ڏڪار کان اڳ وڌيڪ سائي ٿيل ڪنڊي مان جن جانورن، پکين ۽ ماڻهن ڪم ورتو سي فائدي ۾ رهندا آهن ٻيا ٻيا پڇتائيندا آهن، ڪنڊي پنهنجو ڪم

پورو ڪري ۽ ميار لاهي ڇڏيندي آهي. جڏهن ته جنهن سال ڪنڊي گهٽ سائي ٿئي، ان سال سانوڻ جي وڌيڪ وسڻ جو آسرو هوندو آهي تنهن ڪري ڪنڊي هروڀرو وڌيڪ سائي ٿيڻ جي هلاڪي نه ڪندي آهي (ڏڪار ۽ سڪار جي حوالي سان انهيءَ نشانيءَ سان گڏ ٻين نشانين جو هجڻ به ضروري آهي، انهن ڏانهن به ڏسڻو پوندو آهي)

انساني زندگيءَ ۾ ڪنڊيءَ جو ڪم اتي ئي بس ناهي ٿيندو بلڪ ڪنڊي پيدا ٿيڻ کان وٺي مرڻ تائين، ڪيترن ئي رسمن ۾ به ساٿ نڀائيندي آهي. هندو مذهب ۾ ٻار پيدا ٿيڻ وقت يا ڪنهن جي مرڻ وقت، ادا ٿيندڙ رسم ’هَوَن‘ ۾ ڪنڊيءَ جون ڪاٺيون استعمال ڪيون آهن. هندستانين پاران وڻن کي بچائڻ لاءِ شروع ڪيل جڳ مشهور مهم ’چيڪو‘ جنهن ۾ ماڻهو وڻن کي واڍيءَ کان بچائڻ لاءِ وڻ کي پاڪ ۾ پري، ان کي ٻڪ وجهي بيهي رهندا هئا، انهيءَ مهم سڄي دنيا جي ماحول دوست ۽ فطرت پرست ماڻهن ۾ مڃتا ماڻي ۽ وڏي شهرت حاصل ڪئي، ان جي ابتدا به ٻڌجي ٿو ته ڪنڊيءَ جي وڻ کي وڍجڻ کان بچائڻ لاءِ ئي شروع ٿي هئي.

افسوس جو نه صرف لوڪ ڏاهپ جي حساب سان بلڪ عام زندگيءَ ۾ به ايترو اهم ۽ ڪارائتو مقامي وڻ، اڄ اسان جي مڪمل بي ڌيانيءَ جي باعث نظر انداز ٿي رهيو آهي. قانون جي حڪمراني نه هجڻ سبب ۽ ماڻهن ۾ هجڻ ۽ حرس وڌي وڃڻ سبب هي وڻ ڏاڍو تيزي سان وڍجي، وجود وڃائي رهيو آهي. ڪاش! ڪنڊيءَ جي قدر ۽ اهميت وڌائڻ لاءِ ڪو ادارو ماڻهن ۾ سجاڳي پيدا ڪرڻ واسطي ڪي قدم کڻي ۽ سرڪار سڳوري ٻين اهم مقامي وڻن جي واڍيءَ کي روڪڻ سان گڏ، ڪنڊيءَ کي بچائڻ ۽ وڌائڻ لاءِ به ڪجهه ڪري ۽ نرسريون قائم ڪري ته جيئن اسان جو هيءُ اهم مقامي وڻ ماڻهن، پکي پکڻ ۽ ڇوپائي مال جو پرجهلو ۽ ڏکي وقت جو ساٿي، ايئن نڌڻڪائيءَ جي ور نه چڙهي.

ڪٽڪ جي فصل سان وابسته لوڪ ڏاهپ جا اهڃاڻ

لوڪ ڏاهپ اهو علم آهي، جيڪو علم انسان پنهنجي صدين ۽ سالن جي تجربن ۽ مشاهدن سان سکيو. ان کي سينه به سينه اڳتي وڌائيندو ۽ هڪ پيڙهيءَ کان ٻي پيڙهيءَ تائين منتقل ڪندو رهيو آهي. لوڪ ڏاهپ زندگيءَ جي هر شعبي سان وابسته رهي آهي. پکي پڪڙ، جيت جٽا، جانور وٺ، گاهه ٻوٽا، سڄ، چنڊ، تارا، هوا، ڪڪر، ڪنوڙ، گوڙ سمنڊ، درياھ ۽ مڇيون، ڏينهن رات انسان کي پنهنجي پنهنجي ٻولي ۾ فطرت طرفان اماڻيل مختلف پيغام اماڻيندا رهن ٿا، پر انهن کليل نياپن تي انسان ڪو ڌيان نٿو ڏئي. جيستائين هن ان طرف ڌيان ڏنو پئي فائدي ئي فائدي ۾ هو پر جڏهن کان ڌيان مٽايو آهي، سراسر نقصان ئي نقصان ۾ آهي. لوڪ ڏاهپ جا اهڙا کليل ميسيجز يا اهڃاڻ قدم قدم تي هر مند ۽ موسم ۾ انسان جي رهنمائي ڪرڻ لاءِ موجود رهيا آهن. اهڙن ئي اهڃاڻن ۾ ڪجهه اهڃاڻ، لوڪ ڏاهپ جي ماهرن فصل جي پوکي وقت ڳولهي لڌا يا سمجهي ورتا.

اسان وٽ جيئن ته عام طور تي پوکيءَ جون ٻه مکيه مندون يا موسمون ٿين ٿيون ۽ انهن جا وري پنهنجا پنهنجا فصل ٿين ٿا. انهن مندن ۾ هڪ آهي، چيٽ ۽ ٻئي ڪٽي (خريف ۽ ربيع). چيٽ، جنهن ۾ ڪٽڪ، سرنهن، توريو، ڌاڻا، پالڪ، گوگڙو موري، گوبي، وغيره پوکيا

ويجن ٿا. چيٽ جنهن جي لاءِ چئبو آهي ته ”چيٽ معنيٰ پيٽ“، چو ته ان ۾ آن (ڪڻڪ) پيدا ٿيندي آهي. ڪڻڪ، جنهن لاءِ ڪيتريون ئي چوڻيون ۽ پهاڪا مشهور آهن ته،

”جنهن جي گنديءَ ۾ داڻا، ان جا چريا به سيالا.“ ڪٿو ڇا ڄاڻي ڪڻڪ جي ماني.“ ”آن آهي ته ايمان آهي.“ ڪڻڪ سنڌ ۾ دريا، ڍنڍون ۽ ڍورا چڙهي لهڻ بعد پوکبي هئي، پوءِ جڏهن اريگيشن سسٽم شروع ٿيو ته ڪڻڪ به عام جامر ٿي. نه ته اڳ ۾ ڪڻڪ ناياب شيءِ سمجهي ويندي هئي. اها پورين جي بجاءِ دٺن ۽ مٿن ۾ محفوظ ڪري رکبي هئي.

ڪڻڪ توڙي ٻئي اناج جي ماپ لاءِ به جھونن وٽ پنهنجا ماپا هوندا هئا. جيئن :

پاڻي برابر هڪ سير

4 پاڻيون برابر هڪ ٽوبو

4 ٽوبا برابر هڪ ڪاسو

16 ڪاسا برابر هڪ خرار

لوڪ ڏاهپ جا ماهر ڪڻڪ جي پوکي کان وٺي لائبري تائين جي مرحلن بابت ڪيتريون ئي قدرتي نشانيون ٻڌائين ٿا. لوڪ ڏاهپ مطابق، جڏهن موسم ۾ گهر هجي ۽ ماڪ گهڻي پوي، گرميءَ بعد سر نسرڻ بلڪ پڇڻ، انهن جي مٿان ڪپڙ ويهي، سر جا سنگ تهه بڻجي هوا ۾ اڏامن، پن مان پڇيل ٻوراني به ڇڻي اڏامي، جهولو ختم ٿئي ۽ گرمي گهٽجي. نورپٿڙو وٺڻ تي گهر ٺاهي، بينل وونٽن ۾ ڦٽي جو وزن گهٽجي وڃي، بلڊي جو مهينو ختم ٿئي ته معنيٰ ڪڻڪ جي پوکائي جي

مند شروع ٿي وئي. ڇا جو نومبر، ڇا جو ڊسمبر، قدرت جي گهڙيال ۾ لڳل ڪانتا جت ڪٽ موجود! گهمندي ڦرندي موسم جو اندازو لڳائي سگهيو هو. ڊيل آنا لاهي پڪ ڏياريندي هئي ته ڪڻڪ پوکائيءَ جي مند شروع اٿو. جلدي ڪريو. ڊپ به نڪري پنهنجي وس آهر پوکائي جا پار ڏيندا هئا. صفا آخر ۾ آسمان تي ڪٿي ستل ماڻهوءَ جي ڏن برابر ايندي هئي ته چئبو هو، ”ڪٿي ڏني، مند ڏني.“

اهي ته ٽيون صحيح موسم ۽ وقت تي پوکائي جون نشانيون، پر جي ڪو اڀرو سپرو ۽ بيمار سيمار پوکائي کان رهجي ويندو هو ته ان لاءِ لیت في ۾ امتحاني فارم ڀرڻ يا بل پيارڻ جهڙا موقعا به موجود هوندا هئا، جنهن جون هي نشانيون هونديون هيون: ”ڊين جون چوٿيون سڙي سڪي وڃن، سر به نسري نروار ٿين. هلڪو هلڪو سيءُ پئجي وڃي، نم جا پن پڪا ٿيڻ شروع ڪن، پر چڻن نه. پيرن ۾ سنهو ٻوراچڻ شروع ٿئي، معنيٰ ڪڻڪ پوکائيءَ جي مند وئي پر اڃا به جي ڪچا پير ٿي پون، انبن جا ٻوڪ نڪرڻ شروع ٿين ته معنيٰ ڪڻڪ پاڇائي ٿي وئي آهي ۽ ان گهٽ ڪندي، صبح جو سردي محسوس ٿئي، پيل ماڪ به ڄمي وڃي ته اهي پڪي پاڇائي ڪڻڪ جون نشانيون آهن. ڪڻڪ ۽ برسينگ جي پوکائي جو ساڳيو وقت ۽ مند هجي ٿي، پر ڪڻڪ جي پوکائي برسينگ کان اڳ ختم ڪري ڇڏي آهي. ڪڻڪ جي پوکائي سيءُ پوڻ ۽ اتر لڳڻ کان اڳ هر حالت ۾ ختم ڪرڻي هوندي آهي. اتر لڳو ته پوءِ ٻج وارو ڍاڻو خشڪ ٿي ويندو ۽ سلو ڄمندو ڪونه، ان ڪري ئي اڄڪلهه ماڻهو ٻج چار پهر پساڻي پوکين ٿا، ته ڪجهه ڄم ٿئي ٿو ته نه. ڪڻڪ جي پوکي بلڪل ختم ٿئي ته ان کي چئبو ”نوت ٿي ويو“، معنيٰ فارم ڀرڻ

جو آخري وقت ۽ آخري تاريخ ختم.

ڪڻڪ پوکائيءَ جا مختلف طريقا ٿين ٿا. ڪي هاري ڪاه ڪندا آهن. هن طريقي ۾ ريج ڪري وٽ اچڻ تي ٻج ڇڻي، هر ڏئي مٿان سينهور ڏبو آهي. انهيءَ طريقي سان پوکيل ڪڻڪ ان گهٽ ڪندي آهي. ٻيو طريقو آهي ڪرڙا گڙهي، جنهن ۾ ڪيڙيءَ ۾ پاڻي ڏيڻ بعد ٻج ۾ ٻج ڇڻبو آهي. هي طريقو هلڪين، ڪلرائين، ڪهرين ۽ پڪين زمينن لاءِ جتي ڪٽو ڪن (ڪچرو گندگاهه) هجي انهن لاءِ بهتر آهي، پر ڪرڙن ۾ ڇيهو پڪي هزارن جي ولرن ۾ اچي لهندو آهي، هي پڪي ڳيري کان ننڍو اچي رنگ جو هجي ٿو. تمام تيز اڏامندو ۽ رات ڏينهن سفر ڪندو آهي. هي رات جو چاندو ڪيءَ ۾ پنيءَ ۾ پاڻي ڏسي يا ڏينهن جي روشنيءَ ۾ پاڻي ڏسي پنيءَ ۾ لهي پوندو آهي. جتي لهندو آهي، اتي پنهنجي پيرن سان ٻج جي حالت اهڙي ته ڪري ڇڏيندو آهي، جو هو ڄمڻ لائق ٿي نه رهندو آهي. هي ٻج کائيندو به شوق سان آهي، هن کي اڏامڻ لاءِ هاري ناري بندوق، ڦٽاڪن ۽ کانپاڻين جا نڪا ڪندا آهن. چيهو هتي ويهه پنجويهه ڏينهن رهندو آهي. جنهن دوران هي پنهنجي پورتن ۽ هارين زميندارن جي پينگ ڪري پوءِ اڏامي ويندو آهي. اڏامڻ مهل گڏ اڏامندو آهي ۽ وڏو آواز ڪندو آهي.

جهڙيءَ طرح چيهو ڪرڙ پوکيءَ جو انتظار ڪندو آهي، اهڙي نموني نانگ ۽ نور گذر وري هن جو انتظار ڪندا آهن. گذر جي هي محبوب ڏس آهي. چيهو پاڻ وري ٻج سان گڏ جيت جڻا، ڪيتريون ماکوڙيون تڏ ۽ پوئرا شوق سان کائيندو آهي. (هاري چوندا آهن ته هن جي پيرن ۾ زهر آهي) ڏسو قدرت جو عجيب ڪارخانو! هڪ شيءِ

ٻئي جي غذا ڪيئن ٿي بڻجي ۽ نظام ڪيئن ٿو اڳتي هلي. جي هڪ شيءِ جو وجود ختم ٿي ويو ته ان جو ڪيترين ٻين شين تي اثر پوندو. ٿورو غور ڪري ڏسو! ڪڻڪ جي پچي تيار ٿيڻ دوران به قدرت ڪيترائي رنگ ڏيکاريندي آهي. ڪڪڙيون، آنا به انهيءَ دوران وڌيڪ ڪنڊيون آهن، آري تي ويهنديون آهن، پوءِ سيارو اچي ڪڙڪندو آهي، جنهن جون وري ڪيتريون ئي دلچسپ نشانيون ۽ نظارا آهن، جيڪي ڪنهن ٻئي نشست ۾. ڪڻڪون پچڻ کان اڳ مانگهه مهيني ۾ برسات لازمي پوندي آهي ۽ مانگهه ۾ ئي مشهور مچ وارو منفرد بهرم بري وارو ميلو لڳندو آهي. ڀلي ڪير قدرتي اهڃاڻن تي اعتبار ڪري يا نه، پر ان ميلي ۾ اچي ڏسي ته برسات پوي ٿي يا نه! زوردار نه سهي ڪڻا ڪڻا ٿي سهي، پر پوندي لازمي. اها برسات ڪڻڪن لاءِ به ڪيترن ئي حوالن سان اهم هجي ٿي. هي اهو وقت هوندو آهي، جڏهن عمومن پاڻي جي بندي هوندي آهي، ان ڪري تازي پيٽل ڪڻڪن کي نقصان ۽ سوڪهڙي جي شڪار بنين ڪي فائدو رسندو آهي. انهيءَ برسات کي روهيون سڏبو آهي، جيڪا پنج کان ست ڏينهن رهي سگهي ٿي، پر گهڻو ڪري ٽي ڏينهن ٿيندي آهي ۽ چوٿين ڏينهن ڪڇي ويندي آهي. چوندا آهن ته جي روهي ۾ برسات نه به پئي تڏهن به جهڙالي موسم ته ضرور ٿيندي ۽ سج کي لڪڻو پوندو آهي. روهي دوران جي ڏکڻ لڳو ته ڪڻڪ ان ماريندي ۽ رتي به ڪندي رتي جي بيماري ۾ ان سوڪهڙي ڪندو آهي. پر جي اتر لڳو ته دائو وڏو ٿيندو ۽ ڪڻڪ وزن ڪندي پر ان ۾ وري مال کي سيءُ لڳندو ۽ نقصان ٿيندو.

ڪڻڪ جي ان ۾ دائي جي حوالي سان لوڪ ڏاهپ جي هڪ ٻئي ڳالهه به مشهور آهي ته ڪڻڪ اهڙي طرح پوکجي جو اها ڏياري ڏسي سگهي، ڏياريءَ وقت جيڪا ڪڻڪ قتل هوندي اها دائو وڌيڪ ڪندي، معنيٰ ته ڏياريءَ کان

اڳ ڪڻڪ لازمي پوکي ڇڏجي. جي روهي برسات کان علاوه به جي ڏکڻ اولهه جي ڪنڊ لڳي تڏهن به ڪڻڪ کي رتي لڳندي ۽ ان گهٽ ڪندي ڪڻڪ جي ان تي وڻ مهل، سنگ ٿيڻ بعد جي زوردار هوا لڳي ۽ ڪڻڪ هڪ ٻئي مٿان ڪري پئي ته به اها ان گهٽ ڀرڻه وڌيڪ ڪندي اهڙا خالي سنگ جن ۾ ڊاٽو نه هجي، انهن کي کس سڏبو آهي. پر جي ڪڻڪ ۾ ان توقع کان وڌيڪ لهي ته چئبو آهي ته ڪڻڪ ۾ سر آهي. جي سردي گهڻي دير تائين هلي، اتر ۾ وڌيڪ هلي ته ڪڻڪ سر ڪندي آهي. ڪڻڪ لاءِ ڳڙي واري برسات نقصان ڪار هجي ٿي. ڳڙي سان پچيل ڊاٽو به چڻي ٿو ۽ سنگ به پڇي پوي ٿو. عام طور تي روهي مان آڳاٽي ڪڻڪ جي نقصان ۽ پاڇاڻي کي فائدو رسندو آهي، پر آکاڙ جي بارش ۾ ٻنهي کي نقصان ٿيندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن ڪري جي ڪڻڪ ۾ پيتر وڌيڪ هوندا آهن، اهو هاري جي ناتجربيڪاري سبب ان وقت ٿيندو آهي، جڏهن ڪڻڪ لباري لاءِ تيار هجي ۽ ان کي پاڻي ڏئي ڇڏجي. پوءِ لباري مهل سنگ جي پاڙ يا ڪانگڙي پاڙ سميت مٺ ۾ اچي ويندي آهي ۽ اها هلر ۾ ڪڻڪ ۾ شامل ٿي ويندي آهي.

نعين لٿل ڪڻڪ ڪاٺ کي نئين وٽ ڪرڻ سڏبو آهي. ڪچي ڪڻڪ جنهن کي آڻيو سڏبو آهي، ان کي باهه تي سيڪي ڪاٺ جو مزو ٿي پنهنجو آهي. اڳي وارياسين يا نرم زمينن ۾ ڪڻڪ جي پوکي بعد، برسات پوڻ جي صورت ۾ زمين تي ڊينگهر گهمائبو هو ته جيئن زمين ٽڪ نه ٻڏي ڇڏي ۽ ٻج ڦوٽهڙو سنو ۽ سولو ڪري ڪڻڪ ۾ هڪ ڪڻڪ جهڙو ٿي گاه ٿيندو آهي. اهو جنهن کي آڙڪ سڏبو آهي. هونئن ڪڻڪ جو جيڪو رهيل ٻج ٿئي، ان کي به آڙڪ سڏبو آهي، سو ان آڙڪ گاهه کي هاري کان ٻوڏي هٿ سان پتي ڪيندا هئا، جنهن سان هڪ ته مال لاءِ گاهه ملي ويندو هو ۽ ٻيو ته اڃ وانگر گاهه ختم ڪرڻ واريون دوائون به ڪونه ڇڻيون پونديون هيون، جن سان

هڪ ته خرچ وڌي ٿو ۽ ٻيو ته ڪيترائي گاهه پوٽا وجود وڃائي رهيا آهن. اهو ته ڀلو ٿئي دوائن وارين ڪمپنين جو جو انهن وٽ اصلي دوائن مڙهي گهٽ هونديون آهن. نه ته جيڪر ماحول جو ڏاڍو نقصان ٿئي.

جڏهن ڪڻڪ لاڀاري لاءِ تيار ٿيندي آهي ۽ زمين ساوڪ جو جو لاهي، سنهري ويس پائيندي آهي ته لوڪ ڏاهپ جا ماهر نيون نشانيون ڏسندا ۽ ٻڌائيندا آهن. ڪڻڪون تيار ٿينديون ته ڪارڙو ۽ اڇڙو تتر ٻچا ڪندو جهرڪي لاڀاري کان اڳ گهر ٺاهڻ شروع ڪندي تترن جا ٻچا ننڍا ئي هوندا ته لاڀارا شروع ٿي ويندا. ان ڪڻڪ مهل هلون، ڳيرو جهرڪي ۽ هيڙو ٻچا ڪندا آهن. هاڻ ته خيرن جو ٿریشراچي ويو آهي، نه ئي هلر رهي آهي. نه ئي بٽائي، نه ئي لاڀاري کانپوءِ ڪانگري ۽ ڪانگري جا مال لاءِ پيلاڙا. ڀاڳيا چوندا آهن ته وونڻن جي پيلاڙن ۾ مال وڌيڪ متارو به ٿيندو آهي. پر ڪجهه ٿرين جي بقول ته ڪانگري ۾ مال وڌيڪ ساڻو ٿئي ٿو. ڳالهه ڪانگري جي نڪتي آهي ته اهو به ياد ڏيارجي ته ماني رکڻ واريون ڊهڪيون، ويڙا ۽ ٻيا ڪيترائي ڊيڪوريشن پيس انهن ڪانگري يا ڪڻڪ جي سڀي/تيليءَ مان ٺاهيا آهن. سرحد صوبي ۾ ڪانگري مان ڏاڍي ڀلي بانسري ٺاهي آهي. پوءِ جڏهن پير پچي راس ٿيندا آهن ته اها ڪڻڪ جي تيار ٿيڻ جي ڄڻ پڪي پختي گواهي هوندي آهي. ڪڻڪ جو تيار ٿيڻ ڪيتريون ئي ماڻهن جي محنت مزدوري ڪري (لاڀارن جي صورت ۾) ٻي سال جو ان گڏ ڪري رکڻ جو وڏو موقعو هوندو آهي. ان ڪري هر ڪو پيو ايندي ويندي پيرن کي ڇاڇيندو آهي. ٿري ماڻهو پير پچندي ڏسي، ميداني علائقي جو رخ ڪندا آهن، ڄڻ ڪه ڪين گهر ويٺي پيرن ذريعي لاڀاري جي مزدوري جو اطلاع ملي ويندو آهي. هاڻ ته خير اهي اڳ واريون ڇهه ماهي ۽ بوسي ڪڻڪون به نه رهيون آهن. انهن جي جاءِ تي اڏائي مهينن ۾ تيار ٿيندڙ جنسون اچي ويون آهن. پر پوءِ به هڪ ڏاهپ جي اهميت اڄ به پنهنجي جاءِ تي موجود آهي.

ڪيترن ئي حوالن سان اڄ به هاري ناري ان مان فائدو وٺي رهيا آهن، پر انهن جو تعداد ڏينهن ڏينهن گهٽجي رهيو آهي. ان کان اڳ جو اسان جو صدين جو سينن ۾ سانڍيل اهو علم وڌڻ سان گڏ هليو وڃي، اچو ته ان کي دنيا جي ٻين سڌريل ملڪن ۽ قومن وانگر سنڀالي وٺون، اهو اسان جي وڌڻ جو اثاڻو آهي.

روڙاني ڪاوش خميس 19 فيبروري 2009ع

زرعي معيشت جا وجود وڃائيندڙ روايتي طريقا ۽ ختم ٿيندڙ ٻولي

سائنسي ترقي ۽ ايجادن جتي انساني زندگيءَ کي سکيو ۽ سولو بڻايو آهي، اتي ان کيترين ئي روايتي شين ۽ طريقن کي ڏيهه نيڪالي ڏيڻ سان گڏ انهن شين جي وجود ۽ نالن کي به گم ڪري ڇڏيو آهي. ڪجهه عرصي بعد اهي روايتي ڪم جيڪي سائنسي ايجادن بعد گهٽجي يا ختم ٿي ويا آهن، يا ٿي رهيا آهن، انهن جي حوالي سان ڪيترائي لفظ جي محفوظ ٿي ويا ته رڳو ڊڪشنرين ۾ ملندا، جي ڊڪشنرين ۾ محفوظ ٿيڻ کان رهجي ويا ته پوءِ هميشه هميشه لاءِ ختم ۽ گم ٿي ويندا. اهڙن ئي ڪمن ۾ هڪ زراعت جي حوالي سان مکيه ۽ اهم ڪم ”هلو ۽ بتائي (بتئي)“ به هو جيڪو هاڻ ٿریشراچڻ بعد ذري گهٽ ختم ٿي ويو آهي ۽ ان عمل ۾ استعمال ٿيندڙ نالا ذهنن تان ميسارجي رهيا آهن. هلندڙ صديءَ ۾ پيدا ٿيندڙ يا هوش سنڀاليندڙ ٻار جيڪي شهري ته ٺهيو نيٺ پهراڙي واري ماحول ۾ رهندڙ ۽ پلجندڙ ٻار به هلو، ڳاهه ۽ بتائي (بتئي) کان بلڪل ئي بي خبر آهن. هاڻ ڪڻڪ جلدي ۽ بهتر نموني صاف ٿي، ڳوٺين ۾ ڀر جي گدامن تائين پهچي ٿي، پر اڳ ۾ جيڪو هلو ڳاهو، واٽر پوءِ بتائي ڪرڻ ۾ جيڪو رومانس هو پڻ ۾ ڪنڍي کان پوءِ بچيل ان پکي پکڻ کي ملندو هو به ۾ رهجي ويل ان چوپائي مال کي متارو ڪندو هو اهو صدين کان هلندڙ سلسلو ختم ٿي ويو آهي. انسان

پلي اهو سمجهي ته هن داتو داتو ضايع ٿيڻ کان بچائي ورتو آهي، پر سندس پورٽ پوءِ به ٺٽي ٺٽي، چوڄو هن جي زبان، پکين جو حصو، فقير فقراء جو حصو، معصوم ٻارن جو حصو به پاڻ کٽڻ شروع ڪري ڇڏيو آهي، جنهن سان هن جي اپايل ان مان برڪت نڪري چڪي آهي، هيترو ساروان کي اپائي پوءِ انسان بي سڪوني جو شڪار آهي، انهيءَ بحث کي هڪڙي پاسي رکي ته اسان ڇا وڃايو ۽ ڇا پرايو آهي، اچون ٿا ته ان ڳالهه تي ته اهو سڀ ڪجهه ٿيندو ڪيئن هو.

جهونا هاري ۽ زميندار ٻڌائين ٿا ته صدر ايوب جي دور تائين يا تربيل ڊيم ٺهڻ کان اڳ هتي ڪڻڪ گهٽ پوکبي هئي، پر جي ان کان به اڳ پيرو کٽبو ته هن علائقي ۾ شروع ۾ رواج ئي ڪونه هو. ماڻهن جو گذارو چانورن، ٻاجهري ۽ جوئر تي هوندو هو. ڪڻڪ يا اتو پنجاب مان ايندو هو. جيڪو عيد براد تي وٺبو هو. گهڻو ڪري داتا دلن ۽ مت وغيره ۾ سنڀالي رکبا هئا، ان مان اندازو ڪري سگهجي ٿو ته داتا ڪيترا هوندا هئا، پوءِ جڏهن 1899ع ۾ جمڙائو واھ کوٽيو ويو ۽ هتي جي ماڻهن ۾ هڪ ته زمين ۾ دلچسپي گهٽ هئڻ ۽ ٻيو ته پوکيءَ ۾ مهارت نه هجڻ ڪري انگريز جڏهن پنجاب ۽ هندستان جي مختلف علائقن مان آبادگار آڻي هت ويهاريان ته پوکيءَ جا نوان نوان طريقا ۽ نوان نوان فصل پوکيا ويا. جي ڪو دل ۾ ڪري ته ان کان معذرت، پر حقيقت اها ئي آهي. شروع ۾ هتي جيڪا ڪڻڪ پوکبي هئي، ان کي سنڌي ڪڻڪ چوندا هئا، جيڪا قد ۾ ماڻهوءَ جي ڪلهي سان وڃي لڳندي هئي، پوءِ ميڪسي وغيره جهڙيون ڪڻڪ جون جنسون آيون. ان وقت جيئن ته ماڻهن جو گهڻو گذر سفر مال تي هو انساني آبادي گهٽ ۽ مال

جي آبادي وڌيڪ هئي، زمين به کيڙيءَ هيٺ گهٽ هئي، مال جي چاري لاءِ جوءِ جام هئي، ماڻهن کي اڃا به جي نه ته فائدين جي خبر هئي ۽ نه ضرورت ان ڪري اڳ ۾ ڪڻڪ پچي تيار ٿيڻ بعد ان جولابارو ڪرڻ مهل شروع ۾ مٿيون نري جيترو حصو لڳيو هو. پوءِ گرانٽ جيترو ۽ آخر ۾ بهه جي ضرورت پوڻ تي تري مان لڻڻ شروع ڪيو ويو. اڳي جيئن ته هر موسم ۾ سڄي ٻني ڪونه ڪاهي هئي، ان ڪري مٿيان رڳو سنگ ڪٽجڻ بعد بيٺل ناڙي واري ٻنيءَ ۾ مال پٽاريو پيو چرندو هو.

ڪڻڪ پچي تيار ٿيڻ بعد لاڀاري ڪيل ڪڻڪ جا، جنهن کي ولهه سڏبو هو گڏا ٻڏي سڪل، صاف ۽ سڌي زمين جنهن کي ”پٿر“ سڏبو هو تي ڪرويا ديرو ٺاهيو هو. ان ۾ سٽي ڪري ولهه/ول گڏ ڪبي هئي، جنهن کي ڦيڙهو (مٽي ڌڙو) سڏبو هو. هڪ ڳاهڻ کان اڳ ڦيڙهي واريءَ ولهه کي پڪيڙي ڇڏبو هو ته جيئن سڪي وڃي ته ڳاهڻ ۾ آساني ٿئي، ان کي پڳر چئبو هو ڦيڙهي جي چوڌاري پڳر وجهي يا پڪيڙي پوءِ ڳاهه ڳاهڻ لاءِ ڍڳا آڻبا هئا، جيڪي ڪڻڪ جي مقدار ۽ ڍڳن جي دستيابيءَ جي حوالي سان هڪ جوڙي يعني ٻن ڍڳن کان وٺي چئن جوڙن تائين به هوندا هئا، ڍڳا آڻي پوءِ انهن جي پٺيان ڪنڊي جي وٺ جي ڪنڊي نه هجڻ جي صورت ۾ پير جو ڍنگهر ٻڌبو هو جنهن کي فرشو/قرسو سڏيندا هئا. فرشو انگريزي ذريعي پاڇاريءَ جي وچ ۾ جنهن کي ناڙي چئبو آهي، ان ۾ ٻڌبو هو گول ناڙو پهرين پاڇاري ۾ ڦاسائي پوءِ هر هين ۽ ڪڪري ۾ قابو ڪبو هو. پوءِ پڳر مٿان ڍڳن ذريعي فرشو هلايو هو ڪڏهن ڪڏهن فرشي جي وزن ڏيڻ واسطي ان تي ولهه رکي مٽي ٻار کي به ويهاريو آهي، ٻار اهڙا مفت ۾ جهولا وٺي مزو ماڻيندا هئا ۽

شوق سان گهران وڌي لاءِ پنيءَ تي ماني چانهه کڻي ايندا هئا، ڪڏهن وڌيڪ وزن ڏيڻ واسطي وڏو به فرشي تي ويهاربو هو. ائين ٿاڪ منجهند جو جهولن واري گرمي کان ڪجهه ڏينهن اڳ ۾ يا جهولن ۾ هلر ٻڌبي هئي. منجهند جوان ڪري جوان وقت وڌيڪ گرمي لڳڻ ڪري ولھ جلد پري ويندي هئي. صبح شام جو هوا ۾ وڌيڪ گهم جي ڪري ڪجهه مشڪل ٿيندي هئي. هلر ڳاهيندي ڊاٽا ولھ يا سنگ جيڪي ڪري مان ٻاهر نڪري ويندا هئا، انهن کي تنگڙي ذريعي واپس ڪري ۾ ۽ ڍڳن جي پيرن هيٺيان آڻبو هو جنهن کي ”وچ ورائڻ“ سڏبو هو. اڳي هتي تنگڙي جو ڳڻ ۽ ڏندا پئي ڪاٺ جا هوندا هئا، پوءِ هتي سيخن يا لوھ جي ڏنڊن جو استعمال شروع ٿيو. جيڪا ولھ مٿان ڳاهجي سنهي ٿي ويندي هئي، ان کي هيٺ ڪري ۽ هيٺ ثابت پيل ولھ کي تنگڙي سان هيٺ مٿي ڪبو هو جنهن کي ٽوپ ڏيڻ چئبو هو. ائين ولھ يا پڳر جي حساب سان هڪ به ٽي يا وڌيڪ ٽوپ ڏبا هئا، ائين پڳر پڪيڙيندي ۽ ٽوپ ڏيندي ڦيڙهواچي پورو ٿيندو هو. پوءِ ڳاهيل ڦيڙهي کي گڏ ڪري رکبو هو جيڪو ڌڙو سڏبو هو. نڙي تيار ٿيڻ بعد واءِ جو انتظار ائين ڪبو هو جيئن ڪنهن دل گهرڻي دوست جو ڪجي، واءِ پر سٿائو واءِ به گهڻو نه ٿورو. اهو وقت جيئن ته ڏکڻ لڳندڙ جهولن جو هوندو هو ان ڪري اکيون واٽن جي بجاءِ آسمان ۽ وٺن جي پنن ڏانهن هونديون هيون ۽ ساهه مٿ ۾ هوندو هو. واءِ لڳڻ تي واٽر شروع ڪبي هئي، واٽر ڪوشش ڪري چاندو ڪين ۾ ڪبي هئي. گهڻو واءِ به نقصان وارو هوندو هو جو اهو واءِ ان به اڏائي ويندو هو ۽ ٿوري ۾ به واٽر ڏکي ٿيندي هئي، وڌيڪ لڳندڙ واءِ ۾ تنگڙي کي گهڻو مٿي ڪونه ڪبو هو ۽ ٿوري

واءِ ۾ تنگڙي کي مٿي اچل ڏيڻي پوندي هئي، هر ڪم ۾ مهارت گهرجي، ڪوبه ڪم سولو ۽ بغير مهارت جي بهتر نٿو ڪري سگهجي، ائين وائر ۾ به گهريل مهارت جو هجڻ لازمي آهي، ڌڙي کي ڪڍڪ جي مقدار مطابق حصن ۾ الڳ الڳ ڪري (اتي) وائڙبو هو انهن حصن کي ڪڍڪ جا ٻچا سڏبو هو ائين به هو جي ڪري الڳ ۽ ان الڳ ٿي ويندو هو گهرن ۾ ٿورو ان وغيره ڇچ تي به چڙبويا وائڙبو هو.

الڳ ٿيل ان کي ساڳي گهڙيل ۽ صاف ڪيل پٽ تي پڪيڙبو هو ٿلها ڪڍڪ جا ٽيلا، جن کي ڪڏ سڏبو هو، جيڪي هلر دوران سولي نموني پري يا ڳاهجي سگهندا هئا، اهي ۽ رهجي ويل کي ڪي سنگ گڏي پٽ جي وچ ۾ ڪائي، جنهن کي ميڙه سڏبو هو. اها ڪوڙي پوءِ هڪ يا ٻن جوڙن جي مدد سان وري هلر ٻڌبي هئي، جيڪا گانبولي سڏبي هئي، گانبولي ۾ رڳو ڍڳا ان مٿان ڦرندا هئا، پر فرشو ڪونه ٻڌبو هو ان کي بيلچي جهڙي ڪارائي سان هيٺ مٿي ڪبو هو جيئن ٽوپ ڏٻي آهي، سنگ ڳاهجي ويندا هئا ته وري ٻه چٽا گڏجي ڪارائي سان وائڙندا هئا. ٿوري ان هجڻ جي صورت ۾ گانگورن سان به وائڙبو هو گانبولي دوران ان جي صفائي جو وڏو خيال رکيو ويندو هو. ان کي ڍڳي جي پيشاب کان ته ڪونه بچائي سگهيو هو باقي چيٽو لاهڻ لاءِ جيئن ئي ڍڳو پچ مٿي ڪندو هو ته هڪ چٽو ڍوڙي وڃي ڍڳي جي پچ هيٺان هٿ جهليندو هو ائين داڻن کي چيٽي کان صاف رکبو هو گانبولي بعد ٻيهر وائر ڪرڻ مهل هڪ همراھ وائر ڪندو هو ۽ ٻيو وائر ڪيل داڻن مٿان ڪانڊيرن جو ٻهارو جنهن کي ڦرهيو سڏبو هو اهو گهمائي ان جي مٿان رهجي ويل ڪڪ پن کي الڳ ڪندو ويندو هو صاف ڪيل ان

جي ڍڳ کي راهه سڏبو هو. راهه کي جانورن جي نقصان کان، چوري کان بچائڻ لاءِ ڪجهه زميندار يا هاري ان تي مٽي رکي مٿان ڪو نشان يا پنهنجو ٺهيل ڪاٺي جو ٺپو هڻي ڇڏيندا هئا ته جيئن چوري وغيره ٿئي ته خبر پئجي سگهي. هڪ قسم جي اها سيل هوندي هئي. اها مٽي جي سيل ٿئي پئي ته ان کي راهه پيڇڻ سڏبو هو. اڪثر ڪري ڪرن جي حفاظت لاءِ ماڻهو به رکيو هو. جنهن کي ڪارو ڪانگ تڙو، راکو يا واهي سڏبو هو. ائين ڳاهه ڳاهجي صاف ان جي شڪل اختيار ڪري بڻائي لاءِ تيار ٿيندو هو. اهڙي ئي صورتحال لاءِ ڪنهن شاعر چيو ته:

ڪٿي منجهه قرار هئا هيڪاندا سنگ ۾

ڳاهي ڳاهه فراق جي ڪيا ڌارون ڌار

مڃاڻ بيهار ڪير ملندا ڪنهن سين.

هاڻ اهڙا ڏاڏا جيڪي سٺي ڦٽڻ کان وٺي پڇي راس ٿيڻ تائين ۽ پوءِ ڳاهه ڳاهجڻ کان وٺي راهه تيار ٿيڻ تائين گڏ هئا، انهن جي هميشه هميشه لاءِ ڌار ٿيڻ جو وقت پر جي ايندو آهي. راهه تيار ٿيڻ تائين ڍڳن ۽ هارين کي سخت گرمي ۽ جهولن ۾ ڪم ڪرڻو پوندو هو. ان ڪري گرمي به لڳندي هئي. جنهن جي علاج طور ڍڳين کي ڳڙ ڪارائبو هو. تالهي يا مينديءَ جا پن پسائي ڏبا هئا، چانهه جي پتي به ڏبي هئي. هينئر به ڪنهن وڏي مسافري بعد ڍورن جي ٿڪ پيڇڻ لاءِ ڳڙ جو پاءُ يا اڌ ڪلو ڪارائبو آهي. هلر ۾ ڪانگري تي هلڻ دوران ڍڳن جا پير ڪچا ٿي پوندا هئا، جيڪي هفتي ڏيڍ جي آرام ڏيڻ سان ٺيڪ ٿي پوندا هئا. سنڌي ڪڻڪ جلد پري پوندي هئي ۽ ميڪسي پير ۾ مشڪل هوندي هئي. هلر دوران ان ڍڳي جي منهن تي چڪويا ٻوٽاڙو نه چاڙهڻ جي

صورت ۾ ان جو منهن رسي سان ٻڏي ڇڏبو هو جنهن کي ور ڏيڻ سڏبو هو ته جيئن اهي هلر ڳاهيندي گهڻو ان نه کائي وڃن ۽ آڀامجي نه پون ۽ پوءِ وقت ڏٺو ته الائي هارين جي حق ۾ بهتر ٿيو يا نه، پر هلر ۽ ڍڳن جي جاءِ تي 1965ع ڌاري ٿرپشراچي ويو جيڪو 100 مڙ جو ڳاهه جيڪو 15 کان 20 ڏينهن ۾ ڳاهبو هو اهو ڪم چند ڪلاڪن ۾ ٿيڻ لڳو. بچيل وقت مان گهڻو ڪري هاري ڪوفائون ورتو نه ٿي ان جي ان بچيل وقت لاءِ ڪجهه سوچيو ويو. هاري قرضي ٿيڻ لڳو آسودگي ختم ٿي وئي ته هڪ ثقافتي دور به پڄاڻي ۽ تي پهتو ۽ ان ۾ استعمال ٿيندڙ ٻولي ۽ پهاڪا به وڃي ڊڪشنرين ۾ پورجيا. هن صديءَ ۾ پيدا ٿيندڙ يا هوش سنڀاليندڙن کي شايد ٿي خبر هجي ته هن کان اڳ سندن ڪاٺ لاءِ ايندڙ ڪٽڪ ڪهڙن مرحلن مان گذري ايندي هئي ۽ هاريءَ کي ڇا ڇا ڪرڻو پوندو هو ۽ ان جو اسان جي معيشت تي ڪهڙو اثر پوندو هو. هلر دوران استعمال ٿيندڙ اهي لفظ جيڪي هاڻ رڳو ڊڪشنرين ۾ وڃي بچيا آهن.

ٻڙ / ڪرو / ديرو: اهو ميدان، جتي لبارو ڪيل ڪٽڪ گڏ ڪجي.

لبارو: ڪٽڪ لڻ

ول / وله: لبارو ڪيل ڪٽڪ

ڪانگڙي: وله

ڦيڙ هو: ڪٽڪ جو ڍير

ڀڳر: ٿيڙهي مان ڪٽڪ ڪڍي ڳاهن لاءِ پڪيڙڻ

ڀنگهر / ڦرسو: ڪنڊي يا پير يا ڪنهن به وڻ جي ويڊيل تاري

فرشو: ڪنڊي يا پير جي ڍنگهر، جيڪا هلر ڳاهڻ وقت ڍڳن جي پويان ٻڌبي هئي.
انگڙو: چمڙي جو يا ڪو پيور سو جيڪو فرشو چڪڻ لاءِ پاڇاريءَ ۾ ٻڌبو آهي.

ناڙي: پاڇاريءَ جو اهو حصو جنهن ۾ انگڙو ٻڌبو آهي.
ڪر هو: پاڇاريءَ جي مٿئين ڪاٺي.
تر هوٽ: پاڇاريءَ جي هيٺين ڪاٺي.
ٽنڀريون: پاڇاريءَ جي وچ واريون ٻه ڪاٺيون.
ڏور ٿو: پاڇاري جي اها ڪاٺي، جنهن سان ڍڳي جو ڪنڌ پاڇاري ۾ قابو ڪبو آهي.

چڇري: ڪاٺيءَ جي اها مينڇ يا ڪلي، جيڪا ٽنڀريءَ ۾ ڪرهي جي وچ ۾ لڳندي آهي.

ڪُڪري: پين يا پڪي جي ڪاٺي، جيڪا هر ۾ استعمال ٿيندي آهي، پر هاڻ ان جي جاءِ تي ٻير جي ڪاٺي استعمال ٿئي ٿي. پين ۾ لچڪ هوندي آهي.

هر: زمين کيڙڻ جو اوزار

گهوٻو: هر جو زمين کيڙڻ وارو لوهي حصو

ڪنر: هر جو هڪ قسم جيڪو گهوٻي واري هر کان مختلف ٿئي ٿو.
ٽنگڙي يا ٽيانگ: وائر ڪرڻ لاءِ هڪ (گهڻو ڪري بانس جي) ڪاٺي، جنهن جي هڪ حصي ۾ لوهه جون ٽي چار سيخون لڳل هونديون آهن.

وٽ ورائڻ: هلر ڳاهڻ وقت ڍڳن جي پيرن يا فرشي جي ڪري ڪري

کان پري ٿي ويل ولھ کي واپس ڏيڳن جي پيرن ۾ آڻڻ کي وٽ ورائڻ چئبو آھي.

ٽوپ ڏيڻ: ڳاھ ڳاھڻ وقت ڳاھيل ڪڻڪ کي هيٺ ڪرڻ ۽ هيٺيان وارن ثابت سنگن کي تنگڙي سان مٿي ڪرڻ کي ٽوپ ڏيڻ چئبو آھي.
ٽڙو: ڳاھيل ان يا ڳاھيل ولھ

وائر: هو اتي ان کي مٿي اڇلائڻ سان به اڏامي پري وڃي ڪرندي ۽ داڻا به کان ڳراھجڻ ڪري اتي ڪرندا، ان عمل کي وائر چئبو آھي.
راھه: گڏ ٿيل ان کي راھه سڏبو آھي.

راھه ڀڄڻ: راھه مان ان چوري ٿيڻ يا مال وغيره جي زبان کان باخبر رهڻ لاءِ راھه جي مٿان مختلف هنڌن تي مٿي ڏئي ان مٿان زميندار پنهنجو ٺپو هڻندا هئا. جي ڪنهن راھه مان ان ڪنيو ته مٿي اڳتي پوئتي ٿي ويندي هئي ۽ راھه ڀڄي پوندي هئي، جيڪا هڪڙي قسم جي سيل هوندي هئي.

ڪانرو، ڪانگ ٽڙو راکو يا واهي: اهو ماڻهو جيڪو ڪري جي حفاظت لاءِ مقرر ڪيو هو.

ميڙهه: راھه جي ڀرسان بتائي (بتئي) ڪرڻ لاءِ کوڙيل ڪاٺي.
رڪ: راھه جي چوڌاري بتائي کان اڳ پاڻي جو هڪ ليڪو ڪڍبو هو جنهن کي رڪ سڏبو هو.

بسم الله جي ڪار: رڪ واري ليڪي کي سڏبو هو بسم الله جي ڪار.
بتائي (بتئي): ڪري مان ان ورهائڻ جو عمل

ڪنڌي: پڙي، بتائي کان پوءِ ٻچيل ڪڻڪ کي ڪنڌي چئبو هو.
هوٽاڙو: هلر ۾ هلندڙ ڏيڳن جي منهن تي چاڙهيل چڪو ته

جيئن هلر ڳاهيندي ان نه کائي سگهن.

گاڳوڙا: وڏا چچ، جن سان وائر ڪبي هئي، اهي گاڳوڙا ٻالا يا گرگلا ٺاهيندا هئا.

گانبولي: ڳاهيل ولھ مان سنگن کي وري ڳاهڻ لاءِ پيو پيرو هلر ڏيڻ کي گانبولي سڏجي ٿو.

ٽڙو: ڳاهيل پڳريا ڦيڙهو ڌڙو سڏجي ٿو.

ڪٽڪ جا ٻچا: ڌڙي واري ڪٽڪ کي حصن ۾ يا الڳ الڳ ڪري وائڙبو آهي، هر حصي کي ڪٽڪ جو ٻچو سڏجي ٿو.

ڪارائي: گانبولي دوران ان کي هيٺ مٿي ڪرڻ لاءِ بيلچي جهڙو اوزار.

ڦريو: گانبولي بعد وائڙيل ان مٿان ڪانڊيرن جي بهاري، جنهن سان ان ۾ رهجي ويل ڪڪ پن کي الڳ ڪيو هو.

راهه: صاف ڪيل ان جواهو ڏير، جنهن جي اڃان ٻٽائي نه ٿي هجي.

بيل گاڏيءَ/ڍڳي گاڏيءَ جي مختلف حصن جا نالا:

عام طور تي ڍڳي گاڏيءَ جا ٽي مکيه حصا هوندا آهن. جن ۾ ڇاڪ، نانڻو، ولو ۽ پاڇاري شامل آهن. اهي مکيه حصا وري ٻين ننڍن ننڍن حصن تي مشتمل هوندا آهن، جن جا نالا هيٺ ڏجن ٿا. (سنڌ ۾ عام طور تي بيل گاڏي/ڍڳي گاڏيءَ جا ٻه قسم موجود آهن. جن ۾ هڪ اتر واري پاسي ۽ ٻيو لاڙواري پاسي جا آهن. ٻنهي ۾ جيئن ته بناوٽ جي لحاظ سان ڪجهه فرق آهي، ان ڪري هتي هي وضاحت ضروري آهي ته هيٺ ڄاڻايل ڍڳي گاڏي جي حصن جا نالا، لاڙواري پاسي جي ڍڳي گاڏيءَ جا آهن)

(الف) چاڪ / ڦٽو

پتو (لوھ جو) 2. ونگي 3. ارو 4. ٻيڍي 5. آمڙ 6. تئو 7.

مورو

(ب) ٻاڏي/ٺانڻو

چورسو 2. اڀر سا 3. مٺا 4. پاسي جا تختا 5. ڪٽا 6. ڪوٽي

7. پسون 8. سريا 10. پيٽي 11. ڏري 12. ڪوبلا 13. بيهڪ

ٺاٺا 14. مڪڙي 15. ٽڪاڻي 16. مڇڙ پٽي 17. بانڪ 18.

بولٽ 19. مڇر تختو 20. مڇر پٽي

(ت) ولو:

اوٽڙو

(ٺ) پاڇاري

ڏورٿا، ڪليون ڪنڊيون.

مستري پرويز ولد بشير مسيح، عمر 35/36 سال، ويٺل سانگهڙ

مستري منير ولد فيروز مسيح، عمر 50 سال، ويٺل سانگهڙ

شفيع محمد لغاري ولد عطا محمد، عمر 70 سال، ويٺل

(ميرپور ماٿيلو) سانگهڙ

(روزاني ڪاوش اربع 22 اپريل 2009ع)

فطرت، ماحول ۽ انساني نالا

انسان تي ماحول جوازل کان اثر رهيو آهي. زندگيءَ جي شروعاتي وڪن کان وٺي آسمان تي اڏامڻ تائين انسان فطرت جي ڪيترين ئي شين کان سکيو آهي. ڪيڏي نه دلچسپ ڳالهه آهي جو پاڻ کي عقل ڪل سمجهندڙ انسان پکين ۽ جانورن جو نقل ڪندو انهن کان سکندو رهيو. پر پاڻ موت ۾ انهن کي ايترو نه سيکاري سگهيو جيترو انهن کان سکيو.

جيئن انسان جانورن وانگر غارن ۾ رهيو وٽن جي ميون ۽ پنن کي کائيندو به رهيو ته انهن سان جسم به ڍڪيندو رهيو. کير ۽ گوشت مان بک جي باهه وسائيندو رهيو. ائين نالن رکڻ کان وٺي مثالن ۽ تشبيهن ڏيڻ تائين انهن تي ئي انحصار ڪندو رهيو. اها ٻي ڳالهه آهي ته انسان پاڻ کي عقل جي انتها تي محسوس ڪندي ۽ آسمانن ۾ اڏامڻ بعد انهن ئي جانورن، پکين ۽ وٽن ٻوٽن خلاف ڪات ڪهاڙا کنيو ورتي. سڄيءَ دنيا ۾ جيڪي شروع ۾ نالا رکيا ويا، اهي به فطرت جي مختلف اهڃاڻن، وٽن ٻوٽن، جانورن، پکين، مڇين، سڄ، چنڊ، تارن، پاڻي، جبل، سمنڊ، هوا، ڀاڳ، نڀاڳ، مطلب ته زمين جي اندر ۽ ٻاهر موجود شين جي حوالن سان رکيا ويا، پر جيئن جيئن انسان فطرت ۽ ماحول کان منهن موڙيندو رهيو، تيئن تيئن اهڙن نالن کان به پاسيرو ٿيندو ويو. اڳتي هلي، پنهنجي نالن جي نسبت وارن انهن شين جو ماڳهين جاني دشمن بڻجي

بيهي رهيو. اڄ شايد اسان ايترا ماحول ۽ فطرت دشمن نه هجون، جي انهن نالن کان منهن نه موڙيون ها. ٻيو ڪجهه نه ته به گهٽ ۾ گهٽ پنهنجن نالن وارين شين جو ٿورو گهڻو احساس ڏرو ڪريون ها، جيئن فطري طرح تي هم زبان، هم شهر، هم ذات، هم قوم جو احساس ٿيڻ سان گڏ هم نام جو احساس ٿئي ٿو پوءِ ڪٿي ڪڏهن ڪڏهن ئي سهي ۽ گهٽ کان گهٽ ئي سهي ۽ مختلف وقتن ۽ حالتن ۾ ئي سهي!

انسان انهن ماحولياتي نالن کان منهن ان وقت موڙيو آهي، جڏهن انهن کي غير اهم سمجهڻ شروع ڪيو آهي ۽ شايد اها ئي شروعات هئي، انسان جي ماحول دشمنيءَ جي! پهرئين مرحلي ۾ انسان، انهن نالن کان جان چڙائي هئي ۽ آخري مرحلي ۾ انهن جي خلاف عملي طرح ڪات ڪهاڙا ڪئي بيهي رهيو آهي ۽ ڪيترن ئي نسلن کي پويان پساهه ڪٽائڻ جي وڃي ويجهو پهچايو آهي.

اهڙن فطرتي مظهن ۾ جن کي اسان شروع کان وٺي ڪنهن نه ڪنهن سبب يا انهن جي ڪنهن نه ڪنهن خاصيت کان متاثر ٿي نالن طور اپنايو ان لاءِ به ٿي سبب ڏاڍا دلچسپ ٻڌايا وڃن ٿا. هڪ ته، جي ڪنهن جو اولاد نه بچندو هوندو ته هو ٻار تي ڪو اهڙو نالو رکندو هو جيڪو اڳ ۾ ئي ڪنهن تي رکيل هجي، پر ان جي عمر وڏي هجي. ڪجهه نالا وڏن ماڻهن جي پاڳ ۽ نصيب کان متاثر ٿي به رکيا ويا ته شايد پيدا ٿيندڙ ٻار جو پاڳ به ان جهڙو ٿئي. ڪجهه نالا وڏي عمر يا ٻيون خاصيتون رکندڙ ميون، پوئن، وٽن، جانورن يا ٻين قدرتي مظهن کان متاثر ٿي رکيا ويا. اها ڳالهه به دلچسپي کان خالي ڪونهي ته، جي ڪنهن جو ٻار زندهه نه بچندو هوندو ته اهو ماڻهو ٻار ڄمڻ تي اوڙي پاڙي مان

فوري طور تي پني يا خيرات وٺي ان مان سون يا چاندي جي والي يا واليون ٻار لاءِ ٺهرائي، ٻار کي پارايون وينديون هيون ۽ ٻار جو نالو بيڪو يا بيڪي رکيو ويندو هو (بيڪ معنيٰ خيرات).

ماحولياتي يا فطري نالن ۾ تبديلي شايد ان وقت اچڻ شروع ٿي، جڏهن انسان تي مذهبي رنگ حاوي ٿيڻ لڳو ائين فطري يا ماحولياتي نالي سان گڏ مذهبي نالو به ڳنڍجڻ لڳو ۽ پوءِ پهرين مرحلي ۾ نالن ۾ ڪجهه هن قسم جون تبديليون اچڻ لڳيون، مثال طور وسايو الهه وسايو ٿي ويو ورايو الهه ورايو ٿي ويو الهه بخش، الهه ڏنو الهه وڌايو خدا بخش، رب ڏنو مالڪ ڏنو ڌڻي پوٽو خالق ڏنو. مير، مير محمد ٿي ويو بخش يا بخشل، محمد بخش يا رسول بخش تبديل ٿي ويو. صفا ويجهي ماضي ۾ سنڌي ماڻهن جي نالن ۾ انهن کان هٽي ڪري ڪجهه تبديلي آئي آهي، هڪ مرحلي تي سنڌين وٽ ڪجهه مخصوص نالا ٿي وڃي بچيا هئا. ڇو جو ماضي وارا فطري نالا انهن رکڻ ڇڏي ڏنا هئا ۽ نون نالن جي شايد انهن کي خبر نه هئي (معذرت سان) هڪ ٻي دلچسپ ڳالهه اها به سامهون اچي ٿي ته جيتوڻيڪ چيو اهو وڃي ٿو ته سنڌي ٻولي ۾ 52 اکر آهن، ان ڪري هر لفظ اچاري سگهجي ٿو پر نالن جي حوالي سان ڪافي اهڙا مذهبي نالا هئا، جيڪي سنڌي ۾ صحيح نموني اچاري نه پئي سگهجا ۽ انهن عربي نالن کي سنڌي نالن ۾ تبديل ڪري ڇڏيائون، جيئن يعقوب کي جاکب، يوسف کي جوسب وغيره. وري ٿري لهجي ۾ گهڻي ڀاڱي سڀني نالن جي پٺيان ”يو“ لڳائي نالن کي بلڪل ٿي نئين شڪل ڏني وئي، جيئن صديقيو، ڪتوڙي، ڪيترائي سنڌي ماڻهو اڄ سوڌوا، ع، ز، ظ، س، ڪي، ت، ط، غ، گ، ق، ڪ نموني

اڇاريندا آهن.

دلچسپ ڳالهه اها به آهي ته انساني نالا جيڪي ڪنهن به ماڻهو جي ڪافي حد تائين سندس خانداني پسمنظر جي حوالي سان گهڻو ڪجهه ٻڌائين ٿا ته نالو ٻڌي ڪنهن به اڻ ڏٺي شخص جي عمر جو به ڪنهن حد تائين اندازو ڪري سگهجي ٿو مثال طور اڄوڪي دور ۾ ڪنهن فطري مظهر جو رکيل نالو ٻڌي اڻ ڏٺي شخص متعلق چئي سگهجي ٿو ته ٻيا اهو وڏي عمر جو ماڻهو آهي يا سندس خاندان کي موجوده ترقيءَ جي هوا اڃا تائين ناهي لڳي. ڪنهن موجوده يا ماضيءَ جي اداڪار گلوڪار موسيقار رانديگر، سياسي ليڊر وغيره جو رکيل نالو ٻڌڻ سان اندازو ڪري سگهجي ٿو ته هن ماڻهو جي پيدا ٿيڻ وقت سندس خاندان جو جهڪاءُ ڪهڙي پاسي هو موسيقيءَ ڏانهن هو يا سياست ڏانهن هو ساڳئي نموني ان نالي مان عمر جو اندازو به ائين ڪري سگهجي ٿو ته اها نالي واري شخصيت ڪهڙي دور ۾ شهرت جي بلندين تي هئي، گهڻو ڪري ڪنهن شخصيت کان متاثر ٿي نالا ان وقت رکيا ويندا آهن، جڏهن اها تمام گهڻي مشهور هجي، جيئن ذوالفقار بينظير، عمران، ماجد، فيض، فزان، دليپ، ڪشور، مڪيش، نديم، وحيد، نورجهان، صدام، ماروئي، هوش، اهڙي نموني ڪجهه نالا مقامي بااثر، شخصيتن پٺيان به رکيا ويندا آهن، (هروڀرو) صفا ائين به ڪونهين، پر ڪجهه سبب اهي به آهن، (اختلاف ڪرڻ وارن لاءِ گنجائش موجود آهي)، ساڳي نموني اڳي سنڌي ماڻهو نالي مان ئي سڃاڻپ ڪري ويندو هو جيئن پنجابي مٽي مان ۽ اترادي/لاڙي لهجي مان، باقي اڄوڪي دور ۾ انهن جي فائدين نقصانن تي بحث ڪري سگهجي ٿو.

ڌرتيءَ ۽ فضا جي حوالي سان نالا:

فضا، فلڪ، هوا، هير، دريا خان، جبل خان، ڏونگر، سمندر خان، بادل، ميگهه، سائوٺ، بهار سارنگ، وسند، بسنت، مهراڻ، سنگهار، سانجهي، ڌوڙيو ڌوڙي، گنگا، جمنا، ڪوڏو مل، ڪپت، ڪيتو ڪيت ٻائي، سرهي، ساگر، مينهن ٻائي، وسايو شبنم.

وڻن، ٻوٽن، گلن ۽ گاهه جي حوالي سان انساني نالا:

باغ، ڪرڙ ڪنڊو ٻير، ڪٻڙ، اڪ، لوڻي، لوڻو ڪانڊيرو، ڀرت، ڦوڳ، ٿوهر، گل، ڦل، گلاب، گلڙ، نم، تلسي، گلزار، گلشن، ڪنول.

ميون يا ڀاڄين جي نسبت سان نالا:

ميوو، انب، صوف، ڏاڙهون، ٻير، ڄانگرو، توه، ڀيرون، ليمون، توت، زيتون، چيٽ، ڪنور، انڙي، موري، بصر، مل، بصران، ڪيوڙو، گدرو، لونگ، گيدوڙو، مري (مرچ)، ڀڳڙو، ونگو.

ڏينهن، مهينن ۽ وقت جي حساب سان نالا: جمع، آچر،

سومر، سرجار، خميسو، رمضان، رجب، محرم، شعبان، صفر، عرس، سانجهي، عيدن، عيدو، پونم.

جانورن ۽ پکين جي حوالي سان نالا:

مور، ڊيل، طوطو، چتون، مٺو، ڪوئل، ڪيهر، هنس، راج، ڪونج، ڀوپٽ، پري، ٽنڊڻ، ببرڪ، مرگهه (هرڻ) شهباز شاهين، باز خان، ڪانگل، ڪرڙي، سيتو (پکي) هيڙو، هيٺڙو/هاڙهو، بگهڙ (ڌات) شينهن، مينا.

معدنيات جي حوالي سان نالا:

موتي، هير، سون، ٻائي، سونو، سوناري

مڇين تي نالا:

پوپري، سينگاري، لچمي، (مچي) ڏاهي، سهڻي/مڻي، ٿيري، موري، موراڪي، جرڪي، گندري، گندڻ، گلغام.

رشتن جي نسبتن سان نالا:

پيارو، پرين، محبوب، ساجن، پريم، سائل، محب، محبت، ملوڪ، مومل، منار، سهڻي، منو، مجاهد، قاصد، ڪومل، دوست، دلبر، سونهن، نصيب، نصيبان، پاڳي، پاڳان، پاڳل، صالح، جاڙو، بيڪي، بيڪو، معشوق، عاشق، اوشاق، ضمير، لڪمير، ولات، سويارو، سڄو، چڱو، جنگي، جانڻ، جانو، حاڪم، حڪم، چند، حڪمو، فقري، سالڪ، مالڪ، خادم، سڪيو، سڪان، ثابت، ننگر، فاضل، پيراڻو، مريد، پوڙهو، ٻڍو، هوت، مرتو، حسينه، حسناڪ، سوڍو، مڪڻ، ڪير پائي، کنڊ پائي، مصري

آسماني مظهر:

سورج مل، تارو مل، لڌو مل، (تاري جو هڪ اهم قسم) چنڊن آفتاب، مهتاب، شمس، قمر، روشن.

رنگن جي حوالي سان:

پورو ڪارو، گلابيو ۽ ڳاڙهو.

انهيءَ مان ظاهر ٿئي ٿو ته اوائلي دور جو انسان ڪيڏو نه ماحول ۽ فطرت دوست هو ان جو فطرت سان ڪيڏو نه ويجهو لاڳاپو هو!! پر نام نهاد ترقي جي نالي تي انسان فطرت کان ڪيڏو نه ڏور ٿي ويو آهي، جڻ بي نور ٿي ويو آهي، هن پنهنجي بنياد کان تعلق ٽوڙي ڇڏيو آهي ۽ جنهن شيءِ جو تعلق پنهنجي بنياد سان ختم ٿي وڃي، جيڪا پنهنجي اصليت وڃائي ويهي، اها ائين ئي ڏکي ٿيندي آهي، جيئن اڄوڪو انسان، جيڪو هيتري ساري ترقيءَ جي باوجود اندران ڪوڪلو ۽ اڪيلو

ٿي چڪو آهي، هن پنهنجا فطري ۽ مستقل دوست وڃائي، انهن کان منهن موڙي ڇڏيو آهي، جنهن ڪري ئي هن جو ساهه منجهي رهيو آهي. حالانڪ انسان جي ايتري سارين بيوفائين جي باوجود اهي فطري مظهر، اهو ماحول، اهي وڻ ٽڻ، گل، ٻوٽا، چرند پرند اڄ به انسانن کي پنهنجين پنهنجين ٻولين ۾ هوائن جي سرگوشين ۾ ٿارين ۽ پنن جي اشارن سان سڏي رهيا آهن ته ”اي انسانو! اچو ته وري گڏجون، انهيءَ ۾ ئي اسان توهان، هن ماحول، هن ڌرتيءَ، هن ڪائنات جي پلائي ۽ بهتري آهي.“ ڪاش انسان فطرت جو اهو ڪليل خط جهڙو پيغام پڙهي وٺي ۽ ٻيهر ماحول ۽ فطرت سان دوستي ڪري ڇڏي ته ڪيترين ئي مصيبتن ۽ مجبورين کي منهن ڏئي وڃي ۽ ٻين جاندارن کي به بچائي وٺي.

روزاني ڪاوش اربع 20 مئي 2009ع

سندھ جي ماحولياتي

لوگ ڏاھپ

ليکڪ
نواز کنيڙ

ثقافت ۽ سياحت کاتو، حڪومت سندھ

ڪڙڪ جا پڪل سنگ

ڏونرا

ڪڻڪ جا آڀو

نمر جو وڻ

سنيالو

انڊ انيڙين سميت

انڊ جووڻ

ڊيل بچي سان گڏ

مور

ڪارڙو تر

آڙي پڪي

تاڙو

ڍڳو

ڪارڪڻي

چيڪلو

ليکڪ
نواز ڪنڀر

سند جي ماحولياتي
لوڪ ڏانهن

ثقافت ۽ سياحت کاتو، حڪومت سندھ

ثقافت ۽ سياحت کاتو
حڪومت سندھ

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪُنڌڙ، پاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، گاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَن ڪي ڪليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پئاندر وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائڻ. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃڻ.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جنن جنن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چُپن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ چُپن ٿا؛

ڪالهه هُيا جي سُرخ ڳلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،
 جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!
 مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -
 ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پڙهندڙ نسل . پ ن The Reading Generation

پَن جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَن نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَن سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پيءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَن پَن جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل - **پَن** The Reading Generation